

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

**ОСНОВИ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ:
ЮРИДИЧНІ, ПОЛІТОЛОГІЧНІ,
ФІЛОСОФСЬКІ, ПЕДАГОГІЧНІ,
ЛІНГВІСТИЧНІ
ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ**

Монографія

ХАЙ-ТЕК ПРЕС

«Хай-Тек Прес»

Київ–2018

УДК 316.346: 305
075

Рецензенти:

- Гнатенко П. І.* — д-р філос. наук, проф., член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
- Лучанінова О. П.* — проф. кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України (НМетАУ), д-р пед. наук, доц.
- Ільков В. В.* — д-р юрид. наук, доц., суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду.

Колектив авторів:

- Наливайко Л. Р.**, д-р юрид. наук, проф. (загальна редакція);
Грицай І. О., канд. юрид. наук, доц. (головний редактор);
Скиба Е. К., д-р філос. наук, доц.; **Маркіна Л. Л.**, канд. пед. наук, доц.;
Ядловська О. С., канд. іст. наук; **Царьова І. В.**, канд. філол. наук;
Мороз В. Я., канд. філол. наук, доц.; **Годенко-Наконечна О. П.**, канд. мист.

Технічний редактор та коректор: *Ядловська О. С.*

*Затверджено Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 27 червня 2018 року)*

075 Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади: монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. — К.: «Хай-Тек Прес», 2018. — 348 с.

ISBN 978-966-910-032-0

У монографії висвітлюються актуальні питання формування та розбудови гендерної теорії, мовленнєві питання вираження гендерних ідентичностей на сучасному етапі суспільства, політологічні проблеми гендеру, історико-культурологічний аналіз фемінінності та маскулінності, основи формування та виховання гендерної толерантності в освітніх закладах.

Матеріали друкуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Видання адресоване педагогам, науковцям, аспірантам, студентам та усім, хто цікавиться проблемами історією теорії гендеру.

УДК 316.346: 305

ISBN 978-966-910-032-0

- © Колектив авторів, укладання, 2018
- © Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018
- © «Хай-Тек Прес», оформлення, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
----------------	---

Грицай І. О.

ТЕОРІЯ ГЕНДЕРУ В ПОЛІТОЛОГІЇ.....	9
--	----------

1. Гендерна політологія в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи..... 9
2. Гендерна рівність у контексті політичного розвитку України..... 23
3. Сучасні концепції становлення гендерної політики в глобальному світі..... 45

Наливайко Л. Р., Грицай І. О.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	72
--	-----------

1. Принцип гендерної рівності на місцевому рівні в Україні: соціально-економічні аспекти..... 72
2. Забезпечення принципу гендерної рівності у представницьких органах місцевого самоврядування..... 77
3. Проблеми реалізації норми закону України «Про місцеві вибори» щодо гендерної квоти: судова практика..... 88
4. Зарубіжний досвід забезпечення гендерного балансу на місцевому рівні..... 98

Скиба Е. К.

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ФЕМІНІЗМУ ЯК ПРЕДТЕЧІ ГЕНДЕРНОЇ ТЕОРІЇ.....	114
--	------------

1. Історико-філософський аналіз соціально-політичної гендерної дихотомії..... 114
2. Соціально-культурні та політичні здобутки фемінізму як переумови гендерної теорії..... 136

Ядловська О. С.

СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПИТАННЯ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ.....	159
--	------------

1. Загальні тенденції розвитку гендерної політики у світі на сучасному етапі..... 159
2. Досвід впровадження гендерної рівності в країнах Європи — світового флагамена гендерної політики..... 167

3. Дискусійність становлення, розвитку та імплементації гендерних питань у політиці країн Північної Америки (США, Канада)	174
4. Здобутки та дисбаланс у реалізації гендерної політики в країнах Центральної та Латинської Америки	184
5. Гендерні стереотипи та асиметричність гендерної політики Японії та Китаю	189
6. Прориви та прогалини процесів становлення гендерної рівності в Австралії	205
7. Релігія ісламу як підґрунтя окремішності розвитку гендерних питань у мусульманських країнах.....	209

Маркіна Л. Л.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ	224
1. Основні напрямки гендерних досліджень у галузі освіти	224
2. Педагогічні основи гендерного виховання студентської молоді ...	232

Царьова І. В.

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	257
1. Здобутки та перспективи гендерних лінгвістичних студій.....	257
2. Мовна репрезентація гендеру.....	266
3. Парадигматика гендерних стереотипів у сучасній лінгвістиці	274
4. Роль фемінітивів у сучасній українській мові.....	283

Мороз В. Я.

ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ	291
1. Гендерне літературознавство: теоретичні аспекти дослідження	291
2. Гендерна проблематика у творах українських письменників XIX–XX ст.	297

Годенко-Наконечна О. П.

ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ МИСТЕЦТВА:

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР	312
1. Жінка як об'єкт дослідження в культурології та мистецтвознавстві.....	312
2. Жінка в історії класичного мистецтва.....	316
3. Жінка в сучасному мистецтві	333

ПЕРЕДМОВА

Серед визначальних характеристик розвитку сучасного українського суспільства першорядна роль належить демократичному реформуванню всіх сторін соціального, політичного, культурного життя задля досягнення однієї з найголовніших цілей існування сучасного суспільства — свободи та рівності усіх громадян незалежно від статі чи гендеру, раси та віросповідання.

У той же час пройдений за останнє десятиліття українським суспільством шлях демонструє всю складність цього процесу. Розуміння цієї складності вимагає теоретичного дослідження, розробки певної системи підходів, критеріїв та послідовних рекомендацій задля досягнення практичних цілей у вирішенні важливих соціально-культурних завдань щодо становлення паритету жінки та чоловіка у приватному та публічному житті.

Проблема рівності та свободи людини — і чоловіка, і жінки — явище, як відомо, багатопланове та надзвичайно важливе для цілого ряду гуманітарних наук.

В українській науці існують дослідження, присвячені сучасній теорії гендеру. Але принципово новий підхід до цього питання зумовив надзвичайну актуальність монографії, яка вивітлює широкий пласт різноманітних питань з різних галузей знання щодо сучасного розуміння значення та сутності гендерної теорії.

Розгляд питань про відношення особистості та суспільства, свободи і рівності особистості, свободи та підпорядкування жінки та чоловіка у світовій практиці, аналіз здобутків гендерного паритету

на місцевому та державному рівнях, проблеми гендерної освіти та гендерного виховання, культурологічні питання виразу гендеру, лінгвістичні аспекти гендерної дихотомії, гендерні стереотипи в образах мистецтва та літератури з позицій гендерної теорії — усі ці питання піднімає та широко висвітлює монографія, надана вашій увазі. Саме в багатогранному висвітлюванні різних аспектів гендерної теорії визначається особлива актуальність цієї монографії, що допоможе сформувати у читача найбільш повне та глибоке розуміння місця та призначення теорії гендеру в сучасному дискурсі плюралізму.

Знання з різних галузей знання — політики, юриспруденції, філософії, політології, педагогіки, мистецтвознавства, лінгвістики та літератури — зібрано в одній монографії, що надає можливість зрозуміти в найбільш повному обсязі специфіку та суспільне призначення гендерної теорії і, таким чином, істотно впливає на формування знання про простір сучасного людського буття та його організації.

Протилежність підходів до проблеми гендерної ідентичності, неоднорідність розуміння її витоків у різних наукових школах сприяли більш детальному і всебічному вивченню як проблеми гендерної дихотомії, так і проблеми відтворення гендерного домінування.

Як визначено, не існує якоїсь жорстко встановленої екзистенційно-справжньої, «первинної» чоловічої чи жіночої соціально-культурної структури. Неоднакове розуміння того, що означає бути «справжнім чоловіком» або «справжньою жінкою» у різних соціально-культурних контекстах демонструє нестійкість, мінливість і гнучкість її як категорії існування.

Зміна соціально-ціннісних орієнтирів спричиняють зміну змісту гендеру, що виражається в зміні набору маскулінних або фемінінних характеристик, репрезентованих особистістю перед суспільством. Значення головних елементів змісту гендерної ідентичності «маскулінність» і «фемінінність», як показав аналіз, змінюється в різних епохах, у різних культурах.

І будь-яка спроба зумовити наявність фіксованості, стабільності та, як наслідок, виключної легітимності певної гендерної

ідентичності, так само як і спроба довести перевагу однієї гендерної ідентичності над іншою при перформативній гнучкості сигніфікації гендерної ідентичності, приречена.

Монографічне дослідження дозволяє проаналізувати соціальний характер конструювання гендеру у широкій площині юридичних, політологічних, філософських, освітянських, культурологічних, лінгвістичних та літературознавчих аспектах, що дозволило простежити зміни в суспільних інститутах сучасного світу.

Гендерна теорія дозволяє зрозуміти культурно-комунікативний прояв особистості через її дію, репрезентацію своєї культурної сутності в приватному та публічному житті, сигніфікацію себе через стиль і манеру одягатися, колірні переваги, жести, міміку та ходу, спосіб комунікації і т. і.

Таким чином, ми «робимо» в якості активного діяча свою гендерну ідентичність у процесі кожної взаємодії із соціумом, в кожній ситуації; в цьому сенсі гендерна ідентичність перформативна, оскільки це репрезентація себе в якості соціально-культурної складової соціуму, який формує сучасну картину світу.

Розділ «Теорія гендеру у політології» аналізує фундаментальні питання становлення гендерної політики в глобальному світі та висвітлює проблеми та перспективи гендерної політології в Україні.

Розділ «Забезпечення принципу гундерної рівності на місцевому рівні в Україні: проблеми теорії та практики» присвячений розгляду забезпечення принципу гендерної рівності на місцевому рівні в Україні та аналізує новітні суспільні перетворення, пошук механізмів підвищення ефективності роботи органів місцевої влади з цього питання, забезпечення позитивної динаміки політичних, соціально-економічних, культурних трансформацій на місцевому рівні та, в кінцевому результаті, збереження цілісності й зміцнення держави, єдності українського суспільства, розвиток партнерських відносин громадськості з органами публічної влади.

Розділ «Історико-філософські витоки фемінізму як предтечі гендерної теорії» представляє загальні питання соціально-політичного

аналізу гендерної дихотомії у філософських працях минулого та розглядає соціально-культурні та політичні здобутки фемінізму як передумови гендерної теорії.

Розділ «Становлення гендерного питання у світовій практиці» вивчає загальні тенденції розвитку гендерної політики у світі на сучасному етапі, узагальнює досвід впровадження гендерної рівності в країнах світу та акцентує увагу читача на добутках та прогалинах процесів становлення гендерної рівності в різних країнах.

Розділ «Гендерний підхід в освітньому просторі» окреслює основні напрямки гендерних досліджень у галузі освіти та надає характеристику педагогічним основам гендерного виховання студентської молоді.

Розділ «Гендерний вимір у сучасній лінгвістиці» уточнює здобутки та перспективи гендерних лінгвістичних студій, окреслює загальні основи мовної репрезентації гендеру крізь парадигматику гендерних стереотипів у сучасній лінгвістиці та виявляє роль фемінітивів у сучасній українській мові.

Розділ «Гендерний розвиток в українському літературознавстві» присвячено образам жінок в українській літературі ХІХ ст. та суголосно пов'язаний з початком розвитку періоду модерну.

Розділ «Жінка як суб'єкт і об'єкт мистецтва: гендерний вимір» висвітлює мистецькі аспекти гендерного питання. Зокрема, охарактеризовано та інтерпретовано жіночі образи в мистецтві, а також прослідковано розвиток сучасної української фемінології.

Монографія допоможе зрозуміти процес становлення, формування та сучасний стан гендерної теорії для усіх бажаючих проаналізувати парадигми соціально-культурного буття людини.

**Доктор філософських наук,
професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук України,
головний науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України** *П. І. Гнатенко*

Грицай І. О. ТЕОРІЯ ГЕНДЕРУ В ПОЛІТОЛОГІЇ

1. Гендерна політологія в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи
2. Гендерна рівність у контексті політичного розвитку України
3. Сучасні концепції становлення гендерної політики в глобальному світі

Сила жінок, «жіночі» сектори економіки, жіноча мудрість — все це величезні незатребувані ресурси. Найважливіше завдання полягає у тому, щоб виявити, яким чином можна ефективно використовувати їх на благо всіх.

Мішель Бачелет

1. Гендерна політологія в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи

Сьогодні гендерна політологія активно розвивається в багатьох країнах світу. З гендерної теми опубліковано значний масив книг і статей, видається ряд міжнародних спеціалізованих журналів («Politics and Gender», «Journal of Women, Politics & Policy», «International Feminist Journal of Politics», «Social Politics:

International Studies in Gender, State & Society»), функціонують наукові школи, що досліджують різні напрями гендерних відносин. В Україні гендерна політологія у каталозі вітчизняних наук є однією з наймолодших галузей політичної науки, а її проблемне поле, понятійний апарат і методологія становлять на сьогодні актуальний та цікавий об'єкт комплексних досліджень для багатьох авторів. Це не випадково, адже інтелектуальний дискурс з цієї теми спрямований на пошук відповідей на важливі для сучасної України питання. Яким чином відбувається трансформація політичної системи під впливом гендерних факторів? Як політика впливає на становище українських жінок в інформаційному суспільстві? Які загальні і особливі риси вітчизняного досвіду участі жінок в політиці у порівнянні із закордонним? У чому полягає специфіка жіночого і чоловічого політичного лідерства? Чи існують особливості політичної поведінки та мотивації чоловіків і жінок? Яку роль гендерні стереотипи грають в процесах легітимації влади, а також в політиці ідентичності? Від ефективного вирішення Україною цих та інших гендерних питань залежить авторитет нашої держави у світі, її визнання як європейської демократичної країни.

Гендерна політологія в Україні почала зароджуватися з набуттям незалежності; основу корпусу дослідників з цієї нової для молоді країни проблеми склали гуманітарії, які володіли іноземними мовами та тяжіли до західних теорій демократії. Становлення гендерних досліджень як самостійної галузі суспільствознавства в Україні починалося саме з перекладів класичних феміністських текстів. Потреба в даній галузі знання визначалася тим, що досягнення справжньої рівності між статями проголошувалося як одна з необхідних умов переходу від радянського до демократичного суспільства.

У радянській науці «жіночі питання» розглядалися переважно в рамках марксистської парадигми, згідно з якою підпорядкування жінки визнавалось результатом не біологічних відмінностей статей, а соціальних відносин (перш за все відносин власності).

Вважалося, що досягнення рівності статей можливо лише в результаті ліквідації соціально-економічного ладу, заснованого на приватній власності та експлуатації трудового класу. Практика «реального соціалізму» включала в себе як державний патерналізм по відношенню до жінок, їх успіхи у багатьох «чоловічих» сферах життя, так і горезвісний «подвійний тягар», що мав вираження у вимогах поєднувати роботу з обов'язками домогосподарки [1]. У сучасному українському суспільстві, за нових умов формування його соціальної структури, був сформульований і новий запит на критичне осмислення радянського досвіду у вирішенні гендерних проблем, який поступово намітив протистояння двох тенденцій: з одного боку, пропонувалося «повернути жінку додому», в сім'ю, відновити «нормальні» гендерні відносини, пов'язані з традиційними для суспільного уявлення ролями чоловіка-годувальника і жінки-домогосподарки, з іншого — сприйняти західні моделі гендерних відносин, що ґрунтувалися на ідеології ліберального фемінізму. До речі, протиріччя цих тенденцій не втратили актуальність і в наш час, що не дозволяє, у підсумку, створити Україні свою модель гендерних відносин, яка б відповідала прагненню інтегруватися в європейські співтовариства та здійснити ефективну конвергенцію європейського права.

На початку 1990-х років, що відрізнялися, переважно, подоланням соціально-економічних катаклізмів, «жіноче питання» об'єктивно не сприймалося як найбільш актуальне ані в суспільстві в цілому, ані в академічній спільноті. Однак це мало і свої плюси, оскільки на відміну від інших субдисциплін політології, таких, як, наприклад, етнополітологія, гендерні дослідження були позбавлені інерції відтворення радянських шаблонів у наукових дослідженнях, а також втручання з боку державних структур. Активізації гендерних досліджень на пострадянському просторі сприяла значна підтримка від західних організацій (у формі стипендій, грантів, стажувань, різноманітних фондів на розвиток демократії тощо). Це, окрім безперечних плюсів, мало і негативні наслідки у вигляді

некоректної конвергенції західних парадигм у національну практику без урахування культурних традицій українського етносу. Крім того, це призвело до появи значної кількості публікацій «про гендер», для яких при «бездоганній» ідеологічній позиції був характерний невисокий академічний рівень [2].

Гендерній політології зразка 1990-х не вистачало методологічної бази, натомість була притаманна відкрита ідеологізованість, а також орієнтація на практичні результати і тісний взаємозв'язок з жіночим рухом, розвиток якого в той період було пов'язано із демократизацією суспільства і погіршенням соціально-економічного становища жінок в умовах реформ. Жіночі громадські організації і жіночі рухи, що подекуди з'являлися в регіонах України, були вимушені долати стереотипи стосовно ролі жінки в суспільстві, вести з цього приводу агітаційну роботу серед населення та представників влади, здійснювали експертну та просвітницьку діяльність з гендерних питань. Важливо, що ініціативи жіночих організацій були пов'язані, як правило, з гострими соціальними проблемами (насильство в сім'ї, торгівля жінками і дітьми тощо), що знайшло своє відображення у подальших наукових дослідженнях та практичних заходах. Внесок жіночих організацій в розвиток вітчизняної гендерної політології полягав, насамперед, у тому, що вони сприяли формуванню кола питань, що склали предмет дослідження субдисципліни. Як зазначає С. Айвазова, саме в рамках жіночого руху сформувалася теоретико-методологічна база — спочатку фемінізму, а потім гендерних досліджень, в тому числі й політичних [3].

Отже, успіхи українського жіночого руху в середині 1990-х забезпечили гендерні дослідження «матеріальним носієм» і полем для практики. Сьогодні, через багато років плідної праці переважно громадського сектору та наукової спільноти, ситуація у сфері гендерних відносин почала повільно, але змінюватися на краще. Це пов'язано, насамперед, із зміною поколінь як в гендерних дослідженнях, так і в жіночому русі. Перехідний період у становленні держави, проведення болючих для країни реформ, процеси

зближення з міжнародним та європейським правом, зацікавленість авторів вітчизняної науки гендерними питаннями в інших наукових сферах — ці та інші чинники явно посприяли підвищенню рейтингу гендерних проблем в очах політиків, громадських активістів та пересічних громадян.

Теоретична область гендерної політології

Для аналізу всього спектру політичних явищ у гендерних дослідженнях використовуються багато теорій, серед яких виділяють теорію соціальної статі. Якщо статі розглядається як іманентна ознака, дана людині при народженні, то гендер пов'язують із самоідентифікацією особи під впливом соціальних і культурних факторів. Тому він визначається як статус, що набувається людиною свідомо. Таким чином, можна визнати, що іманентна ознака статі є біологічним феноменом, тоді як гендер є продуктом соціального конструкту. У політичній сфері гендерна теорія переломлюється через владні відносини, форми політичного домінування, що затверджуються в суспільстві через гендерні відносини.

Західна гендерна доктрина за останні десятиліття поповнилась багатьма іншими ідеями із вирішення гендерних проблем в політиці. Ця тематика, зокрема, викладена в працях таких західноєвропейських та американських учених як Г. Алмонд, Ф. Барт, Дж. Батлер, С. Верба, І. Дойчман, Дж. Скотт, А. Йанг, М. Карл, Д. Кім, Р. Коннелл, К. Міллет, С. Окін, К. Пейтмен, Дж. Рінг, К. Санстейн, Е. Філліпс, Н. Фрейжер, Н. Ювал-Дэвис, М. Шенлі та інших. Так, концепції гендерної рівності та справедливого суспільства, висунуті гендерологами З. Ейзенштейном (праця «Жіноче тіло й принципи права») та С. Окінюм (дослідження «Справедливість, гендер і сім'я») поклали початок гендерному підходу в сучасній політичній теорії. У роботі «Участь і політична рівність» С. Верба, Д. Кім і Н. Най припустили, що систематична нерівність індивідуального впливу може бути частково компенсована через інші механізми формування влади [4], що ставить під сумнів гендерну нейтральність політичної думки.

За відомою оцінкою Дж. Скотт, гендер є первинним засобом позначення відносин влади [5]; отже, він залучений у сигніфікацію і легітимацію владних відносин [6]. Процес постійного співвідношення традиційних для людськості феноменів, таких як природа і культура, метафізичне та раціональне, духовне і тілесне, впливає на чоловіче або жіноче начало таким чином, що всередині цих пар створюється своєрідна ієрархія — гендерна асиметрія. Гендерна асиметрія у переважній більшості сучасних суспільств, включаючи й українське, передбачає домінування чоловічого начала, тоді як жіноче розглядається як щось негативне і периферійне. Оскільки «влада» традиційно асоціюється із силою, волею, активністю, справедливістю, то у таких суспільствах вона і сприймається як ознака маскулінності. Відповідно положення про гетерогенність (в термінології Р. Коннелла — множинність) маскулінності часто враховує при аналізі політичної сфери те, що існує ієрархія різних конкуруючих типів мужності, визначених такими соціальними ідентифікаторами, як етнічність, раса, національність, сексуальна орієнтація, клас, професія, політичні погляди тощо [7]. Американська дослідниця К. Пейтмен у роботі «Контракт між статями» розкритикувала модель сучасного суспільства, що припускає маскулінне розуміння особистості, запропонувавши розглядати проблему жінок у політичній практиці демократії як протиріччя між формальною рівністю ліберальної демократії та політичною субординацією жінок. Це протиріччя не було вирішене наданням виборчого права жінкам, тому що основою даного протиріччя є соціальна субординація жінок, зокрема, підкореність дружин усередині патріархальної структури сім'ї [8].

Розглядати гендер за межами власне відносин статей дозволяє також його роль у конструюванні колективної ідентичності. Спираючись на ідеї Ф. Барта про роль символічних кордонів у створенні та підтримці культурної своєрідності спільноти та її ідентичності, Н. Ювал-Девіс запропонувала в якості «символічних прикордонників» інтерпретувати гендерні символи; поряд з іншими

маркерами, вони ідентифікують людей як їх членів або ж не-членів [9]. Іншими словами, на такі аспекти політичної науки, як легітимація влади, політична мобілізація, расизм, націоналізм і міжнародні відносини, впливають і відносини чоловіків та жінок, їх гендерні ідентифікації в політичній сфері.

Як доказ того, що проблема взаємовідносин статей є політичною, американська вчена К. Міллет розвиває тезу про те, що вони є політичними в тому сенсі, що влада чоловіків над жінками заснована на соціально сконструйованих відмінностях і протиставленні статей. Одним із проявів цього є монополізація чоловіками основних позицій у політико-владних структурах. Розподіл життя на суспільну та приватну сфери, по-перше, закріплює чоловіче домінування в суспільстві, по-друге, існує через асиметричні відносини влади між статями, по-третє, він потрібний для того, щоб приховати владні стосунки між чоловіками та жінками [10].

Отже, в основі методології гендерних досліджень лежить вивчення відносин влади і підпорядкування, факторів і форм нерівності між статями та всередині статей. Ці процеси розглядаються в різних галузях знання: гендерної соціології, гендерної філософії, гендерної психології, гендерної лінгвістики, жіночої історії тощо. Гендерна політологія досліджує їх під особливим кутом зору: як на них впливають політичні феномени (перш за все, держава) і, у свою чергу, як гендер впливає на політичну сферу. Відповідно, *гендерну політологію* можна визначити як субдисципліну в рамках політичної науки, проблематика якої сконцентрована на генерації та впровадженні ідей, концепцій щодо особливостей участі в політиці представників двох статей — жіночої та чоловічої, дослідженні політичної обумовленості гендерних процесів і гендерної обумовленості політичних процесів.

Інституціоналізація гендерної політології в Україні

Інституціоналізація гендерної політології Україні відбувається переважно у двох формах: утворення установ із гендерних питань

та впровадження гендерної політології як навчальної дисципліни до навчального процесу освітянських закладів відповідного профілю. Поява в більшості західних національних асоціацій політичної науки перших дослідницьких установ — Комітетів з гендерних досліджень припала на 1970–1980-ті рр. минулого століття. У Міжнародній асоціації політичних наук (IPSA) гендерні аспекти політичної науки вивчалися з 1976 р. в рамках Дослідницької групи, а у 1979 р. був сформований окремий комітет. 24 лютого 2011 р. в рамках ООН почала роботу організація «ООН-Жінки», яка об'єднала чотири установи, що раніше займалися цією проблематикою. Організація «ООН-Жінки» є найбільш амбітною ініціативою ООН щодо прискорення процесу досягнення гендерної рівності, з її появою у міжнародній спільноті з'явився новий впливовий засіб боротьби за гендерну рівність і права жінок у всьому світі.

Гендерна тематична група ООН (ГТГ ООН) є одним з ключових міжвідомчих механізмів ООН, що включає координаторів з гендерних питань з агенцій ООН і Офісу Резидента-Координатора системи ООН в Україні та працює для просування, полегшення і підтримки здійснення гендерної проблематики в рамках всієї системи ООН в Україні. Гендерна Тематична Група — це загальний форум для всіх установ, фондів і програм Організації Об'єднаних Націй для обміну інформацією і досвідом з урахуванням гендерних факторів. Група прагне до створення ефективного партнерства та діалогу між ООН, Урядом, Парламентом і громадянським суспільством в області гендерної рівності та прав жінок в Україні [11].

Безпосередньо гендерними питаннями на державному рівні в Україні опікуються підкомітет з питань гендерної рівності Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин та Урядовий уповноважений з питань гендерної політики. Досвід інших країн засвідчує доцільність запровадження посади Омбудсмана з рівних прав і можливостей. За думкою Т. Мельник, посада Омбудсмана з рівності статей запроваджується в тих країнах, де приймають цільові закони з

гендерної рівності. У такий спосіб порушується не лише проблема гендерного правотворення, а й забезпечення гарантій гендерного законодавства [12]. Сьогодні інститут Омбудсмана з рівності статей діє в Норвегії (з 1978 р.), Швеції (1980 р.), Фінляндії (1987 р.), Литві (1999 р.), Німеччині (2001 р.), Словенії (2002 р.), Боснії і Герцеговині (2002 р.), Киргизькій Республіці (2003 р.). Такий інститут доцільний в країнах, де збереглося патріархальне бачення ролі жінок в суспільстві, тому доцільно на експертному рівні обговорити питання запровадження Омбудсмана з рівності статей і в Україні.

Інституційне оформлення гендерної політології в Україні відбувається завдяки роботі спеціалізованих наукових установ, серед яких: Київський інститут гендерних досліджень, Центр правових досліджень гендерної політики при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Центр гендерних досліджень Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту, Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Центр гендерних досліджень і освіти Маріупольського Державного університету та ін. Зважаючи на важливість гендерної тематики, поява установ, центрів, де на професійному рівні обговорювалися би питання гендерної політології, буде тільки вітатися. Слід сподіватися і на створення в Україні координаційного дослідницького органу з гендерної політології, який став би майданчиком для обговорення й апробації ідей дисертаційних праць. Успішний захист за останні десять років докторських і кандидатських дисертацій з політології показує, що ця тематика не тільки стала актуальною для вітчизняних вчених, але й отримала визнання на інституціональному рівні, що неодмінно в подальшому сприятиме появі нових досліджень.

Інституціоналізація дисципліни «Гендерна політологія» у вітчизняному освітянському просторі поки стикається з певними труднощами, проте в ряді університетів курси з різних аспектів

дисципліни включені до програми навчання студентів за спеціальностями «Політологія» та «Соціологія»; видаються підручники, навчальні посібники, інші наукові праці з цієї тематики. Гендерні дисципліни викладаються і на юридичному факультеті Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Основна проблематика української гендерної політології

У вітчизняній науці існує потужна і стабільна зацікавленість проблемою участі жінок у громадсько-політичній діяльності. Вагомий внесок у розробку гендерної проблематики в політології внесли такі дослідники, як В. Архіпов, М. Богачевська-Хом'як, Є. Вознюк, М. Головатий, І. Головашенко, Н. Грицяк, Г. Дідух, І. Добржанська, С. Жерьобкін, І. Жерьобкіна, Т. Журженко, О. Іващенко, А. Іовчева, О. Катан, О. Кісь, Т. Краснопольська, І. Лебединська, Л. Літвін, О. Маланчук-Рибак, Т. Мельник, А. Самакова, Л. Смоляр, В. Суковата, Н. Чухим, В. Якунін, О. Ярош та інші. Гендерним питанням присвячено монографії В. Галаган, Н. Ковальської, О. Козулі, Л. Шумрикової. Зокрема, слід відзначити монографії Т. Мельник [13], Н. Грицяк [14] та О. Кулачек [15], де розглядається формування гендерної політики в Україні, аналізуються проблеми теорії, методології, практики, а також колективну монографію «Гендерні аспекти державної служби» [16]. На сьогодні вже захищено низку кандидатських і докторських дисертацій, де висвітлюються гендерні аспекти політичної сфери в Україні. Вагомий внесок у вирішенні нагальних питань з гендерної політології зроблено і творчими колективами науково-дослідницьких установ. Так, Харківський гендерний центр та Одеський науковий центр жіночих досліджень у 1999 р. опублікували колективну монографію «Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні». За роки свого існування Центром правових досліджень гендерної політики при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України підготовлено та опубліковано практичний посібник («Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України»,

2005 р.) та 3 монографії («Європейський правовий вимір гендерно чутливої політики», 2005 р.; «Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства», 2007 р.; «Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні», 2010 р.).

Серед навчальної літератури необхідно виділити такі видання, як підручник «Гендерна політика в системі державного управління» за загальною редакцією М. Білінської [17], у якому висвітлюються засади гендерної політики в системі державного управління, аналізується зарубіжне законодавство із забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, розглядаються механізми впровадження гендерної рівності тощо; навчальний посібник «Основи гендерної політики в парламентській діяльності» за загальною редакцією В. Гошовської [18], де, зокрема, аналізується законодавче і нормативно-правове забезпечення гендерної політики, висвітлюється гендерна проблематика в діяльності Верховної Ради України, розкриваються фактори та умови формування іміджу жінки-політичного лідера; навчально-методичний посібник «Реалізація гендерної політики в управлінні освітою» за загальною редакцією Н. Протасової [19], у якому висвітлюються теоретичні основи гендерної рівності, розглядаються галузеві аспекти запровадження гендерного паритету в управлінні й особливості впливу гендерної політики на результативність управління якістю освіти, та інші видання.

Головним завданням для вітчизняної гендерної політології стало не тільки дослідження західних гендерних теорій, їх адаптація до українського політичного процесу, а й визначення гендерних особливостей, притаманних українській політичній традиції. Так, О. Катан розглядає основні напрями здійснюваної в Україні політики щодо гендерного питання [20], Г. Дідух аналізує процес формування іміджу жінки-політичного лідера крізь призму цілеспрямованих чинників і спонтанних умов цього процесу [21]. Багато робіт присвячено проблемам жіночого руху та іміджу жінки в політиці. Зокрема, О. Кісь визначає типи образів жінок в українській

публічній сфері, передумови гендерних конфліктів у процесі політичної боротьби. Дослідниця зазначає, що не тільки серед пересічних громадян, а й серед інтелектуальної еліти суспільства спостерігається некоректне розуміння поняття фемінізму та феміністичного, що призводить до невдалого функціонування жіночих рухів та організацій [22].

Цікавими є думки політолога О. Ярош, яка використовує дослідження Дж. Ховстеде, аналізує маскулітні держави, що ближчі до розвитку правових держав, та фемінітні держави, що ближчі до соціальних. Спрощену сутність цього підходу можна розглянути через податкову систему окремих країн. Наприклад, в США існує фіксований податок, який не змінюється незалежно від доходів, і тому в цьому суспільстві є і мультимільйонери і найбідніші, між доходами яких дуже великий розрив. У скандинавських країнах з яскраво вираженою соціальною функцією податок збільшується залежно від доходів, і в таких країнах немає великого розриву в доходах громадян. О. Ярош акцентує увагу на тому, що в Україні декларується розвиток соціального і правового одночасно, що є суперечливим. При цьому зазначається, що утверджувати гендерну рівність неможливо в недемократичній країні, а влада є недемократичною, якщо не враховує гендерну складову розвитку суспільства [23].

Інша вчена, І. Добржанська, стверджує, що українське суспільство в делегуванні владних повноважень орієнтується на чоловіків-лідерів. Тільки громадська та політична активність жінок може поліпшити й становище жінок в Україні, й стан держави загалом [24]. Аналізу основних напрямків та механізмів реалізації гендерного рівноправ'я у політиці присвячені праці А. Іовчевої [25]. І. Лебединська розглядає гендер у культурологічному контексті, а також через діяльність жіночого руху. Особливостями гендерних досліджень в українській політичній науці, за думкою Л. Літвін, є орієнтованість на політико-правовий аспект дослідження (аналіз реальних прав жінок і чоловіків), зацікавленість

гендерними аспектами освіти, недостатня увага до дискримінаційних практик щодо чоловіків та гендерних питань у контексті демократизації [26]. Аналізуючи правові документи в історичній ретроспективі, І. Грабовська зазначає, що українське суспільство традиційно має досвід становлення гендерної рівності [27]. Проблеми дотримання прав людини розглядає В. Архіпов, зокрема рівні права та можливості жінок і чоловіків як складову успішної трансформації політичної системи України [28]. Варто також згадати напрацювання У. Лукач [29], О. Вілкової [30], Н. Олійник [31], І. Тукаленко [32], В. Соколова і М. Саприкіної [33] та багатьох інших авторів.

Однією з найбільш важливих тем, що знаходиться у фокусі уваги і західної гендерної політології, стала для вітчизняної гендерної політології *проблема політичної участі і політичної поведінки жінок і чоловіків*. Значимість цієї проблеми зумовлена тим, що, з одного боку, саме жінки складають більшу частину українського електорату, проявляючи при цьому активність та обізнаність у політичних процесах, однак представленість жінок у вищих органах державної влади явно непропорційна жіночому потенціалу (за останні п'ятнадцять років кількість жінок у Верховній Раді України хоч і зросла вдвічі, проте не досягла позначки в 30 %).

Збагаченню вітчизняної політологічної думки з гендерних питань сприяють цікаві дослідження вчених пострадянського простору та країн СНД. Так, вивчення гендерної специфіки політичної поведінки і політичної участі задало аналізу різноманіття досвіду країн старих демократій у створенні рівних можливостей для жінок і формуванні політики гендерної рівності — Великобританії, США, Канади, Японії, країн Скандинавії [35]. Предметом уваги стають і нові демократії, де, згідно з дослідженнями С. Айвазової, навпаки, спостерігається поглиблення розриву гендерних можливостей [36]. Роботи Л. Прокопенко, присвячені гендерним аспектам політичних процесів в Африці, заслуговують на особливу увагу з причини малої вивченості

проблем африканського континенту у вітчизняному соціально-гуманітарному знанні [37].

Інший аспект гендерної політології — аналіз феміністської теорії та її впливу на політичну філософію. Вимоги сучасного життя активізували політико-гендерні дослідження, які на сьогоднішній день дехто вважає синонімом феміністичних досліджень, що є некоректним. Вважається, що з розвитком феміністського руху починається переосмислення загальної політичної теорії. І. Чикалова узагальнює внесок представників феміністського руху в політичну теорію: зроблено виклик конвенційному визначенню політики; поставлено питання, яким чином гендер конструює жіночий політичний досвід, як раса, етнічність, класовий інтерес, враховуючи гендерну приналежність, впливають на політичну дію та політичну свідомість; почали досліджувати вплив соціальних відносин жінок у сім'ї, на робочому місці на виробництво форм опору та згод; намагаються розглядати дії суспільних організацій у контексті більш широкого економічного й політичного процесів; почали аналізуватися взаємовідносини між жіночою практикою та політичною теорією [38].

Таким чином, становлення гендерної політології в Україні пов'язане із вирішенням таких фундаментальних проблем, як рівність прав і можливостей, реформування політичної системи, перерозподіл ресурсів, владні повноваження тощо. Можна не сумніватися, що як субдисципліна політичної науки гендерна політологія відбулася, однак гендерний підхід, притаманний західним теоріям рівності статі, ще не сформувався у ній остаточно й потребує активних наукових розробок. Особливостями гендерних досліджень в українській політичній науці є орієнтованість на політико-правовий аспект дослідження (аналіз реальних прав жінок і чоловіків), зацікавленість гендерними проблемами освіти, недостатня увага до дискримінаційних практик під час виборів та гендерних питань у контексті демократизації українського суспільства.

2. Гендерна рівність у контексті політичного розвитку України

Становлення гендерної рівності в процесі забезпечення прав і свобод людини є одним з пріоритетних завдань для багатьох країн сучасного світу. В суспільствах зі сталими демократичними традиціями та суспільствах так званого перехідного типу подолання гендерної нерівності передбачає надання переваги жінкам, які все більше стають активними і впливовими учасниками самого політичного процесу, а не тільки об'єктом електоральних сподівань кандидатів на виборні посади. Однак, незважаючи на прогрес у цій сфері, проблема рівноправної участі людини та громадянина у прийнятті державних рішень на різних рівнях влади залишається все ще невирішеною, тому аналіз ризиків виникнення будь-яких форм дискримінації жінок чи чоловіків є невід'ємним фокусом уваги міжнародних наукових досліджень з точки зору гендерного підходу.

ООН визначає гендерну дискримінацію як «...будь-яке розмежування, ізоляцію чи заборону, які базуються на статевих різницях, які мають своїм результатом чи метою обмежити або анулювати визнання, дотримання чи реалізацію людських прав та свобод жінок в політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій сфері незалежно від сімейного стану, на основі рівноправності жінок і чоловіків» [39]. У контексті досліджень політичних процесів та інститутів важливими категоріями є «гендерна нерівність» — така побудова суспільства, за якої різні соціальні групи — в цьому контексті жінки й чоловіки — мають усталені розбіжності та нерівні можливості в усіх сферах суспільного життя, а також «гендерна рівність» — рівність стартових умов, отримання рівних часток суспільних ресурсів, рівної участі в соціальній владі для представників обох гендерних груп [40].

У вітчизняній науковій літературі зустрічаються різні думки відносно розуміння гендерної рівності. Так, на думку К. Левченко гендерна рівність — це рівні права і рівні можливості для жінок

і чоловіків у суспільстві, рівні умови для реалізації прав людини, участь в національному, політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, отримання рівних винагород за результатами участі [41]. У словнику «Сучасне гендерне мислення» за авторством Л. Кобилянської та Т. Мельник можна зустріти таке пояснення гендерного паритету: «гендерна рівність означає однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків. Зміст цього поняття включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку» [42]. Достатньо цікавою є думка Н. Максименко, яка пропонує визначати гендерну рівність як універсальний принцип у галузі прав людини, який наділяє осіб різних статей рівними правами та можливостями для їх участі у всіх сферах суспільного, державного та приватного життя [43]. У політологічному сенсі гендерна рівність як універсальна максима в процесі забезпечення прав людини передбачає наділення осіб різних статей рівними правами та можливостями саме в політичній сфері, а зважаючи на гендерний дисбаланс у владі, притаманний вітчизняному політикуму, мова йде про створення в Україні преференційних умов для збільшення жіночого представництва на республіканському та місцевому рівні політичного управління.

Відповідно до політологічних узагальнень, динаміка розвитку політичних систем світу є важливим фактором їх ефективного функціонування. Для цього політичні інститути демократичних держав як складової частини цих систем піддаються оновленню в контексті пошуку нових орієнтирів політичного розвитку [44]. З набуттям незалежності, в Україні розпочалися активні політичні процеси, відбуваються чергові та позачергові вибори до центральних і місцевих органів влади, відбувається складний процес зміни політичних еліт. Після принципових змін державного управління, що виникли як наслідок революційних подій 2014 р., Україна поставала перед необхідністю проведення вкрай важливих реформ, що вимагає оновлення кадрів в українському парламенті, збільшення представництва проєвропейських сил та рухів. Але говорючи про

ідеологічні зміни у вітчизняному парламентаризмі, варто мати на увазі й статевий фактор. Упродовж усієї історії України жінки штучно були обмежені в політичних правах, їх інтереси не враховувалися законодавцями або розумілися у спотвореній формі. Навіть після набуття незалежності та впевненого проєвропейського руху, мале представництво українських жінок в політиці та владних структурах в принципі гальмує розвиток політичної та інших державних і суспільних систем, який неможливо уявити без встановлення рівноправності. Існуючі стереотипи, перешкоди і багато інших чинників залишають політичну сферу держави без важливого та цінного людського ресурсу, роблячи політику однобокою, часто сексистською, що негативно відображається, в тому числі, і на міжнародному іміджі України.

Специфіка гендерної асиметрії або гендерної нерівності в сучасній Україні проявляється в таких формах, як відсторонення жінок від сфер влади, управління, повноцінної участі в політиці. Парадоксальність цієї ситуації полягає в неусвідомленні як з боку жінок, так і суспільства в цілому того, що українські жінки становлять не тільки більшість населення та електорату, але є більш освіченими, ніж чоловіки, соціально активні й гнучко адаптовані до сучасних умов життя. Це доводить діяльність окремих жінок-політиків, зокрема депутатів Верховної Ради України та посадових осіб місцевих органів влади, де все частіше вирішення кризових ситуацій довіряють жінкам.

Водночас слід констатувати, що протягом останніх років в українському суспільстві відбуваються суттєві зміни в осмисленні та легітимації гендерних відносин, постійно робляться кроки із запровадження інституційного механізму забезпечення гендерної рівності. Успішне регулювання гендерних відносин передбачає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в різних його інституціях зокрема. Це, насамперед, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (перш за все,

у сфері політики та загалом на ринку праці), забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо [45].

Поняття державної гендерної політики

Важливу роль у забезпеченні захисту рівності прав жінок і чоловіків відіграє держава. Головним механізмом забезпечення гендерної рівності в суспільстві є розробка та впровадження *гендерної політики*, що пов'язується із сучасними тенденціями вдосконалення управління соціальними процесами у суспільстві [46]. Гендерну політику держави традиційно вважають частиною соціальної політики. Рівень її розвитку залежить від того, наскільки проблема гендеру та гендерної рівності стоїть на порядку денному держави. В Україні, як і в інших державах світу, що сприяють встановленню гендерного паритету, природним чином постає проблема розробки та впровадження гендерної політики на державному рівні. Важливим аспектом тут так само є ставлення суспільства до даного питання: в Україні ця проблема сприймається менш гостро, ніж на Заході, незважаючи на те, що багато європейських країн і Сполучені Штати Америки давно і досить ефективно ведуть активну гендерну політику та досягли значних результатів. Забезпечення можливості рівноцінної участі як жінок, так і чоловіків у політичній діяльності є складним та багатовекторним питанням для гендерної політології.

Ефективна державна гендерна політика — один із шляхів подальшого становлення України як демократичної держави, її інтеграції до європейської спільноти. Це сприятиме можливості рівноцінної реалізації прав жінок і чоловіків у нових політичних та соціально-економічних умовах. Не дивлячись на певні позитивні зрушення, Україна продовжує лише формально відноситися до егалітарної моделі державної гендерної політики, яка передбачає цілеспрямовану діяльність держави зі створення умов і можливостей

для жінок на рівні з чоловіками, забезпечення гарантій для їх волевиявлення, самоутвердження й самореалізації, вираження особистісних сил людини обох статей [47]. Вагомість тематики державної гендерної політики зумовлена світовими політичними процесами, міжнародними зобов'язаннями України, суперечністю вітчизняної нормативно-правової бази у цьому напрямі, відсутністю чітких механізмів запровадження комплексного гендерного підходу тощо. Тому, враховуючи позитивний зарубіжний досвід встановлення гендерного балансу, важливими питаннями, окрім модернізації механізмів реалізації державної гендерної політики, є з'ясування змісту терміну «державна гендерна політика», який на сучасному етапі набув поширення як у державній та громадсько-політичній сферах, так і у науковій, проте не отримав необхідної змістовної чіткості. Існує необхідність сформулювати таке визначення вказаного терміну, яке б цілісно та узагальнено розкривало його сутність з урахуванням вітчизняних реалій та кращих зарубіжних тенденцій у сфері забезпечення гендерної рівності.

У ретроспективі в українській та зарубіжній дослідній і публіцистичній літературі, міжнародних документах, нормативно-правових актах різних країн світу в аспекті гарантування державою гендерного балансу з'являлася та використовувалася різна термінологія. На початковому етапі увага акцентувалася на правах жінок. Це було викликано ущемленням та/або ігноруванням прав жінок різними суб'єктами правовідносин, їх боротьбою за свої права, свободи та законні інтереси. Відповідно, у різних джерелах виникали такі поняття, як: «політика в інтересах жінок», «(державна) політика щодо жінок», «жіноча політика» та ін. Згодом, коли стало зрозумілим, що обмежуються не лише права однієї статі й необхідно забезпечити рівні права як жінок, так й чоловіків, дослідники, публічні діячі, журналісти та інші почали використовувати більш змістовно наповнені дефініції: «політика в інтересах рівності», «(державна) політика досягнення рівних прав та можливостей», «гендерна політика», «державна політика забезпечення рівності

жінок і чоловіків», «державна гендерна політика щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків», «державна гендерна політика» тощо. Ці терміни не є тотожними, проте вони взаємопов'язані та взаємозалежні.

«Політика в інтересах жінок» стало одним із перших понять, що історично з'явилося у 70–80-х рр. ХХ ст. й відображало дії урядів певної частини європейських держав, спрямовані на подолання дискримінації жінок у сфері політики, на ринку праці. Основою цієї політики став принцип «позитивної дискримінації» [48]. Слід відзначити, що термін «політика в інтересах жінок» використовувався в документах різних міжнародних організацій, переважно європейських. Однак, у вітчизняних офіційній та неофіційній сферах переважно застосовувався термін «державна політика щодо жінок» або «політика щодо жінок». Тобто, починаючи з цього етапу можемо констатувати про особливе значення вивчення термінології у досліджуваній сфері принципу історизму та принципу територіальності.

Під поняттям «політика щодо жінок» авторами пропонується розуміти правові, політичні, економічні, соціальні заходи та дії, спрямовані на жінок як соціально-демографічну групу в суспільстві [49]; комплексну цілеспрямовану діяльність держави щодо кожної жіночої особистості, жіноцтва та питань співпраці з жіночим рухом у цілому, яка ставить за мету ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок у суспільстві, формування механізмів, які складають основу дотримання жіночих людських прав для покращення становища жіноцтва та суспільства в цілому завдяки розкриттю потенціалу жінок [50]. Зміст вказаних визначень відповідає сучасному розумінню ролі та значенню жінок у демократичному суспільстві.

Сьогодні у науковій літературі виникають дискусії з приводу співвідношення термінів «жіноча політика», «політика щодо жінок» та інших близьких за значенням дефініцій. Так, на думку О. Кулачек, «жіноча політика» — найбільш широке поняття, яке нерідко включає: «політику щодо захисту жінок», «політику щодо

жінок», «політику в інтересах жінок», «політику досягнення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», політику, активними суб'єктами якої є жінки [51]. Такий висновок має спірний характер. Оскільки, якщо вказані поняття щодо захисту прав жінок у різних сферах в окремих випадках можуть розглядатися між собою як рівнозначні, або ж з певними відмінностями, то термін «політика досягнення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» не може поглинатися поняттям «жіноча політика», адже перше явище, на відмінну від останнього, спрямоване не лише на захист прав жінок, а й — чоловіків. Разом із тим, важливо наголосити про безперечність взаємозв'язку зазначених понять: поява термінів «жіноча політика», «політика щодо жінок» та інших зумовила виникнення та подальший історичний розвиток політики досягнення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

Існують й інші думки з приводу вживання поняття «жіноча політика». Зокрема, К. Левченко наголосила, що дефініція «жіноча політика», який би позитивний зміст не намагалися вкласти у це поняття, враховуючи існуючий стереотип, асоціюється більше із побутовою сферою життя — захист материнства, надання відпусток і пільг тощо [52]; Н. Грицяк вважає, що у випадку вживання цього терміна залишається незрозумілим, з чітких позицій формулюються проблеми, потреби та інтереси жінок — держави, чоловіків, жінок? [53]. Такі висновки дослідниць мають реалістичний характер та відповідають змісту вказаного явища.

Наприкінці 80-х — початку 90-х рр. XX ст. різні міжнародні організації, частина зарубіжних держав остаточно утверджується в позиції того, що необхідно проводити політику у напрямі захисту прав як жінок, так і чоловіків. Це було викликано комплексом причин, серед них і побутових — менша тривалість життя чоловіків, більша кількість випадків алкоголізму та суїцидів серед чоловіків та інше, що зумовило потребу у зміні, а точніше у розширенні державно-громадських пріоритетів, у зв'язку з чим виникає таке явище, як «політика в інтересах рівності», оскільки політика щодо жінок

не враховувала чоловічий фактор, навіть у тих випадках, коли ставилося питання щодо встановлення рівності жінок та чоловіків.

Термін «(державна) політика досягнення рівних прав та можливостей» може розглядатися у двох аспектах: як синонім поняття «політика в інтересах рівності» і як її складова. На відміну від поняття «політика в інтересах рівності», увага акцентується на правовому та політичному, а не соціокультурному компоненті. Важливим принципом державної політики досягнення рівних прав та можливостей (може бути синонімом «гендерної політики») є визнання допустимості впровадження позитивної дискримінації для подолання гендерної асиметрії [54].

«Державна політика забезпечення рівності жінок і чоловіків» ґрунтується на концептуальних засадах комплексного підходу (gender mainstreaming), який сформований у документах Ради Європи, у поєднанні з традиційними принципами підтримки жінок, оскільки останній не втратив своєї актуальності з огляду на реальне становище жінок, які мають нижчий статус у різних сферах життя українського суспільства, ніж чоловіки. Фактично це є конкретизацією терміну «політика досягнення рівних прав та можливостей» [55].

На сучасному етапі у контексті дослідження найбільш вживаними на вітчизняних просторах є такі поняття, як «гендерна політика» та «державна гендерна політика», що інколи використовують як тотожні, проте не всі дослідники погоджуються із цим. Більше того, у науковій сфері не вироблено єдиного підходу до тлумачення цих понять та їх співвідношення між собою. На думку Т. Краснопольської, категорія «гендерна політика» є найбільш об'ємною у відповідному смислового ряді, усі інші поняття, зокрема, «державна гендерна політика», є її складовими. Обґрунтовуючи власну позицію, дослідниця звертається до шляхів формування гендерної політики, виокремлених М. Малишевою: перший — гендерна політика формується найвищими посадовими особами, другий — диференційованими умовами найму та використання робочої сили

на ринку праці; третій — сім'єю [56]. Враховуючи зазначене, науковець пояснює, що державна політика проявляється в першому та частково у другому випадку, все інше залишається в компетенції громадянського суспільства; поняття «гендерної політики» охоплює діяльність як державних інститутів, так й інститутів громадянського суспільства [57].

Комплексне вимірювання гендерної політики пропонує О. Хасбулатова. Авторка вказує на конкретно-історичний характер гендерної політики, зміст і результативність якої формують наступні чинники: ідеологічний — відображає високий рівень розуміння сутності гендерних питань і систему поглядів на роль чоловіка і жінки в суспільстві; соціально-економічний — як ступінь соціально-економічного розвитку суспільства; інституційний — характеризує політичний режим та рівень розвитку демократії; ситуаційний — демонструє позицію та ініціативу суб'єктів політики — владних державних структур, політичних партій, громадських рухів, населення. У якості визначального елемента гендерної політики дослідниця виділяє тип соціальної політики, характер взаємовідносин між державою і сім'єю, що демонструє соціальне партнерство, протекціонізм чи невтручання, і позицію інститутів громадянського суспільства (політичних партій, громадських рухів та жіночих організацій) [58]. Такий авторський підхід до явища гендерної політики є систематизованим та змістовно наповненим.

У визначеннях гендерної політики вихідними є положення щодо суб'єктів її формування та реалізації. Так, Н. Вавілова наголосила, що гендерна політика — державна та суспільна діяльність, яка спрямована на встановлення рівності чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності [59]. Т. Краснопольська вважає, що гендерна політика являє собою цілеспрямовану діяльність державних інституцій та громадських об'єднань, метою якої є забезпечення рівноправності між чоловіками та жінками, а також сукупність необхідних заходів, спрямованих на реалізацію особистого потенціалу людини, незалежно від статі, для збалансованого розвитку

суспільства [60]. Тож авторки до суб'єктів гендерної політики відносять державні інституції та громадські об'єднання.

Більш широкий підхід у суб'єктному розумінні застосовано іншими науковцями. Т. Мельник наголошує, що гендерна політика — визначення міжнародними органами та державами, політичними партіями основних гендерних пріоритетів і фундаментальних цінностей, принципів і напрямів діяльності, відповідних методів та способів їх втілення, спрямованих на утвердження рівних прав, свобод, створення умов, можливостей і шансів, гарантій забезпечення рівного соціально-політичного статусу чоловіків та жінок, на розвиток гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві [61]. Так, до суб'єктів гендерної політики дослідниця включає також і міжнародні органи, проте дещо обмеженим видається підхід щодо інститутів громадянського суспільства — передбачені лише політичні партії.

Розширений підхід у контексті участі громадськості використала К. Левченко у тлумаченні гендерної політики, під якою пропонує розуміти комплексну, цілеспрямовану діяльність держави, міжнародних та недержавних організацій, яка здійснюється ними безпосередньо та опосередковано на національному та регіональному рівнях і спрямована на інтегрування гендерного підходу в усі сфери політики як засобу ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі та досягнення рівного розподілу економічних, соціальних і політичних ресурсів між жінками і чоловіками [62]. Також авторка зосереджує увагу на конкретно-історичному характері гендерної політики, як й інших соціальних феноменів.

У широкому та вузькому значеннях розглядає поняття гендерної політики Є. Вознюк. У першому випадку гендерну політику науковцем визначено як комплексну цілеспрямовану діяльність держави, міжнародних та недержавних організацій щодо інтегрування гендерного підходу для ліквідації усіх форм дискримінації за ознакою статі в суспільстві; у другому випадку — це діяльність держави, спрямована на врахування та збалансування інтересів і потреб

різних гендерних груп [63]. Відповідно, у першому випадку авторка розуміє гендерну політику, як більш широке явище, ніж державна гендерна політика; у другому — ці поняття розглядаються як тожні.

Визначають як тотожні терміни «гендерна політика» та «державна гендерна політика» О. Клімашевська та О. Крутов й пропонують наступне визначення поняття «державна гендерна політика» — послідовна система заходів, спрямованих на створення, розвиток, підтримку і захист рівноправності чоловіків і жінок, покликана виявлятися в конкретних результатах [64]. Однак, таке тлумачення потребує конкретизації щодо суб'єктної складової.

Взагалі, термін «державна гендерна політика» вперше у вітчизняній науці застосовано Т. Мельник, під яким авторка розуміє діяльність (або бездіяльність у разі навмисного непровадження такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення (безпосередньо або опосередковано) та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві [65].

Н. Грицяк вважає, що більш доцільно як пріоритет демократичних перетворень в Україні використовувати термін «державна гендерна політика» й визначає його, як дії органів державної влади з вирішення проблем забезпечення гендерної рівності в суспільстві, а саме забезпечення однакового для жінок і чоловіків суспільного статусу, умов реалізації прав людини, можливостей використовувати соціальні та економічні ресурси, робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток, а також рівного права для жінок і чоловіків мати однакову користь від результатів їх діяльності [66]; С. Сулімова підкреслює, що — це такі дії органів державної влади з вирішення суспільних проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів жінок і чоловіків [67]; М. Попов визначає державну гендерну політику як діяльність держави, спрямовану на врахування диференційованих та спільних інтересів статевих груп, задоволення цих інтересів

через надання гарантій рівної участі у всіх сферах публічного життя, та створення збалансованої системи соціального захисту для жінок і для чоловіків [68]; Л. Воронько державну гендерну політику в системі державної служби тлумачить як стратегічну діяльність держави, що здійснюється шляхом спільних дій усіх зацікавлених суб'єктів з метою надання рівних можливостей жінкам і чоловікам у користуванні гарантованими правами та свободами, створення умов для самореалізації особистості та є інтегруючим компонентом усіх напрямів державної кадрової політики [69]. Отже, вказані підходи можна визначити як одними із основних у науковій літературі, кожен з яких має і переваги, і прогалини. Їх дослідницька важливість полягає у системному підході щодо тлумачення терміну «державна гендерна політика».

Таким чином, нині смислове навантаження термінів «гендерна політика» та «державна гендерна політика» є різноманітним та неузгодженим. Існують й різні погляди вчених відносно співвідношення вказаних понять. З урахуванням проведеного аналізу дослідницької літератури пропонуємо розуміти під терміном «гендерна політика» діяльність та взаємодію органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій щодо розробки механізмів забезпечення принципу гендерної рівності та ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі на національному та міжнародному рівнях. Натомість *державну гендерну політику* доцільно тлумачити як функціонування та взаємодію органів державної влади з метою комплексної розробки програм та механізмів, систематичного впровадження принципу гендерної рівності й ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі у всіх сферах суспільної та державної діяльності.

Реалізація державної гендерної політики в Україні

Головною метою державної гендерної політики в Україні є подолання домінування чоловіків у політичних процесах, створення на державному рівні сприятливих умов залучення жінок

до прийняття управлінських рішень. Політологічний аналіз цього процесу передбачає з'ясування таких термінів, як «політичне представництво», «політична участь» і «політичний вплив». Поняття «політичне представництво», незважаючи на свою поширеність, виявляється найбільш абстрактним, оскільки відображає формальні та кількісні характеристики політичної діяльності жінок і не дає цілісної картини їх реальних політичних можливостей. «Політична участь» є більш широким і комплексним поняттям, однак і воно вимагає аналізу додаткових параметрів для створення цілісної картини політичної діяльності жінок. Політична участь (або політична діяльність) є дією або сукупністю дій, які є відповідною реакцією на політичні події, процеси з метою здійснення впливу на позицію і діяльність суб'єктів політики.

Найбільш істотним і значимим є поняття «політичний вплив», оскільки воно характеризує не тільки формальні й кількісні характеристики політичної діяльності жінок, але і рівень їх реального впливу на формування державної політики, на процес розробки прийняття та реалізації значущих політичних рішень, що відображають інтереси жінок як окремої соціальної групи. З точки зору гендерного підходу до найбільш значимих чинників політичної участі та політичного впливу жінок сучасні дослідники (Е. Букмен, М. Гельблом, І. Костантіні, С. Морган, В. Рендел та ін.) відносять і політичну соціалізацію [70]. Вплив політичної соціалізації за Т. Парсонсом інтерпретується наступним чином: чоловік приходить у політику переважно з метою робудови своєї кар'єри, у цій сфері так само, як і в сім'ї, він спеціалізується на «інструментальних» функціях, орієнтуючись на зовнішні завдання системи. Жінки-політики меншою мірою орієнтуються на кар'єру, вони спеціалізуються на «експресивних» функціях, внутрішніх завданнях системи, забезпечуючи інтеграцію її членів.

Отже, соціальна складова у системі суспільно-політичних та економічних пріоритетів України сьогодні стає одним із домінуючих національних інтересів, адже головний об'єкт національної

безпеки — права і свободи людини і громадянина [71]. Однак, не менш важливим елементом у цій системі є забезпечення рівності прав і свобод людини та громадянина за статтю, тобто забезпечення принципу гендерної рівності.

Гендер — сформована та підтримана громадськими інститутами певного суспільства система цінностей і приписів, сукупність соціальних й культурних норм, типів та характеристик поведінки жінок і чоловіків, а також їх соціальних ролей, яких вони набувають у процесі своєї соціалізації в контексті соціальних, економічних та культурних особливостей розвитку цього суспільства [72]. Гендерна рівність — рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах суспільного життя [73]. Гендерна рівність виникає в результаті функціонування гендерної системи, що об'єднує низку елементів, зокрема: соціальні інститути, моделі поведінки, культурні та соціальні взаємодії, гендерні ролі [74]. У демократичному суспільстві не може бути дискримінаційної практики. Відповідно, гендерна рівність — не політична самоціль, а передумова подолання бідності, сталого розвитку та впровадження ефективного урядування [75]. Нині стратегічною метою гендерних змін та гендерної політики у цілому є формування і розвиток гендерної демократії, що передбачає систему волевиявлення двох статей — жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені й реально забезпечені в політико-правових принципах, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, потреб [76]. Державна гендерна політика, як один із основних регулятивних механізмів суспільного життя, покликана підтримувати цінності справедливості, поваги до особистості незалежно від її статевої належності [77].

Державна гендерна політика України має свою історію розвитку. Однак, нині вона перебуває у процесі подальшого становлення, визначення найбільш ефективних стратегій та підходів до

проблеми рівноправності статей; її формування має бути спрямовано на пошук нової моделі, що могла б відповідати реаліям сьогодення з урахуванням євроінтеграційного вибору держави. Отже, не дивлячись на суттєві зміни форми та змісту у діяльності громадськості, держави та міжнародних суб'єктів відносно встановлення гендерної рівності останніми десятиліттями як в Україні, так й інших державах світу, дослідження щодо захисту прав жінок у різних суспільних сферах, зокрема у сфері політології, мають проводитися й надалі, особливо на вітчизняних просторах. Н. Козлова, розглядаючи комплексно проблему гендеру як інструменту політологічного аналізу, пропонує кілька рівнів дослідження цього напрямку:

- визначення концептуальних основ проблеми — аналіз трактовок влади та політики, політичного простору й місця в ньому жінки, розгляд гендерного прояву політичних теорій і політичної діяльності, бо гендерні уявлення про владу є фактором, що визначає політичні практики, також необхідно прослідкувати традиції трактовки політики в класичних теоріях та в дискурсивних гендерних практиках постмодерну;
- процесуальний аспект — може включати традиційні теми, що вивчаються: історія маргіналізації жінок, їхня боротьба за політичні, громадянські права, необхідно проаналізувати політичну активність жінок у суспільно-політичному житті до виникнення жіночого питання та жіночого руху, а також в епоху модерну, розглянути жіноче питання як політичне, а рух до рівноправ'я жінок як проблему перерозподілу влади, проаналізувати жіночий рух у контексті соціальних рухів, визначити політичний спектр і типологію сучасних жіночих організацій, їх ідеологію та організаційний устрій;
- суб'єктний рівень — допомагає визначити латентний вплив на політику — лобі, жінок-політичних консультантів, парного лідерства, жіночого політичного лідерства, необхідно проаналізувати механізми «виробництва» гендерної асиметрії в

структурах державно-муніципального управління (правову базу, гендерні стереотипи, кадрову політику);

- культурна компонента — дозволяє розглянути гендерні стереотипи як фактор розподілу політичної влади, а жінок — як суб'єкт і об'єкт політичної соціалізації, проблеми гендерного виховання в сучасному суспільстві [78].

Ідеологічний компонент державної політики та державного управління у напрямі забезпечення гендерної рівності, на думку деяких вчених, включає чотири виміри, які покладено в основу розвитку державної гендерної політики на сучасному етапі становлення українського суспільства. Перший вимір гендерної рівності — права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод для жінок і чоловіків; другий вимір — права людини як права жінок; третій вимір — рівність свобод, прав та обов'язків; четвертий — рівні можливості — основний елемент гендерної рівності [79]. Отже, найбільш важливим у реалізації державної гендерної політики в Україні, становленні гендерної рівності в контексті політичного розвитку, виявляється питання *забезпечення прав і свобод людини та громадянина*, зокрема мова йде про захист політичних прав жінок на участь у політичному житті держави, вдосконалення механізмів залучення українських жінок у вітчизняну політику.

Забезпечення політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні

Конституція України гарантує політичні права та свободи, реалізація яких надає можливість людині брати активну участь у державному та громадському житті, впливати на діяльність органів державних влади, місцевого самоврядування, політичних партій та об'єднань громадян. До базових політичних прав людини належить право на участь в управлінні державою (ст. 38 Конституції України); право на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39 Конституції України); свобода думки і слова (ст. 34 Конституції

України); право на об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36—37 Конституції України) та ін. Але високий рівень дотримання прав і свобод людини в будь-якій сучасній демократичній державі визначається не стільки їх гарантуванням, скільки реальним забезпеченням, з наданням рівних можливостей кожному, незалежно від розбіжностей за ознакою статі. Виходячи з цього, можна виділити такі головні *форми* становлення гендерного паритету в забезпеченні політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні, як: 1) законодавче регулювання щодо створення рівних умов для чоловіків та жінок в процесі реалізації політичних прав і свобод людини та громадянина; 2) збалансоване представництво чоловіків та жінок у загальнонаціональних та місцевих органах влади [80].

Законодавче регулювання щодо створення рівних умов для чоловіків та жінок у процесі реалізації політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні базується на існуючих міжнародних та національних нормативно-правових актах, які стосуються дотримання гендерного паритету в забезпеченні цієї категорії прав. У свою чергу міжнародні акти за територіальною ознакою мають універсальний та регіональний рівень застосування. На універсальному рівні Україна вже підписала всі міжнародні документи щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема у сфері реалізації політичних прав і свобод людини та громадянина. Окрім Загальної декларації прав людини (1948 р.) та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), до таких документів слід відносити Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок (1979 р.), Декларацію щодо рівності жінок і чоловіків (1988 р.), Пекінську декларацію й Платформу дій (1995 р.), Декларацію Тисячоліття (2000 р.), документи Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з питань гендерної рівності (2000 р.) та інші. Крім цього, Україна взяла на себе зобов'язання щодо реалізації Глобальних Цілей сталого розвитку, які були затверджені у 2015 р. на саміті ООН з питань сталого

розвитку; ціль 5 передбачає забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток [81].

На регіональному рівні міжнародні акти, які стосуються дотримання гендерного паритету в забезпеченні політичних прав людини, представлені джерелами європейського права та права Європейського Союзу. Відповідно, головними суб'єктами становлення гендерного паритету в забезпеченні політичних прав людини та громадянина на європейському просторі виступають Європейський Союз та Рада Європи. Так, задля врегулювання проблеми пропорційної участі жінок та чоловіків у процесі прийняття рішень, Євросоюзом у середині 90-х років було прийнято два документи: Резолюція Ради від 27 березня 1995 р. про збалансовану участь чоловіків і жінок у прийнятті рішень та Рекомендація Ради 96/694/ЄС від 2 грудня 1996 р. про збалансовану участь чоловіків і жінок у прийнятті рішень. У першому з них державам-членам пропонувалось поширювати збалансованість участі чоловіків і жінок у прийнятті рішень як пріоритетне завдання в контексті запровадження політики рівних можливостей та втілити його у програмах своїх урядів, а також розробити інтегровану глобальну стратегію поширення збалансованості участі чоловіків і жінок у прийнятті рішень, яка охоплює широкий спектр таких заходів і враховує можливості та кращі методи, що застосовуються різними державами-членами. Другий документ рекомендував ухвалити цілісну та інтегровану стратегію, спрямовану на заохочення збалансованості участі жінок і чоловіків у процесі прийняття рішень, а також розробити і здійснити відповідні заходи для її реалізації [82]. Актуалізація гендерних питань простежується й у нормах Лісабонської угоди, прийнятої країнами ЄС у 2007 р.

Серед документів Ради Європи важливе значення для боротьби з дискримінацією жінок мають Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., яка вважається найбільш досконалим та ефективним актом у сфері прав людини. У ст. 14 цього документу зазначається, що здійснення прав

і свобод, викладених у Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин. Водночас, Конвенція не тільки проголосила основоположні права людини, а й створила механізм їх захисту [83].

На національному рівні законодавчого регулювання щодо створення рівних умов для чоловіків та жінок в процесі реалізації політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні принцип гендерної рівності закріплений у Конституції України, де у ст. 21, 23, 24 проголошується рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Безпосередньо подоланню дискримінації стосується ст. 24, яка наголошує, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо [84]. Ключове значення в законодавчому закріпленні ідеї гендерної рівності, безумовно, має закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», прийнятий Верховною Радою України 8 вересня 2005 р. Як зазначено в ст. 3 Закону, «державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків...» [85].

Не менш важливою формою встановлення гендерного паритету в забезпеченні політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні є збалансоване представництво чоловіків та жінок у загальнонаціональних та місцевих органах влади. Пожвавлення дискусії про надання жінкам більших можливостей для реалізації у політичній сфері пов'язано з останніми виборами до Верховної Ради

України. Незважаючи на те, що Україна наразі посідає аж 143 місце у рейтингу із лише 12,3 % жінок у Верховній Раді [86], таку кількість жінок у вищому представницькому органу нашої держави можна вважати проривом, адже, як свідчить статистика, наприклад, після виборів до Верховної Ради України у 2002 р. жінки становили лише 5,1 % від загальної кількості парламентарів.

Представницькі органи влади залишаються здебільшого сферою діяльності чоловіків, тому найефективнішим засобом встановлення паритетної демократії в умовах сьогодення є введення *гендерних квот* у партійних списках під час виборчої кампанії. Втілення гендерних квот є підтримувальними діями задля збільшення кількості жінок у політиці [87]. У 2013 р. в Україні внесеними змінами до Закону України про «Політичні партії України» була запроваджена 30 % гендерна квота для виборів народних депутатів, згідно яких мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії в загальнодержавному окрузі має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Втім, на виборах 2014 р. ця гендерна квота не дала очікуваних результатів (20 із 29 партій не дотрималися її), адже вона не мала відповідних санкцій і не передбачала чіткого місця кандидаток у прохідній частині списку.

У 2015 р. 30 % гендерну квоту було законодавчо поширено на рівень місцевих виборів. У прийнятому 14 липня 2015 р. Законі України «Про місцеві вибори» у статті 4 «Рівне виборче право» зазначено: «Усі кандидати... мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі відповідних місцевих виборів. Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку» [88]. Цим же законом було внесено зміни до Закону України «Про політичні партії в Україні» та введено вимогу щодо статутів політичних партій у частині інформації про гендерні квоти.

Так, у статті 8 зазначено, що статут політичної партії повинен містити, у тому числі, «розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від партії в загальнодержавному окрузі, кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах і має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку» [89]. На жаль, після проведення місцевих виборів у 2015 р. гендерні ініціативи спрацювали не повною мірою, адже знову, як й у 2014 р., на парламентських виборах не були передбачені санкції за їх невиконання. Авторкою цього розділу в рамках доповіді з гендерної проблематики на одному з науково-практичних заходів навіть пропонувалося розробити та впровадити механізми адміністративної відповідальності за свідомі дії або бездіяльність посадових осіб, суб'єктів виборчого права, які чинять перешкоди при впровадженні «квотного принципу» в рамках проведення місцевих виборів. Зокрема, в якості альтернативного стягнення пропонувалося застосовувати до таких порушників громадські роботи у вигляді прослуховування лекцій з питань гендерної рівності в Україні (замість, наприклад, прибирання вулиць).

Становлення збалансованого представництва чоловіків та жінок у загальнонаціональних та місцевих органах влади можливе при застосуванні так званого методу трьох «Р»: репрезентація, ресурси, реальність, який достатньо ефективно використовується у Швеції. Завдання репрезентації полягає у необхідності підрахувати всіх людей: персонал, керівництво, клієнтів, постачальників, користувачів і всіх зацікавлених для з'ясування загальної кількості чоловіків та жінок у всіх категоріях, тобто скільки чоловіків і скільки жінок перебуває у керівництві, скільки працює з клієнтами і т. п. Після цього необхідно з'ясувати, як розподілено ресурси (фінансові, часові, інформаційні, людські) між чоловіками та жінками. І, нарешті, слід реально знати, чому репрезентація і розподіл ресурсів нерівні серед жінок та чоловіків. Такий комплексний аналіз проблеми дозволяє вирішувати її системно [90]. Застосування цього методу в Україні

при становленні гендерного паритету в забезпеченні політичних прав і свобод людини та громадянина кореспондується з реформою децентралізації влади, що активно впроваджується в нашій країні. Репрезентація і розподіл ресурсів серед жінок та чоловіків на місцевому рівні дозволить місцевим органам влади більш ефективно вирішувати життєво важливі питання на рівні громад.

Подальші перспективи розвитку державної гендерної політики полягають у послідовному здійсненні конструктивних дій, спрямованих на утвердження гендерної рівності, що передбачає, зокрема: гарантування прав і свобод жінок та чоловіків і рівних можливостей у їх користуванні; створення умов розвитку гендерно збалансованого державного кадрового апарату; забезпечення рівного доступу жінок та чоловіків до розподілу соціально-економічних ресурсів; розвиток партнерства між жінками та чоловіками під час виконання службових обов'язків та суспільно важливих завдань; врахування специфічних інтересів та потреб жінок і чоловіків під час розробки різних всеукраїнських, регіональних та місцевих програм і проектів; забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків особистої реалізації у політичній, соціально-економічній, духовно-культурній сферах; гарантування справедливого оцінювання результатів діяльності жінок та чоловіків; формування та розвиток гендерної культури і гендерної освіти як суб'єктів владних повноважень, так і суспільства в Україні загалом тощо. Реалізація вказаних заходів щодо забезпечення гендерного балансу передбачає детальну розробку механізму реалізації. До цього процесу обов'язковим є залучення всіх суб'єктів гендерної політики: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, територіальні громади, громадські об'єднання, засоби масової інформації, які мають популяризувати цю тему та розповсюджувати інформацію щодо цієї проблематики й таким чином підвищувати обізнаність суспільства загалом.

Таким чином, питання гендерної рівності, впровадження гендерної політики в Україні, протягом останніх років достатньо часто

ставали об'єктом уваги вітчизняних науковців. У пострадянській Україні економічні та політичні реформи здійснювалися без врахування гендерного фактора. Українська влада незалежної держави відмовилася від проведення гендерно-чутливої соціальної політики, спрямованої на захист більш вразливих категорій населення, до яких, безперечно, відносяться і жінки. Хоча в Україні за роки незалежності і був прийнятий цілий ряд законів та документів, що проголошують рівні права і можливості між чоловіками та жінками, проте президентом, урядом, парламентом та іншими органами влади для їх фактичної реалізації зроблено замало. Зокрема, не створено дієвих механізмів, що забезпечують впровадження в життя політики гендерної рівності на державному та місцевому рівнях, результатом чого стало посилення гендерної асиметрії — нерівності соціальних позицій і життєвих шансів жінок та чоловіків, яка дає про себе знати, насамперед, у такій важливій сфері, як сфера політики і державного управління. Існуючий на сьогодні масив наукових та публіцистичних робіт вітчизняних науковців з гендерної тематики підводить умовну рису, за якої постає новий вимір актуальності, пов'язаний із забезпеченням рівних прав і свобод людини та громадянина в сучасній Україні, яка сьогодні намагається стати демократичною державою, включитися в глобальний процес розвитку сучасного світу.

3. Сучасні концепції становлення гендерної політики в глобальному світі

Боротьба за гендерну рівність у світовому масштабі почалася з усвідомлення міжнародною спільнотою важливості цього питання, зі створення спеціалізованих органів ООН та відповідних міжнародних механізмів подолання гендерної нерівності. Проблема подолання гендерної нерівності виявилася частиною світового порядку денного практично з моменту заснування Організації

Об'єднаних Націй. Першою цеглиною у високу стіну міжнародних документів, що були покликані вирішити по всьому світу проблему дискримінації як такої, стала Загальна Декларація прав людини 1948 р. У статті 2 цього надважливого документу говориться: «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, без якої б то не було різниці, як-то у відношенні раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, статевого або іншого становища» [91].

Процес становлення гендерної рівності у контексті політичного розвитку в сучасному глобальному світі неможливо уявити без універсальних та регіональних міжнародних організацій, які ведуть постійну боротьбу за поліпшення якості життя жінок по всьому світу, впроваджують механізми антидискримінаційної політики у всіх сферах суспільного життя. Політична участь жінок, з-поміж іншого і в процесі прийняття рішень, була завжди в центрі уваги і європейських регіональних організацій, зокрема Ради Європи. Принцип рівної участі жінок і чоловіків у всіх аспектах політичного та громадського життя підтримують усі держави-учасниці ОБСЄ. Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини веде роботу щодо активізації участі жінок у політичному та суспільному житті, виявляючи дискримінаційні закони і правила, а також підтримуючи поширення позитивних прикладів у галузі забезпечення участі жінок в демократичних процесах.

Така колосальна робота не стала марною: за останні десятиліття державами-членами були здійснені різні заходи для встановлення юридичного, політичного, економічного та соціального рівноправ'я між статтями де-юре і де-факто. Однією з ефективних форм співробітництва та координації діяльності щодо подолання гендерної нерівності залишаються багатосторонні зустрічі. Так, у 1975 р. була проведена перша Всесвітня конференція зі становища жінок, яка стала початком нового діалогу про гендерну рівність [92]. Особливо важливим було те, що безпосередню участь в

конференції брали самі жінки: вони очолювали 113 делегацій від країн-учасниць. Дискусії, які проходили під час конференції, продемонстрували широкий спектр проблем, що існують у світі та які поділяють боротьбу за рівність на різні блоки. Там, де делегати від східних держав робили акцент на безпеці і мирі, а представниці країн, що розвиваються говорили про доступність медицини і освіти, мешканки Західного світу, де боротьба за жіночі права досягла більшого прогресу, набагато сильніший акцент робили саме на досягненні рівності [93].

Великим кроком у роботі над досягненням гендерної рівності послужила Третя Всесвітня конференція, що проходила в Найробі. Розроблені на ній стратегії були розписані аж до 2000 р. і робили акцент на політичному підґрунті гендерної рівності [94]. Особливу ж увагу в питанні впровадження гендерної рівності звично віддають Пекінської декларації та Платформі дії від 1995 р. Положення, прописані в декларації, підтверджують наміри країн-учасниць збільшувати число жінок, що посідають місця у владних структурах, посилювати залученість жінок в економіку для боротьби з бідністю по всьому світу, безпосередньо пов'язують глобальну, національну та регіональну безпеку з положенням жінок по всьому світу і в окремих регіонах, повсюдно викоринити насильство по відношенню до жінок і дівчаток, цілком залучати чоловіків до процесу боротьби за гендерну рівність [95]. Сприяння рівноправності статей і розширенню прав жінок є однією з головних цілей розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття, прийнятої світовим співтовариством у 2015 р. [96].

Еволюція гендерних відносин у глобальному суспільстві

Як можна побачити, ліквідація гендерної нерівності виявляється магістральною темою, що стоїть на порядку денному в діяльності ООН та спеціалізованих міжнародних організацій. Виникає доречне питання: чому світова спільнота опікується проблемами ліквідації гендерної нерівності в процесі розвитку глобального

суспільства? За думкою Н. Шведової, актуальність гендерних питань обумовлена як мінімум двома важливими обставинами. По-перше, гендерна рівність є важливим фактором демократичного розвитку в процесі розширення прав і свобод рівною для кожної людини мірою — і для жінок і для чоловіків, що об'єктивно вигідно для будь-якого суспільства. По-друге, високий ступінь гендерної рівності означає залучення у виробництво жіночого людського потенціалу, що впливає на продуктивність праці, а це сприяє підвищенню економічної ефективності й досягненню інших ключових цілей у сфері розвитку [97]. Стає очевидним, зазначає авторка, зв'язок між розвитком і гендерною рівністю: гендерна рівність — це мета розвитку, спрямованого до підвищення якості життя людей, та інструмент процесу розвитку, оскільки забезпечує розумний підхід до економічної політики [98].

В Узагальнюючій доповіді Генерального секретаря ООН щодо порядку денного в галузі сталого розвитку на період після 2015 р., підготовленої для Глобального саміту, наведена характеристика головних чинників, що перешкоджають розвитку. Зокрема, А. Сен, лауреат Нобелівської премії з економіки, заявив: «Розвиток вимагає усунення головних джерел несвободи: злиднів і тиранії, убогства економічних можливостей і постійних соціальних поневірянь, убогства структур, які обслуговують населення, а також нетерпимості або надмірної активності репресивних установ» [99]. Усі ці перешкоди в сучасному світі долаються за допомогою глобалізації — адаптивними формами взаємопроникнення національних економік, культур і права. А вже глобалізація супроводжується зростаючою складністю, нелінійністю розвитку соціальної системи, що означає можливість несподіваних змін в перебігу соціальних процесів.

Гендерні відносини відносяться до того типу соціальних відносин, які сприймаються як здатні еволюціонувати разом із розвитком глобального суспільства. Їх зворотний вплив на соціальні інститути виявляється багато в чому недооціненим. Демографічні

показники в сучасному світі пов'язані не тільки із розвитком економіки, еволюцією інституту сім'ї, зміною репродуктивних установок населення, а також і з динамікою соціальних статусів жінок і чоловіків. У будь-якому разі проблема подолання гендерної нерівності та становлення гендерної політики є інтернаціональною. Тому невипадково, що це питання стоїть на порядку денному в діяльності універсальних та спеціальних міжнародних організацій, які постійно намагаються вдосконалювати механізми контролю за дотриманням країнами-членами положень конвенцій, що передбачають конкретні заходи щодо поліпшення ситуації у сфері гендерних відносин.

Звичайно, становище жінок в світі за останню чверть століття зазнало істотних змін на краще в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, зайнятість на ринку праці, джерела доходу. Сьогодні 136 країн прямо гарантують у своїх конституціях рівність всіх громадян і недопущення дискримінації чоловіків та жінок. На початку минулого століття лише в двох країнах жінкам дозволялося голосувати, а вже сьогодні, у 2018 р., право голосу стало універсальним. Свого часу президент Сенату Бельгії А. — М. Лізин зазначала: «У 60 парламентах світу є комітети з гендерної рівності. Це означає, що жінки різних партій парламенту намагаються працювати спільно, щоб подолати розбіжності політичних партій» [100].

У рамках підготовки до Глобального Саміту глав держав і урядів, що відбувся у вересні 2015 р., на 59-й щорічній сесії Комісії ООН зі становища жінок (березень 2015 р.) була прийнята Політична декларація, в якій учасники підтвердили положення Пекінської декларації та Пекінської платформи дій, встановили цільову дату для завершення гендерної нерівності та підкреслили особливу роль громадянського суспільства у подоланні гендерних протиріч. Важливо відзначити, що Політична декларація містить зобов'язання вжити подальших заходів для забезпечення повного, ефективного та прискореного здійснення Пекінської платформи дій. Ці заходи намічені для реалізації за наступними напрямками:

вдосконалення застосування законів, політики, стратегій; зміцнення і розширення підтримки інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності; трансформація дискримінаційних норм і гендерних стереотипів; значне збільшення інвестиції для забезпечення гендерної рівності; посилення підзвітності для виконання існуючих зобов'язань; розширення потенціалу, збір даних, моніторинг та оцінка [101].

Глава структури «ООН-Жінки» говорить про те, що жінки хочуть, щоб їхні лідери відновили свої обіцянки, щоб лідери знову висловили прихильність Пекінській декларації, Пекінській платформи дій, а також прискорили і сміливіше проводили їх реалізацію. Вони хочуть бачити більше жінок серед лідерів. І вони хочуть, щоб ці жінки нарівні з чоловіками наважилися змінити економічні та політичні парадигми. Гендерна рівність має бути досягнута до 2030 р., щоб ми могли посилити млявий перебіг прогресу [102].

Колишній Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун в 2015 р. у Посланні з нагоди Міжнародного жіночого дня [103] зауважив: «Коли ми розкриємо потенціал жінок, ми зможемо забезпечити майбутнє для всіх». Допомога міжнародної спільноти у подоланні гендерних перешкод є спробою долучити до ресурсів, контролю за ними і розпорядження ними значну половину людства, яка в силу штучних перепон позбавлена справедливої частки свого владного впливу. Владу жінок в цьому контексті слід розглядати не як самоціль, а об'єктивно необхідний інструмент для досягнення гендерної рівності та справедливості, що є, в свою чергу, ключовими передумовами прогресу та сталого розвитку людства. Але процес подолання гендерних проблем країнами відбувається нерівномірно, практична реалізація позитивного досвіду в цій сфері дуже часто ігнорується або імітується.

З прийняттям Пекінської декларації і платформи дій, уряди держав-членів отримали чіткий план реалізації прав і можливостей жінок. Без сумніву, за більш ніж два десятиліття потому був досягнутий певний прогрес, однак він був повільним і нерівномірним.

У результаті «сьогодні немає жодної країни, що досягла рівності» [104]. Однак багато демократичних країн своїм прикладом доводять, що активне залучення жінок у політичну діяльність сприяє суспільному розвитку, а така практика поступово укорінюється у свідомості багатьох громадян, нівелюючи гендерні розбіжності та стереотипи. Для України з її багатим жіночим потенціалом та одночасно патріархальною свідомістю у більшості громадян вкрай важливо подолати реальне відчуження «жіночого фактора» в політичному житті держави, створивши не декоративні, а реальні механізми сприяння просування жінок на керівні посади в органи державної влади, зокрема на місцевому рівні.

Світовий досвід свідчить про те, що партнерство в політиці — це вагомий фактор повної та представницької демократії, що створює реальні можливості із врахування багатополюсних інтересів у суспільстві. Політичні процеси потребують залучення до прийняття важливих для країни рішень жінок і чоловіків, а держава повинна створювати їм для цього відповідні умови для рівної можливості брати активну участь у громадському та політичному житті, впливати на розробку і прийняття законів, в іншому випадку вітчизняна політика герметизується, а головні ресурси зосереджуються в руках вузьких, більш впливових політичних сил. Політичні рішення, розроблені й прийняті тільки чоловіками, відображають лише частину суспільного досвіду і потенціалу, тому є в певному сенсі малоефективними. На практиці суто чоловіча політика не враховує гендерні наслідки, а також соціальні та економічні фактори, які впливають на життя жінок. При цьому жінки не тільки краще за чоловіків у прийнятті окремих управлінських рішень та баченні перспектив розвитку певних сфер людської діяльності, а й мають здатність представити свої інтереси, впливати на політичну систему, займаючи керівні пости. Гендерно- і географічно збалансовані інститути держави є джерелом ефективності розвитку всебічних і стійких практичних результатів на республіканському та регіональному рівні.

Політико-управлінські моделі гендерної політики у світовій практиці

Місце і роль жінок в суспільному розвитку, зокрема у політичній діяльності, пов'язаної, насамперед, з їх представництвом у центральних та місцевих органах влади, обумовлює наявність *політико-управлінських моделей гендерної політики*, що склалися у світовій практиці.

Перша модель має економічну основу і пов'язана із завданням подолання бідності. Вона заснована на соціальній політиці, що проводиться в інтересах найбільш незахищених груп у суспільстві. Жінки в рамках цієї моделі розглядаються як бідні прошарки суспільства, пасивні одержувачі благ, їх материнська роль визнається найбільш важливою, а виховання дітей — головним внеском жінок у розвиток. Такий підхід є політично безпечним, тому що не зачіпає стратегічних гендерних потреб жінок, а лише підкреслює їх «природне» призначення. Дана модель притаманна соціалістичним країнам, а також державам з авторитарним, або, як його ще називають в останніх політологічних дослідженнях, гібридним режимом.

Друга модель характерна для країн Північної Європи. Вона використовує ідею гендерної справедливості, тобто визнання жінок повноправними учасниками процесу розвитку. В рамках цієї моделі присутні реальні державні механізми залучення жінок до процесів розвитку, який тут пов'язується з рівністю у використанні людського потенціалу.

Третя модель носить назву гендерної інтеграції (gender mainstreaming). Вона передбачає розвиток і оцінку політичних процесів, за яких підхід гендерної рівності інкорпорується в усі політики і на всіх рівнях та стадіях особами, включеними в політичну діяльність, що, як мінімум, передбачає їх гендерну компетентність. Як зазначає Л. Василенко, головне в цьому підході — звернення як до чоловіків, так і до жінок як до бенефіціаріїв і повноправних учасників процесу розвитку, чуйність до гендерних обставин, гарантія рівних можливостей чоловіків і жінок, оцінка наслідків усіх проектів і програм окремо для груп чоловіків та жінок [105].

Гендеролог В. Сапіро в книзі «Політична інтеграція жінок» виділяє два складових елементи політичної інтеграції жінок: роль, яку самі жінки відіграють у світі політики, та роль, яку політика відіграє в їхній долі. В. Сапіро пише, що якщо б світи фемінності та політики були інтегровані, не було б нічого особливого в участі жінок у політиці чи в політичній інтеграції, в тому що зараз називається «жіночими питаннями» [106]. Дійсно, нічого було б вважати «жіночим питанням», якщо б чоловіки й жінки рівно розподіляли домашню й суспільну роботу. Без влади в політичному світі жінки не зможуть отримати повною мірою владу у власному приватному житті. Наразі жінки мають політичні права, але ще не відбулося їхнє інтегрування в політику. Вважається, що починається воно з гендерного балансу в політичних інститутах [107].

Четверта модель пов'язана із концепцією маргінальності, її авторка В. Клейн визначає останню як стан людини, що живе в «двох різних світах», «двох культурних системах», одна з яких розглядається вищою стосовно іншої [108]. Жінок-політиків характеризують з двох позицій — фемінності й політики. При цьому політика переважає фемінність, риси якої необхідно викреслити для повноцінної політичної діяльності. Жінки намагаються відповідати двом стандартам, виконують подвійну роботу й тому так мало з них досягають політичних вершин [109]. Звичайно, об'єктивні процеси, що впливають на розвиток сучасного суспільства, змінюють і відношення до жінок, які жадають політичного впливу. Однак у міжнародному масштабі їх чисельність у вищих ешелонах влади як і раніше незначна. Так, за даними Міжпарламентського союзу на 1 січня 2018 р. жінки складають 23,4 % парламентаріїв законодавчих органів країн-членів ООН. У порівнянні з 11,3 % в 1995 р., коли відбулася 4-а Всесвітня Пекінська конференція зі становища жінок, більш ніж за два десятки років частка жінок-парламентаріїв виросла в два рази — майже на піввідсотка за кожен рік. Загальна кількість жінок-депутаток однопалатних парламентів або нижніх палат склала 9063 осіб (23,4 %) з 38 865 депутатів, та верхніх

палат (Сенату) 1582 осіб (23,2 %) з 6869 депутатів відповідно [110]. При збереженні нинішніх темпів в 30 % (критична маса) паритет в парламентах буде досягнуто: у всіх 28 парламентах ЄС — через 11–50 років, в ЄС — через 15 років, в конгресі США — через 38–79 років, глобально — через 28–79 років [111].

Будь-який з названих підходів (моделей) реалізується в конкретно історичному контексті тієї чи іншої країни, яка і визначає вибір державою власної моделі гендерних відносин. Іншими словами, щоб зрозуміти, чому держава схиляється до того чи іншого типу гендерної політики, потрібно враховувати політичний курс, рівень економічного розвитку країни, етнопсихологічні властивості нації, ступінь інтеграції національного права з міжнародними правовими системами, характер національних наукових шкіл в політичній науці та багато інших факторів. Однак для розробки власної моделі гендерних відносин в Україні, як і для розвитку вітчизняної гендерної політології, важливим та визначальним є такий фактор, як інтеграція до європейських співтовариств, обумовлена міжнародним і національним законодавством.

Україна зараз перебуває в процесі реалізації третьої моделі — гендерної інтеграції, але наш жіночий потенціал дозволяє говорити про можливість наближення до найбільш успішної, другої моделі, яку використовують країни Північної Європи, зокрема Швеція — країна, що досягла найбільш високих успіхів у вирішенні гендерних питань. В основі цієї моделі знаходиться *суспільний консенсус з приводу визнання жінок повноправними учасниками процесу розвитку*, а це, насамперед, стосується заміщення виборних посад та доступу до державної служби, пов'язаної з вирішенням стратегічних завдань. У рамках цієї моделі на державному рівні створюються преференційні умови для посилення позицій жінок (empowerment approach) в політиці, активізації їх суспільної активності.

Традиційно успіхи у вирішенні гендерних питань пов'язують з високим рівнем демократії в країні. Однак тут існують певні розбіжності, вирішенню яких допоможе звернення до статистичних

відомостей. Відповідно до статистичних даних Міжпарламентського союзу на 1 січня 2018 р. по регіонах жінки в законодавчих органах (включаючи Сенат) складають: Америка — 28,4 %, Європа — 27,1 %, Африка — 23,6 %, Азія — 18,6 %, Арабські країни — 17,5 %, країни Тихоокеанського регіону — 17,9 % [112]. Якщо виходити з того, що до розвинених країн відносять переважно країни Європейського регіону, то виявляється, що представленість жінок в парламентах в цьому регіоні не набагато вище, чим у країнах африканського континенту. Тим часом останні, як правило, відносять до групи країн, що розвиваються. Якщо до них додати і країни Центральної і Південної Америки, що складе майже 60 %, то напрашується очевидний висновок про те, що фактор промислово-розвинених країн в тенденції до зростання представленості жінок у парламенті не грає єдиної і переважаючої ролі. Як зауважує Н. Шведова, висновок здається парадоксальним, бо історично доведено: прихід жінок до влади сучасним політичним шляхом (тобто через виборчий процес) пов'язаний зі ступенем розвиненості країн (економічної і політичної) [113]. Очевидно, що кількісний індикатор вимагає до себе дуже обережного і чуйного ставлення, а зазначені вище характеристики представленості жінок у країнах різного рівня розвитку говорять про необхідність ретельного вивчення інших факторів, вже згадуваних нами, що впливають на гендерне, зокрема жіноче, представництво в парламентах.

Україна у світових процесах гендерної політичної глобалізації: прогнози та перспективи

У глобальному дослідженні Світового економічного форуму (World Economic Forum) Індекс гендерного розриву за 2017 р. (The Global Gender Gap Index 2017) Україна за рівнем гендерної рівності посіла 61 місце із можливих 144 [114], покращивши, таким чином, свої позиції на 8 пунктів порівняно з попереднім роком. У дослідженні вимірюється розрив серед чоловіків та жінок за різними показниками у таких сферах, як економічна участь та можливості,

рівень освіти, здоров'я і тривалість життя та політичні права обох статей. Традиційно мляве вирішення гендерних проблем в Україні пов'язано із неналежним забезпеченням політичних прав і свобод жінок. Так, із 193 країн світу за відсотковим показником кількості жінок у парламенті Україна посідає 143 місце [115]. Для отримання об'єктивного висновку щодо забезпечення принципу гендерної рівності в українському парламенті доречно навести офіційні показники різних скликань відносно кількості жінок починаючи з 2000-х рр.: IV (2002–2006 рр.) скликання — 6,2 % (28 осіб); V (2006–2007 рр.) та VI (2007–2012 рр.) скликання — 9,3 % жінок (по 42 особи); VII скликання (2010–2014 рр.) — 10,2 % жінок (46 осіб). На сьогоднішній день у вітчизняному парламенті — VIII скликання (2014 р. — до нині) — близько 12 % жінок (52 особи) [116]. Тобто, за останні вісімнадцять років кількість жінок у Верховній Раді України зросла вдвічі, проте не досягла помітки в 30 %. Вирішальним фактором, що може вплинути на поліпшення в Україні становища жінок у політичній сфері є впровадження гендерних квот (переваги цього методу ми розглядали у попередньому підрозділі). Як засвідчує міжнародна статистика, в 1995 р. гендерні квоти «спрацювали» в невеликому числі держав, тоді як в 2017-му — більш ніж в 120.

Реальні успіхи у вирішенні гендерних проблем будуть слугувати частиною «м'якої сили» в міжнародних відносинах за участі України, забезпечуючи тим самим для вітчизняної політології релевантність гендерних досліджень. Однак наша держава, незважаючи на явний прогрес у вирішенні деяких гендерних питань, ще не може конкурувати в цьому плані з провідними демократичними країнами, де панує ідея визнання жінок повноправними учасниками суспільно-політичного процесу. Українська гендерна політика, незважаючи на впевнений проєвропейський рух, як і раніше характеризується підвищенням консерватизму і традиційності в постановці своїх цілей і завдань. Це пояснюється збігом низки обставин, в першу чергу, недооціненістю жіночої компоненти в державному політичному управлінні. Жінки в Україні, маючи більш високий

рівень освіти, залишаються незатребуваними, особливо в органах місцевого самоврядування. Держава та громада переважно воліє не помічати ресурси, що «лежать під ногами», економічного і соціального розвитку, пов'язані з оптимізацією гендерних відносин в суспільстві, закликаючи до традиційних форм поділу праці між чоловіками і жінками, зводячи демографічну політику тільки до заходів економічної підтримки сімей з дітьми. Ці та інші висновки, з-поміж іншого, напрошуються і після вивчення Доповідей про виконання Україною Конвенції ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, що періодично готується відповідно до ст. 18 Конвенції.

Головним каталізатором гендерних досліджень і пов'язаних із ними практичних заходів щодо реалізації в Україні гендерної політики є процес глобалізації світової спільноти та участь у ньому нашої держави. Можна сказати, завдячуючи глобалізації це питання не тільки існує на порядку денному української держави, а й залишається актуальним і навіть потрапляє до переліку умов зближення України з європейськими співтовариствами. З падінням «залізної завіси» та набуттям незалежності, активізацією контактів з європейськими організаціями, про що свідчить підписана у 2014 р. Угода про асоціацію з ЄС, наукова спільнота активно впроваджує у практику органів державної влади такі поняття, як «гендер», «гендерна інтеграція», «гендерне квотування», «гендерний мейнстрім в державній політиці» тощо. Однак глобалізація впливає на гендерну політику України не тільки через інфільтрацію в неї нових термінів. Набагато більш серйозним є фактор зближення національного права із європейською правовою системою та підвищення міграційної активності людей, які з впровадженням безвізового режиму з ЄС, у великій кількості перетинають державні кордони і мають можливість реалізувати себе в зовсім інших умовах. Відбувається складний процес зміни концептуальних підходів до вирішення гендерних питань, зміна притаманних українському соціуму власних звичаїв і традицій, в тому числі й у гендерних відносинах.

Державі доводиться пояснювати міжнародній спільноті окремі позиції в цьому питанні. Це може призвести до вкрай важливих для розвитку українського суспільства наслідків і навіть вплинути на темпи європейської інтеграції, адже вирішення гендерних питань відповідно до прийнятих у Європі демократичних стандартів неодмінно потягне за собою і прийняття гендерних норм, що може стати, в свою чергу, причиною майбутніх політичних протистоянь і соціальних конфліктів. Таку ситуацію обтяжує релігійна ідеологія, яка підтримує традиційний для нашого етносу патріархальний гендерний уклад.

Отже, в Україні наразі немає однозначного відношення до сприйнятої цивілізованою Європою ідеї рівності чоловіків і жінок у політичному процесі. Цей фактор слід враховувати при побудові в Україні власної гендерної моделі, зокрема стосовно залучення жіночого потенціалу в управлінську сферу, а такий підхід змушує вітчизняну політологію шукати нові методи для вирішення цих вкрай складних завдань. У цьому слід сподіватися на процес зміни поколінь дослідників у науці та розвиток наукових шкіл, орієнтованих на європейські теорії, а також активізацію регіонального жіночого руху. На хвилі демократичних перетворень у жіночому середовищі все частіше з'являються харизматичні постаті з професійним поглядом на вирішення ситуації, а в наукових колах активно розробляються цікаві теоретичні положення, здатні в недалекому майбутньому піднести вітчизняну гендерну політологію на високий рівень в її поєднанні із практичними заходами впровадження європейських гендерних стандартів. У будь-якому разі Україна, претендуючи на справжнє лідерство в питаннях просування демократії на глобальному рівні, не повинна демонструвати радянський характер гендерних відносин, тим більш повертатися до нього назад, оскільки це аж ніяк не пов'язано із демократичними цінностями та ідеологією гендерної рівності. Слід робити акцент на насиченні української гендерної політики *реальними заходами*, що дозволяють визнати рівноцінність вкладу чоловіків і

жінок у розвиток української держави та суспільства, в тому числі шляхом:

- повноцінного використання потенціалу жінок у політиці через створення сприятливих умов для жінок, які намагаються замістити виборні посади та посилення юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства в частині дотримання гендерних квот;
- впровадження пропорційної відповідальності органів державної влади, місцевого самоврядування та політичних партій за недотримання або імітування державної гендерної політики;
- подолання стереотипів виховними та просвітницькими заходами, мінімізації політичного тиску на жінок, які займаються політичною діяльністю;
- стимулювання участі жінок у суспільній та політичній діяльності на місцевому рівні;
- зміни ставлення ЗМІ та суспільства до гендерних проблем, створення професійної дискусії із гендерних питань;
- об'єктивної оцінки ефективності діяльності жіночих організацій і міжнародних програм у сфері просування демократичних цінностей, включаючи гендерну рівність.

Усі ці заходи дозволять зробити оптимізацію гендерних відносин одним зі змістів подальшого майбутнього як для політиків, так і для пересічних громадян, допоможуть подолати існуючу сьогодні кризу в політиці досягнення дійсної рівності прав і можливостей жінок та чоловіків в Україні, розширюючи тим самим внесок нашої держави в розбудову глобального соціуму.

Список використаних джерел та літератури

1. Ушакин С. А. Поле пола. Вильнюс: Изд-во Европ. гуманит. ун-та. М.: Вариант, 2007. 320 с.; Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Кризис маскулинности в позднесоветском дискурсе.

- О муже (N) ственности: сборник статей / под ред. С. Ушакина. М.: Новое лит. обозрение, 2002. С. 432–451.
2. «Doing gender» на русском поле: круглый стол. *Гендерные исследования*. 2005. № 13. С. 190–217.
 3. Айвазова С. Г. Феминизм // Политология: лексикон / под ред. А. И. Соловьёва. М.: РОССПЭН, 2007. С. 708–724.
 4. Чикалова И. Женщины в политической теории. *Grossvita*. № 4. URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/16894980/>
 5. Scott J. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*. 1986. № 91/5. P. 422. URL: <http://www.historyofthepresent.org/>
 6. Connell R. W. *Gender*. Cambridge: Polity Press, 2002. 173 p.
 7. Connell R. W. *The Men and the Boys*. Berkeley: University of California Press, 2000. P. 10–12.
 8. Pateman C. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press, 1988. 218 p.
 9. Yuval-Davis N. *Gender and Nation*. London: Sage Publications, 1997. P. 23.
 10. Чикалова И. Женщины в политической теории. *Grossvita*. № 4. URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/16894980/>
 11. Гендерна рівність. URL: <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/gender>
 12. Мельник Т. Міжнародний досвід гендерних перетворень. К.: Логос, 2004. С. 117.
 13. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні. К.: Основа, 1999. 89 с.
 14. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 384 с.
 15. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії: монографія. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 304 с.

16. Гендерні аспекти державної служби: монографія / за заг. ред. Б. Кравченка. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 336 с.
17. Гендерна політика в системі державного управління: підручник / за заг. ред. М. М. Білінської. Запоріжжя: Друк. світ, 2011. 132 с.
18. Гошовська В. Г. Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Гошовської. К.: НАДУ, 2011. 100 с.
19. Реалізація гендерної політики в управлінні освітою: навч. — метод. посіб. / за заг. ред. Н. Г. Протасової. Запоріжжя: Друк. світ, 2011. 176 с.
20. Катан О. І. Концептуальні й політико-практичні засади вирішення гендерної проблеми в Україні: автореф. дис. канд. політ. наук. К., 2005. 19 с.
21. Дідух Г. Я. Формування іміджу жінки-політичного лідера: автореф. дис. канд. політ. наук. К., 2010. 20 с.
22. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. *Феміністичність та маскуліністичність*. 2003. № 27. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm>
23. Ярош О. Чи є Конституція України ресурсом розвитку паритетної демократії? *Гендерна освіта — ресурс розвитку паритетної демократії*: збірник матеріалів міжнар. наук. — практ. конф. К.: Друкарський світ, 2011. С. 31–33.
24. Добржанська І. Гендерні проблеми політичних відносин в Україні. URL: <http://postua.info/dobrzanska.htm>.
25. Іовчева А. М. Гендерна рівність у політиці: теорія та практика. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2009. Т. 122. Вип. 109. С. 88–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2009_122_109_18.

26. Літвін Л. А. Особливості гендерних досліджень у політичній науці. *Політологічні записки*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_18.
27. Грабовська І. Проблеми та перспективи жінки в сучасній українській політиці. *Сучасність*. 2001. № 6. С. 54–59.
28. Архіпов В. І. Проблеми дотримання прав людини в умовах трансформаційних процесів сучасної України. *Політологічні записки*. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. Вип. 3. С. 97–102.
29. Лукач У. Р. Актуальні питання реалізації гендерної демократії в Україні. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 2. С. 292–297.
30. Вілкова О. Сучасні моделі гендерної політики: сутність та особливості впровадження. *Політичний менеджмент*. 2008. № 6. С. 160–166.
31. Олійник Н. Ю. Методологія дослідження політичної участі жінок: поєднання традиційної політичної теорії та гендерного підходу. *Грані*, 2015. № 10 (126). С. 38–43.
32. Тукаленко І. Від рівності прав до рівності можливостей. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 128–135.
33. Соколов В. Тенденції гендерної політики в Європі та Україні. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 120–127.
34. Ritter G., Mellow N. The state of Gender Studies in Political Science // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 571 (September, 2000). P. 121–134.
35. Степанова Н. М. Женщины в политических партиях и парламенте Великобритании. Адам и Ева: альманах гендерной истории. М.: Ин-т всеобщей истории РАН, 2001. Вып. 2. С. 71–80.; Степанова Н. М. Политика гендерного равенства в Скандинавских странах. Гендерная реконструкция политических систем / ред. — сост. Н. М. Степанова, Е. В. Кочкина. СПб.: Алетейя, 2004. С. 204–224.

36. Айвазова С. Г. Трансформация российского гендерного порядка в странах СНГ: институциональные факторы и эффекты массовой политики. *Женщина в российском обществе*. 2014. № 4. С. 11–22.
37. Прокопенко Л. Я. Женщины и власть на Юге Африки. Азия и Африка сегодня. 2012. № 2. С. 25–31.; Прокопенко Л. Я. Жены президентов: африканский вариант. *Женщина в российском обществе*. 2015. № 3–4. С. 114–129.
38. Чикалова И. Женщины в политической теории. *Grossvita*. № 4. URL: <http://ecsocman.hse.ru/text/16894980/>
39. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml.
40. Основи теорії гендеру: навч. посібник / відп. ред. М. М. Скорик. К.: «К.І. С.», 2004. С. 521.
41. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. С. 306.
42. Мельник Т., Кобелянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник. К.: К.І. С., 2005. С. 194.
43. Максименко Н. В. Гендерна рівність: проблеми становлення та дотримання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 552. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mnvctd.pdf>
44. Гришин О. Е. Устойчивость политической системы: понятие, подходы, регуляторы. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1. URL: <http://www.science-education.ru/121-18121> (дата звернення: 26.03.2018).
45. Марценюк Т. О. Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. С. 5.

46. Грицай І. О. Державна гендерна політика: досвід України та країн-членів ЄС. *Evropský politický a právní diskurz*. 2016. Volume 3. Issue 6. P. 178.
47. Мельник Т. М. Міжнародний досвід утвердження гендерної рівності. *Міжнародний досвід державного забезпечення рівності жінок і чоловіків*: мат-ли міжнародної конференції (30 червня-1 липня 2003 р., м. Київ). К., 2003. С. 49.
48. Левченко К. Б. До визначення понять «жіноча» та «гендерна» політика. *Право і Безпека*. 2002. № 4. С. 103.
49. Кулачек О. І. Гендерна паритетність у державному управлінні: становлення та тенденції розвитку в Україні: дис.... канд. наук з держ. упр. Київ, 2003. С. 82.
50. Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис.... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. С. 88.
51. Кулачек О. І. Гендерна паритетність у державному управлінні: становлення та тенденції розвитку в Україні: дис.... канд. наук з держ. упр. Київ, 2003. С. 82.
52. Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис.... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. С. 88.
53. Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні: дис.... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2005. С. 212.
54. Левченко К.. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис.... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. С. 81–82.
55. Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис.... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. С. 81–82.; Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні: дис.... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2005. С. 214.

56. Гендерный калейдоскоп: курс лекций. Под. общ. ред. М. М. Малышевой. Москва: Academia, 2001. С. 75.
57. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні: дис.... канд. екон. наук. Київ, 2004. С. 23, 26–27.
58. Хасбулатова О. А. Российская гендерная политика в XX столетии: мифы и реалии. Иваново: Ивановский государственный университет. 2005. С. 3–5.
59. Вавілова Н. В. Реалізація гендерної політики у Збройних Силах України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*, № 1. 2016. С. 140.
60. Краснопольська Т. М. Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України: дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2013. С. 162.
61. Основи теорії гендеру / Чухим Н., Мельник Т., Скорик М., Малес Л. та ін. К.: «К. І. С.», 2004. С. 218.
62. Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис.... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. С. 103–104.
63. Вознюк Є. В. Порівняльний вимір гендерної політики перехідних держав (на прикладі України та Росії): дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2011. С. 20, 53.
64. Климашевская О. В., Крутов А. В. Гендерная политика государства: генезис понятия. *Женщина в российском обществе*, № 4. 2010. С. 29.
65. Основи теорії гендеру / Чухим Н., Мельник Т., Скорик М., Малес Л. та ін. К.: «К. І. С.», 2004. С. 229.; Мельник Т. М. Міжнародний досвід утвердження гендерної рівності. *Міжнародний досвід державного забезпечення рівності жінок і чоловіків: мат-ли міжнародної конференції (30 червня-1 липня 2003 р., м. Київ)*. К., 2003. С. 48.

66. Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні: дис.... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2005. С. 220.
67. Сулімова С. І. Механізми державного управління у сфері захисту прав жінок в Україні: дис.... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2008. С. 37.
68. Попов М. П. Організаційно-правовий механізм державного управління в сфері гендерної політики: дис.... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2006. С. 40.
69. Воронько Л. О. Гендерна політика в системі державної служби: поняття і сутність. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_10
70. Темкина А. А. Теоретические подходы к проблеме политического участия: гендерное измерение. *Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период*: сб. науч. ст. / Центр независимых социальных исследований. СПб, 1996. С. 13–18. URL: http://www.a-z.ru/women/texts/temkin_ir.htm
71. Кліменко Н. Г. Роль і місце жінки-військовослужбовця в Україні. *Економіка та держава*. 2014. № 5. С. 117.
72. Олійник Н. Ю. Методологія дослідження політичної участі жінок: поєднання традиційної політичної теорії та гендерного підходу. *Грані*. 2015. № 8. С. 12.
73. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.
74. Стебунова Е. И. Феномен Гендера: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Челябинск, 2012. С. 8.
75. Ярош О. Б. Політика гендерної рівності: світовий та вітчизняний досвід: автореф. дис.... д-ра політ. наук. Київ, 2013. С. 3.
76. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівності та гендерної демократії в українському соціумі. *Перехрестя*.

2000. № 5. С. 9.; Луцький І., Васильєв-Мюллер О., Лукач У. Політико-правовий ракурс гендерної асиметрії в Україні. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 102.
77. Енциклопедія державного управління у 8 т. Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 4. Галузеве управління / наук. — ред. колегія: М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. 2011. С. 115.
78. Козлова Н. Гендер как инструмент политологического анализа. *Пути и перспективы интеграции гендерного подхода в гуманитарные дисциплины*: материалы конф. URL: <http://fixed.ru/prikling/conf/gender/tezis2/gendeolohdly.html>
79. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. С. 325–332.
80. Грицай І. О. Гендерний паритет у забезпеченні політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 2/2 (18). С. 41.
81. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
82. Плотян С. Законодавче забезпечення участі жінок у процесі прийняття рішень: європейський досвід для України. *Жінки в політиці: міжнародний досвід для України*. Матеріали міжнародного наукового семінару / За заг. ред. Я. Свердлюк та С. Оксамитної. (7 жовтня 2005 року). К.: Атіка, 2006. С. 94.
83. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
84. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. / *Офіційний вісник*. 2014. № 19. Ст. 583).

85. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.
86. Women in National Parliament. Situation on 1st January 2018. URL: <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (дата звернення: 25.03.2018).
87. Марценюк Т. О. Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. С. 23.
88. Про місцеві вибори. Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
89. Про політичні партії в Україні. Закон України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.
90. Оніщенко І. Г. Гендерна політика Європейського Союзу: порядок денний для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія філософія, культурологія, соціологія*, 2012. Вип. 4. С. 13.
91. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
92. The United Nations Commission on the Status of Women: 60 years of works for equality, development and peace. URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/CSW60YRS/index.htm> (дата звернення: 25.03.2018).
93. A brief history of CSW URL: <http://www.unwomen.org/en/csw/brief-history> (дата звернення 25.03.2018).
94. Historic overview on the World Conferences on Women. URL: https://www.un-ngls.org/index.php/un-ngls_news_archives/2009/2524-historic-overview-on-the-world-conferences-on-women (дата звернення: 25.03.2018).
95. The Beijing Platform for Action: inspiration then and now. URL: <http://beijing20.unwomen.org/en/about> (дата звернення: 25.03.2018).

96. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
97. Шведова Н. А. Развитие человеческого капитала и гендерное равенство: умная гендерная политика. *Женщина в российском обществе*. 2015. № 3–4. С. 18.
98. Шведова Н. А. Развитие человеческого капитала и гендерное равенство: умная гендерная политика. *Женщина в российском обществе*. 2015. № 3–4. С. 18.
99. Организация Объединенных Наций A/69/700. Генеральная Ассамблея. Последующие меры по итогам Саммита тысячелетия. Дорога к достойной жизни к 2030 году: искоренение нищеты, преобразование условий жизни всех людей и защита планеты. 4 декабря 2014. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/№14/670/03/PDF/№1467003.pdf?OpenElement> (дата звернення: 25.03.2018).
100. Lizin A. — M. Parity must be the goal for each one of us // Inter-Parliamentary Union. The World of Parliaments. 2006. Issue 24. URL: <http://www.ipu.org/news-e/24-4.htm> (дата звернення: 25.03.2018).
101. Комиссия по положению женщин. Доклад о работе пятьдесят девятой сессии (21 марта 2014 года и 9–20 марта 2015 года) URL: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/310656/E_2015_27%3BE_CN.6_2015_10-RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y
102. Message of the Executive Director: «We Call on Countries to «Step It up» for Gender Equality». Message of Phumzile Mlambo-Ngcuka, Executive Director of UN Women, for International Women’s Day 2015. 2 March 2015. URL: <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2015/3/executive-director-message-for-iwd-2015> (дата звернення: 25.03.2018).
103. UN Secretary-General’s Message for 2015. URL: <http://www.unwomen.org/en/news/in-focus/international-womens-day#sthash.xpnxITwd.dpuf> (дата звернення: 25.03.2018).

104. Организация Объединенных Наций А/69/700. Генеральная Ассамблея. Последующие меры по итогам Саммита тысячелетия. Дорога к достойной жизни к 2030 году: искоренение нищеты, преобразование условий жизни всех людей и защита планеты. 4 декабря 2014. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N%2014/670/03/PDF/N%201467003.pdf?OpenElement> (дата звернення: 25.03.2018).
105. Василенко Л. А., Кашина М. А. Будущее гендерной политики в глобализирующемся обществе: российский кейс. *II Управленческое консультирование*. 2015. № 9. С. 115.
106. Virginia Sapiro, *The Political Integration of Women* (Urbana, etc.: University of Illinois Press, 1984). P. 7.
107. Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. С. 99.
108. Viola Klein, *The Feminist Character: A History of Ideology* (Urbana: University of Illinois Press, 1972). P. 171.
109. Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. С. 101.
110. Women in National Parliament. Situation on 1st January 2018. URL: <http://archive.ipu.org/wmn-e/world.htm> (дата звернення: 25.03.2018).
111. Lokar S. 20 Years after Beijing New Challenges for Political Empowerment of Women from Civil Society Perspective: the Report of Executive Director of CEE Network for Gender Issues. Warsaw, 2015. 16 p.
112. Women in National Parliament. Situation on 1st January 2018. URL: <http://archive.ipu.org/wmn-e/world.htm> (дата звернення: 25.03.2018).
113. Шведова Н. А. Развитие человеческого капитала и гендерное равенство: умная гендерная политика. *Женщина в российском обществе*. 2015. № 3—4. С. 22.

114. Індекс гендерного розриву-2017. URL: [https://www. weforum. org/reports/the-global-gender-gap-report-2017](https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017)
115. Women in National Parliament. Situation on 1st January 2018. URL: [http://archive.ipu.org/wmn-e/classif. htm](http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm) (дата звернення: 25.03.2018).
116. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: [http://w1.c1. rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list)

Наливайко Л. Р., Грицай І. О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

1. Принцип гендерної рівності на місцевому рівні в Україні: соціально-економічні аспекти
2. Забезпечення принципу гендерної рівності у представницьких органах місцевого самоврядування
3. Проблеми реалізації норми Закону України «Про місцеві вибори» щодо гендерної квоти: судова практика
4. Зарубіжний досвід забезпечення гендерного балансу на місцевому рівні

1. Принцип гендерної рівності на місцевому рівні в Україні: соціально-економічні аспекти

Сьогодні в Україні та багатьох інших державах світу закладається фундамент створення нової, або ж удосконалення існуючої, системи місцевого самоврядування. Новітні суспільні перетворення, пошук механізмів підвищення ефективності роботи органів місцевої влади, забезпечення позитивної динаміки політичних, соціально-економічних, культурних трансформацій на місцевому рівні та в кінцевому результаті збереження цілісності і зміцнення держави, єдності українського суспільства, розвиток партнерських відносин громадськості з органами публічної влади потребує вирішення теоретико-правових питань гарантування та створення

можливостей для рівної реалізації прав і свобод жінок та чоловіків на муніципальному рівні.

Перехідний етап функціонування Української держави підвищує роль дослідження сучасних механізмів формування системи місцевого самоврядування на основі принципу гендерної рівності. Якісний розвиток окремих адміністративно-територіальних одиниць, формування представницьких органів місцевої влади з дотриманням принципу гендерної рівності, створення відповідних умов для реалізації зазначеного на практиці, ефективність роботи місцевої влади та дієвість кожної територіальної громади, що практично нереально без загальної підтримки держави, має прямий вплив на процес становлення України у цілому та, відповідно, на її міжнародний імідж.

Вирішення суспільно-важливого завдання значно ускладнюється, а подекуди неможливе без концептуального осмислення існуючих реалій у відповідній сфері з позицій різних наук: філософії, політології, соціології, психології, юриспруденції тощо. Важливий внесок у вивчення забезпечення гендерного балансу у тих чи інших сферах місцевого самоврядування у межах різних соціально-гуманітарних наук здійснили: О. Айвазовська, А. Акмалова, Л. Амджадін, Л. Артеменко, А. Бондар, С. Горочан, І. Дорожкіна, І. Жеребкіна, Т. Іваніна, В. Капіцин, О. Катан, Н. Карбовська, В. Ковальчук, І. Кон, О. Ключев, С. Кроулі, Т. Литвинова, Ю. Лісовський, Л. Магдюк, Т. Марценюк, Л. Наливайко, О. Неберикут, А. Некряч, С. Пономарьов, М. Скорик, І. Федорович, Л. Швець, Ю. Шепелева, М. Юсупова та ін. Однак, все ж питання забезпечення принципу гендерної рівності у сфері місцевого самоврядування, не дивлячись на свою важливість, є таким, що не отримало належного місця у наукових працях вітчизняних вчених, зокрема правників. Більшість з існуючих робіт підготовлено або до прийняття Закону України «Про місцеві вибори», який заклав фундамент для визначення нового орієнтиру у досліджуваній сфері, або ж мають моніторингове, аналітичне, статистичне тощо значення.

З урахуванням зазначеного, розглядуване явище вимагає широкого комплексного підходу до його опрацьовування у межах науки теорії держави і права з метою: всебічного та об'єктивного розкриття правової природи принципу гендерної рівності на місцевому рівні, зокрема, в умовах децентралізації влади, розвитку громадянського суспільства, поступальної інтеграції України до світової спільноти; здійснення юридичного прогнозування у цій сфері; формулювання конкретних пропозицій щодо ефективних заходів, спрямованих на дотримання принципу гендерної рівності на місцевому рівні.

Гендерна диференціація в рівні доходів населення, гендерні викривлення на ринку праці та у сфері прийняття рішень, невідповідності соціально-демографічного розвитку залишаються вагомими чинниками соціального виключення, що проявляються у відстороненні жіночої половини населення від владних повноважень, обмеженні для них можливостей гідної зайнятості та доступу до економічних ресурсів [1, с. 143]. Так, серед низки проблем гендерної асиметрії на місцевому рівні є гарантування належного соціального та економічного становища жінок.

У щорічному глобальному дослідженні Світового економічного форуму (World Economic Forum) — Індекс гендерного розриву 2017 (The Global Gender Gap Index 2017) експертами зроблено висновки, що покращення ситуації із гендерним паритетом може призвести до значних економічних дивідендів, які залежать від ситуації і проблем у конкретній країні. Зокрема, досягнення економічного гендерного паритету може збільшити на \$250 млрд. ВВП Великобританії, \$1750 млрд. Сполучених Штатів Америки, \$550 млрд. Японії, \$320 млрд. Франції та на \$310 млрд. ВВП Німеччини [2]. Тож забезпечення гендерного балансу на місцевому рівні в економічній сфері сприятиме економічному розвитку всієї держави.

На думку представників державної влади, нині важливим напрямом є впровадження принципів рівності в площині органів місцевого самоврядування, що зумовлює провести гендерну

експертизу місцевого самоврядування, адже Україна має величезний гендерний потенціал, який не використовує. Його залучення до регіонального розвитку та управління громадянами може стати поштовхом до вдосконалення [3]. Першочергово, підвищення ефективності економічної сфери, яка натомість забезпечить результативне функціонування соціальної системи суспільства. Тим більше, що сьогодні в Україні існують суттєві проблеми у соціально-економічній сфері на місцях.

У 2017 р. в Україні загалом було зареєстровано 354,4 тис. безробітних громадян працездатного віку, серед яких безробітних жінок — 189,5 тис., безробітних чоловіків — 164,9 тис. [4; 5]. Таку закономірність у гендерному аспекті можна пояснити тим, що жінок у працездатному віці в Україні (15–64 років) дещо більше ніж чоловіків: 15,031 млн. та 13,981 млн. відповідно.

Разом із тим, нерівномірність проявляється у тому, що кількість безробітних жінок за рік зменшилася лише на 3,6 %, а безробітних чоловіків — на 15 % [5]. Важливо наголосити, що майже 190 тис. непрацевлаштованих українців проживають у містах, 165 тис. — у селах [4]. Однак у цьому контексті слід навести наступні дані: станом на 2017 р. працездатного населення у віці 15–64 років у містах проживало 20,339 млн. осіб, у сільській місцевості — 8,672 млн. осіб. Тож, проблема безробіття у сільській місцевості має значно вищий поріг складності. До того ж, безробіття в містах знижується значно швидше — майже на 10 % за рік.

Проблема безробіття дуже гостро стоїть у сільській місцевості й об'єктивною реальністю стала трудова міграція жінок села. Значна кількість жінок від'їжджають за кордон у пошуках роботи легальними та нелегальними шляхами. Становище нелегальних мігрантів особливо негативно впливає на жінок, які часто потрапляють у трудове або сексуальне рабство. В такій ситуації жінки репродуктивного віку часто відкладають народження дітей, або ж взагалі втрачають таку можливість. Чоловіки в таких сім'ях починають зловживати алкоголем. Також нині у сільських районах

немає сприятливих умов для поєднання материнства і професійного зростання. За останні десять років закрилося багато дошкільних закладів. Робота в сільській місцевості супроводжується постійним навантаженням на жінок — вони практично не відпочивають, не піклуються про своє здоров'я [7, с. 9–10]. Сьогодні серед 226 країн світу Україна за показником рівня народжуваності посідає 186 місце. Відсутність матеріально-фінансових можливостей забезпечити дитині хоча б мінімальний рівень добробуту провокує покидати свою країну. Окремі європейські держави стимулюють приплив трудових мігрантів, зокрема і з України. До таких країн можна віднести й Польщу, що має суттєві проблеми з внутрішніми трудовими ресурсами. Оскільки рівень життя у цілому та заробітної плати у цій країні значно вищий ніж у нашій державі, то українські громадяни покидають постійні місця свого проживання задля кращих умов життя. Такий стан речей сприяє підвищенню економіки іноземної держави та значно погіршує вітчизняну соціальну, економічну, демографічну ситуацію.

Нині у нашій країні оберту набирає соціальна робота, яка охоплює значну кількість проблем, що потребують постійного вирішення. Фахівці соціальної сфери повинні володіти розширеними знаннями, вміти аналізувати проблемні ситуації, швидко реагувати та знаходити шляхи вирішення, мати у своєму арсеналі той широкий профіль знань, що забезпечить якісне надання соціальних послуг [8, с. 76]. Як свідчить практика сьогодні в Україні як на загальнодержавному рівні, так і на рівні місцевої влади майже відсутні висококваліфіковані працівники, спроможні належними чином забезпечити права жінок та чоловіків, враховуючи гендерні особливості. Отримання відповідних знань фахівцями вимагає систематичного проведення спеціальних курсів, тренінгів тощо з метою оволодіння відповідними інструментами та механізмами у цій сфері.

Отже, як на загальнодержавному рівні, так і на рівні місцевого самоврядування гендерний дисбаланс прослідковується в

приватній, соціальній, економічній, політичній та інших сферах. Проте нині найбільш обговорюваною темою в окремих колах є роль та місце жінки у політичному житті держави та окремої територіальної громади (об'єднаних територіальних громад).

2. Забезпечення принципу гендерної рівності у представницьких органах місцевого самоврядування

Соціально-економічна криза, військовий конфлікт, що триває на сході України, заходи жорсткої економії, прийняті Урядом, посилюють гендерний дисбаланс у суспільстві, призводячи до фемінізації бідності; втрати жінками роботи; ускладнення доступу до медичних, освітніх і соціальних послуг; збільшення випадків домашнього та сексуального насильства, в тому числі пов'язаних з військовим конфліктом; посилення патріархальних гендерних стереотипів і традиційного розподілу соціальних ролей [9]. Забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків в Україні до процесу прийняття рішень для чоловіків і жінок є не тільки однією з важливих умов розбудови в Україні правової держави, але й запорукою її економічного та соціального розвитку. Доказом цього є різноманітні дослідження ООН, які свідчать, що країни, які посідають перші позиції щодо представництва жінок у політиці, також мають найкращі показники якості життя й економічного розвитку [10, с. 8; 11].

У Всесвітній декларації Міжнародного союзу місцевих органів влади (МСМОВ) про роль жінок у місцевому самоврядуванні від 1998 р. наголошується, що місцеве самоврядування, яке є складовою частиною національної структури керівництва, є рівень управління, найбільш близький до громадян і, отже, здатний найкращим чином залучати жінок до процесу прийняття рішень щодо їх умов життя і використовувати їх знання та можливості для сприяння сталому розвитку [12]. Сьогодні жінки мають політичні права

(у переважній більшості держав), але їх повне входження у світ політики як і раніше залишається справою майбутнього, поки залишається актуальним головна перешкода — маргіальність становища жінок у суспільстві [13, с. 30]. Суттєве розходження між регламентованим та дійсним становищем жінок у суспільстві за показниками їх участі у прийнятті важливих рішень місцевого та регіонального значення, впливовості на суспільні відносини з погляду влади, представленості в місцевих, обласних радах та на вищих посадах в органах місцевого самоврядування викликає негайну потребу у дослідженні та наданні пропозицій щодо розв'язання вказаних проблем. Серед особливо актуальних питань слід виокремити неефективну реалізацію положення Закону України «Про місцеві вибори» щодо гендерної квоти.

Розгляд тематики забезпечення принципу гендерної рівності у представницьких органах місцевого самоврядування має не менш важливе теоретико-прикладне значення, аніж в органах державної влади — парламенті, уряді, суді тощо, питанням чого науковцями на вітчизняних просторах приділяється значно більше уваги.

Впровадження гендерних підходів у діяльність органів місцевого самоврядування має свої аспекти і, перш за все, тому, що саме органи місцевого самоврядування — ефективна й максимально наближена до людей місцева влада, де право громадян на управління державою реалізується, насамперед, на місцевому рівні. Через місцеве самоврядування існує можливість розкрити ініціативу мільйонів громадян, залучити їх до активного громадського життя. Нині гендерний підхід все більше проникає у сфери політичного врядування й управління, стає реальною політичною силою впливу на забезпечення розвитку, рівності й миру в суспільстві у багатьох країнах світу. Такий підхід до політики передбачає її гендерний вимір [14]. Належне представництво жінок в органах місцевого самоврядування є своєрідним індикатором рівня демократичності суспільства.

Необхідно відзначити, що в рамках сучасної сервісної моделі державного і муніципального управління, затребувана, перш за

все, така якість ефективного лідера як «вміння співпрацювати і домовитися з багатьма людьми» [15, с. 477—496; 13, с. 63]. Саме ця ознака, як підкреслюють багато науковців, у тому числі і психологи, характерна жінкам.

Разом із тим, сьогодні до властивостей становлення місцевої демократії в Україні справедливо можна віднести гендерний дисбаланс, не дивлячись на те, що на початку ХХІ ст. серед переважної більшості держав світу наша країна долучилася до Декларації тисячоліття ООН й зобов'язалася до 2015 р. забезпечити у представницьких органах, зокрема, в органах місцевого самоврядування участь жінок та чоловіків в пропорції — 50/50 %. Доречно акцентувати, що важливим є не лише кількісний показник у досліджуваному напрямі, а все ж превалюючим виступає якісний показник — ефективність виконання своїх посадових обов'язків жінками та чоловіками в органах місцевого самоврядування.

Оскільки діяльність місцевої влади базується на традиційно жіночих інтересах, таких як добробут, освіта, чистота довкілля, охорона здоров'я, дозвілля, то в її структурі жінки традиційно активно задіяні, за своєю часткою не поступаючись чоловікам. Присутність великої кількості жінок в місцевих органах влади, їхня безпосередня участь у процесі прийняття рішень дозволяє їм по справжньому представляти та обстоювати свої інтереси. З боку гендерної перспективи, органи місцевого самоврядування — найбільш наблизений та доступний рівень управління для жінок [16, с. 79]. У науковій літературі та інших джерелах наголошується, що у виборних органах місцевого самоврядування відносно гендерного балансу ситуація складається значно оптимістичніше, ніж у парламенті України.

Згідно статистичних даних Центральної виборчої комісії (далі — ЦВК) результати місцевих виборів демонструють послідовне зростання кількості депутаток у місцевих радах з часів незалежності України. Так, якщо на виборах у 1994 р. жінки отримали 30,2 % мандатів у місцевих радах всіх рівнів, що стало досить високим

результатом для того періоду, то вже у 2010 р. — 46,8 %. Проте, оскільки статистика ЦВК щодо представленості жінок та чоловіків не розділена по радах різного рівня та головах сіл, селищ, міст, міст обласного значення, то інформація відносно зазначеного вище має узагальнений характер й не відображає об'єктивного стану речей.

Підтвердженням необ'єктивності узагальнюючої статистики ЦВК є наступне. За даними NDI (National Democratic Institute) станом на 1 січня 2013 р. у 27 регіонах жінки становили 12 % в обласних радах, 23 % в районних радах, 46 % у селищних радах і 51 % у сільських радах. Це підтверджує, що в Україні існує тенденція — чим вищий рівень представницького органу, тим менше жінки представлені серед депутатів [17]. Відзначимо, що ця тенденція продовжилася і на місцевих виборах 2015 р., за результатами яких частка жінок становила:

- у сільських радах — 56 %;
- у селищних радах — 46 %;
- у районних радах — 24 %;
- у міських радах — 29 % (найбільший рівень представництва жінок у Чернігівській міській раді — 33 %, та 25 % жінок у Львівській міській раді);
- у 22 обласних радах — 15 % (найвищий рівень представництва жінок у Сумській обласній раді (22 %) та у Хмельницькій обласній раді (21 %).

Отже, в жодній обласній раді України не подолано бар'єр у 30 %, законодавчу гендерну квоту дотримано лише в одній міській раді.

Комплексний підхід до вивчення обраної проблематики зумовлює розглянути не лише представленість жінок на різних рівнях місцевої влади по всій території України, а й врахувати регіональні особливості цієї проблематики. У цьому контексті можна навести наступне: чим далі на схід країни, тим більше жінок представлено в місцевих радах різного рівня. За показником представництва жінок серед депутатів в лідерах виявились Донецька, Луганська,

Миколаївська, Херсонська, Чернігівська, Сумська, Дніпропетровська, Харківська та Запорізька області. Найменше жінок представлено на рівні місцевих рад Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Рівненської та Львівської областей [18]. Отже, в Україні існує тенденція не лише «чим вищий рівень місцевої влади, тим менше там жінок», а й диспропорція в регіональному розрізі щодо представленості жінок та чоловіків у виборних органах муніципальної влади.

Суттєвим для розвитку гендерного паритету на місцевому рівні стало те, що у 2015 р. в Україні проходили перші місцеві вибори за наявності 30 % гендерної квоти відповідно до нового Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р. У ч. 3 ст. 4 Закону зазначено, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 % загальної кількості кандидатів у виборчому списку [19]. Закон був прийнятий у хиткій політичній ситуації, положення якого викликали чималу кількість зауважень та негативних коментарів з боку громадських активістів, політологів, експертів, представників владних структур, ЗМІ, однак все ж став підґрунтям для еволюції виборчого законодавства до органів місцевого самоврядування у цілому та свідченням позитивних зрушень у забезпеченні принципу гендерної рівності у представницьких органах місцевого самоврядування зокрема.

Введення гендерних квот спрямовано на забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків у громадсько-політичній сфері. Законодавча новела щодо гендерної квоти відповідає, з одного боку, нормам чинного законодавства України, з іншого — міжнародним актам та угодам, які ратифікувала наша держава у той чи інший період свого історичного розвитку, норми та положення яких зобов'язалась дотримуватися та інтегрувати у вітчизняне законодавство і життя суспільства (Загальна декларація прав людини від 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1968 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм

дискримінації щодо жінок від 1979 р., Хартія Європейської безпеки від 1999 р., Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 2014 р. тощо).

Так, порівняно зі списками до міських рад м. Києва та міст-обласних центрів, партії рідше дотримувались квоти — вона дотримана в 61 % (у 195 списках з 318) списків до обласних рад проти 72 % (у 310 списках з 480) списків до міських рад; загальний рівень представництва жінок в списках до обласних рад також є нижчим — 29,6 % та 32,1 % відповідно [17; 20]. Тож, хоча норми права повинні регламентувати важливі для суспільства і держави відносини з метою їх належного врегулювання, все ж сучасна юридична практика свідчить, що декларування окремої норми не є гарантією її дотримання суб'єктами правовідносин. Після проведення місцевих виборів у 2015 р. гендерні ініціативи спрацювали не повною мірою, адже як і в 2014 р., під час парламентських виборів, не були передбачені санкції за їх невиконання.

Громадська активність жінок, їх публічний статус та символічна влада сприяють встановленню більш егалітарної моделі взаємин у родині та перерозподілу обов'язків між членами подружжя, а навантаження жінок у публічній та приватній сферах виправдується почуттям моральної задоволеності та реалізованості, основою яких є їх впливовість і авторитетність серед виборців [21, с. 15]. Ігнорування знань, практичних та творчих здібностей жінок свідчить про недостатній розвиток демократичних основ у державі та на місцях й вимагає якнайшвидшого викорінення цього явища й широкого використання можливостей жінок для благоустрою у всіх сферах суспільства.

Важливо також проаналізувати положення щодо сучасного становища жінок на посадах мерів різних міст країни. Серед 394 кандидатів на посаду міського голови в Києві та містах-обласних центрах на місцевих виборах 2015 р. було тільки 57 жінок (або 14,7 %). На виборах мерів міст Тернопіль, Черкаси та Суми не було

zareestrovano zhodnoї žінки-kandidatki. Відсоток самовисуванок серед кандидаток був вищим, ніж серед кандидатів чоловіків — 52,6 % проти 40 %. Взагалі на рівні міст зі спеціальним статусом (Київ та Севастополь) та міст-обласних центрів в період з 1991 р. й дотепер жінок лише двічі обирали на посаду міського голови — Херсон (1994 р.), Житомир (1996 р.) [17]. Можна зробити висновок, що чим більший населений пункт, тим рідше жінок обирають на посаду міського голови. В результаті, після виборів 2015 р. серед декількох сотень міських голів України лише 27 — жінки. Як і раніше, жодна з жінок не займає посади мера міста обласного значення. Найбільшим за кількістю жителів містом, яке очолює жінка є м. Первомайськ (Миколаївська обл.) з населенням 62 672 особи.

Таким чином, узагальнена статистика ЦВК щодо представництва жінок та чоловіків у виборних органах місцевого самоврядування лише створює враження їх пропорційності. Жінки представлені мінімально на тому рівні, де приймаються найбільш важливі місцеві, регіональні та політичні рішення. Враховуючи високий політичний, економічний, культурний, освітній потенціал жінок, їх низька репрезентованість на вказаних рівнях влади зумовлює неефективне використання людських ресурсів суспільства у цілому.

Важливо вказати на причини, що стримують жінок брати участь в управлінні місцевими справами в ролі депутаток. Зокрема, окрім гендерних дискримінацій, заважають комфортно й повноцінно себе відчувати жінкам у політиці постійне поєднання ролі жінки-дружини, жінки-матері та жінки-політика, домогосподарська праця, нестача вільного часу, байдужість громадян до проблеми політичної діяльності жінок, брак фінансових ресурсів, проблеми з жіночою солідарністю, гендерні стереотипи й відсутність достатнього рівня кваліфікації в роботі [22, с. 32]. До того ж, актуальними залишаються внутрішні бар'єри, що також знижують шанси жінок на закріплення лідируючих позицій. Це, перш за все, невпевненість жінок в собі, низька самооцінка, як наслідок — відсутність професійного честолюбства [13, с. 36; 23, с. 126–129].

Звертаючи увагу на причини більш високої представленості жінок у депутатському корпусі сіл та селищ, слід відзначити наступне. Так, на думку депутаток, їм найкраще вдається вирішувати питання, які не потребують бюджетних коштів, а тримаються на власній ініціативі чи колективних зусиллях громадськості. Окрім виконання обов'язків, передбачених законодавством, основну частину діяльності депутаток становить постійна робота з виборцями та вирішення поточних проблем як інструментального, так і експресивного характеру. Вони стають посередницями, лобіюють та організовують вирішення конкретних питань [21, с. 13]. Вважаємо, що саме це є однією із причин низького представництва жінок на вищих рівнях влади як місцевого, так і загальнодержавного значення.

Проведене соціологічне дослідження свідчить, що до провідних мотивів участі жінок у політичній діяльності місцевого рівня належать: потреба розв'язати нагальну соціальну проблему, потреба у самореалізації та мотив творця (деміурга). Цікаво, що перший шлях — залучення до політичної діяльності через проблему — був часто неусвідомленим, і жінки при цьому не сприймали себе як суб'єктів власного життєвого та професійного вибору. Мотив самореалізації має доволі широкий спектр проявів — від спортивного інтересу, зацікавленості до відчуття самоздійснення, мотивів творення нового. Третій мотив — самореалізація — має виразну складову творення нового [22, с. 11–16]. Однак, вважаємо, що цей список причин не є повним, оскільки як для чоловіків, так і для жінок інколи характерним є те, що деякі з них намагаються прийти до влади — спочатку місцевої, згодом державної — першочергово, з метою реалізації особистих амбіцій та розширення власних можливостей, приховуючи це за різними патріотичними та соціальними гаслами.

Повертаючись до питання важливості більш активного залучення жінок до депутатської діяльності зазначимо, що робота на місцях вимагає розуміння потреб людей, тому депутатки часто представляють округ впродовж декількох скликань: це забезпечує

налагодження якісної комунікації та довіри, накопичення інформаційної бази та соціального капіталу, необхідного для оперативного вирішення поточних проблем [21, с. 13]. Позитивним у роботі жінок як депутаток місцевих рад є те, що вони вчаться дипломатичності у відносинах з людьми, й не лише під час виконання депутатських обов'язків, контролювати імпульсивність, стримувати емоції та проявляти їх лише коли це необхідно.

Обрання жінок у державні владні структури місцевого рівня — крок до виходу їх на національну політичну арену. Участь у виборах є надзвичайно важливою справою вже тому, що вона є політичною практикою як для жінок-лідерів, так і для виборців. Адже від якості депутатського корпусу залежить ефективність політичної діяльності представницьких органів [16, с. 85]. Розширення участі жінок в політичному житті сучасного суспільства сприятиме не тільки реальному забезпеченню гендерної рівності, в тому числі і в сфері політичної і управлінської діяльності, а й збагаченню інструментарію адміністрування за рахунок привнесення тієї безцінної специфіки, яку акумулюють саме жінки. Зокрема, мова йде про моделі консенсусної поведінки при вирішенні ключових питань, оскільки, в цілому, жінки меншою мірою схильні йти на конфлікти, вважають за краще гармонізацію відносин в колективі [13, с. 72; 24].

У науці існує справедлива думка, що гендерні підходи в діяльності органів місцевого самоврядування, на відміну від органів державної влади, мають свої аспекти, зокрема, органи місцевого самоврядування як складова публічної влади формуються лише шляхом виборів, і тому лише виборець може вирішити, кому надати перевагу: чоловікові чи жінці під час виборчих перегонів [25, с. 154]. Але, такий підхід, як правило, властивий для самовисуванців.

Як свідчить практика, за партійними списками легше потрапити до органів влади [26]. Необхідно відзначити, що підтримка партій впливає й на представленість жінок на посадах міських голів, адже з 27 обраних жінок-міських голів на місцевих виборах 2015 р.: 17 жінок висунуті партіями, 10 — самовисуванки.

У контексті наведеного вище слід відзначити, що більша частина кандидаток у міські голови була самовисуванками, і відсоток самовисуванок серед кандидаток був вищим, ніж серед кандидатів-чоловіків [27, с. 239].

Політичні партії відіграють центральну роль у просуванні жінок до міських та обласних рад, оскільки чинне законодавство не передбачає можливості самовисування: відповідно до ч. 2 ст. 35 Закону «Про місцеві вибори» право висування кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної у місті ради реалізується виборцями у відповідних багатомандатних виборчих округах через місцеві організації партій [19]. Тож, саме партії та їх осередки визначають кандидатів та лідерів у списках, розпоряджаються виборчими фондами тощо.

Перед місцевими виборами 2015 р. неурядовими організаціями проведено опитування серед партій. Його результати засвідчили, що українські політичні партії оцінюють прийняту гендерну квоту досить позитивно, демонструючи увагу до проєвропейської політики, виражаючи повагу до цінності рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків; представники усіх опитаних партій зазначили про інтеграцію жінок до їх структур [28; 29, с. 4–5]. Тобто, партіями засвідчено бажання підтримувати жінок у їх прагненні реалізувати себе як політиків.

Не менш важливим є питання щодо жіночого лідерства. У сучасному суспільстві лідерство в переважній більшості випадків належить чоловікам. Жінки, які вступають на шлях конкурентної боротьби за керівні позиції у владі, в політичних партіях або великих компаніях, стикаються з численними гендерними стереотипами, соціальними та економічними перешкодами, з необхідністю відмови від «фемінності». Проте, успіх багатьох жінок — політичних лідерів і керівників корпорацій дозволяє говорити про феномен жіночого лідерства, який набуває все більшої актуальності в сучасному світі, особливо в контексті гуманізації та демократизації

політичної сфери [13, с. 10–11]. Дослідження питання жіночого політичного лідерства сьогодні є ключовим в роботах багатьох провідних зарубіжних вчених і все більше актуалізується в працях вітчизняних науковців.

Стихийне усвідомлення жінками-лідерами гендерної нерівності, гендерного конфлікту поки що не знаходить на місцевому рівні свого ефективного організаційного і політичного вирішення [16, с. 83]. В аспекті дослідження необхідно навести наступні дані щодо політичного лідерства жінок під час місцевих виборів 2015 р. в Україні: з 318 списків кандидатів до обласних рад, тільки 28 списків очолювали жінки, що складає 8,8 %. З 480 списків кандидатів до міських рад м. Києва та міст-обласних центрів, тільки 58 списків очолювали жінки, що складає 12,1 %. Загалом жінки очолили 86 (11,5 %) списків. З 132 партій, що взяли участь у виборах, тільки 34 висували жінок як лідерів списків до обласних рад чи рад м. Києва та міст обласних центрів, що отримували гарантований мандат за умови подолання партією виборчого бар'єру. 18 партій висунули 3 і більше жінок-лідерів списків [30]. Такі результати свідчать про високу гендерну диспропорцію й неготовність всебічно сприяти жінкам-лідерам. Тож, декларування підтримки партіями розширеної участі жінок у їх структурах та керівництві не сприяли зменшенню вертикальної гендерної сегрегації.

Отже, сьогодні вся система місцевого самоврядування вимагає якісних перетворень, у тому числі процес формування виборних органів місцевої влади на основі принципу гендерної рівності. Реальне представництво жінок у виборних органах місцевого самоврядування позначає тип партійної системи у державі загалом та ставлення партій до гендерного балансу зокрема. Проблема розвитку місцевої демократії з урахуванням гендерного збалансування не втрачає своєї високої актуальності. Необхідним є використання наукових розробок вітчизняних та зарубіжних вчених у цій сфері з метою здійснення ефективних трансформаційних заходів системи місцевого самоврядування. Існує потреба у пошукові належних

засобів для комунікації між науковцями, громадськістю, чиновниками та політиками. Важливим є залучення зарубіжних експертів.

3. Проблеми реалізації норми Закону України «Про місцеві вибори» щодо гендерної квоти: судова практика

Потреба у врегулюванні суспільних відносин, регламентації певних домінуючих у суспільстві переконань щодо того чи іншого явища, належної поведінки суб'єктів права, інформування громадськості відносно цих правил і виховання в їх дусі, збереження цілісності суспільства, запобігання появи суспільних конфліктів потребує належного нормативно-правового забезпечення. У цьому контексті важливу роль у забезпеченні принципу гендерної рівності під час формування органів місцевого самоврядування відіграв Закон України «Про місцеві вибори». Однак практика правозастосування деяких норм цього Закону виявилася неефективною, зокрема щодо гендерного збалансування. Чітке, доступне та таке, що виключає двозначність розуміння положення закону, є першоосновою його якісної реалізації. Тож необхідність вироблення пропозицій щодо вдосконалення норм Закону України «Про місцеві вибори» потребує звернення до практики правозастосування у цій сфері.

Неусвідомлення важливості гендерної рівності більшою частиною суспільства, відсутність узгодженого законодавчого положення щодо гендерної квоти та механізму її реалізації, неоднозначна позиція законодавця та недостатня підготовленість членів територіальних виборчих комісій (далі — ТВК) під час місцевих виборів 2015 р. сприяло розбіжному застосуванню ними ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» та, в результаті, у низці випадків порушенню принципу рівного виборчого права. Важливим є визнання того факту, що прийняття Закону «Про місцеві вибори» за три місяці до виборів суттєво ускладнило процедуру їх проведення, що

й спровокувало значну кількість звернень до суду з метою відновлення порушених прав суб'єктів виборчого процесу.

Серед причин появи судових позовів стало й те, що деякі обласні, міські та районні ТВК відмовляли у реєстрації списків кандидатів через недотримання квоти, або скасовували їх реєстрацію. Зафіксовано масові випадки таких проблем у різних областях України. Наприклад, в одній із ТВК відмовлено партії у реєстрації списку через те, що у ньому було менше 30 % чоловіків та порушено вимогу п. 10 ст. 8 Закону України «Про політичні партії в Україні» [17]. Проте відмова ТВК у реєстрації виборчого списку кандидатів у депутати у багатомандатному виборчому окрузі у зв'язку зі вказаними причинами була визнана судом протиправною [31].

Слід зазначити про наявність низки подібних судових позовів, рішення з яких були прийняті на користь позивачів [32; 33; 34; 35]. З урахуванням вказаного вище, необхідним є розгляд та теоретико-правовий аналіз ухвалених судових рішень.

Так, судами вказувалося, що вичерпний перелік дій, які мають бути вчинені в межах висування кандидатів у депутати, чітко регламентовано ст. ст. 35–37 Закону «Про місцеві вибори», і такі вимоги не передбачають врахування гендерних квот, як не передбачають цього й інші спеціальні норми Закону, що визначають обов'язкові умови висування кандидатів місцевими організаціями партій. Також рішення суддів ґрунтувалися на відсутності підстави щодо гендерної квоти у 30 % у ч. 1 ст. 46 Закону «Про місцеві вибори», що містить перелік умов для відмови ТВК у реєстрації кандидатів в депутати.

На думку суду, перелік підстав для відмови в реєстрації кандидатів у депутати на місцевих виборах, передбачений ч. 1 ст. 46 Закону України «Про місцеві вибори», є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. До того ж, у рішеннях суду вказувалося, що ТВК зобов'язані були керуватись у своїй роботі Роз'ясненням, затвердженим Постановою Центральної виборчої комісії (далі — ЦВК) № 362 від 23 вересня 2015 р. [36].

У зв'язку із відсутністю у правовій доктрині уніфікованих критеріїв поділу норм права на імперативні та диспозитивні на практиці перманентно виникають питання: як застосувати те чи інше положення Закону? З метою забезпечення однакового застосування окремих норм Закону України «Про місцеві вибори» ЦВК 23 вересня 2015 р. затверджено Роз'яснення, в якому уточнено, що відмова в реєстрації кандидатів у депутати у багатомандатному виборчому окрузі з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад з підстав недотримання положення Закону щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах на підставі Закону не допускається [36]. Зазначений пункт документу викликав низку зауважень з боку громадськості та, як наслідок, появу судових позовів щодо законності окремих пунктів вказаного Роз'яснення Центральної виборчої комісії.

Незважаючи на те, що рішення суду — це персоніфікований правозастосовний акт, який має разовий характер, важко оцінити вплив судових рішень на регулювання суспільних відносин у цілому, адже саме через судові рішення забезпечуються такі складові принципу верховенства права, як: правова певність; визначеність становища людини у тій ситуації, в якій вона перебуває; підпорядкованість судовому рішення усіх органів держави; обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовцями; незмінність остаточного судового рішення, яке набрало чинності [37, с. 84]. І саме під час місцевих виборів в Україні 2015 р. окремі судові рішення стали ключовими в аспекті принципу гендерної рівності.

З позицій складності правозастосування цікавими й водночас показовими є два судові рішення щодо законності п. п. 3, 4 Роз'яснення ЦВК, які були прийняті 30 вересня 2015 р. у Київському апеляційному адміністративному суді у складі різних судових колегій і мають протилежне по відношенню одне до одного значення.

1. У першому випадку про визнання нечинним та скасування п. 4 Роз'яснення судом наголошено, що у ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» вимога щодо гендерної квоти у виборчих списках осіб однієї статі не менше 30 % поширюються на усі правовідносини при проведенні місцевих виборів усіх рівнів, та без виключень. Колегією суддів констатовано про фактичне перебирання ЦВК на себе функції законодавчого органу, оскільки у п. 4 оскаржуваного Роз'яснення встановлено виключення із правила, та зазначено про те, що відмова у реєстрації кандидата ... на підставі п. 1 ч. 1 ст. 46 Закону «Про місцеві вибори» не допускається, оскільки даною нормою не передбачена відмова в реєстрації при недотриманні вимог ч. 3 ст. 4 вказаного Закону. Недопустимим, з позицій суду, стало й те, що суб'єкт виборчого права на власний розсуд приймає рішення щодо необхідності дотримання встановленої Законом норми, яка визначає обов'язкову для всіх кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах вимогу [39]. З огляду на це, п. 4 Роз'яснення визначено судом таким, що суперечить вимогам Закону «Про місцеві вибори».

Також судом акцентовано, що невиконання місцевою організацією партії вимоги гендерного представництва є обґрунтованою підставою у відмові в реєстрації кандидата на підставі п. 1 ч. 1 ст. 46 Закону. Відтак порушення встановленого порядку, а саме — порядку складання виборчого списку кандидатів без дотриманням вимог гендерної рівності, встановлених ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» вже є самостійною та достатньою підставою для відмови в реєстрації. З урахуванням наведеного вище судом визнано нечинним та скасовано п. 4 Роз'яснення ЦВК.

2. По другій, сутнісно аналогічній справі судовою колегією Київського апеляційного адміністративного суду було відмовлено у задоволенні адміністративного позову про визнання протиправними та скасування п. п. 3 та 4 Роз'яснення ЦВК [39].

Суд, відмовляючи у задоволенні позову, з рішенням якого надалі погодився Вищий адміністративний суд України [40; 41],

виходив з того, що за положеннями ст. 17 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» — Комісія, зокрема, забезпечує дотримання передбачених Конституцією та законами України принципів і засад виборчого процесу та процесу референдуму; приймає обов'язкові для використання в роботі виборчих комісій роз'яснення і рекомендації з питань застосування законодавства України про вибори. Рішення Комісії, прийняте в межах її повноважень, є обов'язковим для виконання всіма суб'єктами відповідного виборчого процесу чи процесу референдуму, в тому числі відповідними виборчими комісіями і комісіями з референдумів нижчого рівня, а також органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами України (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Центральну виборчу комісію») [42]. Також у постанові Суду зазначено про відповідність законодавству п. п. 3, 4 Роз'яснення ЦВК, які не суперечать вимогам ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори». Тому в порядку апеляційного провадження перше судове рішення щодо протиправності п. 4 Роз'яснення, про яке йшлося вище, було скасовано.

Важливо наголосити, що як у судових рішеннях, так і в окремих думках суддів по вищенаведених справах висловлені наступні позиції відносно ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори»: 1) імперативна й така, що носить загальнообов'язковий характер, а відтак ЦВК при прийнятті п. 4 Роз'яснення діяла всупереч вимог Закону [38; 43]; 2) має декларативний характер, оскільки не містить санкцію, яка б застосовувалася до суб'єкта виборчого права в результаті її недодержання (невиконання) [44]. Тому, окремого теоретико-правового розгляду потребує питання щодо імперативності чи диспозитивності ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори», враховуючи існуючі наукові розробки вітчизняних та зарубіжних науковців.

Соціальне значення і цінність правових норм визначаються їх регулюючою роллю. Імперативний та диспозитивний методи правового регулювання суспільних відносин мають відносно самостійний характер і реалізуються різними правовими засобами й спричинюють появу таких правових явищ, як імперативні та диспозитивні норми. У юриспруденції проблема імперативності та диспозитивності вивчається у їх взаємозв'язку, ігнорування чого унеможливує повноцінне, об'єктивне та всебічне дослідження правової природи цих явищ.

Імперативність — феномен присутності у праві категоричних наказів: заборон та позитивних зобов'язань, укладених в нормах-принципах і нормах, що встановлюють юридичні обов'язки й закріплюють основні юридичні права [45, с. 95]. Імперативні норми використовуються для захисту законності та правового порядку, інших цінностей, що мають особливу суспільну значимість, у тому числі й у сфері встановлення гендерної рівності в органах місцевого самоврядування.

Імперативні норми мають однозначне (безумовне, беззастережне) формулювання і виключають будь-які альтернативні варіанти [46, с. 589]; не можуть бути змінені учасниками конкретних суспільних відносин [47]. В імперативних (зобов'язувальних і заборонювальних) положеннях застосовується категорично виражена повинність: «зобов'язаний», «повинен», «заборонено», «не може», а диспозитивні нерідко використовують вирази «має право», «може», «за відсутності іншої угоди», «за відсутності інших умов» тощо [48, с. 303; 49, с. 177–178]. Змістовно імперативна правова норма являє собою тільки необхідний державі варіант поведінки суб'єктів права і не містить будь-яких додаткових вказівок щодо її застосування, властивих диспозитивним правовим нормам.

З урахуванням цього, можна попередньо підсумувати, що ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» відповідно до форми її викладу має імперативний (зобов'язальний) характер, оскільки не передбачає можливості включати чи не включати до

свого списку 30 % осіб однієї статі, а зобов'язує партії: «у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 % загальної кількості кандидатів у виборчому списку». В іншому випадку законодавцем застосовувалася б інша термінологія: «бажано», «рекомендовано» та ін.

Знаючи, що якась поведінкова модель розцінюється як норма індивід може слідувати їй, навіть якщо і не знає, які несприятливі наслідки очікують його в іншому випадку. Примусовість же передбачає, що будь-яка норма підтримується певними засобами впливу на її порушника [50, с. 41–42]. Категорію імперативності супроводжують ряд ознак, серед яких — забезпечення силою держави шляхом встановлення можливості настання несприятливих для суб'єкта наслідків у разі недотримання моделі поведінки, передбаченої імперативною нормою [45, с. 8]. Тобто, застосовуються санкції у разі недотримання норми. Й саме про це — відсутність санкції у разі недотримання гендерної квоти у Законі України «Про місцеві вибори» — йшлося у більшості судових рішень. У зв'язку із вказаним виникає питання: чому законодавцем не було передбачено санкції за недотримання гендерної квоти?

Вважаємо, що відповідь на це запитання можна знайти у листі № 04-29/15-5092 від 22 вересня 2015 р. Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя за зверненням ЦВК щодо відсутності в статутах гендерної квоти як підстави для відмови у реєстрації списку кандидатів. Так, на думку членів вказаного Комітету, недотримання місцевими організаціями статуту політичної партії в частині, наприклад, встановлення ними квот представництва осіб однієї статі у виборчих списках не має наслідком юридичну відповідальність, встановлену Законом «Про місцеві вибори» у вигляді відмови в реєстрації кандидата (кандидатів), а може тягнути лише застосування внутрішньопартійних заходів впливу або санкцій [51]. Головою вказаного Комітету наголошено, що наявність в Законі гендерних положень свідчить про

задекларований намір у майбутньому дотримуватися цих положень, але не зараз.

Отже, аналізуючи зміст вказаного листа, можна резюмувати, що встановлюючи норму гендерної квоти, законодавець усвідомлював, що вона не буде дотримуватися в обов'язковому порядку, а лише за бажанням політичних партій та їх соціально-відповідальною поведінкою по відношенню до жіночої частини суспільства. За формою свого викладу ч. 3 ст. 4 Закону «Про місцеві вибори» свідчить про намір парламенту України визначити її як імперативну. Однак, відсутність санкцій у законодавстві щодо недотримання 30 % гендерної квоти на практиці призвело до фактичного ігнорування цієї норми. Тож, норму щодо гендерної квоти за результатами її впливу на суспільні відносини у сфері місцевих виборів умовно можна визначити як норму-мету, що знову ж таки не відповідає європейським цілям розвитку демократичного суспільства, які також виявила бажання підтримувати й Україна, а досягнення паритетної рівності в представницьких органах місцевого самоврядування, відповідно, є лише перспективним завданням.

Окрім ч. 3 ст. 4 Закону «Про місцеві вибори», яка спричинила резонанс у суспільстві, ухвалення вказаного нормативно-правового акту містить й інші положення, що так чи інакше ускладнюють прохід жінок до представницьких органів місцевої влади. Негативно вплинуло на обізнаність громадян та формування їх свідомого вибору відсутність норми щодо: публічних виступів у ЗМІ (радіомовленні, телебаченні та публікаціями у друкованій пресі) кандидатів у депутати за рахунок бюджетних коштів. Такою можливістю скористалися лише платоспроможні кандидати та партії; розміщення друкованих відомостей про кандидатів у депутати на виборчих дільницях тощо. Дискримінаційною стала норма Закону відносно гарантування права кандидата під першим номером у партійному списку на депутатський мандат у разі подолання цією партією виборчого бар'єру.

Справедливо відзначити, що вищенаведене стосується не лише гендерних обмежень, а також й інших аспектів, зокрема, рівня фінансово-матеріального забезпечення кандидата: як жінок, так і чоловіків. Нерівність умов за різними параметрами потрібно викорінювати першочергово на законодавчому рівні.

За роки незалежності в Україні були апробовані основні види виборчих систем, від мажоритарної до пропорційної, однак вони так і не забезпечили адекватного суспільним запитам політичного представництва в органах місцевого і регіонального самоврядування та професійного, відповідального депутатського корпусу [52]. Змішана виборча система сприяла оновленню депутатського корпусу місцевих рад, зокрема, і в гендерному плані. Проте, результати виборів свідчать про вагому потребу доопрацювання пропорційної виборчої системи з відкритими партійними списками.

Становлення збалансованого представництва чоловіків і жінок у загальнонаціональних та місцевих органах влади можливий при застосуванні так званого «методу трьох Р» (репрезентація, ресурси, реальність), який досить ефективно використовується у Швеції. Завдання репрезентації полягає у необхідності підрахувати всіх людей: персонал, керівництво, клієнтів, постачальників, користувачів і всіх зацікавлених — для з'ясування загальної кількості чоловіків і жінок у всіх категоріях, тобто скільки чоловіків і скільки жінок перебуває у керівництві, скільки працює з клієнтами тощо. Після цього необхідно з'ясувати, як розподілено ресурси (фінансові, часові, інформаційні, людські) між чоловіками та жінками. І нарешті, слід реально знати, чому репрезентація та розподіл ресурсів нерівні серед жінок та чоловіків. Такий комплексний аналіз проблеми дозволяє вирішувати її системно [53, с. 13]. Застосування цього методу в Україні при встановленні гендерного паритету у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина кореспондується з реформою децентралізації влади, що активно впроваджується в нашій країні. Процес децентралізації сприяє існуванню

політичної, соціальної, економічної багатоманітності, представленості місцевих інтересів та потреб, розв'язанню проблем владного збалансування, у тому числі, гендерного. Ефективність управління забезпечується за рахунок представників різних соціальних груп у владі, що забезпечує злагоджений системний розвиток та загальну заінтересованість у результаті роботи. Репрезентація і розподіл ресурсів серед жінок та чоловіків на місцевому рівні дозволить місцевим органам влади більш ефективно вирішувати життєво важливі питання на рівні громад.

Таким чином, для нормального функціонування будь-якого суспільства необхідний певний порядок і урегульованість суспільних відносин, які досягаються за допомогою норм права, що визначають характер поведінки людей. Важливе значення для розвитку громадянського суспільства має захист нормами права законних інтересів, що відповідають об'єктивним соціально значущим інтересам, до яких сьогодні справедливо можна віднести й гарантування принципу гендерної рівності, у тому числі й на місцевому рівні. В іншому випадку виникає порушення балансу різних інтересів та потреб у суспільстві. Важливу роль у забезпеченні принципу гендерної рівності під час формування органів місцевого самоврядування відіграв Закон України «Про місцеві вибори». Прийняття цього нормативно-правового акту, безперечно, було покликано гарантувати адекватне, точне вираження моделей майбутніх суспільних відносин. Однак практика правозастосування деяких норм Закону України «Про місцеві вибори» виявилася неефективною, зокрема щодо гендерного збалансування. Чітке, доступне та таке, що виключає двозначність розуміння положення закону є першоосновою його якісної реалізації. Вдосконалення та подальша модернізація законодавства у сфері місцевих виборів, децентралізація влади, розвиток громад є запорукою практичного впровадження рівності прав та свобод людей, у тому числі жінок і чоловіків.

4. Зарубіжний досвід забезпечення гендерного балансу на місцевому рівні

Високою актуальністю характеризується проблема забезпечення гендерного балансу на локальному рівні й у вже досить розвинутих держав світу. Так, члени муніципалітету канадського міста Едмонтон отримують інформацію від жителів щодо питань, які їх турбують. Члени муніципалітету розробляють ініціативи, щоб вирішити ці питання та беруться самостійно очолювати ці ініціативи. Адміністрація міста спрямовує зусилля на реалізацію цих ініціатив. Комітет муніципалітету: забезпечує прямий зв'язок із муніципалітетом; сприяє загальноміському обговоренню питань, що турбують жінок по всьому Едмонтону; служить формальним механізмом комунікації між простими людьми та муніципалітетом, та спроможний активізувати гендерне фокусування в масштабах всього міста [54]. Таким чином, на конкретному прикладі відображено ефективність взаємодії місцевої влади та громадськості, у тому числі й у напрямі встановлення гендерного балансу.

У державах Європейського Союзу ефективність муніципальної гендерної політики визначається за трьома основними показниками: паритет на місцевому рівні під час прийняття рішень; механізми і методи реалізації рівності; рівність у всіх сферах муніципальної діяльності. Кожний європейський муніципалітет має у своєму складі спеціально підготовленого працівника з питань гендерної рівності, а також муніципальний комітет для гендерного розгляду всіх міських проєктів. На постійній основі здійснюється підготовка спеціалістів з гендерних питань [55].

У Барселоні створена система жіночих рад для кожного міського району, які забезпечують участь жінок у здійсненні муніципальних програм. У шведському місті Остерготланд діє «менторська» програма для сприяння використання кваліфікації жінок та їх досвіду, допомоги їм у набутті управлінських здібностей, покращенні порозуміння з боку чоловіків тощо [56, с. 169]. Досить

широкий об'єм роботи в сфері гендерної рівності здійснює Асоціація фінських місцевих та регіональних влад (Фінляндія): лобювання у розробці законодавства, в урядових та інших національних програмах та діяльності; співпраця з міністерствами та іншими органами влади — членство в окремих комітетах та робочих групах; надання коментарів до національних звітів з так званого місцевого рівня. Також на місцевому рівні у Фінляндії створено та підтримується на належному рівні мережа гендеру та рівності для муніципалітетів (контактні особи — державні службовці та політики) для обміну інформацією та досвідом, зустрічі 1 — 2 рази на рік, поширення інформації (контактний список); проводиться форум гендерної рівності для політиків, зазвичай, перед муніципальними виборами. Окремим цінним напрямом муніципалітетів є співпраця з національними партнерами, наприклад, громадськими організаціями, північними асоціаціями; на європейському рівні — з Радою європейських муніципалітетів та регіонів. Важливим є системне поширення інформації щодо гендерного балансу: дослідження, статистика тощо [57]. Враховуючи досвід європейських країн, для нашої держави нині важливим є введення до структури територіальних громад (об'єднаних територіальних громад) посадової особи, відповідальної за впровадження гендерної політики на місцях.

Європейські муніципалітети намагаються забезпечити гендерну справедливість у різних сферах: освіта, професійна підготовка (перепідготовка), житло, транспорт, культура, відносин між містами, трудова зайнятість тощо [55; 56, с. 169]. Важливим напрямом муніципальної гендерної політики європейських країн є інтеграція жінок національних меншин.

Забезпечення толерантності та рівних прав і можливостей соціального розвитку національних меншин є одним із викликів євроінтеграційних процесів для українського суспільства [58, с. 55]. Роми — одна із найменш інтегрованих національних меншин в українське суспільство, що викликає насторожене ставлення до них.

Проблеми молоді рома як групи населення має високий рівень важливості в регіоні ОБСЄ та є одним з пріоритетів в рамках Плану дій ОБСЄ щодо поліпшення становища рома та сінті в регіоні ОБСЄ, прийнятого в 2003 р. Молодь рома як і раніше страждає від нерівного доступу до різних можливостей. Жінки рома, через численні форми дискримінації, з якими їм доводиться стикатися в силу етнічної приналежності і статі, мають ще більш обмежений доступ до участі в житті суспільства [59]. За різними оцінками, у світі проживає близько 10–12 мільйонів ромів, в Україні за офіційними даними близько 48 тис. Проте, за неофіційними даними, в нашій державі налічується від 120 до 400 тисяч представників цього народу. На превеликий жаль, особливості його повсякденного життя та специфічна традиція часто призводять до несприйняття представників ромів місцевим населенням [60, с. 46]. Першочергово від цього страждають жінки та діти рома.

Роми вважаються однією з найбільш уразливих до стигматизації груп, оскільки більшість з них стикаються з порушенням прав і не в змозі себе захистити (наприклад, часто не маючи документів) [61, с. 84–85; 62, с. 66]. Ромські жінки є однією із найменш захищених груп українського населення та зіштовхуються із дискримінацією майже в усіх сферах приватного і громадського життя. Вони зазнають відразу декілька видів дискримінації: 1) ставлення до них, у контексті їхньої етнічної приналежності, як до нижчої раси з боку інших національностей, що складають населення; 2) гендерна дискримінація всередині своєї етнічної групи. Більшість представниць цієї групи не знають про механізми захисту своїх прав і про місця, куди вони можуть для цього звертатися [63]. Однак, найжахливішим є те, що значна частина із жінок рома вважають нормальним явищем ганебного та жорсткого ставлення до них в середині їх групи, пояснюючи це національними традиціями.

До особливого виду порушення прав ромок можна віднести дівчат 12–13 років, які мешкають у районах компактного проживання (у так званих «таборах» або у сільській місцевості). Вони

обмежені у виборі репродуктивної поведінки (змушені рано виходити заміж і народжувати більше 2–3 дітей), у працевлаштуванні, медичному обслуговуванні тощо [58, с. 55; 64]. Слід також звернути увагу на гендерний аспект освітньої проблеми ромського населення. Через культурні традиції та патріархальний уклад сім'ї особливо складним є здобуття освіти жінками. Так, жінки частіше (45 %), ніж чоловіки (33 %) є малоосвіченими (не мають освіти взагалі або мають початкову). Натомість чоловіки частіше мають неповну середню або середню освіту (59 %), ніж жінки (49 %) [65, с. 21].

З метою інтеграції ромів в українське суспільство та уникнення процесу їх маргіналізації у 2013 р. ухвалено Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року [66]. Прийняття вказаного документу стало важливим заходом у досягненні відповідного результату. Громадськість та представники ромської національної меншини надавали пропозиції щодо удосконалення положень Стратегії. Серед основних завдань з реалізації Стратегії є здійснення заходів щодо запобігання дискримінації ромів, сприяння формуванню в суспільстві толерантного ставлення до них. Вважаємо, що суттєвою прогалиною документу є відсутність положення відносно забезпечення гендерного балансу жінок-ромів, першочергово в їх осередку. Це зумовлює звернення органів влади уваги на потребу доопрацювання вітчизняної нормативно-правової бази та розробку програм інтеграції національних меншин до територіальних громад.

З урахуванням вищезазначеного, важливим нововведенням має стати інститут медіації (посередництва) між гендерно вразливими групами населення, у тому числі національними меншинами, та місцевою владою, різними соціальними та медичними установами тощо. Однак соціально-економічна та політична криза в Україні викликає відразу низку запитань щодо матеріально-фінансового забезпечення медіації. Вважаємо, що у цьому випадку першочергово необхідне залучення міжнародних донорів, які також зацікавлені у становленні в Україні соціальної правової держави

з розвиненими територіальними громадами. Для України, окрім інтеграції національних меншин, актуальним є питання інтеграції, зокрема, жінок внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади. До того ж, в Україні необхідним є розвиток заходів щодо організації на місцях зустрічей, де б іноземні та українські жінки могли обговорювати проблеми різного характеру, ділитися досвідом з метою активнішої інтеграції в українське суспільство та в окремі територіальні громади.

Підводячи підсумки, важливо зазначити наступне.

1. Сучасні наука та практика в умовах формування представницьких органів влади на місцях в Україні спрямовані на забезпечення балансу політичних, соціальних, економічних, громадських потреб та інтересів, однак збалансування останніх потребують й чоловіки та жінки. Рівність чоловіків та жінок передбачає не тільки декларування, а й необхідність забезпечення її практичної реалізації. Аксиоматичним є той факт, що проблеми рівного представництва жінок в органах місцевої влади — проблема всього суспільства. Гендерні перетворення у системі місцевого самоврядування — довготривалий і складний процес. Належне представництво жінок в органах місцевого самоврядування є своєрідним індикатором рівня демократичності суспільства. Проаналізований склад представницьких органів місцевого самоврядування свідчить про наявність вертикальної гендерної сегрегації. Принцип гендерної рівності в органах місцевого самоврядування України забезпечений лише на низовому рівні. Жінки представлені мінімально на тому рівні, де приймаються найбільш важливі місцеві, регіональні та політичні рішення. Таке положення можна викласти у наступній формулі: «чим нижчий рівень місцевої ради, тим більший там відсоток жінок», або «чим вищий рівень місцевої ради, тим менше там представлені жінки». Ця негативна тенденція пояснюється значно меншими за обсягом матеріально-фінансовими ресурсами та вужчими

повноваженнями й важелями впливу на відносини в суспільстві та державі. Враховуючи високий політичний, економічний, культурний, освітній потенціал жінок, їх низька репрезентованість на вказаних рівнях влади спричиняє неефективне використання людських ресурсів суспільства у цілому. До того ж, в Україні існує тенденція не лише «чим вищий рівень місцевої влади, тим менше там жінок», а й диспропорція в регіональному розрізі щодо представленості жінок та чоловіків у виборних органах муніципальної влади. У забезпеченні гендерної рівності на місцях важливе значення мають як внутрішні чинники, так і зовнішні. Адаптація та впровадження світового прогресивного досвіду, зокрема, європейських країн, в Україні стимулює її демократичний розвиток.

2. Причинами низького представництва жінок на вищих рівнях влади в системі органів місцевого самоврядування є: обмеженість фінансово-матеріальних ресурсів, зокрема під час проведення виборів до місцевих рад та на пост сільського, селищного, міського голови; подвійне (інколи потрійне) навантаження, оскільки, як правило, жінки виконують у значно більшій мірі домашні обов'язки, а подекуди й працюють офіційно на оплачуваній роботі, що поєднують із політичною діяльністю; неналежна підтримка від місцевих організацій партій; брак необхідних знань та навичок у політичній роботі; низька ефективність взаємодії жінок між собою, відсутність так званої жіночої солідарності; відсутність достатньої підтримки з боку територіальної громади; існування стереотипів та скептичного ставлення до гендерного збалансування; недостовірні інформація про стан жінки у суспільстві тощо. Важливою умовою ствердження гендерної культури в Україні є необхідність зміни ментальності чоловіків і жінок. Бар'єри для жінок як інституціонального, так і психологічного характеру. Неодмінним є створення відповідних умов для формування лідерських якостей та навичок у жінок, системне підвищення їх

компетенції в окремих сферах. Тут доречним стане розпочати жінкам з власного будинку — рівномірний розподіл повноважень; важливим є солідарність жінок, оскільки підтримуючи одна одну вони зможуть навчитися створювати особисті персональні стратегії в політичній сфері, починаючи з місцевого рівня. Корисним стане введення політичного наставництва для жінок та ін.

3. Дотримання гендерних квот під час реєстрації списків кандидатів є важливою умовою, однак не єдиною для повноцінного забезпечення рівних можливостей для участі жінок в політичній сфері. Номінальне дотримання квот під час реєстрації списків кандидатів не забезпечить рівні можливості жінкам і чоловікам бути обраними. Необхідним є розробка перспективних та реальних для виконання заходів для гарантування збалансованого представництва жінок та чоловіків в управлінській та політичній сферах. Узагальнена статистика Центральної виборчої комісії щодо представництва жінок та чоловіків у виборних органах місцевого самоврядування лише створює враження їх пропорційності. Важливо, щоб органи публічної влади, зокрема Центральна виборча комісія, надавала не узагальнену статистичну інформацію з приводу гендерної складової результатів виборів, а окремими частинами з урахуванням рівнів влади в системі органів місцевого самоврядування.
4. Імперативні норми права застосовуються для спрямування поведінки суб'єкта правовідносин у потрібному для держави та суспільства напрямі з метою забезпечити необхідний та соціально важливий результат. Метою встановлення ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» як імперативної норми є: 1) юридичне обмеження, спрямоване на захист суспільних інтересів у встановлених законом межах; 2) захист соціально значущих законних інтересів суспільства та держави у превентивному порядку. Норма є прогресивною за своєю суттю, проте не має прямого впливу на формування партіями виборчих

списків. Прогалиною Закону є неімперативність норми щодо гендерної квоти, оскільки серед підстав для відмови у реєстрації списків кандидатів відсутня така підстава, як недотримання квоти. Серед головних причин неналежного забезпечення реалізації норми щодо гендерної квоти є політичні, соціально-економічні та інші умови, властиві для конкретного етапу розвитку українського суспільства.

5. Дослідження та узагальнення судової практики, аналіз доктринальних та інформаційно-аналітичних джерел зумовили запропонувати викласти п. 5 ч. 1 ст. 38 (Умови реєстрації кандидатів у депутати у багатомандатному виборчому окрузі) Закону України «Про місцеві вибори» у наступній редакції: *«5) виборчого списку кандидатів у депутати від місцевої організації партії, який має представляти не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів однієї статті, за формою, затвердженою Центральною виборчою комісією, на паперових носіях, підписаного керівником місцевої організації партії, засвідченого печаткою місцевої організації партії або відповідної організації партії вищого рівня, та в електронному вигляді»*. Таке формулювання сприятиме уникненню конфліктів між суб'єктами виборчого процесу та забезпечить належне представництво жінок на наступних місцевих виборах в Україні.
6. Важливим напрямом муніципальної гендерної політики європейських країн є інтеграція жінок національних меншин. Для України також актуальним залишається питання інтеграції жінок внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади, у тому числі через можливість брати участь вимушеним переселенцям у місцевих виборах, яку нині вони не мають через відсутність механізмів щодо участі внутрішньо переміщених осіб (громадян України) у формуванні представницької влади на місцях. Змінити вказане можливо лише внесенням змін до чинного законодавства. Необхідним є розвиток заходів щодо організації на місцях зустрічей, де б іноземні та українські

жінки могли обговорювати проблеми різного характеру, ділитися досвідом з метою активнішої інтеграції в українське суспільство та в окремі територіальні громади.

7. Необхідною новацією має стати інститут медіації (посередництва) між гендерно вразливими групами населення, у тому числі національним меншинами, та місцевою владою, різними соціальними та медичними установами тощо. Вирішення матеріально-фінансових питань потребує першочергове залучення міжнародних донорів, які також зацікавлені у становленні в Україні соціальної правової держави з розвиненими територіальними громадами.

Список використаних джерел та літератури

1. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.
2. Індекс гендерного розриву-2017. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/indeks-gendernogo-rozryvu-2017>
3. В Минрегионе инициируют гендерную экспертизу местного самоуправления. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-regions/2390442-v-minregione-iniciiruut-gendernuu-ekspertizu-mestnogo-samoupravlenia-zubko.html>
4. Безробіття в Україні: динаміка за останній рік. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/30/infografika/suspilstvo/bezrobittya-ukrayini-dynamika-ostannij-rik>
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Зайнятість та безробіття. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2017 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Зайнятість та безробіття. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2017 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій: навч. — метод. посіб. Л. М. Артеменко та ін. Чернігів: [б. в.], 2008. 54 с.
8. Полівко Л. Ю., Ярошенко А. О. Посередництво як форма соціальної роботи з національною меншиною ромів. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2017. № 1–2. С. 75–82.
9. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про проведення парламентських слухань на тему: «Запобігання та протидія дискримінації жінок з вразливих соціальних груп» від 01 березня 2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63555
10. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. Стратегії впливу / Український жіночий фонд. Київ: [б. в.], 2011. 41 с.
11. Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні (спільний проект Європейського Союзу, Шведського агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida) та Програми розвитку ООН). URL: <http://gender.undp.org.ua>
12. Всемирная декларация МСМОВ о роли женщин в местном самоуправлении. URL: <http://www.owl.ru/win/docum/un/habitat/declar.htm>
13. Швец Л. Г., Шепелева Ю. Л. Гендерный аспект властных отношений: проблемы и направления развития: монография. Москва: КРЕДО, 2015. 148 с.
14. Ворона П. В. Місьцеве самоврядування України в контексті розвитку представницької влади: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. URL: <http://catalog.uccu.org.ua/oracunicode/>

15. Ильин Е. П. Пол и гендер. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 688 с.
16. Катан О. І. Концептуальні і політико-практичні засади вирішення гендерної проблеми в Україні: дис.... канд. політ. наук. К., 2005. 201 с.
17. Фінальний звіт за результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні. URL: <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:finalnyi-zvit-za-rezultatamy-gender-nogo-monitoryngu-2015>
18. Аналіз демографічної структури місцевих рад-2015. URL: http://ratingpro.org/research/analiz_demografichnoi_struktury_miscevyh_rad-2015.html
19. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 р. (зі змін. і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37–38. Ст. 366.
20. Відбулася міжнародна конференція «Партійна реформа як запорука стабілізації політичної ситуації в Україні». URL: <http://www.cvu.org.ua/search/q:гендер>
21. Троян І. Жінки в органах місцевого самоврядування. *Я*. 2014. № 2 (36). С. 12–15.
22. Скорик М. М. Жінки в політиці України на місцевому рівні: шляхи, проблеми, участь. Аналітичний звіт за результатами роботи шести фокус-груп за участю жінок — депутаток та кандидаток в депутати обласних, міських та районних рад. Київ: ІТЕМ ЛТД, 2014. 64 с.
23. Eagly A. H., Karan S. J., Makhijani M. G. Gender and effectiveness of leaders: A metaanalysis. *Psychol. Bull.* 1995. V. 117. № 1. P. 125-145.
24. Тишков В. А. Женщина в российской политике и структурах власти. URL: <http://www.a-z.ru/women/texts/tishkovr.html>
25. Основи теорії гендеру: навч. посібник / за ред. М. М. Скорик. Київ: К.І. С., 2004. 536 с.

26. Єрмак Г. На виборах за крісла мерів боролись лише 15 % жінок. URL: <http://firstsocial.info/news/na-viborah-za-krisla-meriv-borolis-lishe-15-zhinok>
27. Марценюк Т. О. Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна. *Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України*. 2016. С. 235–243.
28. Марценюк Т. Чи спрацює гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. 16 с. URL: <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6460>
29. Марценюк Т. Чи спрацювала гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? Огляд дискусій і моніторингових ситуацій щодо залучення жінок до політики. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. 14 с.
30. Гендерні квоти. Участь жінок у виборах. URL: <https://www.prostir.ua/?news=genderni-kvoty-uchast-zhinok-u-vyborah>
31. Рішення Волинського окружного адміністративного суду № 803/3567/15 від 07 жовтня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52121851>
32. Рішення Львівського апеляційного адміністративного суду № 876/10027/15 від 09 жовтня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52142988>
33. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду № 807/2230/15 від 05 жовтня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51986234>
34. Рішення Чернігівського окружного адміністративного суду № 825/3388/15-а від 06 жовтня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52037007>
35. Рішення Житомирського окружного адміністративного суду № 806/4919/15 від 04 жовтня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51888613>
36. Про Роз'яснення щодо застосування деяких положень Закону України «Про місцеві вибори» під час реєстрації кандида-

- тів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, кандидатів у депутати обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови та старости села, селища, висунутих місцевими організаціями політичних партій на чергових, позачергових та перших місцевих. *Постанова Центральної виборчої комісії* від 23 вересня 2015 р. № 362. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0362359-15>
37. Цуркан М. Аналіз судових помилок за наслідками касаційного перегляду рішень адміністративних судів. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 2. С. 83–91.
 38. Рішення Київського апеляційного адміністративного суду № 875/36/15 від 30 вересня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51659827>
 39. Рішення Київського апеляційного адміністративного суду № 875/37/15 від 30 вересня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52925001>
 40. Рішення Вищого адміністративного суду України № 875/37/15 (А/800/33/15) від 02 жовтня 2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/AS150412.html
 41. Рішення Вищого адміністративного суду України № 875/36/15 (А/800/34/15) від 04 жовтня 2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52079370>
 42. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 р. (зі змін і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.
 43. Окрема думка судді Київського апеляційного адміністративного суду Старової Н. Е. стосовно постанови у справі № 875/37/15 від 30 вересня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51757293>
 44. Окрема думка судді Київського апеляційного адміністративного суду Чаку Є. В. стосовно постанови 875/36/15 від 30 вересня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51659841>

45. Грушевская Е. В Императивность в гражданском праве: понятие и правовая природа. *Общество и право*. 2008. № 1 (19). С. 95–97.
46. Гражданское право: учебник: в 3 т. / Е. Н. Абрамова [и др.]; под ред. А. П. Сергеева. Москва: Пресс, 2010. Т. 1. 1008 с.
47. Мелехин А. В. Теория государства и права: учебник. Москва: Консультант Плюс, 2007. 640 с.
48. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 301 с.
49. Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника / Пер. с румын. И. Фодор. Москва: Прогресс, 1974. 256 с.
50. Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
51. Рішення Вищого адміністративного суду України № 875/35/1530 від 30 вересня 2015 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/AS150415.html
52. Малиновський В. Основні характеристики нового Закону України «Про місцеві вибори». URL: <http://social-science.com.ua/article/1351>
53. Оніщенко І. Гендерна політика Європейського Союзу: порядок денний для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філософія, культурологія, соціологія»*. 2012. Вип. 4. С. 12–15.
54. Підсумки III Форуму місцевого самоврядування з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. URL: <http://2.auc.org.ua/news/pidsumki-iii-forumu-mistsevogo-samovryaduvannya-z-pitan-zabezpechennya-rivnikh-prav-i-mozhlivos>
55. Гаспар Ф. Направления гендерного развития в европейских муниципалитетах. URL: <http://www.ccre.org>.
56. Юник І. Г. Сучасні підходи щодо реалізації паритетної демократії в органах публічної влади зарубіжних країн. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 36. С. 166–173.

57. Mikola S. Enhancing gender equality in Finnish municipalities. What the Association of Finnish Local and Regional Government (AFLRA) does concerning gender equality. Гендерна рівність на місцевому рівні: виклики та можливості в Україні — семінар Ради Європи у Києві. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/genderna-rivnist-na-miscevomu-rivni-vyklyky-ta-mozhlyvosti-v-ukrayini-seminar-rady-evropy-u>
58. Марценюк Т. Проблеми ромів в Україні: гендерні аспекти. *Український соціологічний журнал*. 2013. № 1–2. С. 54–60.
59. Участие молодёжи рома и синти. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/377314>
60. Цирфа Ю. Соціальна інтеграція ромів і суспільні реформи. *Віче*. 2012. № 13. С. 46–47.
61. Марценюк Т. О. Ранні шлюби в Україні: хто і чому одружується в ранньому віці. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 161: Соціологічні науки. С. 83–90.
62. Марценюк Т. О. «Я б хотіла, аби мої діти не знали, що таке циганська життя»: становище ромських громад в українському суспільстві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2014. № 1 (21). С. 66–72.
63. Соціально-економічне становище ромських жінок в українському суспільстві. URL: <http://commons.com.ua/ru/sotsialno-ekonomichne-stanovishhe/>
64. Written comments of the European Roma Rights Centre and the International Charitable Organization Roma Women Fund «Chiricli» Concerning the Republic of Ukraine for consideration by the Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women at its 45th session. Geneva: CEDAW Committee, 2010. URL: http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/ERRC_Ukraine45.pdf
65. Стан реалізації державної політики щодо ромів. Звіт за результатами моніторингу виконання Плану заходів Стратегії

захисту та інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство до 2020 р. А. Сеїтосманов, А. Черноусов, С. Щербань, С. Пономарьов. Київ: [б. в.], 2015. 80 с.

66. Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року від 8 квітня 2013 р. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 70.

Скиба Е. К. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ВИТОКИ ФЕМІНІЗМУ ЯК ПРЕДТЕЧІ ГЕНДЕРНОЇ ТЕОРІЇ

1. Історико-філософський аналіз соціально-політичної гендерної дихотомії
2. Соціально-культурні та політичні здобутки фемінізму як переумови гендерної теорії

1. Історико-філософський аналіз соціально-політичної гендерної дихотомії

Вивчаючи значення слова фемінізм та розглядаючи його у філософсько-історичному аспекті, дослідники стикаються з його неоднозначністю та з постійним розширенням його змісту. Використання принципу історизму при відстеженні змін значення «фемінізм» допомагає нам уявити, наскільки складним був процес становлення цього соціально-політичного феномену. Дослідження різних наукових напрямків щодо цього явища свідчать про неоднозначне ставлення до нього, надзвичайну складність та актуальність даної проблеми.

Фемінізм як політичний рух може підлягати класифікаціям по різних критеріях. У сучасному значенні цей термін відноситься до будь-якого дослідження, яке займається проблемою нерівності, підпорядкування в гендерних відносинах. Фемінізм, а також разом із ним і гендерна теорія, спростовують тезу, що нерівність має природне походження та обґрунтування. Вони стверджують, що таке

становище виникло внаслідок свідомого впровадження в усі сфери життя певних дихотомічних установок щодо гендерних відосин, як знайшли закріплення в економічній, політичній, культурній та всіх інших сферах життя.

Історія фемінізму як руху починається в епоху Нового часу і сягає своїми витокami до ідеї загальної рівності людей на землі: XVIII століття ознаменувалося формуванням теорії рівності статей. Громадська наукова думка дійшла висновку, що ніякі статеві відмінності не можуть слугувати виправданням того, що одна стать домінує над іншою в усіх сферах життя.

У якості ідеології вчені пов'язують фемінізм з XVIII ст., а фемінізм як організований соціально-політичний рух за права жінок розповсюдився у XIX ст. З розвитком жіночого руху як суспільного явища формуються різні напрямки ідеології: ліберальний, радикальний, марксистський, соціалістичний, анархічний та ін. Загальним для всіх течій і напрямів фемінізму є критика традиційної патріархальної культури, утвердження загальнолюдських прав і свобод жінки, політико-правове забезпечення її рівності з чоловіком, створення умов для виявлення її особистих інтересів і потреб як людини [1, с. 146].

Перша хвиля фемінізму пов'язана із вимогою для жінок рівних з чоловіками виборчих прав і виникає наприкінці XIX ст. та триває ще на початку XX ст. Після досягнення цієї мети феміністки стали наполягати на визнанні за жінкою рівних абсолютних юридичних прав. 1893 р. вперше в історії жінка отримала право голосу в Новій Зеландії. 1989 р. жінки мали рівні виборчі права практично у всіх країнах світу. (Але до сьогодні, як зазначає Дейл Спендер у своїй доповіді 2005 р. на честь святкування Восьмого березня, статистика ООН відзначає, що жінки, виконуючи дві третини всієї роботи в світі, отримують менше ніж 10 % всієї світової заробітної плати і володіють менш ніж 1 % загального добробуту). Успіх жіночого руху щодо досягнення рівного виборчого права на деякий час призупинив жіночу активність у політичному відношенні.

З середини ХХ ст. (кінець 1960-х — початок 1970-х рр.) спостерігається друга хвиля фемінізму, метою якої є боротьба за фактичну рівність жінок і чоловіків під новим гаслом: «рівність у відмінності». Центром «жіночого відродження» стали США, де спостерігався в цей час активний демократичний рух проти різних типів дискримінації. Рух набув масового характеру, що знайшло вияв у створенні як великих громадянських організацій, так і невеликих груп неформального характеру. Жіноча соціально-політична активність набула різні форми, ставши «жіночим визвольним рухом». У ньому виділилися три основні напрямки феміністської політики: ліберальний, радикальний, соціалістичний.

Як зазначають, ліберальний фемінізм, що виник в кінці ХVІІІ ст., ставить собі за мету досягнення рівності чоловіків і жінок не шляхом радикальної зміни патріархатної системи, а шляхом проведення соціальної політики, яка гарантує рівність вибору в процесі розподілу праці. Відсутність поділу праці за статевою ознакою, на їх думку, має призвести до формування суспільства такого типу, в якому відсутній зазначений розподіл праці за статевим відмінностями і не підкреслюються, як чинник соціального або політичного розподілу, гендерні відмінності індивідів. Ліберальний фемінізм, ґрунтуючись на визнанні всезагальної здатності до раціонального мислення (як жінок, так і чоловіків), вимагає надання свободи вибору кожному індивіду відповідно до унікальності кожної особистості.

Радикальний фемінізм, що сформувався як політична течія наприкінці 60-х рр. ХХ ст. ставить за свою мету боротьбу за новий суспільний порядок, у якому передбачається відмова від всіляких форм комунікацій жінок із чоловіками як соціальною групою і які визнаються радикалами як гнобителі жінок у соціальному загальному контексті. Представники феміністів-радикалів закликають до ізоляції жіночої сфери життя від чоловіків і від патріархальних структур суспільства. Головним інструментом придушення жінок, на їх думку, вважається сім'я через сексуальне рабство жінки як

підлеглого партнера і насильницьке материнство. На думку радикальних феміністок, сфера сімейних та інтимних відносин — це сфера влади над жінкою. Виходячи з такої тези, представники цього напрямку фемінізму шукають радикальні засоби звільнення жінки. Головною причиною соціально-пригніченого стану жінки і нерівності її з чоловіком представники радикального фемінізму вважають соціальний устрій, розвиток і консолідацію чоловічої влади взагалі в суспільстві, а тому закликають до повного перегляду існуючої системи соціальних відносин між статями. Підкреслюється, що, оскільки «головний акцент ставиться на тому, що чоловіки контролюють жіноче тіло, то основним змістом затвердження рівності статей радикальний фемінізм розглядає ліквідацію сексуальної експлуатації жінок і необхідність зосередження жінками в своїх руках засобів відтворення» [1, с. 236].

Соціалістичний фемінізм, на відміну від радикального, розглядає жіночу тему з точки зору класового і расового панування, разом зі знищенням яких повинна бути зруйнована й статева дискримінація. Представники цієї течії нерідко пропагандують сексуальну свободу, відмову від материнства, скасування всіх соціальних відмінностей статі.

Останні дві форми часто називають неофемінізмом, який розповсюджує ідею «жіночої революції» проти «чоловічого шовінізму», при цьому дослідники посилаються на діяльність таких груп, як «Жінки проти насильства над жінками», «Сердиті жінки», «Червоні панчохи», «Відьми», «Хліб і троянди» та інші. Треба підкреслити, що сам факт активізації жіночого руху сприяв розгляду цілого ряду серйозних теоретичних соціально-філософських проблем: про природу жінки і специфіку жіночого буття, про соціальну роль жінки та історичні форми сім'ї, про ставлення культури до жіночого життєвого досвіду. Одним із результатів розростання жіночого руху стала поява спеціальних академічних досліджень на жіночу тему (women's studies), що спричинило відкриття факультетів в університетах, центрів і програм, які спеціалізуються за цією

проблематикою в органах влади різного рівня. Десятиліття 1975–1985 рр. було оголошено ООН «десятиліттям жінок». Але протягом 80-х рр. XX ст. вплив фемінізму згасає. Дослідники пов'язують це із утвердженням у західних країнах неоконсервативної орієнтації, а також із гострою критикою, що з'явилася всередині самого фемінізму за невіршеність найгостріших питань практичного характеру, за розбіжності між теретичним передбаченням та практичним втіленням.

Дослідивши історію виникнення течії «фемінізм», ми бачимо, що слово «фемінізм» було сконструйовано соціалістом-утопістом Шарлем Фур'є наприкінці XVIII ст., який вважав, що соціальне становище жінок є виміром суспільного прогресу. Він назвав феміністами прихильників жіночої рівноправності.

Поширення феміністської теорії пов'язують з ім'ям Мері Уолстоункрафт (кінець XVIII ст.), проте, як підкреслює Валері Брайсон, «перші публічні обговорення цієї теми з'явилися ще в XV ст., немає сумніву, що вони з'являлися в приватних висловлюваннях ще й раніше» [2, с.17]. Брайсон каже, що приватні та публічні дискусії в Англії кінця XVII ст. з цих питань носять відбиток впливу французької письменниці, венеціанки за народженням, Христини Пізанської (1365–1430), яка писала, що чоловік, який говорить про жінку з презирством, поводить всупереч природі, «тому що немає жодної тварини — ні звіра, ні птиці, що не любила б своїх самок, і було б абсолютно протиприродно для розумної людини поводитися навпаки. Бог створив абсолютно однакові, так само благі й благородні душі і для чоловічого, і для жіночого тіла, повелів, щоб чоловік і жінка служили йому, виконуючи різні обов'язки, але при цьому допомагали і підтримували один одного» [3, с.228, 239].

Спираючись на Декарта, на філософію картезіанства, що надихнула перше покоління феміністок, які, використовуючи тезу, що істинне знання, засноване на досвіді, доступне всім, оскільки всі люди мають розум, сформували філософські концепції на основі

ліберальної ідеї раціональності. Ця віра у раціональний засіб пізнання світу на тлі швидких економічних, соціальних і політичних змін зіграла провідну роль. Теза про доступність істинного знання усім людям, бо кожна особистість має розум, була сформована філософськи концептуально, вона зберегла, на переконання вчених, свою актуальність і донині. «Фемінізм, розвиток якого призвів до виникнення теорії гендеру, зароджується в жіночій літературній творчості, яка доводить, що вся система виховання жінки формувала її як залежну від патріархального порядку і несамостійну у своїх судженнях та поведінці істоту, котра не мала ні економічної, ні політичної незалежності» [4, с. 120–121].

На початковому етапі становлення капіталістичного суспільства традиційна роль жінки в суспільстві піддалася перегляду. Жінки-аристократки стали втрачати свої позиції як управлінці маєтків своїх чоловіків (структура сільського господарства ускладнювалася, система сімейного господарства залишалась у минулому), жінкам передавалася вузька сфера господарювання у домі. Почав зростати клас найманих робітників, що, природно, призвело до усвідомлення відмінності між публічною (виробничою, що приносить кошти) сферою зайнятості та приватною сферою (безоплатною працею жінки для дому та сім'ї). У таких умовах питання про сферу діяльності жінки було піддано трансформації і впорядкованість жінки, що не приносила грошей додому, стала у суспільстві як природньо-обґрунтована.

У цей час в Західній Європі абсолютна монархія стала провідним типом управління. Поняття суверенітету, нагальність центральної політичної влади стають найважливішими у всіх європейських державах. Виникла необхідність у теоретичному обґрунтуванні безумовного підпорядкування єдиному правителю — королю. Король, як основа національної єдності, повинен мати з точки зору раціональності права на повну, безперечну і непохитну владу. Теорія божественного походження права короля стала відповіддю на політичні потреби суспільства: король отримує свою владу

від Бога, він не має нікому підкорятися і ні перед ким не повинен звітувати за свої дії. Правитель в особі короля почав розглядатися як єдина сила, що здатна привести націю до єдності.

Теорія монархічного божественного права стала модифікацією ідеї божественного походження будь-якої влади, яка прозвучала в «Листах римлянам» апостола Павла: «Нехай кожна людина підпорядковується вишій владі, бо немає влади іншої окрім як від Бога, і влада існуюча встановлена від Бога», як сказано в «Посланні до римлян».

Політична теорія патріархату має свої витоки у філософії Стародавньої Греції. Аристотель (384–322 рр. до н. е.) вказав у своїй роботі «Політика» [5, с. 383], що держава — це теологічний продукт ведення домашнього господарства, яке само по собі є природним суспільством і що найкращий спосіб підготувати себе до статусу «громадянина» — це пройти через досвід підпорядкування, подібно до того, як дитина підкоряється батькові, а жінка — чоловікові. Ці положення стали загальноприйнятими поняттями: вони були популярні й серед римських католиків, і серед схоластів Англії. Але саме сер Роберт Філмер представив тези про підпорядкування в якості основи і для політичного, і для сімейного життя. Саме так була вироблена світська доктрина, яка мала пряме звернення і до сім'ї, і до політики. Таким чином, це була доктрина про патріархальний світ сім'ї, де домінував чоловік. «Багато розробляли ідеї Аристотеля, але ніхто крім сера Роберта Філмера не вжив спроби довести, що політичне зобов'язання відбувається з патріархальних витоків політичної влади» [6, р. 329].

У роботі «Патріарх, або природне королівське право» сер Роберт Філмер дав раціональне обґрунтування ідеї божественного походження влади короля, в якій особистість короля і його влада є священними за походженням і являють собою модель батьківської влади. «Використовуючи знання Святого письма, Філмер доводить божественне походження королівської влади, а з іншого боку, доводить право влади, що виходить із природного авторитету батька»

[7, с.91]. Філмер вказує, що кожна людина, перш за все, підпорядковується комусь, вона не є вільною від початку. «Кожна людина, яка народжується, далека від того, щоб бути під час свого народження вільною, і підпорядковується тому, хто її народжує» [8, с. 232].

Відстоюючи свої погляди, Філмер використовує не тільки теологічні джерела, але й емпіричні факти. Влада батька та короля є реальним фактом і існує незмінно, оскільки «існує і завжди буде існувати природне право верховного Отця щодо своїх численних підданих» [8, с. 62].

Філмер вказує, що існують пари соціальних відносин: король — піддані, батько — діти т. п. Згідно Філмера, держава ототожнюється з сім'єю, король — з батьком, де природним обов'язком підданих є покірність патріархальній владі, а природним обов'язком короля є турбота про своїх людей» [8, с. 93].

Філмер доводить, що батьківська влада була надана Адаму Богом під час перебування його в Раю і що, відповідно, вся повнота повноважень є патріархальною за своєю суттю і прямо впливає з цього акту надання (дарування) влади. Теорія Філмера, як ми бачимо, — це суміш біблійної історії, соціальних висновків з природи управління домашнім господарством, інтерпретації конституційного права Англії, офіційної концепції суверенітету [7, р. 329].

Філмер наполягає, що всі повноваження влади, абсолютної і неподільної, та такої, що має божественне походження, були передані Адаму як акт дарування первородному спадкоємцю. Влада повинна існувати до того часу, поки існують його спадкоємці. «Після поділу світу між синами Ноя, відповідного становлення різних націй і можливих втрат тотожності із справжніми спадкоємцями, все одно вся повнота влади, включаючи і узурпаторську владу, залишається патріархальною за своєю суттю. Усе це підтверджувалося і біблійною історією, і світською практикою, і філософією древньої Греції і Стародавнього Риму, політичною історією» [8, р. 329].

Аргументи Філмера більше побудовані на передбачуваній тотожності патріархальної і політичної влади, ніж на аналогії з

батьківською владою. Ця жорстко встановлена тотожність дозволила Філмеру протистояти теорії соціального договору, яка стверджувала, що первинною умовою існування людства була наявність природної свободи, а уряд і політика були пристосовані або для усунення дефектів природи, або для виконання божественного задуму.

Обґрунтовуючи безумовну владу монарха, Філмер вказує, що людська ієрархія була встановлена з самого початку — Адам був всесвітнім монархом з першого моменту творіння: «Відповідно до божественного задуму, з того часу, як Адам був створений, він був всесвітнім монархом, хоч і не мав підданих; Адам був королем із самого створення» [7, с. 94].

Усі земні правителі за правом спадкування мають владу, яка спочатку була передана Адаму самим Богом, (а потім й іншим правителям за правом спадкування), що доводило законність абсолютизму як історично, так і теологічно. Класична теорія патріархату сера Роберта Філмера, доводячи законність патріархальної влади короля, встановила тотожність, рівність батьківського і політичного управління. Якщо владні відносини традиційної форми патріархату ґрунтувалися на батьківському праві, відповідно до якого авторитет батька і сім'ї були моделлю суспільства і політичного устрою, то теорія Філмера довела божественне походження політичної влади короля і природну необхідність підпорядкування всіх підданих своєму королю. Теорія Філмера піддавалася критиці і за переробку біблійного тексту, і за висмикування цитат із цих текстів на шкоду закладеному в них загальному змісту, але саме сер Роберт Філмер, тим не менш, є визнаним батьком теорії патріархату [7, с. 96].

Політична теорія і філософська концепція абсолютної монархії стверджували, що влада монарха є санкціонованою Богом, звідси походить, що і авторитет батька в сім'ї санкціонований теж Богом. Таким чином, патріархат в будинку і влада монарха були тотожні за походженням і взаємозумовлені. Жінки були виключені з кола осіб, як таких, що мають мислити самостійно або поводитись

за вільним волевиявленням. З огляду на ці обставини, протест жінок проти такої соціальної філософії і їх політичного становища в суспільстві був природним. Мері Естелл виступає із критикою такого розуміння ролі жінки, спираючись на ідею раціоналізму Декарта. Таким чином, на початку XVIII ст. філософія картезіанства про наділеність кожної особи вільним розумом спрацювала в якості підґрунтя для формування визвольної ідеї, що надихнула жінок-письменниць на всебічний аналіз вже сформованих типів ролей і поведінки жінки в суспільстві.

Виходячи з того, що всякий індивідум здатний до раціонального аналізу, доводилося, що відсутність у жінок класичної освіти саме по собі не виключає можливості вищої освіти для жінок. Тому Мері Естелл стверджує, що чоловіки і жінки, володіючи однаковою здатністю до розуму, повинні мати однаковий доступ до освіти, щоб використовувати цю здатність. Визнаючи, що жінки в сучасному їй суспільстві легковажні та не здатні до розсудливості, Мері Естелл підкреслювала, що така обмеженість жінки в судженнях є результатом неправильного виховання, неосвідченості, і це, на думку Естелл, лише доводить необхідність жіночої освіти. Але, визнаючи рівність здатності жінок і чоловіків до розумової діяльності, вона, як справжнє дитя свого часу і захисниця монархії, не визнавала можливості надання політичних прав жінкам. У своїй роботі «Роздуми про заміжжя» Мері Естелл виступила як радикальна феміністка. Вона наполягала на тому, що жінка повинна бути вільна від обов'язку догоджати чоловікові, що обов'язок жінки підкорятися чоловікові не означає його переваги, що чоловік не пристосований до навчання дітей, оскільки настанови, що супроводжуються суперечливим прикладом, рідко виявляються ефективними. Освічена жінка, на думку Мері Естелл, повинна відмовитися від домашнього рабства, жінкам взагалі слід було б уникати шлюбного союзу, їм було б краще сконцентруватися на розвитку власного розуму. Задля можливості звільнення від влади чоловіків Мері Естелл радила жінкам жити в окремих жіночих спільнотах [2, с. 21].

Очевидно, що перші феміністки основними засобами отримання соціальної незалежності жінки бачили тільки освіту та розвиток власного розуму.

Середина XVIII ст. у цьому сенсі розглядається як відмова деякою мірою від досягнень фемінізму минулих років — раціональність жінки вже не сприймається потужним та дієвим знаряддям в суспільстві як аргументи на користь відстоювання природних прав жінки. На зміну цим доведенням у суспільстві культивується ідея «слабкої жіночої статті». Це був період, коли філософські міркування про значення людської свободи і раціональності знайшли практичне втілення в США у «Декларації незалежності» (1776 р.) та «Декларації прав людини і громадянина» (1789 р.) у Франції. Віра в прогрес через поступовий розвиток людського розуму і пізнання була основою філософії епохи Просвітництва. Треба підкреслити важливий внесок вчених-просвітників у питання становища жінки. М. — Ф. Вольтер говорив про важкість жіночої долі у суспільстві, Д. Дідро показував, що принижене існування жінки є наслідком певних цивільних законів і культурних звичаїв, Ш. Монтеск'є писав, що жінка може і повинна залучатись до суспільного публічного життя. К. А. Гельвецій доводив, що громадянська неосвіченість жінок є тільки наслідком її неповного і неправильного виховання, а не є природою визначеним явищем і не може бути обґрунтованою біологією жінки. Критично висловлюючись про шлюб, вони, однак, утрималися від визнання за жінками прав на повну цивільну спроможність, здатність виступати суб'єктами історії, тобто суб'єктами, чий голос має силу в побудові загальної картини світу. Ж. — Ж. Руссо, як людина свого часу, при розробці ідеї «природного права», сформував на свій розсуд «природне призначення» чоловіків і жінок, надовго закріпивши в суспільній думці погляд на природно-фізіологічну обумовленість суспільного розподілу праці за статевою ознакою. Публікація роману «Еміль» у 1762 р. надала певну форму новітнім тенденціям у сфері мислення, ставши її філософським виправданням. Довгоочікуване щастя, під

знаком пошуків якого пройшла вся друга половина XVIII ст., жадало реалізуватися через нову модель сім'ї, яка є незалежною від зовнішнього світу і яка є заснованою на батьківській владі.

Відповідно до цієї філософії, відповідальні за щастя сім'ї покладалась на жінку. Щастя жінки, в такому разі, залежало від її готовності добровільно грати запропоновану їй роль вірної дружини і матері, схильної до самопожертви, готовності бути дбайливою домашньою господинею, щастя якої зосереджено на задоволенні потреб інших членів сім'ї до самозабуття. Вважалося, за наявності цих трьох умов, щастя людини і суспільства в цілому стало би безумовним фактом [8, с. 14].

Дискурс часу Французької революції, ґрунтуючись на філософії Руссо, припускав, що жінка повинна обмежитися домашнім господарством, не виходячи за рамки внутрішнього світу. Публічна сфера — не для реалізації жіночої долі. Вважалося, що в суспільному житті вона ніколи не буде щасливою. «Для чоловіків, жінок, дітей — для всього суспільства, немає порятунку, крім як визнання радикальної відмінності статей і суворого розмежування їх ролей і функцій. Висновок: жінки не користуються цивільними правами, такою є плата за щастя всього суспільства, серед іншого, і самих жінок» [9, с. 15]. Прихильники республіканських цінностей, переконані захисники прав людини вели філософські диспути про те, чи стосується «Декларація прав людини» всього людства незалежно від статі, релігії та раси, або стосується тільки людей чоловічої статі. П'єр Гійомар (1757–1826 рр.), депутат Конвенту, доводив суспільству, що жінка теж повинна бути включена до концепту «людство». Він відзначав, що слово «людина» (Homme), виступаючи еквівалентом латинського «Homo», відноситься і до жінки, і до чоловіка. «Що ж це за дивна різниця між чоловіком і жінкою? Я не бачу жодної, яка стосувалася б істотних рис, я хотів сказати: душі (для тих, хто вірить в її існування) або ж розуму і пристрастей (для прихильників інших систем). Напевно, одна відмінність все ж таки є, і це відмінність статева. Але я не розумію, яким чином

статева відмінність може породити нерівність там, де має існувати рівноправність. У такому випадку, жінки народжуються приреченими на рабство і нерівноправність. Зізнайтеся відверто, хіба статева відмінність є більш обґрунтованою підставою рабства, ніж колір шкіри негрів? Звідси я роблю висновок, що фактична перевага чоловіків над жінками є замахом як на справедливість, так і на суверенітет людини» [9, с. 98].

Як показують матеріали цих дискусій, у суспільстві панувало розуміння неможливості застосування до жінок ідей раціонального індивідуалізму. «Жінки від природи не здатні до повноцінного розвитку розуму, жінки, по суті, є творіння емоцій і пристрастей, чия найважливіша роль — бути дружинами і матерями, і з точки біології вони не можуть брати участь у громадській діяльності» [2, с. 24]. Жінка визнається суспільством вторинною по відношенню до чоловіка. Однак, вже сам факт визнання творчості видатних жінок-письменниць служить на користь визнання їх розумових здібностей, здатних піднімати цікаві для суспільства теми і, тим самим, брати участь у громадських дискусіях того часу.

Треба зазначити, що цей період не характеризується якимись новими досягненнями в феміністському русі, проте з точки зору розвитку, це був період накопичення ідей у філософії, яка проголосувала та відстоювала ідеї людської рівності, суспільної необхідності визнання прав та свобод кожної особистості.

Важливо відзначити, що серед голосів захисників прав жінок завжди лунали і чоловічі голоси. Французька революція не принесла жінкам політичних прав, хоча коротка, але яскрава історія Французької революції мала дуже великий вплив на суспільну свідомість. І якщо до революції віра в жіночий розум поєднувалася у свідомості суспільства з політичним консерватизмом та запереченням політичних прав жінок, то наприкінці XVIII ст. віра в жіночий розум логічно знайшла свою реалізацію в політичному лібералізмі. Французький мислитель того часу Кондорсе відстоював думку, що жінки мають здібності до розумової діяльності й повинні мати

можливість здобувати освіту та отримувати політичні права, як і чоловіки. З часом фемінізм став невід'ємною частиною загальної концепції лібералізму. Кондорсе і Гійомар вимагали, щоб чоловікам і жінкам були надані рівні права і рівні можливості доступу до освіти. Противники ж рівноправності стверджували, що жінки «народжені для безперервної залежності, яка триває від першого подиху до смертної хвилини» [9, с. 46]. У питаннях освіти вони наполягали, що «краща освіта для жінки — це виховання їх серця. Гімназії потрібні чоловікам. Жінкам не потрібно залишати будинок, щоб засвоїти все те, що вони повинні знати» [9, с. 72]. Тобто коло інтересів жінки мало бути зосереджено на рівні безоплатного домогосподарювання. Хоча жінки і визнавалися в патріархатному суспільстві «істотами, не здатними на рефлексію, а лише для того, щоб любити і бути предметом любові» [2, с. 58], вони протестували проти такої громадської думки і встановленого соціального порядку.

Найбільш відомою роботою останньої чверті XVIII ст. в якості прикладу вираження справедливого протесту проти нерівноправності вважається робота Мері Уолстоункрафт (1759—1797 рр.) «Захист прав жінки». Вона писала, що прояв такої умовної «жіночності» є скоріше стереотип, нав'язаний жінці й зручний чоловікові, який підпорядкував під свої потреби здатність жінки бути домашньою обслугою. «Жінки піддаються зневазі до їх чуттєвого досвіду, їх вчать шукати щастя тільки в любові, поглиблювати свої емоційні переживання тільки сімейним та інтимним колом і засвоювати метафізичні уявлення про те, що пристрасть веде їх ганебно до нехтування моральними зобов'язаннями і найчастіше, перебуваючи в цій штучній вишуканості почуттів, вони потрапляють у справжній порок» [10, с. 28].

Уолстоункрафт наполягала, що, оскільки жінка і чоловік мають однакову здатність до мислення, вони повинні мати однакові можливості для освіти. «Те, що жінки перебувають в даний час під впливом невігластва, що переходить в дурість або в порок —

безсумнівно. Я вважаю, це навіть не обговорюється; і розуміння, що найбільш благодіючі наслідки, які ведуть до поліпшення людства, повинні очікуватися від революції в жіночому вихованні та освіті, доходять до усвідомлення сьогоденного стану» [10, с. 70].

Треба зазначити, що все це вже було заявлено в якості політичної думки до неї. Але новим було твердження, що оскільки людська сутність чоловіки й жінки заснована на їх рівноцінній, Богом даній здатності до розумової діяльності, то і їх чесноти теж повинні шануватись однаково із чоловіками. Відношення до них також має бути з позицій їх реального соціального та політичного становища. Досліджуючи цю проблему Уолстоункрафт зазначає: «Як жінки можуть бути справедливими або великодушними, якщо вони самі раби несправедливості» [10, с. 57].

Таким чином, ми бачимо, що суспільна ідея рівної цінності привела суспільну думку до ідеї рівних прав. Дослідники зауважують, що «в часи Естелл віра в жіночий розум поєднувалася з політичним консерватизмом, але тепер вона була пов'язана з політичним лібералізмом. Вже сформульовані принципи, які привели до наступу суфражистських кампаній, до боротьби за юридичні права і, в кінцевому підсумку, до вимог рівноправної участі жінок і чоловіків у політиці та залучання жінок до сфери оплачуваної праці» [2, с. 30]. Треба зауважити, що вимога рівних прав стикалася на практиці з ситуацією, коли дружина не мала ніяких юридичних прав у шлюбі, тобто в реальності була лише декларованність рівних прав. М. Уолстоункрафт намагалася пояснити чоловікам, що такий стан справ не повинен задовольняти самих чоловіків. Вона стверджувала, що жінка, яка звикла до пасивного підпорядкування своєму чоловікові не може забезпечити правильне всебічне виховання дітей та не може бути цікавою дружиною.

Радикально нова думка про те, що жінка повинна мати вибір і можливість користуватися цим вибором, визначила новий напрямок в дискусії про соціальні ролі чоловіка і жінки, що пов'язано також із проблемою прав та обов'язків. «Дозвольте жінці скористатися

правами, і вона буде прагнути до перевищення чесноти чоловіків, бо вона повинна вдосконалюватися, або вона повинна виправдати владу, яка формує її слабкість як моральне зобов'язання. Приймавши це останнє, жінки не матимуть ніякого права надалі вимагати надання їм прав, їх моральні зобов'язання зникнуть, бо права і зобов'язання — нерозривні» [10, р.76].

Однак М. Уолстоункрафт не піднімає питання про чоловічу монополію на юридичну і політичну владу. Як зазначають дослідники, це не стало центральною темою, і у своїй творчості вона не дійшла до висновку, що жінки повинні мати представництво в органах державної влади. Уолстоункрафт заперечувала ідею ліберального фемінізму з приводу поділу діяльності на приватну і суспільну сфери, вважаючи, що чесно виконані домашні зобов'язання є прикладом виконання громадянського обов'язку.

У цілому, в ранньому фемінізмі спостерігався відрив проблеми гноблення жінок від соціальних питань, хоча, наприклад, М. Уолстоункрафт у своєму останньому романі «Хибні уявлення жінки, або Марія», опублікованому після її смерті, піднімає соціально важливі питання, описуючи скрутне становище жінки з середнього класу і розглядає життя жінки крізь соціальну призму свого часу. Як яскрава особистість та неординарний мислитель, Мері Уоллстоункрафт не могла обмежитись певними стандартами і стереотипами свого середовища та свого часу. Вважаючи, що принцип раціональності є універсальним і на підставі цього доводячи, що розум може і повинен контролювати всі почуття, відома захисниця прав жінок, тим не менш, не змогла застосувати цей принцип у своєму особистому житті. Приймаючи концепцію розуму, вона не до кінця зрозуміла і не прийняла ліберальну ідею політичних прав, не приділила належної уваги проблемі монополії чоловіків як соціального класу на політичну і юридичну владу в суспільстві.

У цей час в Америці 1776 р. Абігейль Адамс, дружина другого президента США, писала, що якщо жінки не отримують ані політичних, ані юридичних прав, то «ми самі не станемо підкорятися

законам, в ухваленні яких ми не брали участь і які ми не уявляємо» [11]. В Англії історик Кетрін Маколей (1731–1791) висловлювала подібну думку. У своїх «Листах про освіту» (1790 р.) вона підкреслювала, що «відмінності між статями в інтелектуальному й емоційному плані є плодами виховання, освіти, а не результатами відмінності біологічної природи» [12].

К. Маколей виступала проти того, як спотворюється суспільні уявлення про ідеали жіночого тіла і уявлення про розумові здібності жінки та вимоги до кола інтересів жінки на догоду чоловікам як соціального класу, задля задоволення інтересів якого жінка існує. Протестуючи проти такого соціального порядку, Маколей вимагала, щоб хлопчикам і дівчаткам надавали однакову освіту. Актуальність її ідей сприяла тому, що у якийсь період історії поширеність її праць та їх популярність навіть затьмарила інтерес і увагу до робіт її співвітчизниці Мері Уолстоункрафт.

До початку XIX ст. формування феміністської теорії доповнилося концепціями соціалістів-утопістів: Сен-Симона і Шарля Фур'є у Франції та британця Роберта Оуена, які вважали, що рівність і чеснота людини є основою щастя, і що за допомогою освіти можна покласти край всякій нерівності між статями. Соціалісти-утопісти початку XIX ст. аналізували зміни в питаннях сім'ї як джерела і передумови суспільних трансформацій, як самостійного показника соціальних потрясінь. Оуен, визнаючи, що в особі Мері Уолстоункрафт вперше зустрів «людину, яка думала так само, як і він» [13], підтримував її ідею про значимість освіти і знання як джерела можливості розумного вибору та готовності сприйняття новітніх ідей. Грунтуючись на ключових ідеях ліберального фемінізму, соціалісти-утопісти розглядали відносини між статями і відносини всередині сім'ї, як основні передумови для подальшої зміни картини світу у цьому сенсі.

Згідно їх філософії, рівність між статями не можна досягти в існуючій суспільній системі, приватна власність повинна бути або змінена, або скасована. Жінки тільки таким чином можуть

отримати незалежність. Традиційний розподіл праці має також піддатися перегляду. Не тільки жінка повинна мати можливість участі в суспільному виробництві, але і чоловік теж повинен брати участь у домашній роботі. Доводилося, що відносини влади в сім'ї будуються на тих же підставах, що і в суспільній сфері. Для Оуена приватна власність, релігія і шлюб конструювали собою триєдність, кожна частина якого була сама по собі злом, кожна підтримувала підпорядкованість жінки завдяки двом іншим складовим і жодна з них не могла бути знищена сама по собі окремо [14, с. 260].

На думку утопістів, для знищення приватної власності необхідно було знищити ціль, для якої приватна власність виникла, а саме сім'ю; щоб знищити сім'ю, необхідно знищити релігію, на догмах якої будувалася сім'я. Треба зазначити, що позитивний вплив філософії утопістів на розвиток фемінізму позначилося насамперед у тому, що праці утопістів безпосередньо викликали суспільне поживлення інтересу до проблем гноблення жінок.

Протягом короткого часу, приблизно з 1825 р. по 1850 р., фемінізм і соціалізм поділяли загальну ідею про те, що через зміну особистості можна досягти політичних і економічних змін, і, відповідно, такий особистісний ріст індивідуума може бути досягнутий тільки за умови соціальних змін. Запропонована філософією утопістів, ця ідея отримала подальший розвиток у роботах Вільяма Томпсона. Робота У. Томпсона «Заклик на захист інтересів жінки» (1825 р.) до сьогодні визнається видатним внеском у філософію фемінізму. Філософ стверджував, що «біологічні відмінності не можуть служити аргументом проти позбавлення жінок політичних прав» і пропонував (у цьому він пішов далі, ніж Уолстоункрафт) допустити жінок до державних справ. Розвиваючи цю ідею, він підкреслював, що рівність не повинна бути формальною, поняття рівності має брати до уваги різні умови життя, різний ступінь залученості до приватної домашньої праці. Якщо раніше Уолстоункрафт говорила про можливість залучення жінки до громадської сфері праці, то через три десятиліття Томпсон говорив про необхідність економічної

незалежності жінки від чоловіка. Жіноча праця, на його думку, «повинна бути визнана рівною чоловічій праці, а це, натомість, може статися, тільки якщо приватна власність буде замінена суспільною власністю» [15, р.75].

У своїй роботі він підкреслював, що сім'я є полем чоловічого домінування, де жінка ізольована сімейними обов'язками і позбавлена осмислення свого особистого існування, ізольована процесом приготування їжі та доглядом за сім'єю від публічного життя і зведена своїм деспотичним чоловіком до стану тупості й апатії. Відзначимо, що в своїх заявах він дуже близький до філософії радикальних феміністок з їх розумінням суспільної ролі патріархату. Томпсон підкреслює, що як несвобода жінки прив'язала чоловіка до невігластва і пороків деспотизму по підношенню до жінки, так і її звільнення винагородить чоловіка відчуттям сімейного щастям. Грунтуючись на глибокому переконанні, що інтереси статей можуть збігатися, він говорить про те, що припинення підпорядкованої залежності однієї статті від іншої сформує у подальшому новий громадський порядок. Це переконання Томпсона свідчить про спробу поєднати ліберальний, радикальний і соціалістичний аналіз та випрацьовування нової на той час ідеї політичної, юридичної та суспільної рівності чоловіка та жінки [15, р. 66, 70, 171,198].

Утопісти змогли показати взаємозв'язок та взаємовплив цих трьох різних підходів до проблеми відмінності-нерівності. Вони чітко виокремили проблему розмежування значущості громадського та приватного, підкреслили необхідність зв'язку між політичним, економічним і особистим підпорядкуванням.

Треба підкреслити, що протягом наступних ста п'ятдесяти років філософія ліберального фемінізму повністю відійшла від програми класової боротьби і тільки наприкінці ХХ ст. у роботах деяких ліберальних феміністок знову почали розглядатися ці типи підпорядкування.

У ХІХ ст. головним напрямом у фемінізмі постає лібералізм, набуваючи все більш і більш політичного забарвлення й вимагаючи

освітню, політичну, правову реформу всього суспільства. Американська феміністка Елізабет Кейді Стентон (1815–1902), яка написала першу декларацію прав жінки в 1848 р., своєю роботою фактично започаткувала кампанію протесту проти безправ'я жінки. Ця кампанія набула масштабу небаченого раніше в усьому світі.

Так само, як і в Англії, американські жінки після заміжжя втрачали свій незалежний статус, позбавлялися права на особистий дохід або приватну власність, усі майнові права переходили до чоловіка. Спочатку американські феміністки спромоглися права жінки на юридичний захист, що спричинило, відповідно, необхідність реформ щодо допуску жінки до суспільної праці, до нового ринку праці як джерела економічної незалежності. Завдяки цим реформам жінки отримали право на розлучення. Досягнення в цій сфері дозволили у 1840 р. розпочати рух за право заміжньої жінки на приватну власність. Виступи жінок на мітингах щодо скасування рабства, збір жінками підписів під протестами сприймалися в американському і англійському суспільствах як суспільно неприпустима поведінка для жінки, а рішення жінок взяти участь у з'їзді проти рабства в Лондоні викликало бурю протесту. Як відповідь на це, Е. Стентон пише першу декларацію прав жінки — «Декларацію позицій і резолюцій» (1848 р.). Відштовхуючись від ідеї визнання за жінкою спроможності до раціоналістичного пізнання світу та від ідеї рівності жінки з чоловіком, декларація вимагала політичних та громадянських прав та свобод для жінок: право на голос, освіту, громадську працю, активну участь у політичному житті. Документ визначив поворотний момент в історії ліберального фемінізму. Це стало фундаментом фемінізму — як теорії, так і політичного руху.

Сама Е. Стентон, на відміну від ліберальних феміністок, які вважали, що чоловіки можуть добровільно змінити закони і відмовитися від своєї влади, була переконана, що чоловіки належать до статі, інтереси якої суперечать інтересам жінок і всі чоловічі наміри спрямовані проти жінок.

Вона розглядала питання про перегляд сімейних обов'язків і вивчала той факт, що сімейні обов'язки жінок обмежують їх у публічних діях. Така дискримінація в приватному житті зводила нанівець всі можливі досягнення в громадській сфері, оскільки обмеженість можливостей тільки материнськими і домашніми обов'язками сама по собі виключає жінку з суспільного життя.

На відміну від Уолстоункрафт, яка вважала, що відповідальне материнство є відповідальною громадянською позицією, заснованою на розвитку здібностей і освіти, Е. Стентон вважала, що материнство є, з одного боку, джерелом істинного задоволення (бо здатність виношувати дитину робить жінку у суспільному плані вище чоловіка), але й, з іншого боку, служить підставою глибокого розчарування [16].

Внесок Е. Стентон у науку виховання дітей був революційним на той час, саме вона запропонувала не сповивати немовля і не обмежувати його харчування однією столовою ложкою молока, як це робилося раніше, і служило причиною дитячої смертності від недоїдання і багато іншого. Таким чином, її особистий внесок у питання виховання дітей не обмежувалось вузькими, суворо окресленими рамками ліберального фемінізму.

Е. Стентон, як й інші феміністки, особливу увагу приділяла також сексуальному гнобленню жінок, вважаючи, що пригнічений стан жінки обумовлюється не тільки відсутністю політичних і юридичних прав, але також і сексуальним придушенням. Вона писала, що боротьба не закінчена доти, поки суспільство не почне користуватися єдиним кодексом моралі для обох статей. На відміну від ранніх соціалісток, її одностайні обстоювали утримання і вважали, що чоловіки повинні підкоритися цій же моралі.

У своїй «Декларації» Е. Стентон вимагала застосувати принцип республіканського лібералізму до жіночих прав на підставі вже визнаної раціональності жінки та її рівності з чоловіком. Усі ідейні розробки феміністок-попередниць, викладені послідовно і переконливо, природним чином волали до визнання рівноправності жінки.

Критики ліберального фемінізму вбачають ряд протиріч у цій теорії. По-перше, зазначають вони, ні один правлячий клас не відмовляється від своїх вимог по відношенню до іншого класу добровільно, тільки тому, що вони суперечать доводам розуму. По-друге, оскільки сімейні обов'язки чоловіка і жінки різні, завоювання в громадській сфері не знищують на практиці нерівність. По-третє, в суспільстві існує думка, що тільки громадська сфера є способом самореалізації і, отже, має велику значимість. Сфера приватного домашньої праці не цінується такою ж мірою. Цю критику, однак, спростовували і М. Уолстоункрафт, і Е. Стентон, які стояли на позиції, що виносити і виховати дитину є суспільно значимою діяльністю. Оскільки, на думку Е. Стентон, філософія чоловічого домінування проникла в усі сфери життя, аборти і проституція розглядалися як наслідок чоловічої сексуальності та несправедливості економічної системи.

Вона пішла навіть далі звичайної вимоги права власності для заміжніх жінок і виступала проти інституту шлюбу, вважаючи його різновидом безкоштовної проституції і способом отримати неоплачену домашню працю. Сімейне життя уявлялося не як щось відірване від суспільного життя, а як місце, де влада в особі чоловіка знаходила своє повне вираження. Вона писала, що деградація жінки укладена в чоловічій впевненості в його сексуальних правах. На одній цій ідеї, на її думку, і тримається система шлюбу. У цьому вона перегукувалася з ідеями сьгоднішніх феміністок, наприклад: «особисте є політичним». Ця ідея була радикальною, оскільки вона кидала виклик усталеним нормам законності чоловічої влади, привертала увагу до обговорення замовчуваної проблеми чоловічого деспотизму в сім'ї. Подібне публічне обговорення таких проблем, безумовно, вело до переосмислення, як жінками, так і чоловіками, норм моралі життя. Стентон справедливо вважала, що виникнення нового усвідомлення сприяло б так само спільне навчання хлопчиків і дівчаток, при якому і дівчатка, і хлопчики сприймали б протилежну стать як рівну, а, значить, неодмінно привчалися б до партнерського і, отже, шанобливого ставлення друг до друга.

Подальше дослідження витоків гноблення жінки призвело Стентон до послідовного заперечення канонів релігії. Вона незмінно доводила, що порівняльно-історичний аналіз усіх релігій світу показує другорядне, принижено-підлегле становище жінки. Її антиклерикальні погляди знайшли своє відображення у виданій 1895 р. «Жіночої Біблії», де вона доводила неспроможність твердження про божественне походження чоловічої влади в сім'ї і вказувала, що чоловіки маніпулюють релігією з метою обґрунтування чоловічого гноблення. Але ця робота не виправдала її сподівань: лідери церкви відмовлялися всерйоз сприймати її аргументи, а нове покоління феміністських активісток неохоче залучалося до обговорення будь-яких проблем, крім суфражістської кампанії.

2. Соціально-культурні та політичні здобутки фемінізму як передумови гендерної теорії

Важливо відзначити, що філософія ліберальних феміністок зіткнулася з неможливістю втілення ідеї рівноправності жінок і чоловіків в ситуації, коли чорних жінок вигнали з суфражістського руху, побоюючись обурення білих жінок Півдня. Фемінізму довелося змінити свою основну ідею, взявши на озброєння філософію культу «істинної жіночності». Отже, фемінізм став використовувати не ідею раціональності жінок для обґрунтування надання їм права голосу, а такі чесноти як моральна чистота, миролюбство, толерантність.

Вчені одноголосно сприймають результати, яких феміністки досягли в період з середини XIX ст. і до початку XX ст., як колосальні. Жінки могли тепер брати участь в суспільному житті, вони отримали право на освіту, на оплачувану працю, на власність. Залишалося, однак, домогтися політичних прав. З 1890 р. радикальні й помірні напрямки феміністського руху об'єдналися і сконцентрували свої зусилля на досягненні цієї вимоги. Але Стентон, хоча і займалася

проблемами ліберального фемінізму, що бореться проти політичної і правової нерівності, не могла обмежитися цими сферами. Розуміючи глибину і міцність проникнення чоловічого домінування в усі сфери суспільного та приватного життя, вона простежувала взаємозв'язок і взаємодію приватного і особистого. Її філософська концепція спочатку базувалася на принципах ліберального фемінізму, згодом вона вийшла за його межі. Це дозволило займатися більш широким колом питань, починаючи від стилю одягу і закінчуючи питаннями виховання дітей або питаннями проституції.

Не слід забувати про те, що жіноча проза XVIII — XIX століть підготувала ґрунт для виникнення філософії фемінізму. Класичний капіталізм настільки поглибив стереотипне розуміння вторинності жіночого, що виникла закономірна реакція на витіснення жінок з соціальних практик. Гендерні стереотипи епохи, як ніколи, явно демонстрували, в чийх руках перебувала влада. Соціогендерний характер влади, закріплений у стереотипах, проявився в усій своїй повноті і спровокував критичне ставлення з боку феміністок [4, с. 121].

У цілому, дослідники говорять про те, що неможливо дати чітке визначення фемінізму, оскільки фемінізм тих років мав різні витоки виникнення. Наприклад, американський фемінізм — це суміш релігійної евангельської ідеї стриманості та ліберальної філософії про права особистості й про рівність, з одного боку, а, з іншого, що фемінізм, у якому з'явився наприкінці XIX ст. суфражизм, перестав апелювати до раціональності жінки як до аргумента, що забезпечує жінкам рівні права з чоловіками. На зміну прийшов культ «жіночності», і на підставі специфічних жіночих якостей суфражистки цього періоду вимагали рівності прав.

Простеживши суперечливість позицій феміністок першої хвилі, стає зрозумілим протиріччя Д. Мілля, який за визначенням дослідників, був єдиним провідним ліберальним політичним філософом, котрий намагався відкрито застосовувати принципи лібералізму до жіночого питання. Робота Д. Мілля «Підпорядкованість

жінки» була опублікована більш ніж у десяти країнах і стала спробою викласти філософію ліберального фемінізму, використовуючи більш чіткі аргументи, вивчаючи соціальні, релігійні та психологічні причини сформованого нерівного становища чоловіка і жінки в суспільстві. Про те, наскільки його філософське осмислення розуміння сутності речей було точним і глибоким, свідчать слова Стентон: «Я відклала книгу з відчуттям умиротворення, радості. Це був перший раз у моєму житті, коли чоловік продемонстрував, що він здатний побачити і відчути всі тонкощі й межі, до яких доходить приниження жінки, а також зрозуміти коріння її слабкості та деградації» [17].

Спираючись на ідею Просвітництва про те, що суспільство повинно бути побудовано на основі розуму, Д. Мілль вимагав надати жінкам ті ж можливості, що і чоловіками, тільки тоді їх природні здібності можуть бути розкриті, а значить, суспільство виграє. Політичне життя країни теж було би більш стабільним, оскільки сім'я в такому випадку стала би школою чесноти; саме суспільство було би більш щасливим, бо всі негативні якості людської природи є наслідком нерівності й несвободи. Жінки повинні отримати доступ до освіти, до оплачуваної праці, їх безправне становище в шлюбі має бути усунуто. Жіноче інтуїтивне мислення він вважав доповненням логічного чоловічого, не протиставляючи їх, а підкреслюючи важливість їх єдності. «Жіноче мислення тому надзвичайно корисне, що надає дієвість маячні мислячих чоловіків, а чоловіче мислення корисно тим, що розширює і надає важливість жіночому» [17, с. 119]. Таким чином, Д. Мілль у цій частині своєї філософії стверджував наявність іншого типу мислення у жінки, і в цій частині він ближче не до ліберальних філософів, а до радикальних феміністок.

У сучасних феміністок викликає багато питань стосовно його доповнення до утилітаристської теорії Бентама, в якій він стверджував, що не всі задоволення рівнозначні: задоволення розуму стоять вище, ніж задоволення тіла. Таким чином, вказуючи, що сексуальність — це щось нище, він опосередковано відмовляє жінці

в законності сексуальних почуттів, і, на думку деяких феміністок, він принижує тим самим роль репродуктивної функції жінки. Але така філософія стала відгуком на реальну ситуацію, коли безправна в шлюбі дружина постійно піддавалася сексуальним домаганням, не маючи ніякого права і можливості уникнути цього, що, на думку громадськості того часу, призводило до поширення венеричних захворювань, погіршення здоров'я жінки. Погляди Д. Мілля на сексуальність відповідали духу радикальних феміністок, оскільки він рішуче протестував проти чоловічого насильства і повної підпорядкованості жінки в шлюбі.

Необхідно було створити філософію стриманості й культури сексуальної поведінки шляхом контролювання сексуальних потягів як задоволень нижчого плану. Виступаючи першим політиком, який реалізував свої ідеї на практиці, Д. Мілля розумів, що одними законами не досягти викорінення тиранії чоловіка проти юридично безправної дружини. Він визнавав, що утворення, в широкому сенсі слова, має відігравати в цьому питанні не останню роль. Якщо дівчинку з дитинства виховують в душі повного і покірливого підпорядкування чоловікові, коли чоловік вимагає не тільки фізичного підпорядкування, але підпорядкування свідомості, то ця філософія поведінки шкодить не тільки майбутній дружині, а й майбутньому чоловіка, виховуючи його в душі тирана.

Як правило, Джона Мілля критикують за обмеженість поглядів щодо низки питань, але безсумнівною заслугою його було те, що завдяки своїй популярності на міжнародному рівні й уваги до питань гноблення жінки, феміністські ідеї поширилися і знайшли відгук у багатьох країнах, що і надало феміністському руху істинно міжнародний характер.

Можливості реформування суспільства обмежені соціально-економічними умовами і не є продуктом тільки людських прагнень. Цей висновок, зроблений К. Марксом і Ф. Енгельсом, заклав всеосяжний аналіз історії людства та суспільства. І хоча марксистська теорія не займалася конкретно проблемами фемінізму, сучасні

феміністські ідеї використовують її ключові положення. Ліберальні ідеї індивідуальних прав і свобод обумовлені конкретними історичними обставинами. Для розуміння соціальної, політичної систем необхідно проаналізувати економічний устрій суспільства. «Люди самі роблять свою історію, але вони не роблять її так, як їм заманеться, за обставин, які вони не самі вибрали, а які безпосередньо є в наявності, дані їм і перейшли від минулого» [18, с. 20].

Звернення К. Маркса до економічного устрою як до базису, на основі якого формуються правова, політична, соціальна система суспільства, дозволило дійти до висновку, що ніякі зміни в суспільстві не можуть статися лише завдяки звертанням до розуму, до принципів справедливості й суспільного прогресу. «Думки пануючого класу є в кожному епоху пануючими думками» [19, с. 45].

Такий підхід був дуже важливий для феміністської теорії. Він припускав, що сім'я і стосунки статей існують та реалізуються в конкретному історичному контексті і не є обумовленими природою та біологією — вони є продуктом конкретного культурного погляду на маскуліність та фемініність і результатом запровадження у цьому суспільстві гендерних стереотипів. Ці теоретичні положення відігравали важливу роль для філософії феміністського руху, оскільки гендерні відносини визначалися і були під впливом історичного контексту, розвитком умов виробництва.

Але основні положення марксизму, за визначенням критиків марксизму, не є гендерно нейтральними і відображають чоловічу думку в цьому питанні (наприклад, розгляд історичного розвитку як процесу підкорення природи відображає чоловічий підхід, або, наприклад, концепція «продуктивності праці» спирається на чоловічу парадигму діяльності).

У той же час, не займаючись безпосередньо ідеєю рівних жіночих прав у суспільстві, К. Маркс і Ф. Енгельс обґрунтували ряд наступних важливих для теорії фемінізму положень: всякого роду нерівність має аналізуватися в історичному контексті як відображення матеріальних інтересів; звільнення жінки може бути досягнуто

не лише наданням прав і політичних свобод, але повним перетворенням суспільства, і матеріальні умови для цього перетворення розвиваються в уже існуючому суспільстві.

До кінця ХІХ в. основні права, необхідні феміністкам раннього періоду, були отримані. На той час в Америці і в Англії заміжня жінка вже могла володіти власністю і залишати собі зароблені гроші, у неї з'явилися деякі права щодо опіки своїх дітей. Визнання жіночої раціональності відкрило доступ до освіти. Подальше залучення жінок до громадського життя (рух «поселянок» в США, «велосипедне божевілья») виступало і причиною, і наслідком змін у правовій та освітній сферах. Жінки, які звикли виступати в відкритих дискусіях, на мітингах, розглядали вимогу права голосу як одне з основних. Але суфражістський рух насправді був дуже багатограним і часто суперечливим, оскільки під його гаслом об'єдналися і ті, для кого це була єдина і кінцева мета, а також ті, для кого це був тільки перший крок в подальшій боротьбі за повне перетворення суспільства. У США отримала розвиток ідея, яка все більше і більше зміцнювалася у свідомості феміністок, про те, що жінки повинні отримати політичні права на підставі того, що вони є рятівниці нації, оскільки саме їх природні відмінності є також істотними чеснотами, на яких має будуватися розумне, освічене, вільне суспільство. Жінці не варто бути спрямованою на ті ж суспільні цінності що і чоловіки, жінка повинна розвивати в собі якості матері, виховательки.

Із завоюванням права голосу рух феміністок розділювався, оскільки суфражистки поділяли ліберальну філософію про рівні цінності чоловіків і жінок, з одного боку, а, з іншого боку, вони підкреслювали жіночі природні відмінності. Відступ від ліберальних позицій передбачав, що право голосу є не правом особистості, а загальним досягненням соціальної сфери, що і призвело до утилітаристського розуміння його позитивних соціальних наслідків для всіх. М. Фосет (1847–1929 рр.), лідер конституційної суфражістської організації в Англії, писала: «Це справа чоловіків, жінок і дітей. Ми переконані, що чоловіки не можуть бути дійсно вільними до тих

пiр, поки жiнки знаходяться в полiтичному пiдпорядкуваннi» [20, с. 191]. Таким чином, фемiнiстки дiйшли висновку, що надання полiтичного права голосу з точки зору утилитарностi не може здiйснюватися для всiх. Таке розумiння призвело до антидемократичної спрямованостi даного руху. Якщо у Великій Британiї суфражистки вiдокремилися вiд основної маси жiнок за майновою ознакою, то американськi суфражистки вiдмовилися вiд спiльної боротьби за права з чорношкiрими i робiтниками. Однак в середовищi суфражистського руху були групи, якi вважають фемiнiзм частиною бiльш широкого руху за рiвноправностi.

Термiн «фемiнiстка» набув рiзного значення в рiзних краiнах. Так, наприклад, в Америцi в перiод мiж вiйнами 1914 р. i 1939 р. фемiнiстками називали тих, хто боровся за рiвнi права. З'явилися прихильники захисту особливих прав жiнок, що ґрунтуються на iдеях ХІХ ст. про моральну перевагу жiнки у сферi виховання дiтей та турботи про сiм'ю в цiлому.

Наступним питанням, в якому проявилася суперечливiсть iнтересiв, були погляди мiж прихильниками рiвних прав i прихильниками особливих прав жiнок. I хоча фемiнiзм спецiальних державних гарантiй i фемiнiзм за рiвнi права представляв собою вiдхiд вiд лiберального iндивiдуалiзму на користь державного регулювання, теоретики фемiнiзму кажуть, що корiнного протистояння мiж двома течiями в цьому питаннi нема, на вiдмiну вiд проблеми домашнього гноблення в сiм'ї. Фемiнiзм рiвних прав iгнорує домашнє пригнiчення, не помічаючи, що суспiльство є iєрархiчним i нерiвноправним, фемiнiзм спецiальних державних гарантiй не враховує, що держава не є нейтральним iнститутом, а вiдображає панiвнi класовi iнтереси. Все це призводило до формування iдеї про суспiльство, що засноване не на довр'ї мiж особистостями, а на експлуатацiї i насильствi. Цю ж iдею розглядала та активно впроваджувала у суспiльну думку американськa анархiстка-фемiнiстка Емма Голдман.

Е. Голдман, аналізуючи основи сiм'ї i основи сексуальних вiдносин в своїй роботi «Шлюб i любов», робить висновок, що

тільки любов, заснована на вільному виборі, є запорукою щастя всієї родини в цілому і кожної людини окремо. Емма Голдман провела такий аналіз шлюбу, сексу, суспільної моралі для жінок, (розкривши саму суть гноблення жінки), який до цих пір, як відзначають радикальні феміністки, вражає своєю сучасністю і гостротою аналізу [21]. Цей аналіз, як ми бачимо, з одного боку, демонструє істинно філософське наукове осмислення проблеми, а з іншого боку, показує, що, незважаючи на столітній проміжок часу, в суспільстві діють ті ж стереотипи поведінки і сприйняття цієї проблеми. Стверджуючи, що шлюб і любов не є одне і теж, вона розглядає відмінності між філософією шлюбу як інституту придушення однієї статі іншою і любові, як виразу особистої духовної свободи. І якщо й зберігається любов у шлюбі, то тільки тому, що «деякі змогли перерости звичаї й умовності інституту шлюбу. Для більшості шлюб — це фарс, і його визнають як данину громадській думці» [21, р.232].

На підтримку свого висновку, вона говорить про те, що за кожним шлюбом варто бачити сформований усім життям світогляд, і що цей світогляд настільки різний, що жінка і чоловік залишаються завжди чужими один одному. Поділ стіною забобонів, звичаїв, звичок, стереотипів позбавляє шлюб можливості пізнання один одного, без якого кожен у шлюбі приречений на невдачу.

Вивчаючи причини і витоки невдалих шлюбів, вона робить висновок про те, що однією з основних руйнуючих сил є нерозуміння один одного — «чи може бути щось більш образливе, таким, що принижує, ніж спільне проживання двох чужих один одному людей» [21, р. 235].

Проаналізувавши ситуацію, Е. Голдман узагальнює, що вся система освіти хлопчиків і дівчаток була побудована так, що б чоловік не знав, а значить, не розумів жінку. Також і жінка не мала уявлення про те, що рухає чоловіком. (Маргарет Мітчелл у своєму романі «Віднесені вітром» дає прекрасний ілюстративний матеріал з цього приводу. Вона пише про те, що жінки вдавали, ніби вони нічого не розуміють у справах, а чоловіки робили вигляд, що їх жінки

милі, слабкі, і тому їм можна пробачити, що вони дурні створення). Голдман підкреслює, що суспільство встановило такий стан речей, за якого жінці нічого не потрібно знати про свого чоловіка, а тільки займатись господарством. Що стосується знання про жінку, то що взагалі потрібно про неї знати, крім того, що вона є приємної зовнішності?

До цього часу наведені стереотипи живі у свідомості деяких людей, навіть всупереч усім реаліям і доводам сьогодення, життя, що постійно змінюються.

Емма Голдман веде наступ на один з оплотів гноблення жінки — на релігійні інститути. Вона без страху насміхається над теологічним міфом про те, що жінка не має душі, що вона просто додаток до чоловіка, який зроблений з його ребра просто для зручності джентльмена. Феміністка розмірковує, іронізуючи, що якщо і визнається наявність душі у жінки, то, «тільки може бути в незначній кількості, а інакше — звідки походить її почуття гідності. Крім того, чим менше душі у жінки, тим більше її цінність як дружини, тим більш залюбки і тим легше вона розчиняється в своєму чоловікові» [21, р. 233].

На думку Голдман, ця філософія розчинності жінки, відсутність своїх особистих життєвих інтересів, неповага до свого особистого внутрішнього і зовнішнього життя і є справжньою причиною довговічності шлюбу. Дослідниця підкреслює, що така рабська поступливість ідеї чоловічої переваги і є тим, що зберігає інститут шлюбу не поваленим протягом довгого часу, бо жінка звикла жити не звертаючи уваги на особисті потреби, а тільки переймаючись обов'язками перед сім'єю.

Але така філософія рано чи пізно призводить до послаблення шанованої у шлюбі сторони і до неминучого зміцнення приниженої сторони. Рано чи пізно жінка починає усвідомлювати себе не як додаток до чоловіка; вона починає розуміти свою значимість і починає заявляти своє право на рівність. Як вважає Голдман, священний інститут шлюбу вже почав поступово руйнуватися, незважаючи на

сентиментальні балачки з цього приводу. Ретельно аналізуючи розбіжності у світогляді чоловіка і дружини, Емма Голдман звинувачує роздільне і нерівнозначну освіту хлопчиків та дівчаток. «З самого раннього дитинства майже кожної дівчинці навіюється, що шлюб — її максимально можлива мета, саме тому її навчання, освіта повинна бути націлене на цей результат» [21, р. 233].

Недарма феміністки і сьогодні знаходять в її досвіді відповіді на сучасні питання. Вона пише: «Справжня емансипація починається не на виборчих дільницях і не в судах. Вона починається в душі жінки» [21, с. 121]. Справжня емансипація ґрунтується на усвідомленні себе як особистості й подоланні нещастя в різних сферах, і в приватній, і в сексуальній. Досліджуючи витоки нещастя в шлюбі, Голдман вказує також, що сучасний їй час — це час практицизму, коли дівчина не мріє про почуття, зітхання при місяці, а марить лише про походи до магазину. Головне питання життя для такої дівчини: чи може чоловік забезпечити її життя? Чи може він утримувати дружину? Це єдине, що визначає шлюб. Така духовна убогість і бідність є елементами спадщини інституту шлюбу. Церква і держава, які покликані піклуватися про духовне здоров'я нації, попри це вітають цей ідеал, просто тому, що одна з потреб держави і церкви — контроль над чоловіком і жінкою [21, р. 234].

Отримавши право на оплачувану працю, жінки ще більше погіршили своє становище. Чоловіки не долучилися до виконання домашньої праці, зайнятість на виробництві не принесла жінкам очікуваної економічної незалежності, а тільки збільшила обсяг завдань, поєднавши домашні та виробничі обов'язки.

Перебуваючи у шлюбі, «вони змушені продовжувати працювати на низькооплачуваних посадах. Додаванням до цього жахливого аспекту є тяжкість домашньої праці, а що ж залишається від захисту будинку. Фактично, дівчата середнього класу навіть не можуть говорити про свій будинок, оскільки саме чоловік створює цей будинок. І неважливо, чи є чоловік грубим або ніжним» [21, р. 238].

Емма Голдман розглядає питання жіночого гноблення, апелюючи також до проблеми усвідомлення жінкою ущербності її виховання, до необхідності усвідомлення самою жінкою недосконалої її освіти, що відповідно призводить до спотвореного уявлення жінки про саму себе, про свої можливості й про призначення жінки в світі. Адже основне і практично єдине завдання жінки, за такою філософією життя — вийти заміж, мати дітей. Якщо і працювати, то тільки тимчасово, до тих пір, поки вийдеш заміж.

Звідси відстороненість жінки від всякого роду політики, від публічної активності, звідси обмеженість її світогляду, вузькість її інтересів, і, як наслідок, духовна убогість. Така життєва філософія, на думку Емми Голдман, безсумнівно, призводить до краху шлюбу, а жінку — до відчуття розгубленості та нікчемності. Голдман зазначає, що шлюб гарантує жінці будинок тільки як милісті її чоловіка. Жінка рухається по замкнутому просторі будинку рік за роком, поки її розуміння життя і почуття гордості починає зменшуватися до розмірів квартири, вузької та тьмяної, як і її оточення. Чи варто дивуватися, якщо жінка в таких умовах стає ворожою, роздратованою, дратівливою, нестерпною. Е. Голдман приходить до висновку, що протягом подружнього життя відбувається повна капітуляція всіх здібностей жінки. Її зовнішність тьмяніє, її рухи стають незграбними, вона не самостійна в ухваленні рішень, її оцінки орієнтовані на натовп, вона стає нудною. Тут, безсумнівно, виражено згоду з філософією французьких просвітителів про те, що і особисті якості людини, і її пороки залежать від навколишнього середовища та є його породженням. Для усунення вад, розвитку позитивних якостей необхідно перетворити навколишнє суспільне середовище.

Голдман запитує, чи може бути любов невольною? Вона розмірковує, про те, що є любов, які її витoki. І приходить до висновку, що любов — найсильніша складова нашого життя, гавань надії і веселощів, екстазу; любов — руйнівниця всіх законів, усіх умовностей; любов — визволитель. На думку Голдман, любов є

найпотужнішим модулятором людської гідності. «Чоловік купив мислення, але за всі мільйони у світі неможливо купити любов. Чоловік підкорив тіло, але вся сила у світі не в змозі підкорити любов. Чоловік завоював цілі народи, але все армії світу не можуть завоювати любов. Чоловік надів кайдани і скував дух, але він абсолютно безпорадний перед любов'ю. Високо на троні, у всій своїй красі, пригнічуючи помпезно своїм золотом, править він, але він бідний і роздавлений, варто лише любові пройти повз. І якщо це трапиться, найжалюгідна халупа засяє усіма барвами веселки, осяє світом і буйством життя. Так, любов вільна: вона не може жити в іншій атмосфері» [21, р. 243].

Аналізуючи сучасне суспільство, Голдман зазначає, що якби всі діти народжувалися тільки у вільному материнстві, тільки від любові, то не було б ні нещасних, ні знедолених, а внаслідок цього, не було б потреби в тюрмах, у поліції, ніхто б не розв'язував війни. Але основою такого суспільства повинна бути відмова жінок від народження дитини в нелюбові. Однак, розмірковує Голдман, і уряд, і церква — усі кричать, що потрібно, перш за все, зберегти кількісний стан раси. «Раса повинна бути збережена, хоча жінку зводять до простої машини. Інститут шлюбу — це єдиний клапан безпеки проти жінки, що сексуально прокидається. Але марні ці шалені спроби підтримати пута держави. Марні також укази церкви, атаки правил. Жінка більше не хоче бути гвинтиком у справі відтворення раси хворих, кволих, старезних, жалюгідних людей, які не мають ні фізичної сили, ні морального мужності. Замість цього вона мріє про інших дітей, які будуть краще, які будуть народжені, виховані в любові й у вільному виборі» [21, р. 244].

Емма Голдман вважає, що народжена в любові дитина самою своєю появою підштовхує мати на розвиток себе як особистості, саме така дитина сприяє не отупінню жінки від рутинної домашньої праці, а будить в ній, невідомі часто їй самій, почуття і гідність. Феміністка підкреслює, що моралістам ще належить вивчити глибоке почуття відповідальності по відношенню до дитини, яке

пробуджує любов у душі жінки. Любов змушує мати віддати дитині все найкраще, що вона має. Саме таким чином, на думку Голдман, вона може виростити справжніх чоловіків і жінок, які й сформулюють щасливе, здорове суспільство.

Якщо у вищезитованій роботі «Шлюб і любов» Емма Голдман опосередковано піднімає питання лицемірства, ще навіть не називаючи цю категорію, а пише про це явище описовими засобами, то робота «Лицемірство і пуритани» прямо присвячена цьому. Вона починає статтю зі слів про те, що щирість і повагу, наші природні імпульси, повністю викорінено в нас. Це знайшло відображення в мистецтві, і саме через це, на думку Е. Голдман, в мистецтві немає ні правди, ні індивідуальності. Розвиваючи думку про згубний вплив пуританізму, Голдман продовжує, що пуританин зробив саме життя неможливим.

Досліджуючи першопричини виникнення феномена пуританства, автор знаходить його витоки в релігії кальвінізму, згідно з якою життя — це прокляття, накладене Богом на людину за його гріхи. Для свого вибачення перед Богом, на думку кальвінізму, людині потрібно повністю відректися від життєвих благ і радостей, від усіх природних імпульсів. Емма Голдман пише, що жертвами філософії пуританізму, який набув особливої сили у XVII ст. в Англії, стали і Шеллі, і Байрон, і Оскар Уайльд. Емма Голдман звинувачує палігримів-прабатьків у тому, що, піддаючись у себе на батьківщині, в Англії, гонінням з релігійних підстав, вони в Новому Світі піддали жорстоким переслідуванням тих, з ким мали релігійні або інші розбіжності.

На відміну від багатьох своїх сучасниць, Е. Голдман розуміла зв'язок між соціальними перетвореннями і особистісними змінами, тобто взаємовплив між публічною та приватною сферами життя. Аналізуючи класове гноблення, на її думку, справжня свобода може бути досягнута за умов трансформації суспільних відносин та знищенні загального ієрархічно підпорядкованого суспільного становища.

На початку XX ст. соціалістичний рух у Німеччині став найуспішнішим щодо вирішення, принаймі з боку теоретичного розуміння, жіночого питання. Книгою, в якій відбилася дискусія з цього питання, була робота А. Бебеля «Жінка і соціалізм».

Бебель вважав, що пригнічення жінки є продуктом класового суспільства, а пролетарська революція призведе до розбудови соціалістичного суспільства, де жінки знайдуть економічну незалежність, і вся домашня праця буде громадським обов'язком кожної особистості. Бебель вважав, що звільнена жінка повинна бути незалежною в соціальному і економічному планах і зможе вибирати для своєї діяльності такі сфери особистої реалізації, які найбільш повно відповідають її бажанням і здібностям. Дослідник жіночого становища в Німеччині підкреслював, що перемога соціалізму неможлива без активної участі жінок, і розумів звільнення людства як досягнення соціальної незалежності та рівноправності статей. А. Бебель доводив, що всі жінки, незалежно від класової приналежності, мають загальні вимоги і можуть об'єднатися для досягнення загальних цілей.

Після 1945 р. в більшій частині світу жінки досягли політичної і юридичної рівності. У Франції жінки домоглися виборчого права, в Англії матері стали отримувати допомогу за всіх дітей, жінки отримали можливість займатися видами діяльності, які раніше були недоступними для них. В Америці на той час спостерігалось збільшення числа жінок, зайнятих в сфері суспільної праці. Домашня праця завдяки побутовій техніці стає менш стомлюючою і більш приємною та навіть цікавою. Ті, хто займався домашнім господарством, вже не вважали цей вид праці занадто обтяжливим, а ті, хто хотів займатися суспільною працею, отримали цю можливість. Стало здаватися, що фемінізм переміг. Втомлені після війни люди стали орієнтуватися на сімейні та інші мирні цінності. Але у дійсності панування згоди і миру в суспільстві тільки здавалося. Будь-які спроби звернути увагу на те, що жінки виключені з активного суспільного життя, ігнорувалися. Подальший спалах невдоволення був відповідною реакцією на це замовчування існуючих проблем.

Радикальний фемінізм «другої хвилі» отримав своє розповсюдження на хвилі студентських рухів 60-х рр. в ХХ ст. Усередині лав радикального фемінізму існують, як відомо, та протистоять один одному різні підгрупи. Радикальні феміністки не приймають суспільство, яке побудовано на ієрархічних цінностях та влаштоване чоловіками і для задоволення та реалізації чоловіків. Вони сприймають усе суспільство як систему, де це домінування виражається в розбудові й організації основних соціальних та економічних інститутах. Цією системою, на думку радикальних феміністок, є патріархат.

Якщо ліберальний фемінізм говорить про загальну раціональність чоловіка і жінки, то радикальний фемінізм наполягає на відмінностях, наполягаючи на соціально-культурних та біологічних відмінностях чоловіка і жінки. Радикальні феміністки бажають не реформ, а повного перетворення суспільства. Обґрунтувавши ідеал «природної» жінки, феміністки другої хвилі відмовилися в своєму повсякденному житті від незручного одягу і взуття, засобів макіяжу та інших спотворень природного зовнішнього вигляду.

Стратегія другої хвилі жіночого руху базувалася на визнанні соціальної значущості жіночого досвіду, що свідчило про загальне пригнічення жінок у суспільстві. Маніфест радикальних феміністок групи «Червоні панчохи» заявляв, що всі чоловіки є агентами системи гноблення жінок і що всі чоловіки отримують економічні, сексуальні та психологічні переваги від чоловічої ієрархії. «Нас вважають неповноцінними істотами, єдиною метою яких є підвищувати якість життя чоловіків. Усі конфлікти між окремими чоловіками і жінками є політичними конфліктами, які можна вирішити тільки спільними зусиллями» [22, р. 534].

На початку 70-х рр. ХХ ст. з'явилося багато книг, що відображають ці ідеї. Але найбільш значною вважається книга Кейт Міллетт «Сексуальна політика». Автор ввела в сучасну теорію фемінізму поняття патріархату. Використовуючи цей термін, К. Міллетт запропонувала свій аналіз культури і позначила всю соціальну

систему, засновану на чоловічому пануванні й підпорядкуванні жінок, як патріархат. Його вплив поширюється не тільки на суспільні сфери, але також і на особисте життя.

Дослідниця доводить, що цінності патріархату засвоюються за допомогою процесу соціалізації особистості протягом усього життя. Загалом, феміністки марксистського і соціалістичного спрямувань пов'язують походження патріархату з класовим суспільством. Вони вважають, що відносини між гендерними ідентичностями завжди ґрунтуються на владних відносинах і тому ці відносини є політичними. Радикальні феміністки не вважають патріархат простими похідними класового суспільства, хоча в питанні про його походження у них немає згоди. Багато з них наполягають, що контролювання чоловіками культури, релігії веде до того, що концепції суспільної комунікації патріархату засвоюються і чоловіками, і жінками протягом усього життя, в результаті соціалізації. У цьому контролі радикальні феміністки бачать основу гноблення жінок. Завданням радикальної феміністської теорії є виявлення та аналіз цього домінування. Тільки проаналізувавши основні владні структури, що підтримують патріархат (держава, сім'я, сексуальність) в їх взаємозв'язку, можна визначити, як успішно боротися з пригніченням однієї групи іншою [23].

Загальний підйом руху феміністок 60-х рр. ХХ ст. позначився і на розбудові руху ліберальних феміністок. Суспільство не змогло надати жінкам обіцяної їм незалежності, можливості самореалізації, які є основою для втілення «американської мрії». Центром уваги лібералок стали проблеми сім'ї та праці жінок. Боротьба за рівноправність вилилася в залучення жінок до видів діяльності, які традиційно називаються чоловічими. Почалося розмивання чіткої межі між «чоловічою» і «жіночою» працею, що проявилось в розбудові наступного етапу боротьби за рівноправність — вимозі однакової з чоловіками оплати праці.

У 1963 р. з'являється книга Бетті Фрідан «Загадка жіночності». Автор доводить, що поширена в роки Другої світової війни ідея про

будинок і про сім'ю як про єдине справжнє джерело натхнення для жінки, як про єдину сферу, де жінка може повною мірою реалізувати себе, проявити своє справжнє призначення, є небезпечною не тільки для жінок, але і для всього суспільства.

Відповідно до цієї концепції жінці немає сенсу здобувати освіту, удосконалювати самореалізацію в громадській сфері. Світ жінки звужувався до образу особи, стурбованої проявом своєї «істинної жіночності». Бути привабливою, обзавестися сім'єю, виховувати дітей — ось призначення істинної жінки. Розкрити справжню жіночність згідно цієї ідеології означає: відповідати ідеалу краси, прийнятому в суспільстві, бути хорошою дружиною і турботливою матір'ю. «Домогосподарці, ізольованій у своєму затишному концтаборі, було соромно допустити найменший прояв незадоволеності своїм життям. Вона й уявити собі не могла, скільки інших жінок відчують те ж саме» [24, с. 53]. Засоби масової інформації трактували нещастя жінки, як її власне невміння пристосуватися до ролі жінки [27, с. 55]. Фрідан вказує, що результатом цього стало, з одного боку, зростання кількості душевних захворювань серед жінок, а з іншого боку, прогресуюча дегуманізація нації, оскільки молоді жінки припинили свою освіту і духовний розвиток задля реалізації суспільновизнаного ідеалу істинної жіночності, який вимагав зосередження всіх зусиль на красі та штучній привабливості [24, с. 57]. Реалізація цієї філософської концепції життя знайшла відображення у романі відомої англійської письменниці Памели Х. Джонсон «Христина» (англійської читачеві книга відома під назвою «Неможливий шлюб»). Одна з героїнь, красуня Айріс Олбрайт, зробила ставку саме на такий ідеал «істинної жіночності» і в кінці життя виявилася морально розчавленою порожнечою і нікчемністю життя. Мрії Айріс, що чарівна зовнішність допоможе їй бути щасливою, було зруйновано реальністю життя. Їй довелося вийти заміж за стару людину, яка невдовзі померла, залишивши її бездітною. Головна героїня Христина, розуміючи помилку в своїх надіях на сімейне життя, знаходить сили зрозуміти, що в її шлюбі немає

ні любові, ні взаєморозуміння. У неї вистачає мужності розірвати сімейні узи і ця рішучість допомагає їй реалізувати свій внутрішній інтелектуальний потенціал — вона стає письменницею. Героїні вдалося вирватися із зумовлених суспільством рамок, сформованих для зразка поведінки жінки у суспільстві. Але доля її на тлі інших героїнь — щасливий виняток. Доводячи згубність такої ідеї для всього суспільства, Б. Фрідан організувала Національну організацію жінок, яка, дослухаючись до висновків про потреби жінок в самореалізації поза сім'єю, вимагала змін у житті жінки і у звільненні її свідомості та способу саморелізації від «містики жіночності».

Однак, як відзначають представники радикального і марксистського фемінізму, ліберальний фемінізм не акцентує увагу на тому, що в суспільстві немає потенційно рівного доступу до державної влади, і держава не в змозі захистити справедливість і загальне соціальне благо тільки прийняттям законів. І сьогодні низькооплачуваною роботою зайняті, в основному, жінки. Чоловіки посідають практично всі державні та владні посади — тим самим, впливають на формування соціально-культурного та політичного дискурсу суспільства. Оскільки в ліберальному фемінізмі, як зазначають критики, немає концепції структурної нерівності, то він не може пояснити причини перешкод просування жінок у громадській та управлінській сферах.

Кваліфікуючи будь-яке визнання відмінностей між чоловіком і жінкою як на користь визнання «неповноцінності» жінки, ліберальний фемінізм не визнає факту різних потреб для чоловіків та жінок. Критики кажуть, що питання ліберального фемінізму сфокусовані на тому, чи зможуть ліберальні уявлення про рівноправність між статями подолати кордони між ними і чи зможуть вони поєднати визнання факту різних потреб між статями з ідеалами вільної конкуренції між ними [25, р.263].

Вчені дійшли висновку, що ліберальна парадигма створює для феміністок багато взаємопов'язаних проблем. По-перше, спираючись

на неповне уявлення про природу людини, вона не може дати точного розуміння мотивацій поведінки людини. По-друге, взявши за норму людини саме білого чоловіка, тим самим ліберальний фемінізм вимагає від жінок бути, як чоловіки, не визнаючи традиційних жіночих властивостей, соціальних ролей та способів мислення. По-третє, під час обговорення потреб суспільства в репродукції і сімейному способі життя, ліберальний фемінізм не дає відповідь він питання про те, хто буде піклуватися про будинок і про сім'ю у новому трансформованому суспільстві.

Таким чином, ліберальні принципи в їх незмінному вигляді не можуть забезпечити розуміння природи і джерел гноблення жінок у сучасному суспільстві й не можуть запропонувати дійсно дієвий механізм подолання дихотомії та впорядкування.

У зв'язку з цим З. Ейзенштейн пише, що ліберальному фемінізму не вдалося еволюціонувати. Для забезпечення фемінізму життєздатною теорією йому (фемінізму) потрібно розібратися в існуючих протиріччях, усвідомити, які вимоги існують і чому ці вимоги жінок не можуть бути задоволені сучасною державою. Спираючись на актуальний аналіз суспільства, дослідниця вказує, що для звільнення жінок, усім існуючим напрямкам фемінізму необхідно об'єднатися в політичний союз [26]. Про цеж говорить Джудіт Батлер у своїй роботі «Гендерне занепокоєння» (1990 р.). Вона підкреслює, що категорія «жінка» є категорією, ускладненою впливом різного роду відмінностей: класових, етичних, сексуальних, вікових та іншими аспектами ідентичності. Беручи до уваги вищесказане, а також те, що універсальність застосування цього терміна аналогічна універсальності терміна «патріархат», що стирає специфіку гноблення в певний історичний час і місце, Д. Батлер висловлюється на користь нового коаліційного фемінізму [27].

У цілому, оцінюючи діяльність феміністського руху, необхідно сказати, що завдяки його зусиллям у суспільній свідомості відбулися глибокі зрушення. Багато стереотипних уявлень про розподіл місця жінки в суспільстві та сім'ї змінилися докорінно.

Вивчення історії розвитку феміністської теорії показує, що напрямки фемінізму не були однорідними і однозначними. Окремі представниці поєднували у своєму світогляді часом суперечливі і крайні позиції. Також глибокий аналіз фемінізму доводить, що не всі феміністичні ідеї носили прогресивний характер. Історично фемінізм часто асоціювався з гуманістичними, ліберальними, соціалістичними переконаннями, але деякі його течії мали правий напрям. У той же час, варто зазначити, що вимога надання права голосу не є вимогою виключно ліберально налаштованих феміністок. Як свідчить філософсько-історичний аналіз, єдина мета об'єднала під своїм прапором феміністок з різними кінцевими цілями: для одних досягнення права голосу було початковим етапом боротьби, для інших це був сенс і підсумок боротьби.

Всередині самого руху існували відмінності в методиці та тактиці боротьби. Прихильники різних течій фемінізму відрізнялися у розумінні дійових засобів боротьби жінок за свої політичні права, що знайшло своє вираження у теоретичних суперечностях між ними. Коли право голосу для жінок було завойовано, непримиренність між окремими течіями фемінізму стала очевидною. До того ж, провідний напрям фемінізму, ліберальний фемінізм, багато в чому втратив свою актуальність після досягнення головної мети.

Феміністська теорія кінця 70-х — 80-х рр. заклала основи гендерних досліджень та проклала шлях до вирішення проблем, які сьогодні визначаються як гендерні, разом з тим привнесла із собою цілий ряд проблематичних і суперечливих тверджень.

Початок ХХІ ст. демонструє певну неактивність та безпорадність фемінізму як руху. Актуальні для минулого цілі щодо отримання права голосу вже досягнуті, самосвідомість окремої жінки значною мірою зросла у суспільстві, жінки взагалі стали набагато активнішими та емансипованими, навіть і ті, хто не підтримує фемінізм. У цілому змінилося відношення чоловіків до жінок, як до особистості. Такий стан речей, безсумнівно, віддзеркалює внесок філософії фемінізму як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Трансформації свідомості і чоловіків, і жінок, зміни у суб'єктивності і саморефлексії вочевидь демонструють масштабні зрушення у цьому.

Очевидно, що, незважаючи на певне досягнення своїх цілей, фемінізм стоїть зараз перед завданням переосмислення своїх принципів і фундаментальних доктрин або нових цілей для дискримінації. Гендерна наука, з необхідною умовою приймаючи відповідальність за свої концепти, повинна трансформувати взаємини між теорією і практикою, що взаємно конституують один одного: перша надає форму практичним діям, а друга, поєднуючись з теорією, змінює її. Саме гендерна теорія, враховуючи найкращі та найпереводивіші здобутки фемінізму, наразі готова відповісти на актуальні питання суспільної, культурно-політичної реалізації особистості незалежно від гендерної приналежності в сучасному суспільстві.

Список використаних джерел та літератури

1. Мельник Т., Кобелянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення. К., 2005. 277с.
2. Брайсон В. Политическая теория феминизма. М.: Идея-прес, 2001. 301 с.
3. Пизанская К. Книга о «Граде Женском». М., 1991. 221 с.
4. Власова Т. И. Формирование гендерных стереотипов в западно-европейской философии: монографія. К.: Генеза, 2006. 296 с.
5. Аристотель. Политика. Соч.: в 4 т. М., 1983. Т.4. 383 с.
6. Gordon J. Patriarchalism in Political Thought. New York: Basic Books Publishers, 1975. 329 p.
7. Чухим Н. Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну). К.: Київський інститут гендерних досліджень, 2006. 192 с.
8. Filmer R. Patriarchy and Other Political Works of Sir Robert Filmer. Ed.: P. Laslett, Oxford, 1949. 239 p.

9. Слова чоловіків (1790 — 1793). / упоряд. Е. Бадентер. К.: Альтерпрес, 2006. 400с.
10. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman; with Strictures on Political and Moral Subjects. New York: Bartleby. com, 1999. 340 p.
11. Ross A. The Feminist Papers from Adams to de Beauvoir. New York and London: Columbia University Press, 1988. 716 p.
12. Catharine Macaulay's «Letters on Education»: Odd but Equal. Catherine Gardner. Hypatia, Vol. 13, No.1. Published: Blackwell Publishing on behalf of Hypatia Inc., 1998. P. 118—137.
13. A Study Of Mary Wollstonecraft And The Rights Of Woman: Emma Rauschenbusch-Clough, Kessinger Publishing, LLC, June 25, 2007. — 356 p.
14. Миловидова Э. Женский вопрос и женское движение: хрестоматия / под. ред. К. Цеткин. М., 1929. 267 с.
15. Thompson, W. Appeal of the One Half of the Human Race, Women, Against Pretensions of the other Half, Men, To Retain Them in Political and Thence Civil and Domestic Slavery. NY, 1970. 213 p.
16. Geoffrey C. Ward, Martha Saxton, Ann D. Gordon, Ellen Carol Dubois, Ken Burns. Not For Ourselves Alone: The Struggle for Women's Rights: The Story of 22 Elizabeth Cady Stanton and Susan B. Anthony. Alfred a Knopf Inc, 1999. 240p.
17. Миль Д. С. Подчиненность женщины. М.: Спб, 1869. 255 с.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Критика Готской программы. Полн. собр. соч.1955, т. 19.
19. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология Пол. собр. соч. 1955, т. 3.
20. Oakley Ann. «Millicent Garrett Fawcett: Duty and Determination (1847—1929),» in Dale Spender. Pantheon Books, 1983. 191 p.
21. Goldman E. Marriage and Love. Anarchism and other Essays. New York and London: Mother Earth Publishing Association, 1911. P. 230—245
22. Redstockings Manifesto. Sisterhood is powerful. N. Y., 1970. 534 p.

23. Walby S. *Theorizing Patriarchy*. New York: Wiley-Blackwell, 1991. 240 p.
24. Фридан Б. *Загадка женственности*. М., 1993. 496 с.
25. Bacchi C. *Same Difference: Feminism and Sexual Difference*. Sydney: Allen & Unwin, 1990. 330 p.
26. Eisenstein Z. *The Radical Future of Liberal Feminism..* New York: Longman, 1981. 260 p.
27. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990. 348 p.

Ядловська О. С.

СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПИТАННЯ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ

1. Загальні тенденції розвитку гендерної політики у світі на сучасному етапі
2. Досвід впровадження гендерної рівності в країнах Європи — світового флагмана гендерної політики
3. Дискусійність становлення, розвитку та імплементації гендерних питань у політиці країн Північної Америки (США, Канада)
4. Здобутки та дисбаланс у реалізації гендерної політики в країнах Центральної та Латинської Америки
5. Гендерні стереотипи й асиметричність гендерної політики Японії та Китаю
6. Прориви та прогалини процесів становлення гендерної рівності в Австралії
7. Релігія ісламу як підґрунтя окремішності розвитку гендерних питань у мусульманських країнах

1. Загальні тенденції розвитку гендерної політики у світі на сучасному етапі

Гендерні дослідження сучасності виробили тезу про те, що проблема нерівності набагато глибша, ніж це описувалось та уявлялось, що її реалізація залежить, перш за все, від відтворення можливостей. Для цього світовому суспільству необхідно переосмислити роль культури, популярних стереотипів (інколи навіть етнічних)

або накласти їх на нову реальність. Також слід приділити увагу виробленню розуміння самого гендеру як соціальної конструкції.

Розглядаючи становлення гендерної рівності (паритетності) виділяють декілька груп стереотипів: маскулінності-фемінності («активнотворче» чоловіче та «пасивнорепродуктивне» жіноче начало); уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіком та жінкою; специфіка змісту праці (нерівна робота для чоловіка і робота обслуговуючого та експресивного характеру для жінки). Частково проблема впровадження гендерної рівності лежить у площині історичної пам'яті, фольклорних і навіть міфологічних образів етносу. Тому в подоланні певних етнічних стереотипів, з одного боку, важливу роль відіграє увага до історичних процесів певного етносу й нації у цілому. З іншого, на сучасному етапі розвитку суспільств (зокрема, становлення державних устроїв, кордонів, верховенство права), безумовно, провідну роль відіграє інституціональне становлення та законодавче закріплення щодо гендерних ініціатив. Важко уявити, аби сучасна людина у своїй професійній діяльності, у процесі соціалізації спиралась тільки на архетипи, символи, міфотворчість. Навпаки, більше вона керується посиланням на нормативні акти. Не є виключенням і аспект співвіднесення ролі жінки та чоловіка в суспільстві.

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне окреслити віхи впровадження політики гендерної рівності, висвітливши основні законодавчі акти з проблематики в певних країнах світу, а також зробити спробу охарактеризувати здобутки впровадження.

Поняття «рівність» розглядається не тільки як суто правове, що виключає формальну нерівність, а й як комплексне поняття, що охоплює рівність прав, обов'язків і можливостей. Аналізуючи соціальний стан і політичне забезпечення прав жінок і чоловіків у сучасному суспільстві, можна запропонувати такі формулювання сучасної концепції гендерної рівності: законодавче закріплення прав жінок і чоловіків; рівний розподіл економічних, політичних та соціальних ресурсів суспільства між чоловіками та жінками —

громадянами однієї держави; подолання структурної нерівності положення окремих соціальних груп жінок і чоловіків, що бідують, у додаткових гарантіях для захисту своїх прав та інтересів.

Сьогодні можна говорити тільки про реалізацію першої складової даної концепції — законодавчо закріплених прав жінок і чоловіків. Ці права закріплені як у конституціях більшості країн світу, так і в міжнародних правових документах, обов'язкових для виконання державами, які підписали та ратифікували їх. Щодо рівного забезпечення та розподілу економічних, політичних і соціальних ресурсів суспільства між чоловіками та жінками, то ця складова концепції гендерної рівності зважається в рамках побудови соціальної держави. Здійснення політики гендерної рівності прямо пов'язане з практикою соціальної політики держави, що існує за системою цивільних прав у суспільстві та системою соціальних практик і уявлень про працюючих жінок, про соціальне забезпечення материнства, про батьківство тощо [24, с. 96].

Широке застосування «концепції гендеру», гендерних досліджень у США, Канаді, скандинавських країнах мало вагомий вплив на еволюцію суспільних норм і уявлень про стосунки між статями та призначення жінки. Наукові знання, в свою чергу, стимулювали зміну масової свідомості, сприяли утвердженню відповідних цінностей і норм, визначали зміст нових законів, сприяли трансформації моралі, традицій, інститутів, у тому числі в діяльності Міжнародної організації праці (МОП) [59, с. 81].

Необхідно нагадати про те, що у ряді країн права жінок постійно обмежуються. Наприклад, у мусульманських країнах діє закон шаріату, за яким жінка не має права перебирати на себе чоловічі права. За невиконання цього закону на жінку очікує смертна кара. Щодо арабських країн, то там дозволена полігамія, чоловік може мати кілька жінок. Жінка в ісламі має право на розлучення через утиски чоловіка, а також право на матеріальну та моральну компенсацію. У більшості африканських країн середня тривалість життя жінок набагато нижча, ніж у чоловіків. Країни Південної й

Південно-Східної Азії характеризуються зайнятістю жінок у сільському господарстві, їхньою нетривалістю життя, а також нерівністю в можливості отримати освіту. У країнах Центральної та Латинської Америки найгостріше питання гендерної нерівності виявляється в освітній сфері. Найкраща ж гендерна ситуація спостерігається в країнах Західної Європи, де жінки та чоловіки рівноправні [45].

Кількість світового населення на сьогоднішній день становить більше 7 млрд. людей. Країнами-лідерами у цій сфері є Китай (1,407 млрд.) та Індія (1,292 млрд.). За результатами дослідження, здійсненого Booz & Company, було виділено третій мільярд, що може мати такий самий вплив на світовий економічний розвиток, як і два перших. Третій мільярд — це жінки, чий потенціал не використовується на повну силу. У вказаному дослідженні на основі даних Міжнародної організації праці було виділено дві головні перешкоди до реалізації економічного потенціалу жінок. Жінки або неготові (вимірюється рівнем грамотності та рівнем здобуття середньої освіти) або не в змозі розкрити свій економічний потенціал через соціальні та економічні бар'єри (усталені гендерні стереотипи, нерівні можливості доступу до ринку праці, нерівність заробітної плати тощо). Компанія дослідила, що до 2020 р. кількість жінок віком від 20 до 65 років, що неготові або не в змозі здійснити свій внесок в економічний розвиток власної країни, досягне 1 мільярду (навіть якщо не брати до уваги жіночої частини населення Китаю та Індії, цей показник дорівнюватиме щонайменше 500 млн.) [53].

У світовому заліку жінки посідають усього 22 % парламентських крісел. Однак цей показник суттєво відрізняється, якщо порівнювати континенти і країни. Наприклад, у парламентах Європи найбільше жінок (40–44 %) у Швеції, Бельгії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії. А найменше (10–13 %) — в Угорщині, Румунії, на Кіпрі і на Мальті. Проте вищі показники статевої рівності зафіксовані не в Європі, а в Африці та Південній Америці. Хоча розкид показників там теж досить великий — в Африці, наприклад, поряд з Руандою

(рекордно велика частка жінок, 58 %) є Демократична Республіка Конго (8 %) і Нігерія (6 %). Схожа ситуація в Південній Америці: у Болівії жінки займають більше половини місць у парламенті (52 %), у той час як у Бразилії — лише 11 % [28].

Згідно даних Всесвітнього економічного форуму у Женеві (жовтень 2016 р.) серед 144 країн перші три місця в рейтингу за індексом гендерного розвитку посіли Ісландія, Фінляндія та Норвегія. У дослідженні вимірюється гендерна нерівність за різними показниками у чотирьох основних сферах: економічна участь та кар'єрні можливості; рівень освіти; здоров'я і тривалість життя; політичні права та можливості. Індекс вимірюється за шкалою від 0 до 1, де нуль — повна нерівність статей, а одиниця — відповідно рівність. Значення Індексу інтерпретується як процент розриву між жінками і чоловіками, що дозволяє порівнювати поточні показники із минулими та визначати прогрес у сфері. Для України (69 місце у рейтингу) індекс становить 0,7 — це означає, що гендерну нерівність тут подолано на 70 %. Рейтинг за індексом замикають Ємен, Пакистан і Сирія. Найшвидше гендерний розрив скорочується в Південній Азії, Західній Європі, Латинській Америці і в Африці на південь від Сахари. Набагато повільніше нерівність зменшується на Близькому Сході та в Північній Африці, в Східній Азії і Тихоокеанському регіоні; а найгірше процес розвивається в Східній Європі і Центральній Азії [46]. Дослідження проводилось по чотирьох основних напрямках: охорона здоров'я, освіта, економічні можливості та політична діяльність. За двома останніми аспектами спостерігається найбільший гендерний розрив.

Подібні дослідження проводились і 2017 р. Світовий економічний форум (World Economic Forum) опублікував щорічне глобальне дослідження — Індекс гендерного розриву 2017 (The Global Gender Gap Index 2017) із супроводжуючим його рейтингом 144-х країн світу. Повної гендерної рівності не вдалося досягти жодній країні світу. Найкраща ситуація з гендерною рівністю в Ісландії. Загальний індекс забезпечення рівності в цій країні становить 87,8 %,

вона стає лідером рейтингу ВЕФ дев'ятий рік поспіль. Ісландія — єдина країна, де показник залученості в політичну діяльність перевищив 70 %. До першої десятки рейтингу також увійшли Норвегія, Фінляндія, Руанда, Швеція, Нікарагуа, Словенія, Ірландія, Нова Зеландія та Філіппіни. Зокрема, у Норвегії загальний рівень забезпечення рівності склав 83 %, у Фінляндії (82,3 %), Руанді (82,2 %) і Швеції (81,6 %). Великобританія посіла 15-е місце (77 %), піднявшись на п'ять позицій, США стали 49-ми (71,8 %), опустившись на 4 рядки. Останні сходинки посіли Сирія, Пакистан та Ємен. Аутсайдером рейтингу, як і в 2016 р., став Ємен (51,6 %) [19].

Разом з тим, наявні зворотні процеси у питаннях розвитку гендерної рівності.

Прогрес в досягненні гендерної рівності, що спостерігався в світі в останнє десятиліття, в 2017 р. припинився, відзначається в щорічній доповіді Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ). Світовий рух до гендерної рівності не просто зупинився, а й повернув назад. Це сталося вперше за історію спостережень з моменту першого дослідження Global Gender Gap Report в 2006 р. У порівнянні з 2016 р. середньосвітовий рівень забезпечення рівності статей знизився з 68,3 % до 68 %. Таким чином, гендерний розрив в 2017 р. склав 32 %, збільшившись в 82-х з 142 країн, які брали участь в дослідженні. При поточних темпах вирішення гендерних проблем знадобиться в середньому 100 років, щоб домогтися справжнього рівноправності, а в 2016 р. цей показник оцінювався у 83 роки. Найменше — 61 рік — для подолання глобальної гендерного розриву потрібно країнам Західної Європи, 62 роки — країнам Південної Азії, 79 років — країнам Латинської Америки і Карибського басейну. Народом Тропічної Африки для досягнення гендерної рівності знадобиться 102 роки, країнам Східної Європи і Центральної Азії — 128 років, Близькому Сходу і Північній Африці — 157 років, Східної Азії та Тихоокеанського регіону — 161 рік, Північній Америці — 168 років. У деяких сферах ситуація особливо складна: зокрема, для подолання гендерного розриву в галузі праці та зайнятості

знадобиться 217 років. Оскільки світ переходить від капіталізму до епохи, коли головною цінністю стає талант, а успіх держави визначається його інноваційністю, вигравати буде той, хто зможе успішно інтегрувати жінок в ці процеси, зазначають у ВЕФ [37].

На противагу зазначеному твердженню зроблено аналіз ймовірних наслідків впровадження гендерної рівності, зокрема в економічній сфері. Дослідження Міжнародного інституту McKinsey Global Institute засвідчили, що гендернорівна економіка забезпечить додаткові 28 трлн. дол. (або 26 %) до щорічного глобального ВВП до 2025 р. порівняно із нинішньою ситуацією. Реалізація економічної моделі повної гендерної рівності за впливом буде приблизно дорівнювати спільному впливу економік США та Китаю. Було визначено 10 географічних умовно однорідних «зон впливу», де реалізація гендерної політики на макрорівні зачіпатиме понад 75 % жіночого населення. Східна та Південносхідна Азія, Східна Європа та Центральна Азія, Західна Європа — по 9 %, Південна Азія (крім Індії), Середній Схід та Північна Африка, Північна Америка та Океанія — по 11 %, Африка південніше Сахари, Китай — 125, Латинська Америка — 14 %, Індія — 16 %, і у середньому по світу — 11 %. Це дослідження також виявило, що більше залучення жінок до складу робочої сили може підвищити ВВП США на 5 %, Японії — на 9 %, Італії — на 11 %, Південній Африці — на 10 %. Глобальні зони впливу мають споріднені соціально-економічні умови, але проблемні питання можуть бути узагальнені для всіх: неврахування неоплачуваної роботи та часу, що витрачений на неї; менше юридичних прав; відсутність представництва у владі; високий рівень насильства. Було узагальнено і виокремлено 6 напрямків для подолання гендерного розриву: фінансові стимули і підтримка, технології та інфраструктура, створення економічних можливостей, розвиток компетенцій, пропаганда та підвищення рівня обізнаності, закони і політики. Боротьба з гендерною нерівністю обов'язково призведе до змін всередині підприємств, приватні ініціативи займатимуть активну роль у взаємодії з урядами та неурядовими організаціями [14, с. 11–12].

Найкращі світові практики запровадження гендеру Європейський стандарт гендерної міцять такі характеристики. Створена фондом «Arbogus» під патронажем Європейської Комісії, ця відзнака — перший Європейський стандарт з рівності в світі праці, мета якої: створення по всій Європі спільної культури, яка була б націлена на просування рівності чоловіків і жінок в світі. У 2011 р. відзнакою було нагороджено «Mobistar» та групу «France Telecom-Orange». Німецька компанія «Deutsche Telekom» 2010 р. запровадила 35 % квоту задля збільшення кількості жінок-менеджерок. Мета квотування — надати можливість талановитим працівникам незалежно від статі реалізуватися у професійному житті. Окрім того, 60 % випускниць університетських програм із сфери бізнесу — жінки, які повинні мати можливість самореалізації. Італійська компанія «Telecom Italia» разом з іншими італійськими компаніями взяла участь у Лабораторії з рівних можливостей, розробивши у 2008 р. посібник «Практикуючи гендерну рівність у кар'єрах». Робоча група «Жінки на лідерських позиціях» започаткувала компанія «Sony» 2005 р. задля впровадження інноваційних засобів щодо поширення гендерного розмаїття у компаніях. До складу робочої групи увійшли такі компанії як «Sony», «Canon», «Groupe Danone», «DaimlerChrysler Financial Services», IBM, Intel, «Janssen Pharmaceutica», Microsoft, «STMicroelectronics», «TNT», «Toyota», «Vattenfall». У Данії 2007 р. Міністр із гендерної рівності та Конфедерація данських промисловців започаткували групу із десяти послів із гендерної рівності у менеджменті, мета діяльності яких — збільшення кількості жінок у керівництві державних і приватних компаній. В Ісландії у 2000 р. був прийнятий Закон про батьківську відпустку, який надає можливість як жінкам, так і чоловікам поєднувати сімейні обов'язки і роботу після народження дитини. У результаті 90 % татів беруть виділені спеціально для них 97 днів відпустки, аби провести перші дні дитини разом з нею [29, с. 47–48]. Загалом, найкраще процес гендерної рівності впроваджено в Європі.

2. Досвід впровадження гендерної рівності в країнах Європи — світового флагмана гендерної політики

Питання гендерної рівності стало одним з основних векторів політики **європейських країн**, в яких як на законодавчо-інституційному рівні, так і у виконанні законодавчої ініціативи та сприйнятті громадянами країн, гендерна паритетність виступає значним важелем розвитку соціуму. Загальною характеристикою країн, що досягли найкращих результатів у сфері подолання гендерної нерівності, виступають такі чинники: інституційна структура, правова база, зосередження в країнах найбільшої кількості центрів з гендерних досліджень, висока частка жінок в управлінні та політичних структурах. До таких країн можна віднести більшу частину високорозвинутих країн західної (християнської) цивілізації із одним з найвищих показників гендерної рівності на всіх рівнях. Деяко вирізняються від названої групи високорозвинені середземноморські країни, які, в цілому, мають високий рівень гендерного паритету та досягли значних результатів у питаннях гендерної політики, однак наявний нижчий рівень представленості жінок в управлінських та урядових структурах та вплив певних традиційних стереотипів щодо ролі жінки у суспільстві.

Доцільно виокремити країни, що перебували в соціалістичному таборі та колишні радянські республіки з домінуванням християнської релігії. Такі країни вирізняються нижчим рівнем розвитку гендерної свідомості, адже для них характерними є специфічні історичні умови залучення жінок до трудової діяльності, невелика частка представництва жінок в управлінні та урядових структурах (10–15 %), деяко нижчі економічні можливості жінок, наявність нелегальних та неформальних видів економічної діяльності і зайнятості жінок у них, нижча тривалість життя чоловіків, а також діяльність відносно невеликої кількості гендерних громадських організацій і слабка розробка сектору гендерної культури, тобто поширення серед соціуму гендерних стереотипів.

Підкреслимо, що європейські країни досягли значних здобутків у питаннях гендерного паритету.

Гендерна рівність у північних країнах Європи тісно пов'язана з проектом здійснення скандинавської моделі державного загального добробуту (welfare state) [9, 110]. Скандинавська модель держави загального добробуту асоціюється, перш за все, зі Швецією, зі шведською концепцією «folkhemmet». Ідея загального добробуту базується на соціально-демократичних, політичних та інтелектуальних традиціях, що запропонували ідею соціальних прав як ключ до досягнення рівності й управління суспільними відносинами на соціальному рівні. Соціальні права розуміються основним засобом досягнення мети «рівних життєвих шансів». Останні співвідносяться з проблемою значення класової нерівності й гендерної нерівності, враховуючи надання громадянам універсальних і висококваліфікованих послуг із соціального забезпечення. У Фінляндії існує всеохоплююча система материнських відпусток, до того ж Фінляндія стала практично першою країною у світі, яка запровадила відпустку для батьків по догляду за народженою дитиною (1978 р.), а матеріальна допомога становить приблизно 66 % від суми їх звичайного доходу. Одним з найвищих у світі є співвідношення жінок серед робочої сили Фінляндії: 69 % жінок у віці від 15 до 64 років працюють повний робочий день [9, 112]. Економічна незалежність жінок, яка типова для північних країн, реалізується за рахунок роздільного оподаткування, права на аборт, надання соціальних послуг. Фінські жінки першими в Європі та третіми у світі (після Нової Зеландії та Австралії) отримали право голосу 1906 р. Фінляндія, крім того, стала першою країною, що надала жінкам право бути обраними (теж у 1906 р.), із представництвом жінок у парламенті 37 %, а у муніципальних парламентах — 34 %. Підкреслимо, що у скандинавських країнах діють різні незалежні жіночі організації. У цих країнах є можливість публічно осмислити і оскаржити існуючі гендерні ідентичності та практики. Жіночі рухи виконують роль медіатора — посередника, виходячи з потреби і

бажання індивідуальних конкретних жінок на державний рівень в прийнятті рішень [9, 114].

У країнах Європи використовуються різні підходи для досягнення гендерної рівності у політиці — законодавче регулювання, запровадження інституту омбудсмена з рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, створення відповідних органів із забезпечення гендерної рівності у парламентах, діяльність громадських організацій тощо. Найпоширеніший спосіб забезпечення — створення системи законодавчої бази та запровадження механізмів їх дотримання.

Інституційні аспекти гендерної проблематики в Європейському Союзі виступають основою діяльності Європейського інституту гендерної рівності, який відіграє важливу роль у забезпеченні спеціальних знань, необхідних для розробки політики гендерної рівності в країнах ЄС. Робота інституту базується на основі даних, отриманих від держав-членів ЄС, міжнародних організацій та третіх країн, також інститут сприяє діалогу та обміну досвідом між соціальними партнерами, неурядовими організаціями та дослідницькими центрами [36]. Запроваджено посади омбудсмена з рівних прав та можливостей для правового захисту та контролю за виконанням гендерних законів у Норвегії, Швеції, Фінляндії, Литві, Німеччині, Словенії. У багатьох європейських парламентах створено відповідні парламентські органи із забезпечення гендерної рівності. Наприклад, у Національній асамблеї Словенії працює Комісія з проведення політики в інтересах жінок, в Естонії — Асоціація жінок-депутатів різних політичних партій, яка координує гендерні питання, у Бельгії — Консультативний комітет з питань рівних можливостей у верхній палаті Федерального парламенту, у Франції — в двох палатах парламенту — парламентські делегації з питань прав жінок і рівних можливостей жінок та чоловіків. У Швеції для вирішення гендерних питань діє т. зв. метод «трьох Р»: репрезентація, ресурси, реальність, згідно якого передбачено підрахування загальної кількості чоловіків і жінок у всіх категоріях (керівництво,

персонал, користувачі і под.), а також щодо розподілу між ними ресурсів та аналізу причин нерівності. Цікавим є досвід впровадження гендерної рівності в Австрії, де на урядовому рівні у кожному міністерстві призначається комісар із рівного ставлення, а також існують міжміністерські робочі групи: з гендерної рівності — виробляє пропозиції з усіх питань рівноправного ставлення та просування жінок на державній службі; з гендерного інтегрування — розробляє стратегії та методи реалізації концепції гендерної рівності в рамках міністерств на політичному рівні [39, с. 13–14].

На сучасному етапі явище гендерної нерівності охоплює всі сфери життєдіяльності людини. Можна стверджувати, що нерівність жінок і чоловіків, насамперед, існує на рівні буденної свідомості. Більшість чоловіків вважають, що успіх у професійній діяльності для жінки є неважливим, проте найбагатшими країнами світу, що мають розвинену економіку, керують жінки. Серед таких країн першу сходинку посідає Англія з королевою Єлизаветою II, яка керує країною шістдесят шостий рік і є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил країни. Варто згадати й про «залізну леді» Великобританії Маргарет Тетчер. Доречно зауважити, що в парламенті Великобританії п'ятдесят відсотків жінок. Друге місце посідає Данія. Королева Маргрете II понад сорок років керує державою. У Данії діє Рада щодо статусу чоловіків і жінок, двадцять два відсотки жінок займають керівні посади. Третє місце посідають Нідерланди. Королева Нідерландів Беатрікс керує країною більше ніж тридцять років. На четвертому місці — Ірландія, президентом якої двічі обиралася Мері Патрісія Макеліс, яка включена в список ста найвпливовіших жінок світу. У сучасній Ірландії діє спеціальне законодавство у сфері гендерної нерівності. П'яту позицію має Німеччина. Ангела Меркель — федеральний канцлер Німеччини. Шосте місце належить Швейцарії. Президент Швейцарії — Евелін Відмер. Сьома сходинка — у Фінляндії. Тар'я Кааріна Галонен — одинадцятий президент Фінляндії, яка перебувала на цій посаді двічі. Фінляндія — одна з найперших країн світу, в якій узакони-

ли виборчі права жінок. Восьме місце посідає Швеція. У Швеції зареєстровано найвищий рівень зайнятості жіночого населення — вісімдесят відсотків. Дев'ятьох сходинок належить Литві з Далю Грибаускайте. Десяту позицію посідає Австрія. В уряді Австрії більше ніж тридцять відсотків жінок [25, с. 62].

Жінки країн Скандинавії (Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія та Швеція) за багатьма параметрами політичної участі, з-поміж іншого по представленості в законодавчих органах та урядах, у муніципалітетах та органах регіонального управління, випереджають інші країни світу. Вони посідають посади голів великих міст, спікерів у парламентах, лідерів політичних партій. Успішне просування до гендерної рівності в скандинавських країнах пов'язане з тим, що держави у цих країнах розглядають емансипацію жінок як найважливішу проблему всього суспільства. Вони вважають забезпечення рівних прав і можливостей для жінок одним зі своїх пріоритетних завдань, за що їх справедливо називають «феміністськими». Причому просування до гендерного паритету в цих країнах поєднує два аспекти — політичну емансипацію жінок і створення державного механізму гендерної рівності [56].

Безперечно, проблема рівності між чоловіками та жінками залишається актуальною й для низки провідних європейських держав. Зокрема, це стосується й Федеративної Республіки Німеччина. До прикладу, лише 5 % посад бургомістрів у німецьких містах із населенням понад 10000 жителів обіймають жінки. Квоти та інструменти, що забезпечують рівноправність жінок, запроваджено також в Об'єднанні німецьких профспілок. Однак в економіці ситуація є дещо іншою: у середині останнього десятиліття на 685 чоловіків у правліннях 100 найбільших підприємств припадало лише 4 жінки. Серед розмаїття організацій, які займаються захистом прав та свободи жінок, варто виокремити Німецьку «Раду жінок» — об'єднання, що фінансується переважно з громадських коштів, з надходжень Федерального міністерства сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді. «Раду жінок» визнано неурядовою організацією,

яка має особливий дорадчий статус у Економічній та Соціальній радах ООН. Найвищим органом німецької «Ради жінок» є збори членів ради [57].

Гендерно збалансоване представництво в політичному врядуванні є наріжним каменем сучасної відповідальної демократії та ключовою умовою утвердження гендерної рівності в суспільстві. Незважаючи на очевидний факт, що гендерний склад обраних представників має відображати гендерний склад населення, поступ держав-членів ЄС на шляху до досягнення такої відповідності є надто повільним. Відзначається також, що за останні десять років на рівні ЄС було досягнуто більш ніж скромного поступу стосовного збалансованого представництва статей — частка жінок зросла лише на 4 %, тобто з 22 % в 2003 р. до 26 % у 2012 р. Водночас в ряді держав-членів, зокрема Словенії, Франції, Греції, Італії, Португалії та Іспанії, спостерігається суттєвий прогрес. У чотирьох із цих країн — Словенії, Франції, Іспанії та Португалії — свого часу було запроваджено систему обов'язкового електорального гендерного квотування (до прикладу, у Словенії — 35 % представництва жінок). Важливим етапом на шляху до розширення участі жінок у політичному житті на національному рівні є їх представництво на регіональному та місцевому рівнях. На рівні ЄС частка жінок у регіональних та місцевих представницьких органах становить в середньому 32 %, тоді як в національних парламентах — 26 %. У чотирьох державах-членах ЄС рівень представництва жінок у регіональних асамблеях перевищує 40 % (Франція, Іспанія, Фінляндія та Швеція), а в шести є більшим, ніж 30 % (Велика Британія, Австрія, Нідерланди, Німеччина, Данія, Бельгія). Проте в Угорщині, Італії та Румунії цей рівень є нижчим за 15 %. У багатьох державах-членах рівень представництва жінок у місцевих або регіональних представницьких органах є досить близьким до аналогічного показника в національному парламенті. На місцевому рівні збалансованого представництва (щонайменше 40 % кожної статі) досягнуто лише в Швеції, а у Великій Британії, Фінляндії, Латвії,

Франції, Іспанії, Данії та Бельгії частка жінок становить не менше 30 % членів місцевих рад [49].

У процесі історичного розвитку жіноча праця перетворилася на значну силу, яка відіграє важливу роль в економіці та постійно зростає. Гендерний розрив у рівні заробітної плати жінок і чоловіків залишається актуальною проблемою в ЄС і серйозною перешкодою на шляху утвердження гендерної рівності в державах-членах ЄС. Причинами зазначеної тенденції виступають: пряма дискримінація (менша платня жінкам на чверть суми), менше оцінювання компетенції жінок, сегрегація на ринку праці, традиції та звичаї (менше представництво жінок у сфері науки та техніки, а також догляд за дітьми та переривання кар'єри жінками). З нових розрахунків, зроблених на основі «Огляду структури заробітної платні», видно, що існують значні відмінності між державами-членами ЄС в гендерному розриві в рівні заробітної платні, величина якого коливається від менше ніж 10 % у Словенії, Італії, Польщі та Люксембургу до більше ніж 20 % у Словаччині, Великій Британії, Чеській Республіці, Німеччині, Австрії та Греції, а також понад 25 % в Естонії. У 2011 р. в ЄС неврегульована різниця в оплаті праці становила 16,2 %. Однак у 2008 р. ця різниця становила 17,3 %, тобто за три роки вона зменшилась на 1,1 %. Зниження гендерного розриву в оплаті праці були також зафіксовані в оплаті праці в 17 державах-країнах. У 2006 р. Європейською Радою і Парламентом ЄС була прийнята директива щодо імплементації принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та видів діяльності (2006/54/ЄС від 5 липня 2006 р.) [48, с. 6]. Принцип рівнозначного ставлення до жінок та чоловіків стосується також і найму на роботу. Цей принцип також сприятиме зростанню визнання рівноправності обох статей в роботі, що проводиться подружжям. Стосовно цього питання розроблена Директива 2010/41/EU Європейського Парламенту та Ради від 7 липня 2010 р., згідно якої принцип рівного ставлення до жінок та чоловіків повинен застосовуватися при створенні, оснащенні або

розширенні бізнесу, у документі розглядаються питання, що стосуються пар із спільним бізнесом та прав материнства [36]. Досягнення рівної плати за однакову роботу або роботу, що має однакову вартість, є одним з п'яти пріоритетів прийнятої в ЄС у вересні 2010 р. «Стратегії досягнення рівності між жінками та чоловіками на 2010—2015 рр.», іншими пріоритетами є: однакова економічна незалежність жінок та чоловіків, рівність у прийнятті політичних та економічних рішень, гідність, захищеність та припинення гендерного насильства, сприяння утвердження гендерної рівності за межами ЄС. По суті цей документ є робочою програмою Європейської комісії з питань гендерної рівності [48, с. 10].

3. Дискусійність становлення, розвитку та імплементації гендерених питань у політиці країн Північної Америки (США, Канада)

На сьогодні сучасний світ — це велика система, де кожна її частина залежить одна від одної. Постійні зв'язки, спільні проблеми об'єднують держави, створюючи організації, які забезпечують розвиток і постійну безпеку людському суспільству. Сьогодні великі країни-лідери постають на противагу цим проблемам, і доля світового суспільства майбутнього, фактично, залежить від них. Так, наприклад, така держава як **Сполучені Штати Америки** належить до країн великої сімки, допомагає іншим країнам, підтримує демократичний лад, однак разом із зазначеним, не у всіх питаннях базується на основі конвенцій, визнаних у переважній більшості країн. До таких не до кінця розроблених проблем відноситься і питання законодавчого закріплення гендерної рівності у США. Гендерна політика тут сформувалась кардинально іншим шляхом, ніж у європейських країнах, це було обумовлено іншою політичною системою та місцевими особливостями. Протягом 1960—1970-х рр., в результаті формального закріплення гендерної рівності в США встановлюється «гендерно

нейтральна» політика, а у 1980–1990-х рр. — у зв'язку з переходом до стратегії рівних можливостей, що передбачає використання «позитивних дій» та спеціальних прав жінок — «гендерно чутлива».

Гендерна політика, спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків та ліквідацію будь яких форм дискримінації за ознакою статі, дала чималі результати і здобутки у країнах із розвиненою демократією. Наприклад, у США до другої половини ХХ ст. жінки не мали можливості створювати власний бізнес, отримувати кредити у банках, отримувати освіту юриста. Лише у 1972 р. у США було заборонено дискримінацію за ознакою статі у сфері вищої освіти. Сьогодні в країні прийнято нову стратегію — гендерно-чуттєву політику, яка передбачає різного роду підтримку жінок у різних сферах, у тому числі пільги при працевлаштуванні, при отриманні освіти. Сьогодні американки представлені навіть у збройних силах — 11,5 %, а також у політиці. Вже тричі посаду держсекретаря США обіймали жінки — М. Олбрайт, К. Райз, Х. Клінтон [59, с. 82].

У політиці США проблема гендеру постає як дискусійна, адже постійно змушує її мешканців вдаватися до змін, шукати шляхи подолання, постійно змагатися за краще місце. Але рівність — це далеко не перегони, а особисто узгоджене об'єднання всього суспільства на основі рівних прав. На початку ХХ ст. у реалізації політики гендерної рівності у важливо підкреслити позитивну роль у США спеціального виконавчого органу — Бюро з питань жіночої зайнятості при Міністерстві праці США, створеного ще в 1920 р., з метою покращення становища працюючих жінок. Цей державний орган — єдиний підрозділ виконавчої влади на федеральному рівні — має винятковий мандат у сфері вирішення проблем працюючих американок. Бюро вплинуло на розвиток жіночих інтересів у трьох напрямках: визнанні законних прав жінки, яка працює поза будинком; у встановленні більш тісних контактів серед працюючих жінок; у виробленні державної політики у сфері гендерних відносин. Під егідою Бюро була створена мережа комісій із жіночих питань,

щорічні збори яких сприяли виробленню урядової політики, що враховує реальні інтереси жінок. Діяльність зі створення комісій на місцях стимулювала координацію дій серед громадських об'єднань жінок, наслідком якої стало народження однієї із впливових громадських організацій — Національної організації жінок. І хоча комісії поступово набули самостійності і перестали залежати від Бюро, цей державний орган продовжує стежити за їх діяльністю. Бюро разом із неурядовими групами, особливо на регіональному і місцевому рівні, допомагає працюючим жінкам найбільш ефективно використовувати свої права. Успішна діяльність Бюро з питань зайнятості жінок Міністерства праці США зустріла міжнародний інтерес: діяльність Бюро розглядалася як модель аналогічного підрозділу в уряді Франції. Таким чином, послідовна законодавча політика, спрямована на створення рівних можливостей для жінок на ринку праці, у результаті наполегливих дій активістів жіночого руху в США стимулювала зміни в соціально-економічному становищі американських жінок [11].

Винятково важливе значення для розвитку законодавчої бази у сфері правового регулювання трудових відносин мав закон США «Про громадянські права» 1964 р., який сприяв ліквідації нерівності при прийнятті на роботу. У 1972 р. закон був доповнений положеннями, що поширювали його вплив на кадровий склад федерального і місцевого апаратів органів виконавчої влади. Комісією з рівних можливостей були розроблені й опубліковані інструкції, в яких визначалося поняття дискримінації за ознакою статі, що у свою чергу спростило звернення жінок до суду. Доповненням ст. VII Закону про громадянські права 1964 р. став Закон про громадянські права 1991 р., який визнав протиправними акти сексуальних домагань щодо жінок на роботі. Закон про рівність пенсійного забезпечення 1984 р. усунув багато перешкод, що заважали жінкам заробити власну пенсію й одержувати пенсійний дохід після розлучення або в разі смерті чоловіка. Закон заборонив існуючу практику, за якою переривання стажу працюючою жінкою, яка виховує малолітніх

дітей, позбавляло її права на одержання пенсії. Закон про федеральну освіту 1975 р. з поправками 1978 р. забезпечував набуття середньої освіти і професійних навичок особами, які не були задіяні на ринку праці, оскільки не мали відповідної кваліфікації, більшість з яких становили жінки. Вражаючий характер завоювань американок у напрямі забезпечення гендерної рівності в суспільстві за відносно короткий історичний період не знімає з порядку денного багато невіршених проблем. І це пов'язано насамперед з Поправкою до Конституції США про політичну рівність жінок, яка була вперше подана до Конгресу ще в 1923 р., але заблокована штатами на етапі ратифікації. Не вистачало голосів трьох штатів до 2/3, необхідних для її проходження [13, с.146]. Тому ратифікація поправки залишається історичним завданням сучасного американського суспільства. Адже США дотепер не ратифікували Конвенцію ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок». Це єдина індустріально розвинута демократична держава, яка ще не визнала Конвенцію, і це ставить її в ряд з такими країнами, як Судан і Афганістан [33, с. 110].

Разом з тим, стосовно гострих проблем правового становища жінок у США були розроблені й набули гласності плани подолання кризових ситуацій, прийняті нові закони і проведені комплексні перевірки законодавства з метою виявлення тих законодавчих актів, в яких містяться дискримінаційні положення. У результаті чимало законів та інструкцій були доповнені поправками. Жіночий рух у США другої половини ХХ ст. визначив основні ідейні й організаційні форми гендерної політики для більшості західних індустріальних держав. Нова хвиля масового жіночого руху у 60-ті роки ХХ ст. не обмежувалася формально-юридичною рівноправністю, вона стала свого роду соціокультурною революцією в Америці, яка підірвала колишню патріархальну систему цінностей, соціальних практик та інститутів [11, с. 163].

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. була проведена тотальна перевірка законодавства США для того, щоб виявити законодавчі акти, в

яких існували положення дискримінаційного характеру. У результаті чимало законів та інструкцій були доповнені поправками, що знімають дискримінаційні ознаки. 1986 р. Генеральним прокурором США були переглянуті федеральні закони, інструкції, практика застосування законодавчих положень, яка допускала нерівність за статевою ознакою. Гендерна політика, спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків та ліквідацію будь яких форм дискримінації за ознакою статі, дала чималі результати і здобутки у країнах із розвинуеною демократією. Сьогодні в країні прийнято нову стратегію — гендерно-чуттєву політику, яка передбачає різного роду підтримку жінок у різних сферах, у тому числі пільги при працевлаштуванні, при отриманні освіти [42, с. 168].

У сфері забезпечення гендерної рівності США відомі, зокрема, серед міжнародної спільноти, як країна, що успішно працює із питань подолання гендерного насильства. Так, Національна коаліція проти домашнього насильства вже понад 30 років займається подоланням насильства в сім'ї. Окрім «16 днів протидії насильству», у США створено окремі кампанії для привернення уваги до певних аспектів цієї проблеми. Досвід США щодо боротьби з гендерним насильством є цінним з погляду на його довготривалість і масштабність. Ще в 1960 — 70-х рр. проблема гендерного насильства актуалізувалася завдяки активісткам другої хвилі фемінізму. Тепер це — цілий рух проти насильства, який об'єднує велику кількість державних структур і громадських організацій. Важливою ознакою активності є те, що чоловіки на рівні із жінками долучилися до діяльності з подолання насильства, зайнявши свою нішу, яку називають чоловічим рухом проти насильства (antiviolence men's movement). Активісти чоловічого руху проти насильства створили чоловічі організації, у тому числі й «Чоловіки можуть зупинити згвалтування», заснованої у 1997 р. у Вашингтоні. «Чоловіки можуть зупинити згвалтування» (Men Can Stop Rape) Згідно концепції організації «Звернення до чоловіків» (A Call To Men) чоловіки завжди долучалися

до жіночого руху, що боровся проти домашнього насильства. Коаліція проти сексуального насильства штату Колорадо (Colorado Coalition against Sexual Assault) розробила на перший погляд досить простий механізм меншого втручання, чоловіки стають менш помітною силою. Наразі в США ситуація змінюється: чоловіки звертаються до інших чоловіків щодо глобальної проблеми насильства проти жінок [30, с. 30].

Економічне становище жінок у США характеризується зростанням зайнятості й розширенням доступу жінок до незалежних джерел доходів. Наприклад, за останні п'ятдесят років кількість працюючих жінок зросла з 35 до 60 %, і на початку XXI ст. жінки становили 46 % робочої сили в США, і цей показник продовжує зростати. Останніми десятиліттями в США спостерігається значне збільшення кількості працюючих матерів (понад 20 млн), що є найбільш відчутною зміною у складі робочої сили. У цілому, 67 % жінок, які виховують дітей, зайняті на ринку праці. Цей показник зайнятості такий же високий, як і серед чоловіків. Характерно, що навіть серед жінок, які виховують малолітніх дітей, кожна друга жінка працює; 33 % працюючих матерів — основні годувальниці родини; 50 % родин із дітьми потребують доходів обох батьків (у 70-ті рр. XX ст. таких родин налічувалося понад 36 %). Родини з дітьми, у яких батько — єдиний годувальник, а дружина господарює, складають лише 25 %. Таким чином, американські жінки годують майже стільки ж родин, скільки й чоловіки, а 14-мільйонна армія непрацюючих жінок-домогосподарок — це велике потенційне джерело ринку праці [33, с. 34].

У результаті діяльності жіночих громадських організацій та під їх тиском поступово був сформований державний механізм гендерної політики, що охопив всі три гілки влади. Антидискримінаційне законодавство підкріплювалось створенням низки структур виконавчої влади (наприклад, Президентська комісія по статусу жінок), що відповідали за утвердження принципу гендерної рівності на практиці. Судова система на всіх рівнях розглядала справи щодо

гендерної дискримінації, а Верховний Суд відміняв закони, що мали дискримінаційний характер.

Американські дослідники розглядають гендерну освіту як частину ідеології освіти, спрямовану на формування гендерної рівності та подолання негативних гендерних стереотипів. Гендерний характер освіти виражається не лише у змісті навчальних програм або курсів, але й в організації навчального закладу, гендерній стратифікації викладацького складу, стилі викладання. В усіх закладах вищої освіти США діють документи, що регулюють практично усі питання життєдіяльності університетського співтовариства, у тому числі й ті, що стосуються проблем насилля, сексуальних домагань, дискримінації на основі расового та етнічного походження, релігійного віросповідання чи політичних поглядів тощо. Зазначимо, що термін «гендерна освіта» в американській науковій літературі не є типовим і часто вживаним. Натомість гендерне спрямування освіти аналізується та розкривається через такі терміни як гендерний підхід («gender approach»), впровадження гендерної проблематики («gender mainstreaming»), гендерна перспектива («gender perspective») тощо. Значного поширення у США набули гендерні дослідження різних аспектів системи вищої освіти, зокрема гендерного дисбалансу в освіті загалом; гендерної рівності чоловіків та жінок в опануванні різних професій, у менеджменті освіти, у науковій діяльності; участі сексуальних меншин у навчальному процесі тощо [8, с. 22].

Отже, проблема гендерної рівності у США, яка була актуальною впродовж усього ХХ ст., і досі не є остаточно вирішеною, зокрема, у законодавчому аспекті. Склалася своєрідна ширма, за якою в країні приховуються наслідки гендерної нерівності, що можуть проявитися з часом. Одним зі шляхів вирішення цього питання може стати єдність та бажання ратифікувати відповідні поправки у законах щодо гендерних питань. Разом з тим, США пропагує та захищає громадянські та політичні свободи на такому високому рівні, що це надає підстави вважати Америку країною «демократії

в дії». Тому є усі підстави вважати, що питання гендерної рівності знайде комплексне вирішення [11, с. 167].

Країни Північної Америки — Канада і США — подолали майже 75 % свого гендерного розриву, дещо поліпшивши результати з 2006 р. на 2014 р. Найсуттєвіші зміни зафіксовано в категорії участі в економічній діяльності та можливостей головним чином завдяки помітному зростанню кількості жінок на міністерських або еквівалентних ним посадах в обох країнах регіону. Канада і США мають високий загальний рейтинг (19-те і 20-те місця відповідно), вони також досягли високих результатів у категоріях освіти (гендерний розрив повністю ліквідовано) та участі в економічній діяльності і можливостей (гендерний розрив подолано до 82 %), навіть незважаючи на допущене в 2014 р. незначне зниження показників в останній. Що стосується категорії розширення можливостей в політиці, Північна Америка залишається на п'ятому місці одразу перед країнами Близького Сходу і Північної Африки [51, с. 6].

У 70–80-х рр. XX ст. суспільство **Канади** на конституційному рівні визнало принцип гендерної рівності, що забезпечило жінкам рівні можливості участі в суспільно-політичному житті. Канада однією з перших держав підписала і ратифікувала низку міжнародних документів, що визначають правове становище жінок, серед яких важливе місце посідає Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.). Канадські політики спочатку вважали, що гендерної рівності можна досягти через надання жінкам і чоловікам рівних можливостей на тій підставі, що це забезпечить однакові результати. Проте згодом було виявлено, що такий підхід не обов'язково приводить до рівних результатів. Канадський федеральний уряд ще в 1995 р. зобов'язав федеральні міністерства і відомства проводити гендерний аналіз політичних заходів і законодавства країни. З цією метою Міністерство з питань становища жінок розробило спеціальний документ «Гендерний аналіз: керівництво з розробки стратегії», що став частиною модельного проекту, спрямованого на впровадження такої форми аналізу протягом

5 років. Саме цією концепцією і зумовлена структура підрозділів виконавчої влади з питань становища жінок. Зокрема, у структурі державного апарату в межах виконавчої гілки влади працюють такі органи: Міністерство з питань становища жінок (найважливішими сферами його діяльності є: вирішення питань законодавчого регулювання прав жінок на ринку праці, у галузі освіти, професійної перепідготовки, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо), Консультативна рада з питань становища жінок (незалежна організація, яка була заснована федеральним урядом в 1971 р., є органічною частиною державного механізму з питань вдосконалення правового становища жінок, діяльність якого спрямована на інформування канадської громадськості й владних структур усіх гілок влади) [60, с. 79].

Члени Консультативної ради забезпечують постійний зв'язок з жіночими організаціями провінцій і територій Канади, підтримують проведення науково-дослідних програм, формулюють рекомендації з широкого кола питань, від вирішення яких залежить підвищення статусу жінки в суспільстві.), Міжвідомчий комітет з інтеграції інтересів жінок (є інформаційним джерелом населення про урядові програми і політику щодо вдосконалення становища жінок з такими функціями: обговорення нових проблем; поширення інформації в межах федеральної виконавчої влади; підготовка рекомендацій міністрові у справах жінок; підтримка мережі експертів у справах жінок.), Департаменти суб'єктів федерації (територій і провінцій) у справах жінок (представництва по території Канади). «Жіноча програма», яку було створено ще в 1973 р., починаючи з 1995 р. є основним джерелом фінансування і технічної допомоги жіночим та іншим громадським організаціям, які сприяють впровадженню гендерної рівності та справедливості в канадське суспільство [12].

Таким чином, значних успіхів у питаннях гендерної політики досягнуто в Канаді. Перш за все діяльність уряду Канади спрямована на допомогу жінкам у соціально-економічній сфері. З 1988 р.

у країні діють спеціальні програми щодо підтримки жіночого малого бізнесу, що передбачає сприятливе оподаткування, пільгову кредитну політику тощо. Серед сучасних канадок 43 % отримують ступінь магістра і захищають дисертації. Однак щодо участі в політичному житті, успіхи жінок як Канади, так і США скромніші, ніж у європейських жінок [59, с. 82].

Свій внесок роблять і неурядові організації Канади. Так, неурядовою дослідною організацією «Канадський науково-дослідний інститут з поліпшення становища жінок» розроблено так званий інтерсекційний підхід. Інтерсекційність розглядає одночасні взаємодії між різними аспектами соціальної ідентичності (наприклад, раса, етнічна належність, гендер, належність до корінних народів, клас, релігія, географічне положення, вік, дієздатність, імміграційний статус), а також вплив систем і процесів пригноблення та підкорення (наприклад, расизм, класизм, сексизм, ейблеїзм). Інтерсекційний аналіз виходить з того, що пригноблення спричиняють множинні й нероздільні системи і процеси, що перетинаються між собою. Цей підхід пропагують науковці, його вже застосовують у деяких країнах Європи; з урахуванням певних аспектів цього підходу в Канаді розробляються інші новітні підходи. Нарешті, останніми роками в ряді розвинених демократичних країн, зокрема в Канаді, почали використовувати удосконалену версію гендерного аналізу, яка отримала назву «гендерний аналіз+» (ГА+). Канадські експерти позиціонують ГА+ як наступний крок у розвитку гендерного аналізу, який дозволяє розкрити повний спектр відмінностей між жінками та чоловіками, а також у межах групи жінок і у межах групи чоловіків — в усьому їх розмаїтті. Іншими словами — це спроба включити інтерсекційність (взаємодію різних за походженням чинників дискримінації) до впровадження гендерного підходу [50, с. 46].

У канадському суспільстві існує декілька напрямків розвитку жіночого руху, зокрема, виділяють такі проблеми. З одного боку, забезпечити рівність прав з чоловіками щодо реалізації права

жінки та якісну професійну реалізацію. На противагу цьому погляду, частина канадського суспільства виступає за скорочення низки соціальних пільг, серед таких і виплата для одиноких матерів та розведених жінок з дітьми, за збереження повних родин та відведення ролі для жінки як основи сімейного упорядкування та домівки. Нарешті інша частина канадських політичних сил визначає пріоритетними сферами своєї діяльності просування жінок на вищі державні та політичні керівні посади. І хоча не всі поставлені проблеми вирішені, саме жіночий канадський рух домогся уваги та діяльності урядових структур у сфері гендерної політики.

4. Здобутки та дисбаланси реалізації гендерної політики в країнах Центральної та Латинської Америки

Країни Центральної та Латинської Америки щодо гендерної рівності, в цілому, мають ситуацію дуже схожу на країни колишнього соцтабору та пострадянські країни. Характерною є закономірність підвищення економічної активності жінок з погіршенням економічної ситуації. Країни з високим рівнем гендерного паритету характеризуються відносно високим рівнем залучення жінок до управління, політичної діяльності, високою економічною активністю жінок, але досить суттєвим розривом у заробітній платі. Існує проблема низької тривалості життя чоловічого населення. Країни з низьким рівнем гендерного паритету — вирізняються значною задіяністю жінок в неформальних та нелегальних видах економічної діяльності, а також низькою ефективністю праці, в окремих країнах постає проблема гендерної нерівності в освітній сфері. У деяких країнах карибського басейну, через значне розшарування суспільства існує парадоксальна ситуація, за якої охоплення базовою освітою з боку жінок менша, але вагомий відсоток жінок в управлінні. Вагома й частка жінок в парламентах країн Південної

Америци — не менше 30 %. Попри окреме розширення політичної участі жінок (яке зумовлене якраз збільшенням кількості парламентарок) це не є самостійним дієвим засобом для ефективного розвитку країн. Адже жінки залишаються суттєво недопредставленими в інших владних інститутах та впливових структурах. Окрім того, протягом багатьох років розрив між заробітною платою жінок та чоловіків залишається стабільно великим. Загальні тенденції гендерних відносин зазначеного регіону прослідковуються на прикладі ряду країн.

Так, в ряді країн Латинської Америци були прийняті закони, що регулюють участь жінок в політичному житті, зокрема, так звані «закони про гендерні квоти», що встановлюють гарантовану кількість місць для жінок в державних інститутах, адміністративному управлінні або при занятті керівних посад. У 90-ті рр. ХХ ст. закони про квоти прийняли Аргентина (1991 р.), Мексика, Коста-Ріка, Парагвай (всі — у 1996 р.), Болівія, Бразилія, Панама, Домініканська Республіка, Перу (всі — у 1997 р.). У 1998 р. такий закон був затверджений у Венесуелі, але 2000 р. скасований урядом У. Чавеса як антиконституційний. У Колумбії закон про квоти з'явився в 1999 р., 2001 р. скасований, але в 2002 р. все ж була встановлена 30 % квота жіночого представництва в органах влади, яка на практиці не застосовувалася. У 2000 р. закони про квоти прийняли також в Еквадорі та Гондурасі, у 2008 р. — в Уругваї. Розмір квоти відрізнявся, при цьому мінімум становив 20 % (Парагвай), максимум — 40 % (Коста-Ріка). Втім, були і залишаються противники квотування, і серед них чимало жінок. Один з їхніх аргументів полягає в тому, що цим законом часто користувалися чоловіки, котрі обіймали різні керівні пости, для надання місць в органах управління дружинам, сестрам і т. д. з метою підтримки своєї політики. Проте, сам факт прийняття країнами закону про квоти — велике досягнення в порівнянні з нормами, встановленими в інших регіонах світу. Наприклад, в державах Євросоюзу такі норми застосовуються лише в Іспанії, Бельгії і Франції.

Закон про квоти працював в різних країнах з різним ступенем ефективності. Так, в Бразилії, Колумбії і Парагваї він був і залишається порожньою формальністю, а, наприклад, в Аргентині він працює з великою віддачою [52, с. 41–42].

Вищого рівня гендерної паритетності досягнуто в **Аргентині**. Конституція Аргентини 1853 р. обходила питання гендерної нерівності: ст. 21 наказувала всім громадянам захищати країну зі зброєю в руках, коли це необхідно, але оскільки жінки не допускалися до служби в армії, то їм не надавалися права голосу та участі в політичному житті країни. Прийнятий у 1912 р. закон про спільне голосування також не давав жінкам право обирати і бути обраними до органів влади. Тільки в 1947 р. жінки стали рівноправними учасницями політичного життя Аргентини. Жінки-депутати за результатами виборів 2009 р. посідали 107 місць в Палаті депутатів (41,63 % від загальної чисельності депутатського корпусу) і 27 місць в Сенаті (37,5 % від загальної чисельності сенаторів). Можна зробити висновок, що в Аргентині політичні успіхи жінок сприяють викоріненню гендерної нерівності в різних сферах суспільного життя [7].

У 2012 р. Аргентина прийняла перший у світі закон про гендерну ідентичність, який не містить вимог проходження медичних втручань. Подібні закони були прийняті у Колумбії, Данії, Ірландії, Мальті та Норвегії. Також, у 2014 р., Верховний суд Індії визнав право громадян «самостійно визначати свій гендер», однак поки що немає законодавчої бази для імплементації цього рішення. Аргентинський «Закон про гендерної ідентичності», прийнятий 8 травня 2012 р., є найпрогресивнішим на сьогоднішній день нормативним актом, в якому вперше були максимально повно сформульовані і визнані права трансгендерних людей на самовизначення, юридичне визнання ідентичності, захист від дискримінації та кваліфіковану медичну допомогу [20].

У парламенті Аргентини засідає 122 парламентарки, що становить 37 % від його загального складу, однак жінки майже відсутні у міністерствах. Найкращі результати щодо відсутності гендерного

розриву між чоловіками та жінками спостерігаються в сфері охорони здоров'я та політичних прав і свобод. Разом з тим, жінки значно менше представлені на керівних посадах, отримують меншу заробітну платню в однакових сферах діяльності [32].

Оглядово зупинемось реалізації гендерних питань в інших країнах зазначеного регіону.

Жінки в **Колумбії** є найбільш вразливою категорією населення. Так, за даними місцевих правозахисних організацій, в країні на 100 безробітних припадає 54 жінки, 52 % жінок живуть за межею бідності. Ситуація ускладнюється тим, що більше половини працюючих жінок Колумбії трудяться в тіньових секторах економіки. Для жінок Колумбії (близько 42 %) характерно раннє дітонародження і вступ в шлюб, що перешкоджає отриманню освіти та побудови кар'єри. У половини колумбійських жінок немає базового 7-річної освіти. Домашнє насильство є гострою проблемою для колумбійського суспільства, представляючи собою основну загрозу правам жінки на життя і гідне існування. Феміністські організації (наприклад, Загальнонаціональний союз жінок) — активні учасники громадянського суспільства Колумбії. Так, в 2003 р. представниці понад 300 жіночих об'єднань організували марш миру, вимагаючи від властей країни зупинити кровопролиття в провінції Путумайо, де протягом декількох десятків років йде громадянська війна. Раніше жінки виступили з подібними акціями в 1996 р. у провінції Ураба і в 2001 р. у місті Барранкабермеха. Жіночі рухи часто виступають медіаторами мирного процесу. Нерідко активістки жіночих організацій піддаються насильству з боку воєнізованих угруповань. Колумбія активно бере участь в різних внутрішньоамериканських ініціативах, спрямованих на подолання гендерних протиріч. Виборчі права жінки Колумбії отримали в 1954 р. За результатами парламентських виборів 2006 р. жінки отримали 8,43 % місць від загального числа обраних до Палати представників (14 жінок-депутатів). У Сенаті засідали 12 жінок (11,76 % від загальної чисельності сенаторів) [5].

Попри те, що в парламенті **Болівії** жінки становлять 43,8 % від його загального складу, їх чисельність в міністерствах та інших владних інститутах — зовсім невелика. Також існує значний розрив у розрізі політичних та економічних можливостей, адже жінки отримують значно меншу заробітну платню за однакову діяльність та майже не посідають керівних посад.

У **Нікарагуа** жінки становлять 42,4 % від загального складу парламенту, у міністерствах жінок навіть більше, ніж чоловіків. Однією з наявних проблем є несприятливі умови для розвитку бізнесу. Найкращі результати щодо відсутності розриву спостерігаються у сфері охорони здоров'я (перша позиція у світовому рейтингу), освіти та розширенні політичних можливостей. Найбільш значний розрив спостерігається в отриманні заробітної платні, оскільки жінки отримують платню в рази меншу.

У парламенті **Екватору** присутні 57 жінок, що становить 41,6 % від його загального складу, але суттєво недопредставлені в міністерствах та інших владних інститутах. Особливо проблемною залишається економічна сфера: жінки, порівняно з чоловіками, набагато менше очолюють керівні посади. Цікаво, що на всіх рівнях жінки в більшій кількості отримують доступ до освіти.

Значна нерівність спостерігається у гендерних стосунках для **мексиканських** жінок, які отримують меншу заробітну платню відносно чоловіків, значно меншою мірою представлені у політиці та на керівних посадах, майже відсутнє представництво у міністерствах.

У парламенті **Куби** жінки представлені на 48,9 %. Найбільший розрив спостерігається в сфері можливостей економічної реалізації. Цікаво, що згідно даних рейтингів існує мінімальний розрив між чоловіками та жінками в сфері політичних прав та свобод, хоча дійсний стане речей в Кубі неоднозначний в цьому питанні. Слід згадати особливості політичного режиму, його ідеологічні обґрунтування лідерами держави, ембарго США (через порушення прав людини), яке не сприяє ні покращенню ситуації, ні змінам у внутрішній політиці [32].

Розвиток гендерних питань в країнах Центральної та Латинської Америки реалізується через дисбалансну закономірність: підвищення економічної активності жінок на тлі проблемної економічної ситуації. Загалом, протягом останніх десятиліть збільшується представництво жінок в управлінні та політичній діяльності, але досить суттєвим є розрив у заробітній платі між жінками та чоловіками, проблема низької тривалості життя чоловічого населення. У деяких країнах карибського басейну, через значне розшарування суспільства існує парадоксальна ситуація, за якої з одного боку помітна нерівність в освітній сфері, на рівні охоплення базовою освітою, а з іншого — наявний вагомий відсоток жінок в управлінні. Характерною є також задіяність жінок в неформальних та нелегальних видах економічної діяльності, а також низька ефективність праці. За багатьма чинниками, гендерна ситуація у зазначеному регіоні дуже схожа на положення країн колишнього соціалістичного табору та пострадянських країн, зі значною різницею щодо реалізації гендерної паритетності у сфері освіти та поступовому подоланні гендерних стереотипів з боку суспільства.

5. Гендерні стереотипи й асиметричність гендерної політики Японії та Китаю

На етапі становлення знаходиться гендерна політика Японії та Китаю.

Гендерна політика **Японії** набула розвитку в другій половині ХХ ст. і подібно до більшості країн Сходу та Азії перебуває у переваляючому підпорядкуванні японській культурі, звичаям, обрядам і, особливо, релігії. Як Китай та Корея, Японія перебувала під величезним впливом конфуціанських ідеалів.

В японській гендерній культурі зберігається декілька ключових гендерних стереотипів традиційного феодального суспільства: 1) стереотип щодо екстериторіальної зайнятості чоловіків, зокрема,

чоловіки мають працювати поза домашнім помешканням; 4) стереотип щодо гендерної сегрегації, носії різних гендерів повинні отримувати різне виховання; 3) стереотип щодо кращості дітодоглядних та домогосподарських ролей для жіноцтва: жінки є в більшій мірі, аніж чоловіки, пристосованими для роботи по дому і догляду за дитиною, домогосподарки мають важливе значення для суспільства через їх зростаючу роль у сім'ї. Як можна побачити, ці стійкі гендерні стереотипи є вкоріненими в гендерній культурі феодальної Японії. Традиційні гендерні ролі працюють також в рамках вертикальної соціальної структури міжгенераційних відносин. Як правило, риси, пов'язані з індивідуалізмом (впевненість у собі, незалежність і впевненість у своїх силах) низько поцінуються у японців в порівнянні з відповідністю, лояльністю та лідерськими здібностями. Знову ж таки, типовий американський ідеал «мачо», альфа-самця не є предметом схвалення в японській гендерній культурі. Чоловіки, як очікується, можуть бути просунутими в мистецтві, музиці, літературі та в багатьох інших типово-«жіночих» сферах життєдіяльності [54, с. 35].

Гендерна система в традиційному суспільстві Японії характеризується як яскраво виражена патріархальна, оскільки публічна сфера є сферою чоловічої активності, а приватна сфера — жіночої, причому жіноча — домашня сфера сприймається як вторинна, яка обслуговує. Що стосується гендерної ідеології, то жінкам пропонується займатися веденням домашнього господарства, вихованням дітей, а чоловікам вести активне громадське життя і забезпечувати сім'ю матеріальними благами [38, с. 258].

Традиційний сімейний уклад сімейно-родової системи «іе» склався під впливом конфуціанських і буддистських уявлень, і статус жінки в такому японському суспільстві був досить низький. Буддизм вчить, що жінка стоїть нижче чоловіки, і щоб домогтися стану нірвани, жінці потрібно переродитися в чоловіка; конфуціанська етика вимагає від жінки, щоб в юності вона корилася батькові, в зрілі роки — чоловікові, в старості — синові [23, с. 230]. Загалом,

конфуціанство переважно зосереджено навколо сім'ї. Чоловіки є володарями, жінки ж є берегинями в домі та переважно займаються сім'єю. Позиція жінки в Японії кардинальним чином змінювалася вже протягом сторіччя, і ці зміни відбуваються й зараз.

В основі довоєнної японської сім'ї лежать конфуціанські принципи ієрархічності, де жінка має підлегле становище по відношенню до чоловіка, а старші підкоряються молодшим, дружина ж змушена переїжджати до родичів чоловіка і жити разом з ними. З визнанням нуклеарної сім'ї (проживання батьків та їх дітей, останні не перебувають у шлюбі) в якості нового стандарту відбулися зміни в ситуації, що за попередні роки структурі сімейного життя. У японському суспільстві, в основі якого лежать патріархальні і колективістські цінності, роль жінки довгий час відсувалася на другий план, залишаючи її в соціальній тіні. Прихильність японців до звичаїв і традицій, історичні та соціокультурні чинники багато в чому впливають на те, що гендерна рівність не може поки повністю вкоренитися в японському суспільстві, в тому числі й у свідомості самих жінок.

Роль старшого покоління в житті сім'ї зазнала ряд змін, оскільки традиційний принцип «трьох поколінь під одним дахом» перестає себе виправдовувати. З кожним роком кількість подібних сімей зменшується, так само як і зменшується розмір середньої сім'ї. Якщо в 1920 р. кількість членів сім'ї становила в середньому 4,9, то до середини 90-х рр. це число стало одно 2,9. Якщо в 1954 р. таких сімей було 40 %, в 1970 р. — 20 %, то в 1997 р. — лише трохи більше 11 %, в 2010 р. — 7,1 %. Але все ж поки що ця традиція повністю не зникла. З одного боку, все частіше, одружившись, наречені з'їжджають від батьків в окремі апартаменти. Раніше, за традицією, дружина переїжджала в будинок чоловіка, де часто потрапляла в підлегле становище до батьків чоловіка, зокрема до свекрухи. Зміни, що відбулися в структурі сім'ї дають жінкам більше свободи, як в особистому плані, так і у вихованні дитини, оскільки роль чоловіків у вихованні демонструє тенденцію до зменшення. З іншого

боку, з'їжджаючи від батьків, молода сім'я не прагне виїхати за-надто далеко від них. Пов'язано це з двома причинами. По-перше, для жінок, що бажають поєднувати кар'єру і сім'ю, старші родичі виступають в ролі опікунів для дітей, дозволяючи матері успішно поєднувати роботу та сімейне життя. У сучасному суспільстві, де виховання дитини здійснюється головним чином в нуклеарних сім'ях, виховання є набагато важчим тягарем для матерів. У кращому випадку бабусі та дідусі допомагають, особливо якщо вони живуть близько від своїх дітей. Подібна допомога є великою підмогою, оскільки в Японії дуже важко знайти няню або прибиральницю, які могли б доглянути за дитиною у відсутності матері. Але, як правило, кожна сім'я живе своїм життям, оскільки старше покоління або теж працює, або просто зайнято собою. Слід також додати, що подібна ситуація спостерігається лише в містах, традиційні трипоколінні сім'ї все ще широко поширені в сільських районах, де консервативний спосіб життя зазнає змін набагато повільніше [67].

Наступною причиною відносно повільного подолання гендерних стереотипів є сім'я. Успішні політики залежать від підтримки членів своєї сім'ї, оскільки вони надають серйозну підтримку в проведенні агітаційної діяльності у виборчому окрузі депутата. Підтримувати баланс між роботою і сім'єю буває важко, і тут японські жінки також знаходяться в більш важкому становищі.

Взагалі історія жіночої участі в японській політиці налічує всього лише більше півстоліття. Жінки отримали право голосу лише в 1945 р., тобто протягом більш ніж 50 років двері в законодавчу систему Японії для жінок були закритими. У 1890 р. на перших загальних виборах електоратом були чоловіки (і то, тільки ті, хто міг щорічно поповнювати державну казну прямим податком). Саме з цього року почалася боротьба жінок за право участі в політичному житті країни. У 1930 р. в Палату Представників пройшов закон про виборче право для жінок. Переломний момент настав після закінчення Другої світової війни. Кабінет Сідехара Кідзюро в грудні 1945 р. провів закон про легалізацію права жінок на участь у

політичних справах країни. Фактично це була перша перемога [41, с. 282].

Тяжке економічне становище жінок обумовлено історично: протягом багатьох років жінку спочатку не розглядали як особистість, здатну на самозабезпечення. Уже в дитинстві дівчаток націлювали на заміжжя і виховували під гнітом двох страхів — вчасно не вийти заміж і бути вигнаною з сім'ї чоловіка. На ринку праці жінки котирувалися в якості робочої сили тільки в молодому віці, після заміжжя їх трудову діяльність розглядали виключно як прагнення заробити підмога в сімейний бюджет. До прийняття в 1985 р. Закону про рівні можливості при працевлаштуванні на робочих місцях панувала атмосфера дискримінації, при якій звільнення жінок у зв'язку із заміжжям і пологами, а також більш ранній у порівнянні з чоловіками вік виходу на пенсію вважалися цілком природним явищем [44]. Необхідність піклуватися про сім'ю виштовхувала жінок зі складної системи довічного найму, яка стала домінуючою у великих компаніях, залишаючи їм місце лише тимчасових працівників. До того ж проміжок часу, коли жінка могла вільно працювати, був дуже коротким — від закінчення університету до заміжжя. Однак утримати свої позиції на політичних посадах набагато складніше, а жінкам складніше подвійно, і для чиновника-жінки відставка, швидше за все, буде означати кінець політичної кар'єри.

У 1980 р. був внесений ряд поправок в систему успадкування: 1) була збільшена частка подружжя в упадкуванні майна, встановлювався принцип поділу майна відповідно до внеском спадкоємців по догляду за людьми похилого віку або хворими родичами, згодом померлими, таким чином частка дружини в спадкуванні зростає, адже основний тягар догляду за літніми родичами найчастіше брала вона; 2) змінювалися критерії поділу майна на користь подружжя перед дітьми, іншими словами, визнавався більший внесок жінки. Це було викликано збільшенням чисельності нуклеарних сімей, скороченням числа дітей і підвищенням статусу жінки вдома та на роботі. Також в інтересах жінок в 1986 р. був змінений Закон про

національній пенсії. Раніше дружини-домогосподарки найманих працівників за їх бажанням включалися або не включалися в національний пенсійний фонд, а чоловіки для їх утримання отримували надбавку до своєї пенсії по страхуванню за місцем роботи. Закон скасував ці надбавки, і тепер базову пенсію стали отримувати всі. Цей захід дозволив непрацюючим жінкам отримати велику фінансову свободу, оскільки пенсійні кошти стали переводити на їхні рахунки. Це було особливо важливо в разі втрати працездатності, смерті чоловіка або розлучення [27, с. 214.].

Відповідно до положень конституції до Цивільного кодексу були внесені зміни, і основою сімейної системи була визнана нуклеарна сім'я, чия частка від загального числа сімей становить близько 60 %. Конституція (Ч.11, ст. 13) закріпила, що всі громадяни Японії рівні перед законом і не можуть бути дискриміновані ані в політиці, ані в економіці, ані в соціальних відносинах за ознаками раси, віри, статі, соціального та сімейного статусів. Але це не означає, що в країні немає дискримінації за статтю. Японське суспільство чітко розподілене за гендерним принципом. Так, за індексом надання можливостей в залежності від статі (який розраховується на основі таких показників, як рівень доходів жінок; доля жінок, зайнятих професійним трудом і кваліфікованою працею; участь жінок в управлінні і їх доля в парламенті), Японія знаходиться на 41-ому місці серед 70 найбільш розвинених країн світу, тоді як за рівнем розвитку людського потенціалу, який розраховується з урахуванням продовження життя, рівня освіти і т. д., вона посідала а в 2000 р. 9-е місце серед 174 країн [43].

Отже, шлях «працюючих» жінок у Японії дістав активний розвиток у 1980-х рр. Через природну скромність японок юридична сторона питання запрацювала лише в 1986 р., коли були прийняті перші закони про захист працюючих жінок. Зазначають, що до сьогодні становище жінки в японському бізнес-середовищі не є рівним з чоловіками. Сьогодні середній річний дохід жінок у Японії на 40 відсотків нижчий, ніж дохід чоловіків, отже, хоча роль жінки

дедалі більше прирівнюється до ролі чоловіка, певна дискримінація на робочому місці все ще існує. Жінки виконують легші та менш важливі завдання на роботі та не повертаються на роботу після заміжжя або народження дітей. У Японії становище жінки активно обговорюється, а на роботодавців здійснюється тиск із метою змінити ситуацію. Жінки із Заходу, які працюють у Японії, стикаються з великими проблемами при спробах керувати своїми колегами чоловіками, особливо якщо між ними є різниця у віці [63, с. 115].

З метою прискорення прийняття заходів для ліквідації дискримінації за статевою ознакою в 1997 р. був змінений закон 1985 р. (поправки набули чинності в 1999 р.) в бік більшої конкретизації. Заборонялася гендерна дискримінація при наймі на роботу, використанні найманого працівника протягом його трудової діяльності, аж до виходу на пенсію, при наданні відповідальних посад і просування по службі. Крім того, в закон були включені статті, за якими передбачалася захист материнства і збільшення відпустки по вагітності та пологах, а на чоловіків покладалася відповідальність за сексуальні домагання. Для залагодження конфліктів з цих питань створювалася громадська організація — Жіноча і юнацька служба (служба рівноправній зайнятості). Однак, згідно заяв міністерства Праці закон говорив про покращення добробуту жінок «гармонізації» роботи і сімейного життя, але не торкався безпосередньо проблему гендерної дискримінації на робочому місці, до того ж багато з його положень носили виключно рекомендаційний характер і ніяких санкцій за їх невиконання не належало [27, с. 205–206].

Сьогодні гендерне питання все ж постає як одна з головних проблем розвитку японського суспільства. Уряд Японії намагається звести до мінімуму розрив між статями. Японські жінки добре освічені. Тим не менше, навіть із вищою освітою становище жінок на роботі не сильно змінилося. Японські компанії наймають жінок в основному на секретарські посади. І хоча рівень освіти жінок майже такий, як у чоловіків, кількість «офісних жінок-працівників» не змінилася. Тож, поділ за гендерною рівністю в Японії більш за все

відбивається у сфері зайнятості, через те що жінки є своєюрідною «резервною» силою. Чимало жінок, які працюють як позаштатні працівники, мають важливі, але на жаль, негативні наслідки. Адже зарплата таких працівників значно нижча, і вони частіше за все не являються членами профспілок, що є дуже важливим у Японії. Також «позаштатні» працівники мають складнощі з системою пенсій та страхування, і у них виникають деякі проблеми, що мають психологічний характер. Це пов'язано з «виключенням» з колективу, тобто не усвідомлення себе як частини корпоративної сім'ї. На даному етапі Японія вживає заходів до створення суспільства гендерної рівності на основі третього Базового плану по здійсненню гендерної рівності, розробленого у 2010 р., і Плану дій для сприяння поживленню економіки через активну участь жінок, розробленого в 2012 р. [41].

У липні 2004 р. пройшли вибори у Верхню палату японського Парламенту. Тоді вперше в історії Японії її очолила 71-річна жінка Тікаге Огі. У молодості вона була зіркою японської оперети, проте згодом вона почала займатися політикою. Деякий час вона була лідером Консервативної партії Японії і також очолювала Міністерство державних земель і транспорту. «Закон про рівні можливості» (1986 р.), а також наступні законодавчі акти, включаючи «Основний закон про створення суспільства рівних можливостей для чоловіків і жінок» (1999 р.), сприяли зрівнюванню прав жінок з чоловіками. Незважаючи на це, варто зазначити, що переконання в тому, що реальна рівноправність жінок буде порушенням традиційних громадських порядків, дуже стійке. При цьому його поділяють не лише чоловіки, але і значна частина жінок. Тобто жіночий консерватизм не менш розповсюджений в країні, аніж чоловічий [43].

Якщо порівнювати з іншими державами, частка жінок у вищих органах представницької влади дуже мала, але тенденція зростання все-таки є і тут. У 1970 р. в японському парламенті була 21 жінка, або 2,9 % всіх депутатів, в 1999 р. — 68, або 9 %, в 2003 р. — 72 жінки, або 10 %, 2013 р. — 83 жінки або 11, 4 %. У порівнянні з

іншими країнами в Японії особливо мало жінок в палаті представників: в 2003 р. — 7,1 %, тоді як у Франції — 12,2 %, США — 14,3 %, Великобританії — 17,9 %; в 2013 р. — 16,8 %, як в тих же країнах 26,9 %, 17,8 %, 22,5 % відповідно. У префектуральних зборах Японії їх представництво зросла за 1970–1998 рр. в 3 рази, склавши 99 чоловік, або 3,4 %; в муніципальних зборах — з 272 до тисячі чотирьох тридцяти дев'яти осіб, або з 1,4 до 7,6 %. Але в цілому в цій сфері поки мало що змінилося. Однак японська організація Gender Equality Bureau веде активну роботу по виправленню ситуації, що склалася. За програмою «30 % до 2020 р.» планується збільшення частки представництва жінок до 30 % в Парламенті, органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також у сфері освіти [67].

А за показником індексу гендерної рівності (The Gender Equity Index) — комбінований показник Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), який вимірює досягнення країни з точки зору рівноправності статей, станом на 2011 рік Японія посідала 14 місце [18]. У 2013 р. жінок налічувалося майже 65 млн. (51 % населення), більше 40 % з них зайнято в різних сферах народного господарства. Жінки становлять 41 % працюючого населення Японії. І роль їх в цій сфері, з огляду на сучасну демографічну ситуацію, безсумнівно, буде зростати. Однак, згідно дослідження Світового Економічного Форуму, за показником рівності статей Японія посідає 101-е місце з 135 країн у яких проводилося дослідження. Серед генеральних директорів компаній, що входять в Ніккей-225 також немає жодної жінки. Лише в 30 компаніях з даного списку серед членів правління є жінки [66].

Сьогодні середній річний дохід жінок у Японії на 40 відсотків нижчий, ніж дохід чоловіків, отже, хоча роль жінки дедалі більше прирівнюється до ролі чоловіка, певна дискримінація на робочому місці все ще існує. Жінки виконують легші та менш важливі завдання на роботі та не повертаються на роботу після заміжжя або народження дітей. У Японії становище жінки активно обговорюється,

а на роботодавців здійснюється тиск із метою змінити ситуацію. Жінки із Заходу, які працюють у Японії, стикаються з великими проблемами при спробах керувати своїми колегами чоловіками, особливо якщо між ними є різниця у віці. Феномен входження жінок у вищі навчальні заклади та відкладення моменту укладання шлюбу бере початок із впливу аналогічного досвіду Європи. Дослідники японського університету Хоккайдо наводять таку статистику гендерних відмінностей: 1) лінгвістичне висловлення прохань про надання допомоги та іншого характеру властиве переважно жінкам; 2) уточнювальні питання властиві як чоловікам, так і жінкам у відсотковому співвідношенні 30 % на 70 %; 3) пропозиція про надання допомоги переважно притаманна чоловікам [63, с. 156].

Різноманітні дослідження фокусують увагу на соціальних проявах гендерної рівності у різних сферах життя суспільства. До прикладу, розглядають особливості мовної комунікації. Серед японців, якщо чоловік говорить «по-жіночому» або жінка «по-чоловічому», як правило, це викликає подив або глузування. Якщо говорити про чоловіків, то головним чином, елементами «жіночої» мови може бути насичена мова хлопчиків, які, виховуючись жінками, переймають їх мову, швидше за неусвідомлено (потім їх від цього відучують). Якщо говорити про жінок, то це знову ж таки, головним чином, молоді дівчата, які з тих чи інших причин, хочуть бути схожими на хлопчиків — здаватися «крутими» і незалежними. незважаючи на те, що саме суспільство сильно змінилося, стало більш демократичним і ліберальним, навіть феміністськи налаштовані жінки не можуть позбутися від маркерів жіночого мовлення, до яких в основному відносяться використання експресивних часток, характерних для жіночого голосу, й інших слів, що вважаються жіночими та чоловіками що не використовуються. Сучасне японське суспільство характеризує відхід від цінностей і установок патріархального традиційного суспільства, яке з точки зору гендерних відносин пов'язано з підлеглою роллю жінки та домінуванням чоловіків, і формування нового типу суспільства, що спирається на

ідею рівності статей і інших установок, що диктуються індивідуалістичної культурою західних країн [38, с. 262].

На сучасному етапі в Японії мають місце нові види стереотипної поведінки, пов'язаної з безробіттям або зі способом життя «для задоволення». Автор бестселера «Травоїдні чоловіки змінюють Японію» Мегумі Усікубо вважає, що тою чи іншою мірою до таких можна віднести до 2/3 японців у віці від 20 до 34 років. Їхній світогляд різко відрізняється від стереотипів «м'ясоїдних хижаків» — чоловіків-трудоголів старших поколінь. Більше, ніж робота і побачення з жінками, їх приваблює вибір модного одягу та косметики. «Травоїдні» вважають роль, яка традиційно відводилася чоловікам, занадто обтяжливою, вони не готові брати на себе фінансові витрати, доглядаючи за дівчатами, і забезпечувати майбутню сім'ю. Поява таких яскраво виражених жіночних чоловіків — це протест проти способу життя старшого покоління і відповідь на все більш самовпевнену поведінку жінок. Професор університету Тюо Масахиро Ямада, який займається гендерними дослідженнями, визначив дане явище як форму соціального паразитизму і ввів до наукового обігу термін «парасайто Сінгури» — «паразит-одинак». «Паразити-одинаки», як зазначає дослідник, завдають шкоди економіці країни. Проживаючи з батьками, вони витрачають гроші тільки на хобі та розваги, і, навіть маючи нестабільний дохід, можуть дозволити собі вести досить комфортний спосіб життя. За даними Міністерства загальнонаціональних справ, місцевого самоврядування та зв'язку, число «паразитів-одинаків» у віці від 20 до 34 років склало 10 млн 640 тис. Кожен шостий у віці 35–44 років (2 млн 950 тис.) продовжує жити з батьками [17, с. 92].

У японському соціумі зростає занепокоєння щодо фінансового та соціального впливів, здійснюваних «травоїдними» чоловіками. Їх низький рівень доходів, а також певна байдужість до сексу сприяють розвитку двох найголовніших проблем Японії: послаблення економіки і скорочення народжуваності, викликані не тільки зменшенням кількості дітей у одружених пар, але, перш за

все, зростанням неодруженого населення. Ще до однієї серйозної соціокультурної проблеми японського суспільства відносять, як зазначалось, одинокі безробітні люди. SNEP (англ. Solitary Non-Employed Persons) — це людина у віці від 20 до 60 років, яка ніде не працювала і ніколи не перебувала у шлюбі. Його постійне оточення зводиться до членів сім'ї або він весь час проводить на самоті. Число таких людей неухильно росте — за 10 років, з 2001 р. по 2011 р., збільшилася вдвічі — з 850 тис. до 1 млн 620 тис. осіб. Троє з кожних чотирьох SNEPів живуть з батьками і родичами, причому навіть не намагаються шукати роботу. Останнім часом кількість SNEPів як серед жінок, так і серед випускників ВНЗ стало різко збільшуватися. Особливо швидко феномен став поширюватися серед молодих людей, які ніде не працюють і не вчаться. На сьогоднішній день все частіше, незалежно від статі, віку та рівня освіти, той, хто не знаходить роботи, автоматично ізолюється від суспільства. Ізольованість стає все більш звичним явищем для безробітних японців [17, с. 91].

В останні роки, стає все більше помітний той факт, що традиція місогінії в Японії є серйозною перешкодою для розвитку країни, перш за все це стосується економічної та демографічної ситуації, що склалася в даний момент. Назріла ще в середині ХХ в. необхідність забезпечити гармонізацію роботи і сім'ї зараз актуальна як ніколи. Але бездіяльність або недостатньо послідовні реформи, що проводяться урядом, призвели до того, що за останні роки ситуація серйозно погіршилася. З одного боку, проблема «подвійного способу життя» так і не була вирішена, а тому сучасні японські жінки все частіше віддають перевагу роботі, ніж сім'ї. Для старіючого японського суспільства подібна ситуація може призвести до серйозних наслідків в найближчі десятиліття. З іншого боку, дискримінація все так же заважає жінкам реалізувати свій потенціал у веденні бізнесу, що також затримує розвиток японської економіки. Якщо число працівників жіночої статі зрівняється з числом працівників чоловічої статі, то це може значне зростання ВВП — близько 15 %. У сучасних японців з'являються нові рівні самоідентифікації, що

особливо помітно у жінок. Багато з цих нових рівнів були виключені в традиційному суспільстві, наприклад, жінки усвідомлюють себе через соціальні статуси директорів, вчених, політиків і т. п., а чоловіки звикають до рівності статей і нової ролі в родині. Деякі з таких рівнів стають набагато більш значущими, ніж попередні. Орієнтованість на групу, характерна для японського, і взагалі східного, менталітету, і орієнтованість на індивіда, що відрізняє західну цивілізацію, є абсолютно протилежними за своєю суттю, тому багато хто схиляється до ідеї про неможливість збереження традиційних рис японського суспільства, при одночасному дотриманні тиражованим західним цінностям. Однак особливістю японської свідомості є здатність не протиставляти протилежне, а приймати протилежності співіснуючі одночасно, тому можна очікувати, що японці зможуть взяти все найкраще і цінне і для суспільства груп, і для індивіда, і об'єднавши дві ці концепції, створити абсолютно новий зразок суспільства [38, с. 261]. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу і здійснення довгострокових структурних реформ, однак зараз правлячі кола Японії, як і раніше, обмежуються лише заявами про прагнення до рівності статей і закликами до більш активної участі жінок в економічному житті країни, проте в реальності ніяких необхідних заходів не провадиться.

Проблема гендеру загострюється в умовах динаміки соціально-економічного та політичного розвитку японського суспільства в XXI столітті. Традиціоналізм у культурі та патріархальна тенденція формування асиметричної гендерної системи в Японії поєднуються з переглядом ієрархії цінностей. Тому питання про дотримання принципу рівності в суспільстві, в якому чоловіки й жінки поважають права один одного та розділяють обов'язки і кожен може розвинути свою індивідуальність незалежно від статі, стало особливо важливим [41, с.281].

Слід також нагадати про кількасотрічну ізоляційну політику стосовно своїх громадян з боку політичної верхівки Японії. Здавалось би, що такі обмеження призведуть до повної окремішності

етносу від світових впливів. Частково така тенденція збереглась та виявилась в унікальній характеристиці Японії як однієї з найбільш моноетнічних націй світу: 92–94 % населення країни складають власне японці. Разом з тим, після відкриття кордонів японці виявились винахідливими розробниками, запозичуючи різноманітні розробки, технології, долучаючись до світових культурних тенденцій та под. І хоча найбільш вражаюче такі позитивні зрушення проявились в економічній галузі — ефект «японського дива», а в культурній сфері все ж значним чинником залишається вплив релігії, проте у XXI ст. японці таки трансформують гендерні стереотипи, хоча і повільно.

Коріння існуючого гендерного дисбалансу **Китаю** глибоко приховані в історико-культурних традиціях. Як і в більшості азіатських країн, перевагу в родині віддається синам в зв'язку з патріархальністю китайського суспільства. І для сільського, і для міського населення мають значення широко поширені пережитки конфуціанства, і традиційно сильні економічні стимули. Сини забезпечують первинну фінансову підтримку батькам після виходу на пенсію. Крім того, китайці традиційно вважають, що дочки, що вийшли заміж, стають частиною сім'ї чоловіка. Політика однієї дитини призвела до гендерно-нейтральному відношенню до дітей в сім'ї, що, в свою чергу, спровокувало появу модного соціального явища, яке в Китаї вже назвали Чжун Синь Фен (що приблизно перекладається як «глобальне захоплення стилем унісекс»). Син в поданні китайського суспільства — продовжувач сімейної прізвища, традицій. Найчастіше він успадковує не тільки батьківський будинок, але і є наступником сімейної справи. До того ж саме хлопчик, згідно з китайськими уявленнями, зобов'язаний допомагати батькам в старості, дівчинка ж виросте і піде з дому в сім'ю чоловіка. До того ж чоловік просто фізично сильніше і має більше можливостей заробляти і допомагати своїм батькам. Саме це призвело до того, що сім'ї, яким за законом дозволяється мати тільки одну дитину, частіше віддають перевагу хлопчикам, а від дівчаток позбавляються

за допомогою абортів. В результаті, згідно з даними Національного бюро статистики Китаю, чоловіків в Китаї зараз на 30 млн більше, ніж жінок. Цей статевий дисбаланс є рушійною силою торгівлі жінками і сексуального рабства, б'ють на сполох правозахисники. Як правило, китайці вважають за краще мати сина і позбавляються від дівчаток самими різними способами [47, с. 160].

У 1980 р. Китай підписав Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, у 1990 р. ратифікував Конвенцію про рівну оплату за рівну працю чоловіків і жінок. Також китайська держава нарощує темпи роботи з підготовки, перегляду та впровадження в юридичну практику нормативно-правових актів про захист прав та інтересів жінок. Сьогодні в Китаї вже сформована цілісна юридична система захисту прав жінок і стимулювання гендерної рівності. Конституція КНР, державний закон «Про гарантії прав і інтересів жінок» скрупульозно описують і регламентують основний зміст діяльності з елімінації будь-яких проявів статевого шовінізму [10].

Але в сучасному Китаї дискримінація жінок — ще далеко не вирішена проблема. Багато питань у даному контексті викликає утворення жінок, яке є системоутворюючим елементом будь-якого суспільства. Стимулювання розвитку освіти стало для китайського уряду ключовим соціальним проектом, реалізація якого тісно пов'язана з подоланням традиціоналістських гендерних пережитків. Аналітики кажуть, що справжня війна, розгорнута в китайському суспільстві проти жінок, триває вже протягом десятиліть і лише зараз починає залучати належну увагу світової громадськості. Світова преса повна прикладів, коли китайські матері позбавляються від новонароджених дівчаток, просто вбиваючи їх, кидаючи в каналізацію або продаючи іноземцям [58].

В умовах модернізації китайського суспільства формується новий соціальний тип жінки — жінки, яка прагне до економічної незалежності, самостійності, згідно із законом має рівне соціальне, економічне і політичне становище з чоловіком. Але, незважаючи

на очевидні успіхи з подолання гендерної сегрегації, в Китаї залишається ще багато проблем, пов'язаних з пережитками традиційної епохи. Китайські органи охорони здоров'я назвали гендерний дисбаланс серед новонароджених «найбільш серйозним і тривалим» у світі. Гендерний дисбаланс у КНР є прямим наслідком політики «одна сім'я — одна дитина», відзначає агентство. Багато вчених кажуть, що через таку політику країна переживає демографічну кризу, і підкреслюють необхідність відмовитися від усіх обмежень у сфері планування сім'ї. Протягом останніх років через проведення політики обмеження народжуваності в Китаї виник дефіцит новонароджених дівчаток. Сім'ї, яким дозволяється народження однієї дитини, роблять свій вибір на користь хлопчиків. Від дівчаток почали позбавлятися за допомогою абортів, а в разі їх народження батьки здають доньок до притулку або кидають на вулиці. Число таких випадків в Китаї зростає, і в результаті щороку через аборти близько мільйона дівчаток не народжуються, а десятки тисяч виявляються кинутими. Дослідники попереджають, що посилення гендерного дисбалансу може призвести до нестабільності, оскільки все більше чоловіків не одружуються, що підвищує ризик антисоціальної та агресивної поведінки [22]. У 2017 р. гендерний дисбаланс, що відзначається в Китаї, був ще більш скорочений завдяки реалізації «політики другої дитини». Це сприяє скороченню числа селективних абортів, що мали місце в регіонах, де народження хлопчиків краще народження дівчаток.

У Китаї останні десятиліття реформ в цілому благотворно позначилися на суспільному становищі жінок. Однак, жінки становлять лише 20 % від загального числа місцевих підприємців. І чим більше розмір бізнесу, тим менше жінок в ньому представлено: у списку 500 найбагатших людей країни, очолюваному пані Жанг Нін, тільки 35 жінок. Жінки стикаються зі специфічними гендерними бар'єрами. Стереотипи і забобони в Китаї засуджують впевнених у собі і незалежних жінок, які хочуть створити власне багатство. Крім того, жінкам значно важче мати рівний доступ до матеріальних

і нематеріальних ресурсів, а отже, можливостям і перевагам, що відкривається підприємництвом. Нерівний розподіл сімейних обов'язків також перешкоджає успішній діловій кар'єрі. Згідно з рейтингом Міжпарламентського Союзу, Китай посідає п'ятдесяте місце в світі по представництву жінок у національній асамблеї, вони складають близько 20 % від загального числа депутатів. У сфері виконавчої влади жінки займають 8 % міністерських і 13 % позицій на рівні генерального директора. Незважаючи на те, що на сьогоднішній день більшість жінок зайнято в сільському праці, їх участь в управлінні справами в селах становить всього 15 % [21, с. 128].

Можна констатувати, що рішення проблем, пов'язаних з гендерною асиметрією, знаходиться під постійним контролем державних і громадських організацій. Багато питань вже втратили гостроту, наприклад, практично зрівнялися частки чоловіків і жінок, які отримують середню та вищу освіту. Зросла кількість жінок, зайнятих в суспільному виробництві. Послідовно збільшується представництво жінок на різних рівнях влади, в тому числі, вищих органах державного управління. Але про реальний статевому рівноправність ще говорити не доводиться. І на даний момент уряд Китаю продовжує формувати і реалізовувати цілі пакети заходів зі зняття напруженості в питаннях гендерної рівності.

6. Прориви та прогалини процесів становлення гендерної рівності в Австралії

Дискримінація за гендерною ознакою — те, що не вдалося подолати навіть країнам, які ми вважаємо демократичними. Зокрема, в **Австралії** дуже відчутні наслідки патріархальної культури, яка склалася тут історично. Раніше це була колонізована територія, частина Британської імперії. Спадщина саме колоніалізму, яка передбачає ідеалізацію позиції колонізатора — людини, чоловіка, який дивиться навколо себе та підкоряє все, що бачить: нові

території, інші культури, жіноцтво. В Австралії дуже погана спадщина власне расизму і зверхнього ставлення до місцевого населення, і зараз це все ще відчутно. Ця «культура білих мачо» суцільно проникає в австралійське повсякденне життя [62].

Британські ідеї і установки, в тому числі пов'язані з відносинами між статями, прийшли в Австралію разом з колонізацією. Як правило, жінки зайняті в сфері неоплачуваної праці і домашнього господарства. Доля чоловіків — громадська сфера, оплачувана робота. Традиційно існував розподіл праці за статевою ознакою. Жінки найчастіше працювали в соціальній сфері (викладачі, медсестри), в якості домашньої прислуги. Починаючи з 1970-х рр., був узятий курс на гендерну рівність у всіх сферах життєдіяльності людини. Як наслідок, спостерігається збільшення кількості жінок, які отримують середню та вищу освіту. Перед ними відкриті двері до багатьох професій. Все більш доступною стає сфера догляду за дітьми (дитячі садки). У 1995 р. в складі місцевого, регіонального та федерального уряду кількість жінок становила лише 20 % від загального числа. Хоча жінки схильні приділяти більше уваги релігійного життя, більшістю священнослужителів є чоловіки [26].

На цьому континенті створення курсів впливало із завдань жіночого визвольного руху, що охопила багато країн в кінці 60-х — початку 70-х рр. ХХ ст. Жіночий рух прагнуло трансформувати все відносини, що базуються на відмінностях в можливостях і в ступені впливу — між першим і третім світом, між різними націями, капіталістами і робітниками, білими і чорними, викладачами і студентами, розглядаючи їх крізь призму відносин між чоловіками і жінками. Проведено ряд національні конференції, предметом обговорення яких було: «Жіноче звільнення» (Сідней, 1970 р.), «Фемінізм і соціалізм» (Мельбурн, 1974 р.), «Фемінізм і анархізм» (Канберра, 1975 р.), «Жінки і політика» (Канберра, 1975 р.), згодом протягом 1978—1984 рр. «Жінки і праця» з періодичністю в два роки та ін. Зазвичай проходили в будівлях університетів, але

навчальні заклади не надавали допомогу подібним заходам. Тільки з 1973 р. вперше почали утворюватися курси всередині університетів, коледжів, в системі вищої освіти, середніх школах. З кінця 70-х рр. жіночі дослідження втратили частину свого радикалізму і, враховуючи швидке зростання публікацій, що аналізують становище жінок і умови їх життя, гендерні дослідження здійснили прорив кордонів своїх інтелектуальних досліджень. Жіночі секції, комітети з жіночих досліджень були перетворені у великі дослідницькі асоціації. Відзначимо такий принциповий момент, як нові взаємини між діяльністю у сфері гендерних досліджень і роботою, що здійснюється в рамках навчальних закладів. У результаті було запропоновано окремий курс по жіночих проблемах, що переріс у цілу систему курсів, які виробили єдину програму, створену на базі автономних міждисциплінарних програм з гендерних досліджень, що були в країні, і була сформована база даних для інших викладачів, які могли б консультуватися в разі введення гендерних досліджень у свої курси. Наприклад, курс «з праці та зайнятості жінок» показав не тільки особливості праці, за який жінки отримують зарплату, але також розкрив сутність феномену, коли жінки вкладають в національну економіку більше, ніж чоловіки через те, що отримують менше, підкреслив значення невизнання в суспільстві праці домогосподарок, а також способів, за допомогою яких жінки отримують дохід від неофіційної або тіньової економіки. У 90-х рр. стало зрозуміло, що система викладання потребує як окремих курсів по жіночій проблематиці, так і в феміністських дослідженнях і критики в рамках основних академічних дисциплін. Так, наприклад, в Університеті Аделаїда намагаються задовольнити обидва прагнення: організовуються курси і розробляються дослідні проекти, які фокусуються на становищі жінок, жіночих ідеях, їх досвіді та діяльності, влаштовуються заняття і здійснюються проекти по інтеграції гендерних проблем у навчальні плани основних академічних дисциплін і знищення дискримінації за статеву ознакою в системі освіти [4].

Реалізована гендерна рівність у виборчому праві. Жінки в Австралії отримали виборчі права в 1902 р. (раніше, ніж в інших країнах). Але до 1940-х рр. жінки не обиралися у федеральні і місцеві органи влади. За результатами виборів 2010 р. жінки мають 37 місць в Палаті представників (24,67 % від загального числа депутатів). У Сенаті в 2010 р. (до виборів) засідали 27 жінок-сенаторів (35,53 % від загального числа місць у верхній палаті). У порівнянні з Великобританією жінки Австралії значно пізніше стали працювати в місцевих органах влади. У 1970-ті рр. завдяки діяльності жіночих організацій, наприклад «Жіноче електоральне лобі» і «Політично активні жінки», кількість жінок в місцевих парламентах до 2000 р. досягла 25 %. За даними правозахисників, в Австралії відзначаються випадки дискримінації та насильства по відношенню до жінок і дітей у віддалених корінних громадах Центральної Австралії. При цьому відсутні відповідні служби з надання допомоги жертвам насильства. Комітет ООН з ліквідації дискримінації висловив стурбованість у зв'язку з високим рівнем насильства по відношенню до жінок з числа корінних народів і біженців та низьким числом засуджених за подібні злочини [6].

У грудні 2017 р. парламент Австралії підтримав легалізацію одностатевих шлюбів. У листопаді 2016 р. 61,6 % жителів Австралії підтримали легалізацію одностатевих шлюбів в країні. Голосування тривало два місяці, за цей час в ньому взяли участь понад 12,7 мільйона чоловік, що складає 79,5 % населення. Одностатеві шлюби дозволено реєструвати в Німеччині, Нідерландах, Бельгії, Іспанії, Канаді, ПАР, Норвегії, Швеції, Португалії, Ісландії, Австрії, Аргентині, Данії, Бразилії, Франції, в Уругваї, в деяких регіонах Нової Зеландії, Люксембурзі, в США, Ірландії, Колумбії, Фінляндії, на Мальті і Тайвані [3].

Загалом, за індексом гендерної рівності Австралія посідає відносно високі позиції, входячи в тридцятку країн світу.

7. Релігія ісламу як підґрунття окремішності розвитку гендерних питань у мусульманських країнах

Гендерна політика в **мусульманських країнах** реалізується повільно й характеризується полярними показниками щодо вищезазначених регіонів. Перш ніж зробити аналіз становища жінки в мусульманському суспільстві, потрібно зазначити, що що не існує мусульман як єдиної спільноти — є суніти, шіїти, представники різних ісламських течій і рухів. По-друге, мусульмани міцно прив'язані до своїх ісламських цінностей і переконані в перевазі своїх традицій і звичаїв. По-третє, країни ісламського світу розрізняються за типом правління, формою державного устрою, державно-правового режиму: є країни, де основним законом є шаріат (Саудівська Аравія, країни Перської затоки, Іран та ін.) і жінки суворо дотримуються хіджабу. У той же час існують варіанти світського ісламу, як, наприклад, в **Туреччині**, де з 1925 р. діє заборона стосовно носіння мусульманського одягу в державних і навчальних закладах, або в **Тунісі**, де подібна заборона діє з 1981 р. Тому не цілком конструктивно міркувати про становище жінки в ісламі взагалі, адже кожна ісламська країна має свої культурні особливості, в тому числі й у сфері міжособистісних відносин, які завжди необхідно враховувати [61].

В основі ісламської концепції рівності лежать три основних принципи: рівність людей виникає з їх спільного походження: будучи творіннями єдиного Бога, люди є рівними у своєму онтологічному статусі; другий — кожна людина рівною мірою несе особисту відповідальність за суворе дотримання приписів шаріату; третій — кожному людину очікує справедлива відплата: за благочестивий спосіб життя і благі справи — винагорода, за гріховні вчинки і злочини — покарання [61].

Отже, з одного боку, ми бачимо, що Коран закріплює рівність усіх людей перед Богом, а з іншого — мусульманському суспільстві

має місце нерівність (точніше, певна асиметрія) за гендерною ознакою: традиційне верховенство чоловіків у сім'ї, суспільстві, їх пріоритетне право на доступ до соціальних благ, освіти, володіння політичними правами і свободами. Осмислення даної ситуації породжує як мінімум два основні висновки, що демонструє принципово різні позиції з питання про правове становище жінок в ісламі. Перший підхід ґрунтується на переконанні, що в ісламі має місце пряма дискримінація прав жінок. Наприклад, Д. Єремєєв згадує в т. зв. концепції вторинності жінки і зазначає: «Широко відомо, що жінка в мусульманському суспільстві поставлена в нерівноправне, принижене, можна сказати принизливе становище у порівнянні з чоловіком» [15, с. 166].

Традиції, що сформувалися здавна, мають істотне значення для віруючого народу. На початку становище жінки закріпилося як берегині сімейного вогнища, відданої дружини і турботливої багатодітної матері. З давніх-давен вони не мали право голосу, свободи вибору, і багатьох інших законодавчих можливостей. Натомість, це спростовує наступний факт, в Тунісі, вже в середині ХХ ст. жінкам були надані такі права, про які Захід міг тільки мріяти, наприклад, право на аборт. Не всі мусульманські країни йшли на примирення з тенденціями, звідси і виникає суперечність даного питання. Одні країни йдуть з випереджаючим розвитком прав жіночого населення, інші країни навпаки, всіма шляхами хочуть уповільнити цей процес. Все ж неповага до мусульманок, як до самостійноосвічених особистостей, зачіпає їх гідність [1].

У мусульман немає традиційної системи законодавства, до якої звикло західне суспільство. Шаріат — «шлях господній», комплекс релігійно-правових норм, ісламське законодавство. Найважливішим джерелом шаріату є Коран. Законодавець звертається для тлумачення правових норм до Мухаммеда. Хоча згадка про рівність прав чоловіків і жінок присутні в Корані, але в реальному світі ця можливість не реалізується повною мірою, саме тому в засобах масової інформації все частіше можна побачити статті про

пригнічення і придушення правової активності жінок Сходу [1]. Не варто залишати осторонь й історичний аспект. Для аналізу першопочаткового статусу східних жінок звернемося до положення жінки у доісламській Аравії. Воно було вкрай жорстоким. Існує інформація про вимушене вбивство новонароджених дівчаток через низький матеріальний стан сім'ї. Таким чином, чоловіча стать була від початку переважаючою в арабському суспільстві. Спираючись на дослідження професора-арабіста В. Монтгомері Уотта, можна стверджувати, що прийнятий іслам поліпшив становище жінок, реформував гендерні ролі, а також дав їм право успадкування, яке належало тільки родичам чоловічої статі [34]. Американський історик, ісламознавець, Дж. Еспозіто звертає увагу на релігійну складову прав жінок, підкреслюючи, що Мухаммед дав жінкам привілеї в сімейному житті, шлюбі, освіті, а також в економічних зв'язках [64]. Але варто відзначити, що шаріат все ж розмежовує правові ролі чоловіків і жінок у питаннях юридичного статусу, шлюбу, одягу та освіти, тим самим дає нормативну опору для боротьби жінок за свої права.

Таким чином, коран і звичаї доісламського періоду Аравії є двома найбільш важливими джерелами існування мусульманської сім'ї, що значно вплинули на формування її статусу в такому суспільстві та юридичних основ у сімейних відносинах [35, с. 127]. Тому можемо відзначити, що положення жінок трохи змінюється. Вони борються за свої права і досягають певних успіхів у своїй діяльності, прикладом цього може слугувати те, що вже деякі жінки були допущені до Парламенту. Це тільки початок формування їхнього статусу в суспільстві, але вже зараз можемо сказати що вони не будуть здаватися лише на цьому, а будуть наполегливо йти до рівноправ'я сторін. Положення жінок залишається найбільш складним саме в **Саудівській Аравії**, які живуть відповідно до ісламських традицій. Жінка має право працювати, тільки отримавши офіційну згоду свого чоловіка або батька і тільки в жіночих колективах. Багато жінок в країні не мають документів, що засвідчують

особу, оскільки, згідно із законами ісламу, жінка не має права відкривати обличчя перед незнайомими чоловіками, навіть для того, щоб сфотографуватися на документ [55]. Саме в цій країні становище жінки залишається незмінним вже протягом багатьох століть. Як вони не намагалися змінити своє становище — все було марно, адже саме тут дотримання ісламу вважається найбільш важливим. Будь-які спроби жінки змінити свій статус може призвести до жахливих наслідків, і ніхто не стане на її захист.

З роками оновлюється суспільство, змінюється і ставлення до цінностей в суспільстві. Як наприклад у звіті «Human right watch» відносно **Ірану** за 2014 р. наводяться такі факти: «Іранські жінки стикаються з дискримінацією в багатьох сферах, включаючи питання особистого статусу, шлюбу, розлученням, успадкування, опіки над дитиною. Жінка потребує схвалення її опікуна на укладення шлюбу незалежно від її віку, вона не може передати своє громадянство іноземного походження своїм дітям. Жінка не може отримати паспорт або виїжджати за межі країни без письмового дозволу опікуна чоловічої статі» [65]. Але час змінюється і на сьогодні відзначено прогрес в залученні жінок в соціальну, суспільно-політичну та економічну діяльність. Жінки також отримують посади в Парламенті. Також, не дивлячись на те, що у різних суспільних галузях ще небагато представлено жінок, вони все ж можуть здобувати освіту практично за всіма спеціальностями, мають право на свій власний бізнес і можуть керувати ним.

Щодо положення жінки в **Азербайджані** можемо сказати, що гендерні питання тут найбільш сприятливі. Майже однакова кількість жінок та чоловіків працюють на роботі, де потрібно використовувати важку фізичну силу. Хоча існує розрив між заробітною платнею чоловіків та жінок, однак він набагато менший, ніж в інших країнах Сходу. «Юридичні та політичні документи в Азербайджані продовжують включати певні норми та положення, які суперечать міжнародним зобов'язанням країни щодо принципів гендерної рівності. Підхід держави до проблем жінок вельми обмежений.

Він стосується лише жінок із сімейними обов'язками, але не включає жінок з інших вразливих груп населення» [31]. Загалом, країна була найбільш розвинена в гендерних правах, але насьогоднішній день вона суттєво відстає від інших. Гендерні проблеми обговорюються в традиційно патріархальному дискурсі. Жінка розуміється, перш за все, як берегиня та носій національних традицій, відтак, її основні заняття на думку влади це здебільшого сім'я та діти. Попри розвиненість держави в гендерних питаннях ситуація в країні змінюється дуже повільно, і це пов'язано з тим, що сама жінка погоджується з цим.

Наступна країна, яка відмовляється від рівних прав чоловіка та жінки, — це **Туреччина**. Президент країни Реджеп Таїп Ердоган у листопаді 2014 р., на міжнародному зібранні, присвяченому правам і свободам жінок заявив, що жінка не може бути рівною чоловікові, оскільки це «суперечить природі. Можна говорити про рівність чоловіків і хлопчиків. Жінки рівні лише з жінками. Наша релігія (іслам) визначила становище жінок в суспільстві — материнство. Деякі люди розуміють це, а інші не можуть прийняти» [31].

Окремо у розгляді гендерного питання виокремимо місце **Пакистану**, бо країна знаходиться на більш низькому рівні розвитку гендерної рівності. У сфері освіти спостерігається дискримінація представниць жіночої статі, особливо на початковому етапі, однак, на диво, вона найменш виражена при здобуванні вищої освіти, що дає можливість припустити, що ті дівчата та жінки, яким вдалось отримати початкову та середню освіту, намагаються отримати вищу, чого не можна сказати про чоловіків. Щодо економіки, то пакистанські жінки фактично не представлені на керівних посадах, мало реалізуються в якості професійних робітниць. Жінки представляють 20 % двопалатного парламенту Пакистану (84 від 427), але вони зовсім відсутні у міністерствах. Однак, Пакистан одна з небагатьох ісламських країн, в яких жінка очолювала керівні посади в державі протягом останніх п'ятдесяти років. Це — прем'єр-міністр Беназір Бхутто, лідерка Пакистанської народної партії, яку

у 2007 році було вбито терористом-смертником [31]. Статус жінки в ісламському суспільстві багато в чому визначається традиціями, які склалися впродовж століть. Але з часом все ж розвивається, й інші мусульманські країни не виняток.

Жінки з кожним роком стають освіченішими, але не забувають основ ісламу. Вони досягли значних успіхів у закріпленні та встановленні своїх громадських прав хоч і в рамках ісламської гендерної концепції. Стали помітні суттєві зрушення у традиційному сприйнятті місця та ролі жінки в мусульманських країнах. Ніхто не міг припустити, що дівчата почнуть активно боротися за свої права. Так, наприклад, право вести підприємницьку діяльність було отримано жінками з шаріату. Відомий факт, який доводить суспільну діяльність жінок. Так, перша дружина пророка Мухаммеда, Хадіджа займалась торговим ділом [2]. Вже помітні суттєві зміни в становищі жінки, з роками вони досягли своєї мети і знаходяться на етапі який можна назвати гендерною рівністю. Тому на сьогодні роль жінки помітно змінилась, адже вона вже може мати свою думку щодо тієї чи іншої діяльності, і відверто про це говорити. Також жінки можуть брати участь у багатьох заходах, про які до сьогодні могли тільки мріяти.

Покращуються права жінок в **Індонезії**. Так як, уряд каріні працює в тісній співпраці з органами влади провінцій, організаціями громадянського суспільства та установами Організації Об'єднаних Націй в чотирьох основних сферах: прийняття законодавства, вільного від гендерних забобонів, і огляд існуючих законів з метою ліквідації гендерних забобонів; займаються підвищенням якості життя жінок, захистом жінок від насильства і усунення бар'єрів на шляху участі жінок у суспільному житті. Нещодавно були висунуті ініціативи з ліквідації неписьменності серед жінок у віці 15–44 роки і надання бідним сім'ям допомоги в отриманні шкільного навчання. У довгостроковому Плані розвитку на 2005–2025 рр. розглядаються гендерні питання, питання жінок і дітей, включаючи питання, що стосуються насильства, експлуатації та дискримінації.

Ратифікація Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права допоможе підвищити розуміння на національному рівні того, що права жінок є правами людини [40]. Так, покращено права жінок за допомогою багатьох організацій, у роботі яких визначалося про підвищення якості життя і усунення бар'єрів, які стають на заваді отримання рівноправ'я серед жінок та чоловіків.

Таким чином, можна відзначити позитивну тенденцію в розвитку гендерної рівності в ісламських країнах. У більшості країн створені національні комісії, дорадчі органи, департаменти або міністерства по справах жінок. Діяльність цих органів і установ спрямована на реалізацію гендерної рівності в ісламських країнах, поліпшення становища жінок в суспільстві. Іслам не обмежує можливості участі жінок у суспільному житті, жінка цілком успішно може реалізувати себе в кар'єрі та сім'ї. Однак, питання щодо гендерної проблеми в умовах глобалізації досить неоднозначне та існує ще багато бар'єрів та перепон на шляху набуття арабськими жінками повноти прав, але вже сьогодні помітні важливі здобутки на цьому напрямку [16].

Загалом, на сучасному етапі залишаються актуальними питання популяризації та впровадження ідей гендерної рівності, зміна стереотипів щодо соціальних ролей жінок та чоловіків, зосередження уваги на дослідженні та викладанні жіночої та гендерної історій, створення ефективного законодавства та моніторинг його впровадження та реалізації. Світовий досвід розробки проблеми гендерної рівності дозволяє спиратись на ініціативи країн, які на законодавчому рівні імплементували ряд питань щодо гендерної площини: у Європі це скандинавські країни, Німеччина, Великобританія; а також у світі – Канада, Нова Зеландія, Австралія. Дещо нижчий індекс гендерної рівності спостерігається у країнах Центральної та Латинської Америки, Африки, Південної та Східної Азії. Для останніх двох регіонів суттєвим чинником «невпровадження» залишається мусульманська релігія. Хоча, у цілому,

в зазначених регіонах гендерний розрив поступово скорочується. Аутсайдерами впровадження гендерної політики залишаються Сирія, Пакистан та Ємен. Окремо виділимо Японію та Китай, де, з одного боку, досить важко долаються етнічні стереотипи та наслідки, так би мовити, «історичних казусів» — ізоляціонізм Японії та «політика однієї дитини в Китаї». Проте у цих країнах поступово переглядається ієрархія цінностей, також країни долучаються до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, приймають ряд законодавчих актів, що сприяє провадженню політики зняття напруженості в питаннях гендерної рівності.

Отже, питання гендерної рівності стало світоглядним стрижнем, так само значущим як демократія і верховенство права, та виступає наріжним каменем прав людини.

Список використаних джерел та літератури

1. Анкушина Г. А. Права женщин в странах арабского мира: прошлое, настоящее, а есть ли будущее? *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2013. Т. 3. С. 561–565. URL: <http://e-koncept.ru/2013/53114.htm> (дата звернення: 04.03.2018).
2. Вагабов М. В. Ислам и семья. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1980. 176 с.
3. В Австралії дозволили одностатеві шлюби. URL: <https://hromadskeradio.org/ru/news/2017/12/07/v-avstraliyi-dozvolyly-odnostatevi-shlyuby> (дата звернення: 14.04.2018).
4. Гендерные исследования: история и современность. *National Digital History*. URL: <http://e-history.kz/ru/contents/view/420> (дата звернення: 03.04.2018).
5. Гендерное равенство / неравенство. URL: <http://www.hyno.ru/tom3/625.html> (дата звернення: 03.04.2018).

6. Гендерна рівність / нерівність в Австралії. URL: <http://moayaosvita.com.ua/geografija/genderna-rivnistnerivnist-v-avstrali%D1%97/> (дата звернення: 03.04.2018).
7. Гендерна рівність / нерівність в Аргентині. URL: <http://moayaosvita.com.ua/geografija/genderna-rivnistnerivnist-v-argentini/> (дата звернення: 03.04.2018).
8. Горішна Н. М. Гендерна освіта соціальних працівників у США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 20. 2011. С.20–23.
9. Гриценко-Веселовська О. В. Гендерна політика Фінляндії: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 109–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_68_19 (дата звернення: 03.04.2018).
10. Дампилон Н. Б. К вопросу об участии женщин Китая в политической жизни страны. *Восточная Азия: гуманитарные исследования*. URL: <http://be.convdocs.org/docs/index-117799.html> (дата звернення: 03.04.2018).
11. Дашковська О. Гендерна політика у сфері зайнятості населення: досвід США. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С.163–168. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 13.01.18).
12. Дашковська О. Державно-правовий механізм впровадження гендерної рівності в канадському суспільстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 192–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2009_3_19 (дата звернення: 13.01.18).
13. Дашковська О. Законодавче забезпечення прав жінки в США другої половини ХХ ст. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 144–149. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 13.01.18)
14. Жарова Л. Макроекономічний вимір гендерної рівності. *Гендер і гроші*. 31 (42). 2017. С.11–15.
15. Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. М.: Политиздат, 1990. 280 с. / Цит. за: Федорова Ю. Е. «Женский

- вопрос» в исламе: дискурс о статусе женщины в современном исламском обществе. URL: http://e-notabene.ru/fr/article_16731.html (дата звернення: 04.03.2018).
16. Игошина Ж. Б. Гендерне питання та процеси глобалізації на арабському сході. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 94. Част. II. 2010. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/729/685> (дата звернення: 13.03.18).
 17. Изотова Н. Н. Трансформация гендерных стереотипов в японском обществе. *Культура и цивилизация*. 2015. № 6. С. 83–96.
 18. Индекс гендерного равенства по версии ПРООН — информация об исследовании. *Центр гуманитарных технологий*. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/gender-equity-index-un/info> (дата звернення: 04.03.2018).
 19. Индекс гендерного розриву-2017. *Економічний дискусійний клуб*. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/indeks-gendernogo-rozryvu-2017> (дата звернення: 14.03.2018).
 20. Зупинимо патологізацію трансгендерності у всьому світі. URL: <http://amnesty.org.ua/nws/zupinimo-patologizatsiyu-transgendernosti-u-vsomu-sviti/> (дата звернення: 14.04.2018).
 21. Карпейчик Д. А. Формирование гендерных представлений и гендерной идеологии в Китае. Гендерные исследования и гендерное образование в России, в странах Востока и Запада (региональные аспекты): *материалы научно-практической конференции молодых ученых с международным участием (г. Новосибирск, 24–26 июня 2015 г.)*. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2015. С.125–130.
 22. Китай назвав гендерний дисбаланс у світі найсерйознішим у світі. *УНІАН, січень 2015*. URL: <https://www.unian.ua/world/1034590-kitay-nazvav-genderniy-disbalans-u-krajini-payseryoznishim-u-sviti.html> (дата звернення: 14.04.2018).
 23. Куланов А. Е. Частная жизнь японцев, сокрытое в листве. *Портрет современного японского общества*. М.: АИРО–XXI, 2006. С. 223–242.

24. Кушнір Н. В. Міжнародний досвід законодавчого забезпечення гендерної рівності. *Право і безпека*. № 1(64). 2017. С. 93–98.
25. Литвинчук О. Вплив гендерних стереотипів на формування ідентичності жінки. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. URL: http://www.apfs.in.ua/v16_2017/19.pdf (дата звернення: 14.03.2018).
26. Макрушева А. Социальные роли мужчин и женщин в Австралии. URL: <http://travelask.ru/questions/8777-sotsialnye-rolimuzhchin-i-zhenschin-v-avstralii> (дата звернення: 14.04.2018).
27. Маркарьян С. Б. Японка в интерьере «мужского» общества. *Портрет современного японского общества* / Рук. проекта Э. В. Молодякова. М.: АИРО–XXI, 2006. 288 с.
28. Марценюк Т. Гендерна рівність і роль жінок в парламентах світу. *Права людини в Україні*. Харків, 2015. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1437182774> (дата звернення: 14.03.2018).
29. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. К., 2014. 65 с.
30. Марценюк Т. Роль чоловіків у боротьбі із гендерним насильством (на прикладі США). *Я: гендерний журнал*. 2016. № 2. С. 29–31.
31. Мацюпа К. Становище жінок у світі. Ісламські країни. URL: <http://povaha.org.ua/stanovysche-zhinok-u-sviti-islamskikrajiny/>. (дата звернення: 13.03.18).
32. Мацюпа К. Становище жінок у світі. Країни Південної Америки. *Повага кампанії проти сексизму*. 2015. URL: <http://povaha.org.ua/stanovysche-zhinok-u-sviti-krajiny-pivdennoji-ameryky/> (дата звернення: 14.03.2018).
33. Мельник Т. Міжнародний досвід гендерних перетворень. К.: Вид-во «Логос», 2004. 320 с.
34. Монтгомери У. Влияние ислама на средневековую Европу. URL: <https://azan.kz/upload/Влияние%20Ислама%20на%20средневековую%20Европу.pdf> (дата звернення: 04.03.18 р).

35. Лубська М. В. Загальні аспекти реформування мусульманського шлюбно-сімейного права. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2010. № 2 (12). URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/8272/9938> (дата звернення: 13.03.18).
36. Найдич М. Гендерна проблематика у політиці Європейського Союзу. *Гендерні підходи у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування: матеріали Міжнар. наук. — практ. конф., 1 червня. 2012 р., м. Луцьк*. URL: esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/1663 (дата звернення: 14.03.2018).
37. На подолання гендерної економічної нерівності потрібно 217 років. *Економічна правда. 2 листопада. 2017 р.* URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/11/2/630755/> (дата звернення: 14.03.2018).
38. Новикова О. С. Особенности гендерных отношений в Европе. *Вестник НГУЭУ*. № 4. 2014. С. 257–263.
39. Оніщенко І. Гендерна політика Європейського Союзу: порядок денний для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія*. 2012. Вип. 4. С. 12–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_fks_2012_4_4 (дата звернення: 14.03.2018).
40. Организация Объединенных Наций, Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин 39 сессия, краткий отчет о 799-м заседании, 2007 г. URL: https://digitallibrary.un.org/record/604397/files/CEDAW_C_2007_III_L.1-RU.pdf (дата звернення: 13.03.18).
41. Пак О. Політика Японії щодо створення рівних можливостей для чоловіків та жінок: загальний аналіз. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj6jYfQs4_aAhULP5oKHwt3D7MQFggmMAA&url=http%3A%2F%2Fphilology.knu.ua%2Ffiles%2Flibrary%2Fmovni_i_konceptualni%2F45%2F51.pdf&usq=AOvVaw3fQ4ol4xBHwpOPe0y3N175 (дата звернення: 14.03.2018).

42. Попкова Л. Н. Гендерные исследования. Гендерная политика США: формальные институты и практики. *Общественные науки и современность*. 2004. С.167–170. URL: ecsocman.hse.ru/data/2011/01/11/1214867112/Popkova.pdf (дата звернення: 13.01.18).
43. Політична декларація (укр/рос), прийнята на двадцять третій спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН під назвою: «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток та мир у XXI столітті». Підписання від 10.06.2000. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_682 (дата звернення: 14.03.2018).
44. Права женщин в стареющем обществе: проблемы японской социальной политики XXI века. URL: <http://www.socialcompass.com/2016/09/14/prava-zhenshhin-v-stareyushhem-obshhestve-problemy-yaponskoj-sotsialnoj-politiki-hhi-veka/> (дата звернення: 14.03.2018).
45. Проблема гендерної нерівності. URL: <http://tureligious.com.ua/problemahendernoji-nerivnosti/>. (дата звернення: 14.03.2018).
46. Рейтинг гендерного равенства. URL: <https://reed.media/gggr-2016/> (дата звернення: 14.03.2018).
47. Риккер Ю. О. Мировые тенденции формирования андрогинного типа гендерной идентичности (на примере КНР). *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2013. № 7 (33): в 2-х ч. Ч. I. С.159–162. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_7-1_41.pdf С.159–162. (дата звернення: 14.04.2018).
48. Рудік О. М. Вирішення проблеми гендерного розриву в рівні заробітної платні: досвід ЄС. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_2C.1-13. (дата звернення: 14.03.2018).
49. Рудік О. М. Забезпечення гендерного балансу у прийнятті політичних та економічних рішень: досвід ЄС. URL:

<https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/.../241/239> (дата звернення: 14.03.2018).

50. Рудік О. Інтеграція гендерного аналізу в урядову діяльність: досвід Канади. *Аспекти публічного управління*. № 1–2. 2014. С. 41–52. (дата звернення: 14.03.2018).
51. Рудік О. М. Стан та актуальні проблеми гендерної рівності крізь призму Глобального індексу гендерного розриву-2014. *Аспекти публічного управління*. № 11–12. 2014. С. 5–12.
52. Савелій С. С. Практичні аспекти застосування позитивних дій у сфері політичного представництва у світі. *Право і громадянське суспільство*. № 3. 2015. С. 37–63.
53. Самофальська М., Сельська І. Розвиток гендерної культури за кордоном. URL: 2110-7369-1-PB.pdf (дата звернення: 14.03.2018).
54. Святненко І. О. Конфуціанство та гендерна культура Японії. *«Грані»*. 2017. Том 20; 1(141) С. 32–36.
55. Сарсембаева Р. Б., Жакупова Р. Б. Реализация гендерной политики в исламских странах. URL: <http://kazislam.kz/ru/alau-adilbaev/suraq4/item/530-eislam> (дата звернення: 13.03.18).
56. Скандинавська модель гендерної політики: загальна характеристика. URL: http://studies.in.ua/paritetna_demokratia-shporu/2779-skandinavska-model-gendernoyi-poltiki-zagalna-harakteristika.html (дата звернення: 14.03.2018).
57. Слошенко В. Гендерна політика об'єднаної Німеччини: сучасний стан проблеми. *Віче*. № 24. 2012. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3436> (дата звернення: 14.03.2018).
58. Страна мужчин. Гендерный дисбаланс угрожает Китаю ростом преступности. *Новое время*. 27 декабря, 2014. URL: <https://nv.ua/publications/strana-muzhchin-gendernyy-disbalans-ugrozhaet-prevratit-kitay-v-placdarm-dlya-torgovli-zhenshchinami-i-nasiliya-26818.html> (дата звернення: 14.03.2018).
59. Терлецька І. Гендерні аспекти політики: спроба синтезного аналізу. *Вісник КНТЕУ*. 2010. С.77–88. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 13.01.18).

60. Тинкован О. Концептуальні підходи до співпраці уряду з неурядовими дослідницькими організаціями: досвід Канади. *Актуал. проблеми держ. упр.* 2006. Вип. 1 (23). С. 78–85.
61. Федорова Ю. Е. «Женский вопрос» в исламе: дискурс о статусе женщины в современном исламском обществе. *Институт философии РАН*, 2015. URL: http://e-notabene.ru/fr/article_16731.html (дата звернення: 04.03.2018).
62. Чушак Н. Як консерватизм і традиційні цінності можуть стати загрозою правам жінок. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2017/05/19/yak-konservatizm-i-traditsiyini-tsinnosti-mozhut-stati-zagrozoju-pravam-zhinok/> (дата звернення: 14.03.2018).
63. Шепельська І. Ю. Гендерні відмінності в офіційно-діловому мовленні Японії. *The World of the Orient*, 2016, № 2–3. URL: <http://oriental-world.org.ua/sites/default/files/Archive/2016/2-3/17.pdf> (дата звернення: 14.03.2018).
64. Эспозито Д. Почему мусульмане такие. Джон Эспозито; [пер. с англ. Н. А. Богомоловой]. М.: Эксмо, 2011. 384 с
65. «Human right watch», World Report 2014. URL: <http://povaha.org.ua/stanovysche-zhinok-u-sviti-islamski-krajiny/> (дата звернення: 13.03.18).
66. Pesek W. Sexism Stands in Way of 'Abenomics' Saving Japan. New York: Blomberg View, 2013. URL: <http://www.bloombergvie.com/articles/2013-05-26/sexism-stands-in-way-of-abenomics-saving-japan> (дата звернення: 14.03.2018).
67. The Statistics Bureau of Ministry of Internal Affairs and Communications. Op. cit. <http://www.stat.go.jp/english/data/handbook/c0117.htm> (дата звернення: 14.03.2018).

Маркіна Л. Л.

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

1. Основні напрямки гендерних досліджень у галузі освіти
2. Педагогічні основи гендерного виховання студентської молоді

1. Основні напрямки гендерних досліджень у галузі освіти

Аналіз та узагальнення досвіду конкретних педагогічних досліджень з гендерної проблематики дозволяє виявити сучасний стан гендерної освіти в багатьох вимірах, окреслити основні підходи до її якісного вдосконалення, визначити перспективи подальших дослідницьких пошуків, вивчити позитивний педагогічний досвід у практичній площині навчально-виховного процесу закладів вищої освіти, відпрацювати механізми побудови ефективної системи гендерного виховання майбутніх юристів.

Українська гендерна освіта продовжує набувати суттєвих змін та нових рис. Розвиток її не позбавлений суперечностей і труднощів, але головною при цьому є тенденція до динамізму та оптимізації. Українські дослідники мають добрі здобутки в розвитку ідеї гендерного підходу в педагогічній науці та посилення гендерного виміру в педагогічній практиці.

Джерела з гендерної проблематики у сфері освіти являють собою різномірневу систему знань. Аналіз наукових досліджень

гендеру дозволяє виокремити в якості певних аналогів ряд напрямків, за якими безпосередньо здійснюється наукові пошуки.

1. Перша група досліджень розробляє фундаментальні проблеми, мета яких спрямована на виявлення сутнісних основ і характеристик гендерної теорії в освітньому контексті. Ці дослідження пов'язані з утвердженням нової парадигми гендерної освіти та виховання. На нашу думку, потужну теоретико-методологічну базу щодо вивчення цієї проблематики наукові праці В. Кравця.

У контексті методологічних досліджень актуальними є дослідження Дороніної [32], Н. Конішевої [44], які розглядають гендерну освіту як інноваційний чинник забезпечення конкурентоспроможності України.

З метою систематизації методологічних засад доцільно звернути увагу на роботу В. Петручені [67], яка розглядає статево-диференційований, статево-рольовий, гендерний підходи до проведення гендерних дослідження.

Цікавим, на нашу думку, є дослідження О. Ільченко [37, 38] щодо генези розвитку гендерного підходу як нової методології наукових досліджень в галузі педагогіки, обґрунтування методологічної бази гендерного виміру освітнього простору.

Безперечно, отримати достовірний характер системи знань допомагає понятійно-термінологічна система гендерної проблематики. При цьому необхідно, щоб педагогіка у своєму розпорядженні мала не набір розрізнених понять, а їх концептуально взаємопов'язану систему, відображену у термінологічному апараті. Висвітлює поняття «гендер» як архетип Б. Марченко [55]. Дослідження останніх років щодо визначення поняття «гендер» у сучасній лінгвістиці аналізує Г. Тихоновська [65]. Понятійно-категоріальний апарат гендерної освіти та погляди вчених на сутність поняття «гендер» характеризує А. Гуцол [27].

Отже, праці багатьох вчених з цього напрямку набувають особливої актуальності, оскільки сприятимуть підвищенню теоретичного рівня досліджень з гендерної проблематики, їх практичної

значущості, а також розвитку нових ідей, які обумовлюють сучасний науковий пошук у гендерному вимірі.

2. Друга група досліджень пов'язана з ретроспективним аналізом становлення гендерної освіти України та вивченням зарубіжного досвіду в цьому контексті. Заслужують на увагу такі вектори наукової думки щодо висвітлення проблеми гендеру в освіті: періодизація розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання (О. Петренко [66]); впровадження гендерної освіти в навчальних закладах України (1991–2012 рр.) та її відображення в шкільних підручниках (Н. Генсіцька-Антонюк [22]); гендерна тематика в історико-педагогічних дослідженнях (Г. Приходько [71]); історичний розвиток гендерного підходу в освітньо-виховному процесі у навчальних закладах Західних країн (О. Юр'єва [92]); становлення гендерної освіти в країнах пострадянського простору (С. Гришак [26]); порівняльний аналіз вітчизняної гендерної освіти з розвинутими країнами світу (Л. Ковальчук [21]); висвітлення зарубіжного досвіду гендерної організації системи освіти (Н. Коваліско [43]); гендерна політики Європейського Союзу в сфері освіти (Н. Таран) [80].

Дослідження з цього напрямку допомагають усвідомити вітчизняний та зарубіжний досвід, порівняти тенденції й закономірності розвитку гендерної освіти різних країн, виявити чинники, які сприяють або гальмують її модернізацію.

3. Різні аспекти проблеми гендерних відносин в освіті, шляхи трансформації гендерних стереотипів, подолання гендерних упереджень у сфері освіти охоплює третя група досліджень.

Вивчення і аналіз проблем гендерної політики у сфері освіти знаходимо у працях Л. Афанасьєвої [7], Т. Деділової та І. Токар [28], І. Матвієнко [57], Т. Матусевич [56], І. Царенко [83], Р. Чубука [85] ін. У цьому ракурсі цікавими, на наш погляд, є наукові праці Т. Дороніної [30]. Дослідниця у контексті гендерного виміру освітнього менеджменту доводить прояви гендерної асиметрії у сфері освіти, обґрунтовує необхідність виведення гендерного менеджменту із

«жіночого» дискурсу та розгляд його як стратегії запобігання проявів гендерної сегрегації у межах трудового колективу [30].

Дослідження у цьому напрямку сприяють критичному осмисленню існуючих гендерних структур у галузі освіти та утвердженню гендерно-орієнтованого підходу в кадрових питаннях.

4. Наступна група досліджень має багатоаспектний характер тому, що вивчає особливості реалізації гендерного підходу на різних рівнях освіти та знаходить таку відображення у наукових розвідках: М. Савченко [73] працює над питаннями гендеру в шкільній освіті; загально середня освіта висвітлена в роботах С. Вихор [15], О. Железняк [34], Т. Отрошко, О. Ільїної [64], В. Синякової [76], О. Фрасинюк [82], Л. Юди [89]; вища освіта — у доробках Х. Антіфеевої [4. 5], Н. Байдюк [11], І. Калько [39], О. Коваліско [43], Н. Коніщевої [44], О. Цокур, І. Мунтян [85], О. Юр'євої [90] та ін. У наукових дослідженнях В. Кравця особлива увага приділена реалізації гендерного підходу в вищій освіті як провідного пріоритету її оновлення в контексті Національної доктрини розвитку освіти та інтеграції в єдиний європейський освітній прості [45].

Різні аспекти гендерної компетентності педагогів вивчають О. Железняк [34, 35], М. Гоголь-Саврій [25] та ін. Проблему гендерної освіченості педагогів порушує О. Аніщенко [45].

Отже, ця група досліджень надає спрямованість науковим пошукам та практичній роботі щодо навчання майбутніх фахівців із різних галузей здійснювати професійну діяльність на принципах гендерного паритету.

5. Актуальними залишаються дослідження питань гендерної соціалізації та гендерного виховання з позицій майбутньої професійної діяльності.

У наукових дослідженнях достатньо широко висвітлена специфіка застосування гендерного підходу у підготовку майбутніх педагогів, цим питанням займається група науковців: В. Байдала [8], М. Букач [13], І. Герасимова [24], Т. Дороніна [31], О. Железняк [33. 35], В. Кравець [88], Н. Самойленко [74], О. Цокур [85] та ін.

Різні аспекти гендерної освіченості та гендерної компетентності педагогів, впровадження гендерних підходів у систему післядипломної педагогічної освіти досліджують А. Аніщенко [3], М. Голь-Саврій [25] та ін.

До висвітлення основних концептуальних підходів дослідження гендерної толерантності педагогічних працівників звертається В. Полякова [69]. Рівні та особливості вмій і навичок керівників загальноосвітніх навчальних закладів щодо запровадження гендерного підходу в освітню практику аналізує О. Нежинська [62].

Слід зазначити, що активний науковий пошук здійснюється щодо запровадження гендерної складової у процес професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, зокрема, це стверджують Н. Байдюк [10], Н. Маркова [54] та ін.

Проблемами гендерної соціалізації та гендерного виховання в аспектах професійної підготовки майбутніх менеджерів готельно-туристичної індустрії опікується у своїх працях І. Герасимова [24].

Представляють інтерес наукові здобутки щодо формування гендерної культури майбутніх фахівців з пожежної безпеки Л. Мандрик [52.53], гендерної компетенції майбутніх інженерів-педагогів О. Чуєшкової [87], гендерної освіти майбутніх управлінців І. Цибуліна [84], студентів юридичних факультетів І. Батіна [9].

Специфічні особливості гендерних проблем у підготовці правоохоронців досліджують А. Большакова [14], С. Васильєв [20], Г. Попова [70], Тюріна Ю. [81].

Отже, на теперішній час відчутні позитивні зрушення в утвердженні посилення гендерного виміру в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Активно розробляються питання впровадження гендерного компоненту в підготовку фахівців соціальної сфери, майбутніх менеджерів. Натомість, питання розвитку гендерної культури майбутніх юристів донині залишаються невисвітленими в педагогічних джерелах. Тому надзвичайно важливе значення має розширення масштабів досліджень питань гендерної соціалізації та гендерного виховання з позицій майбутньої

професійної діяльності, підвищення уваги до гендерної складової при підготовці кваліфікованих кадрів з різних спеціальностей.

6. Розробленню принципів засад такої роботи сприяють дослідження теоретичних, дидактичних, психологічних засад створення оптимального змісту гендерної освіти.

Гендерний компонент обумовлює зміни в структурі наукових знань, які чинять вплив на навчальний зміст. У цьому контексті важлива роль відводиться гендерній педагогіці, яка набуває статусу самостійної педагогічної галузі. Слід наголосити на великому внеску до загальної стратегії розвитку гендерної педагогіки відомого вченого В. Кравця. Теоретичні структурні складові єдиної наукової системи цієї гуманітарної галузі наукового знання найшли відображення у підручниках та навчально-методичних посібниках В. Кравця [46], І. Лебідя [48].

Визначенню перспектив подальшого розвитку гендеру як наукового знання та навчальної дисципліни, з'ясуванню місця гендерного підходу в навчальних дисциплінах присвячено дослідження В. Кравця [46], І. Лапій, О. Луценко, І. Калько [40], Н. Петруняк [68], С. Січкаренко [75] та ін.

У більшості українських закладів вищої освіти, як стверджує О. Железняк, гендерні навчальні курси мають статус авторських спецкурсів, розроблених і впроваджених окремими інноваційно спрямованими науково-педагогічними працівниками [34, с. 38].

Інтеграції гендерного підходу в освітню практику підготовки юристів у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ сприяє запровадження до навчального процесу навчальної дисципліни «Основи теорії гендеру», розробленої І. Грицай, Е. Скибою. Навчальна дисципліна допомагає майбутнім юристам усвідомити теоретичні положення гендерної теорії, ознайомитись із застосуванням гендерного аналізу в різних аспектах, розкрити зміст, специфіку, нормативно-правові, соціально-етичні, управлінські аспекти формування і реалізації гендерної політики в Україні. Повноцінне опанування студентом системою знань з гендерної

теорії та положень гендерного законодавства є основою для розвитку вмінь працювати в суспільстві, вирішувати професійні ситуації на принципах гендерного паритету, виховання гендерної чутливості, вироблення здатності самостійно аналізувати складні соціальні явища у сфері гендерних відносин, здійснювати порівняльну характеристику факторів гендерної стратифікації, формування сучасного прогресивного демократичного світогляду юриста.

Таким чином, спостерігаються зміни в структурі наукових знань. Гендерна складова стає їх невід'ємною частиною. Технологія створення змісту гендерної освіти виявляється досить гнучкою, відзначається достатнім рівнем системності. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що науковці намагаються розробляти авторські курси з гендерної проблематики у контексті майбутньої професійної діяльності. Ведеться активний пошук оптимальних шляхів відтворення гендерної культури і формування її активних суб'єктів у процесі виховання та навчання.

7. Особливу групу складають наукові праці з питань гендерної культури та гендерного виховання, зокрема, над цим аспектом працюють Л. Вовк [16], М. Волікова [17], Є. Войта [18], А. Войтовська [19], К. Карпенко [41], В. Осташова [63], Т. Отрошко [64], М. Савченко [73], В. Синякова [86]. На наш погляд, ці дослідження мають великий інтеграційний потенціал, збагачують всі напрямки досліджень у ракурсі гендерної проблематики в освітньому просторі.

Питання гендерної культури та гендерного виховання мають широкий проблемний контекст для цілеспрямованого отримання єдиного дослідницького результату при розробці відносно автономних тем. На наш погляд, саме ця група наукових праць збагачує всі напрямки досліджень у ракурсі гендерної проблематики в освітньому просторі.

Отже, на теперішній час можна виокремити такі основні напрямки гендерних досліджень у галузі освіти:

- розробка фундаментальних проблем, мета яких спрямована на виявлення сутнісних основ і характеристик гендерної теорії в освітньому контексті;
- ретроспективний аналіз становлення гендерної освіти України та вивчення зарубіжного досвіду у цьому контексті;
- різні аспекти проблеми гендерних відносин в освіті, шляхи трансформації гендерних стереотипів, подолання гендерних упереджень у сфері освіти;
- особливості реалізації гендерного підходу на різних рівнях освіти;
- дослідження питань гендерної соціалізації та гендерного виховання з позицій майбутньої професійної діяльності;
- дослідження теоретичних, дидактичних, психологічних засад створення оптимального змісту гендерної освіти;
- багатоаспектний аналіз проблем гендерної культури та гендерного виховання.

При загальній спрямованості на гендерну проблематику, кожний напрямок має свої особливості. Внутрішня логіка кожного напрямку розробляється на фоні більш широкого дослідницького контексту в органічній єдності з ним, що дозволяє об'єднувати в дослідженні взаємозалежну і взаємообумовлену проблематику. Тому усі виокремлені напрямки взаємопов'язані між собою, сприяють взаємозбагаченню наукових пошуків та впровадженню гендерного підходу в освітню галузь.

Отже, розробка напрямків, коли визначальним фактором є внутрішня логіка кожного з них, безумовне, має певні гносеологічні переваги. Разом з тим, інтеграція цих напрямків на єдиній концептуальній основі надає можливість отримання узагальнених результатів з гендерних досліджень, які дозволяють забезпечити наукову готовність щодо задоволення виникаючих різнобічних потреб освітньої практики, посилити випереджувальну функцію педагогічної науки.

2. Педагогічні основи гендерного виховання студентської молоді

У професійну лексику науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти міцно ввійшло нове поняття «гендер».

На основі вивчення головних засад вчення про гендер та аналізу визначення поняття «гендер» з різних точок зору сучасних науковців, Г. Тихоновська формулює загальне визначення цього лінгвістичного концепту. Отже, гендер — соціолінгвістична категорія, яка на відміну від біологічної статі, виступає набором соціорольових самовизначень, які можуть співпадати із суто біологічними статеворольовими стереотипами або суперечити їм [65, с. 231].

Сутність поняття «гендер» та «гендерний підхід» розкривають дослідники різних галузей знань. Як зазначають Н. Самойленко, А. Сембрат, гендерний підхід у педагогіці — це аналіз та реконструкція факторів навчально-виховного процесу в напрямку нейтралізації гендерних стереотипів, збільшення соціального простору для всебічного розвитку особистості [74, с.286].

О. Петренко вважає, що основна ідея гендерного підходу в педагогічній науці полягає у врахуванні специфіки впливу на розвиток представників чоловічої та жіночої статей всіх факторів навчально-виховного процесу: змісту, методів навчання, організації навчального процесу, педагогічного спілкування й т. д. [66, с. 16].

На нашу думку, гендерний підхід в освітньому просторі має певні особливості. По-перше, гендерний вимір освіти відкриває перспективу посилення демократизму освітянського процесу. По-друге, гендерна освіта у сучасний час стає необхідною ланкою впровадження принципів гендерної рівності. По-третє, гендерна складова стає невід'ємною частиною педагогічного інноваційного середовища.

Знання гендеру, як соціальної категорії, гендерних аспектів навчання та виховання стають професійно необхідними під час розв'язання складних завдань підготовки студентів до виконання

важливих професійних, культурологічних, громадсько-політичних, сімейних та інших функцій.

Тривалий час у педагогіці при характеристики основних напрямків виховання традиційно виокремлювали статеve виховання як процес засвоєння підростаючим поколінням знань про взаємини статей, формування культури поведінки і потреб керуватися у стосунках з особами протилежної статі нормами моралі. При цьому основна увага приділялась біологічним аспектам статі, рольової диференціації за статевою ознакою. Установки на статеve взаємовідносини розглядалися в основному з точки зору анатомо-фізіологічного розвитку, формування статевої зрілості, пробудження сексуальних інтересів, продовження роду, ідеалу кохання, вихованню відповідальності за створення сім'ї. Наголошувалося, що біологічні й соціально-психологічні фактори розвитку особистості перебувають в постійному взаємозв'язку.

Водночас, недостатньо уваги приділялось соціальним аспектам статі, які мають місце в різних соціокультурних суспільних системах, а також – усвідомленню соціально-культурних чинників, які впливають на відмінності в поведінці й вихованні чоловіків і жінок. Як слушно зауважує науковець С. Вихор, гендерна соціалізація являє собою процес спрямованих і спонтанних впливів на особистість, що допомагає їй засвоїти норми, правила поведінки та установки відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення статей у суспільстві, робить повноцінним чоловіка чи жінку та долучає їх до усталеної системи гендерних ролей [15, с.3].

Кожен соціум, кожен етнос, кожна нація має власні уявлення про соціальні ролі статей, які значно впливають на культурні практики, що несуть на собі відбиток взаємодії чоловіків та жінок. Феномен цих розходжень безпосередньо впливає на гендерну соціалізацію.

Провідну роль у гендерній соціалізації студентської молоді відіграють саме заклади вищої освіти. Перш за все, гуманітарне середовище вищого навчального закладу. Гуманітарне середовище — це

освітньо-професійний і культурний простір, який обумовлює демократизацію життєдіяльності закладу вищої освіти, гуманістичну спрямованість навчання та виховання, морально-психологічний клімат студентського колективу. Гуманітарне середовище закладу вищої освіти є відправною точкою, головним джерелом формування духовно-моральних цінностей та соціальних орієнтирів студентської молоді в соціокультурних умовах сучасної України. Воно має допомогти студенту переглянути систему своїх цінностей, перебудувати їх ієрархію, прийняти нові цінності, конструктивні рішення стосовно подальшого свого життя або розв'язання життєвих проблем та бути за них відповідальним.

В умовах гуманітарного середовища закладу вищої освіти здійснюється трансформація власної системи поглядів на статеві взаємовідносини, формуються чіткі уявлення про природу гендерних ролей, набувається досвід взаємодії між статями на засадах гендерної рівності.

Але підвалини гендерної соціалізації особистості майбутнього фахівця закладаються задовго до періоду студентського життя. Процес гендерної соціалізації може відбуватися як в умовах стихійного впливу різноманітних обставин життя в суспільстві, так і під час виховання — цілеспрямованого формування особистості.

У педагогіці під вихованням розуміється процес свідомого формування відношення особистості до різноманітних сторін дійсності завдяки включення її в систему певних суспільних та міжособистісних відносин. Виховання — це процес індивідуальний, тобто звернений до внутрішнього світу особистості. Цілеспрямована виховна робота у закладах вищої освіти здійснюється в різних напрямках. Серед яких чільне місце належить гендерному вихованню.

Як зазначає І. Лебідь, гендерне виховання уявляє собою процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі [48, с.29].

Формування у студентів егалітарних (партнерських) цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, оволодіння навичками статевої толерантної поведінки потребує цілеспрямованого систематичного впливу на їх свідомість, почуття, поведінку.

Тому підґрунтям для створення та практичної реалізації різних форм гендерного виховання є особистісно-орієнтований підхід, у контексті якого суттєвим є врахування системи особистісних цінностей як регуляторів суспільно значущої поведінки людини.

Особистісний підхід ґрунтується на тому, що кожна особистість є універсальною. Відомий дослідник теоретичних та методичних проблем особистісно зорієнтованого виховання І. Бех підкреслює, що «укорінюючись у структурі самосвідомості, ціннісна система виступає як необхідна установка — морально значуща і відповідально активна. Вона і є єдиною соціокультурною основою перетворення внутрішніх можливостей особистості у дійсність здійснюваних нею вчинків і духовно-моральної поведінки в цілому» [12, с. 20].

Лише особистісно орієнтованому вихованню під силу досягнення мети набуття людиною достатнього життєтворчого потенціалу, який забезпечив би успішне досягнення нею вищих духовних цілей і гуманістичних смислів її буття, безпосереднє пов'язане зі способом привласнення суспільних моральних норм [60, с. 55].

Особистісно орієнтований підхід надає можливість постійне погоджувати суспільний та індивідуальний досвід у процесі виховання. Особистісна орієнтація виховання потребує подолання гендерних стереотипів, які є однією з причин гендерної дискримінації.

У цьому контексті викликає інтерес висвітлення О. Ільченко дослідницького активу особистісно-соціального підходу як основи гендерного виміру освітнього простору. Авторка підкреслює, що «особистісно-соціальна природа гендерного виховання виявляється у тому, що індивід сприймає і відтворює духовно-моральну культуру у сфері взаємодії статей, виявляючи себе не через іншого

(для жінки — це чоловік, батько, коханий, ін.), не через «авторитет більшості», а завдяки вибудові власної індивідуальної стратегії життя, зважаючи при цьому на біологічні природні якості та характерні риси й ознаки, що сформовані в результаті діяльності, спілкування і відносин, тобто соціальних самозмін [38, с. 17].

Отже, гендерний аспект у процесі виховання передбачає врахування соціально обумовленої природи чоловічого та жіночого, коригування поглядів на соціально-психологічні відмінності, які існують між статями. Зміст та характер гендерного виховання потребує чітких уявлень про природу гендерних ролей і сприйняття гендеру в різних культурах.

Гендерна складова української культури базується на традиційних поглядах на роль і місце кожної статі у сімейній, професійній та суспільній сферах та має суперечливий характер.

З цього погляду наукового і практичного значення набувають аналіз та осмислення української фамілістики, яка є основоположним компонентом української родинної педагогіки та водночас належить і до народознавства.

Українська фамілістика має свою історичну зумовленість, своє самобутнє національне підґрунтя. У процесі багатовікової історії розвитку родинного життя український народ набув знання і практичний досвід в галузі організації шлюбу та створення міцної, щасливої сім'ї, розв'язання найскладніших та найважливіших родинних проблем [79, с. 43, 44, 51]

Українська фамілістика націлена на максимальне використання потенційних можливостей кожного вікового періоду в розвитку особистості для вирішення важливішої проблеми формування егалітарної сім'ї. Нехтування народною, національною фамілістикою відриває молодь від природних, самобутніх, національних коренів і пріоритетних основ творення міжособистісних стосунків у сім'ї, демократичних тенденцій традиційної української родини на утвердження егалітарності відносин, що характеризуються рівною участю чоловіка й жінки у її життєдіяльності.

Отже, спеціальні виховні дії щодо озброєння молоді знаннями та уміннями з народної фамілістики сприяють усвідомленню гендерних ролей егалітарної сім'ї та виробленню егалітарної гендерної поведінки на основі взаємозамінності статей у виконанні господарських, побутових, виховних функцій сім'ї. Тому слід підкреслити, що гендерне виховання базується, перш за все, **на принципі культуровідповідності**. Цей принцип є провідним, тому що визначає органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, забезпечує розуміння духовної єдності та спадкоємності поколінь.

Творчі пошуки шляхів гендерного виховання в Україні активізують особливу увагу на вивченні багатой вітчизняної історико-педагогічної спадщини. Україна має гідну й самобутню історію педагогічної думки, яка істотно вплинула на подальший розвиток теорії і практики гуманістичної педагогіки.

У контексті народної педагогіки можна чітко відстежити гендерний паритет виховного ідеалу господаря для чоловіка та ідеалу господині для жінки. Є. Войта підкреслює, що такі ідеали повністю відповідають двом типам української ментальності: землеробському та козацькому. У першому пріоритет у свідомості належить жінці — Берегині, матері. У другому провідна роль відводиться чоловікові, захиснику, воїну, мандрівнику. Співіснування цих двох типів ментальності сформувало в українському етносі певний гендерний паритет у відношеннях статей. Народна педагогіка відповідно виховує підрастаюче покоління, притримуючись такого паритету [18, с.11].

Народна педагогіка в системі загальнолюдських цінностей завжди ставила на перше місце права людини, її свободу і відповідні їм виховання та освіту. Ця ідея співвідноситься з педагогічними концепціями видатних діячів української освіти.

Вагомий внесок у розвиток гуманістичної педагогіки зробили представники етично-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітництва: Григорій Савич Сковорода, Іван Петрович

Котляревський, Тарас Григорович Шевченко, Іван Якович Франко, Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка), Софія Федорівна Русова. Просвітницька діяльність багатьох видатних українських письменників, педагогів, громадських діячів була спрямована, перш за все, на зміну пріоритетів держаної політики у сфері освіти, на реалізацію на практиці ідеалів демократичного, правового та громадянського суспільства.

Досить важливими для сьогодення є новаторські педагогічні пошуки М. Грушевського, І. Стешенко, І. Огієнко, С. Русової побудовані на основі реалізації національного підходу в науковому розв'язанні педагогічних проблем, вони пройняті ідеєю національного виховання, яка звучить сьогодні надзвичайно актуально.

Безперечно, роль і значення української педагогічної думки у всій її багатогранній спадщині буде неухильно зростати. А ґрунтовні педагогічні висновки сприятимуть відродженню та зміцненню сучасної практики демократизації і гуманізації суспільства в Україні, створенню рівних можливостей для самореалізації особистості незалежно від віку та статі.

Отже, Україна має гідну й самобутню історію педагогічної думки, яка істотно вплинула на подальший розвиток теорії і практики гендерного виховання.

У даному контексті актуальним є застосування у процесі гендерного виховання принципу культуровідповідності у сполученні з принципом історизму. Саме цієї принцип є методологічним орієнтиром вивчення педагогічної думки протягом часу, ретроспективного аналізу розвитку навчально-виховної практики в різні історичні періоди. Принцип історизму, як принцип наукового пізнання, поєднує в собі наукову сторону з аксіологічною. Дуже важливо розглядати аксіологічні аспекти гендерного виховання з позицій історизму. На думку І. Єрмакова, поняття цінності включає у себе оцінку суб'єктом суспільних явищ, їх об'єктивного значення в певних історичних умовах [36, с. 286].

Можна накреслити такі основні напрями розвитку ціннісних структур населення України:

- відродження та укорінення своїх національних цінностей (духовних, соціальних);
- відродження національних традицій і звичаїв;
- збагачення свого національного менталітету на основі демократичних принципів і постулатів;
- формування нових цінностей життя і культури, які збагачують ціннісний потенціал народів України;
- поступове витіснення віджилих стереотипів та попередньої ціннісно-світоглядної та моральної орієнтації, яка не відповідає духу часу [59, с. 89].

У системі життєвих цінностей особистості особливе місце посідає сім'я. Дослідження доводять, що за шкалою загальнолюдських цінностей у переважній більшості молодих сімей на першому місці стоїть «хороша сім'я» [59, с. 89].

Підхід до гендерного виховання як процесу оволодіння цінностями, як способами бачення світу, прийняття або заперечення дій є надзвичайно важливим, оскільки сприяє усвідомленню молоддю проблем гендерної культури.

Нам імпонує точка зору більшості дослідників, які розуміють під гендерною культурою сукупність будь-яких культурних практик, які несуть на собі відбиток взаємодії чоловіків та жінок як соціальних суб'єктів та відображаються в стереотипах сприйняття і поведінки.

Наприклад, цікавим є дослідження з суто історичної точки зору політичної складової гендерної культури І. Ф. Андронові [2]. Аналіз змін у загальнокультурних гендерних стереотипів під впливом нових соціальних реалій в розрізі еволюції семантики політичної реклами щодо жіночих образів, який здійснив В. Сидоренко [78].

Ці дослідження надають можливість проаналізувати гендерні стереотипи, які на сьогодні існують в українському суспільстві та

побачити новації, що виникають під впливом соціально-політичних змін. Результати дослідження надають підстави стверджувати, що в гендерній культурі незалежної України останніх років спостерігається переорієнтації на цінності паритетної демократії та фактичного визначення рівності чоловіків і жінок.

Педагогічний ефект гендерного виховання можна підвищити за умови реалізації **принципу інтеграції**, який створює додаткові резерви для координованого впливу на особистість студентів. Гендерне виховання пов'язане з усіма видами соціального виховання — патріотичного, морального, громадянського, естетичного, трудового та ін. Виховання своїм змістом закладає фундаментальні основи культури особистості — гендерної, розумової, етичної, естетичної, правової та інших її сторін. Ось чому, інтеграція концептуальних висновків, отриманих при вивченні різних складових змісту виховання, збагачує гендерне виховання, розширює його педагогічні функції.

В умовах розбудови суверенної і демократичної України одним із головних пріоритетів є національне виховання. Його основна мета — виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві. Національне виховання спрямовується на залучення студентів до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у студентів національних світоглядних позицій, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

У Національній Доктрині розвитку освіти України підкреслюється, що національне виховання є органічною складовою освіти. «Його мета — виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури [61].

Підкреслимо, що головними складовими національного виховання є патріотичне, громадянське, правове виховання.

Патріотизм, як моральне почуття, висловлює прагнення людини зробити свою Вітчизну більш міцною, могутньою, процвітаючою, а також готовність вирушити на її захист від посягань чужоземних загарбників.

Патріотичні почуття, як й інші духовні цінності та надбання, не стверджуються стихійно, а формуються внаслідок цілеспрямованої систематичної навчально-виховної діяльності.

У чинному Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) зазначено, що одним із основних завдань вищого навчального закладу є формування особистості шляхом патріотичного виховання [72].

У процесі виховання чільне місце належить громадянському вихованню. Важливо відчувати себе громадянином країни не лише за формально-юридичним статусом, а й за станом морально-психологічним, пам'ятаючи при цьому, що громадянство надається, а громадянськість виховується.

Громадянське виховання покликане формувати громадянськість як інтегровану якість особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Молоді люди усвідомлюють соціальну значущість громадянської активності, її участі у справах суспільства. Громадянське самовизначення особистості має особливе значення в механізмі самовизначення особистості — соціальної, життєвої, особистісної, рольової.

Однією з базових засад утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізації демократичних свобод є висока правова культура громадян. Зростання творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному політичному й економічному розвитку суспільства обумовлює потребу в активізації правового виховання студентської молоді.

Правове виховання спрямоване на формування правової свідомості та правомірної поведінки людини, формує переконання

в необхідності суворого дотримання закону, прав і законних інтересів інших людей, використання кожним своїх прав і обов'язків. Кінцевим результатом правового виховання є реальні справи, вчинки в сфері правових відносин, які свідчать про дієвість правового виховання.

Сприймання правових норм полегшують норми моралі, які допомагають глибше усвідомлювати моральні істини. Моральна свідомість застерігає від правопорушень, стимулює соціально ціннісну поведінку студентів. Моральне виховання передбачає розвиток таких гуманістичних рис, як совість, чесність, справедливість, чуйність доброта, милосердя, толерантність.

Таким чином, будучи органічно взаємопов'язані між собою, напрями виховання, охоплюють усі аспекти його змісту, сприяючи оптимізації гендерного виховання. У свою чергу, гендерна складова виховання дозволяє розглянути численні аспекти національного, патріотичного, морального, правового виховання в новому ракурсі.

Наприклад, для розуміння гендерних особливостей правового виховання та самовиховання студентської молоді доцільним є вивчення дослідження В. Осташової. На основі соціологічних опитувань студентської молоді дослідниця зробила висновки про такі гендерні особливості: чоловіки частіше за жінок порушують встановлені у суспільстві правила поведінки для власної вигоди або з причин зручності; більш ефективною формою правового виховання чоловіки вважають правове самовиховання, а жінки — правомірну соціально активну діяльність; жінок більше, ніж чоловіків до правового самовиховання спонукає «внутрішнє переконання»; жінки вбачають шлях до формування громадянського суспільства у неухильному дотриманні всіма його членами правових норм, а чоловіки — головним чином, у «зміні влади»; серед жінок відсоток упевнених у своїх силах щодо правового самовиховання більший, ніж серед чоловіків; жінки зізнаються у невмінні організувати роботу над правовим самовихованням, чоловіків же більшою мірою стримують лінощі і відсутність потреби [63, с. 30].

З огляду на отримані результати, слід зазначити, що аналіз правового виховання студентської молоді у гендерному аспекті обумовлює нові підходи до побудови його змісту, визначення методів, розробки форм його організації.

Отже, реалізація принципу інтеграції у виховному процесі надає можливість побачити всю складність взаємопов'язаної діяльності, спрямованої на оновлення змісту виховання у гендерному контексті, спрогнозувати його ймовірні проблеми, уникнути їх.

Таким чином, включення гендерного компонента до всіх напрямків виховання є необхідною умовою ефективності цілісного процесу виховання. Будучи органічно взаємопов'язані між собою, напрями виховання, охоплюють усі аспекти його змісту і сприяють формуванню людини як цілісної особистості.

Гендерне виховання ґрунтується на принципі **гуманізму**, який ставить серйозні вимоги до його організації та акцентує увагу на тому, що:

- немає статовідповідних видів діяльності;
- освоєння будь-якого виду діяльності залежить від індивідуальних інтересів, здібностей людини;
- чоловіки і жінки мають рівні можливості у кар'єрному зростанні;
- рівні можливості статей у здійсненні життєвої перспективи;
- недопустимо протиставляти дітей, дорослих за статевою ознакою і різних сферах життєдіяльності;
- чоловік і жінка відіграють однаково значущі ролі в сім'ї та вихованні дитини;
- необхідно розвивати вміння особистості протистояти стереотипам і статовитипізованим очікуванням;
- необхідно звертати увагу студентів на гендерні розбіжності в реалізації стратегії успіху [46].

Психолог Л. Хоффман при дослідженні так званої втечі від успіху виявив, що жінки напередодні досягнення, яке мало б змінити на їхню користь рівновагу соціальних статусів, що склалася

щодо відповідних статусів чоловіків, здійснюють втечу від успіху, намагаючись завагітніти. Це пов'язано з тим, що жінок турбує втрата їхньої жіночості, а чоловіки просто знецінюють самоцінність досягнень у навчанні та професійній діяльності [59, с.136].

Розпочатий у родині, дошкільній установі, у загальноосвітньому навчальному закладі процес гендерного виховання логічно й органічно має бути продовжений у вищій школі. Йдеться про **принцип природовідповідності**, який враховує багатогранну і цілісну природу людини: вікові, анатоμο-фізіологічні, психологічні, генетичні, особливості. Саме студентський вік — період громадянського становлення людини, її соціального самовизначення, активного включення в громадське життя, формування духовних якостей особистості. Головне при цьому — формування активної життєвої позиції.

Отже, принципи гендерного виховання — це керівні положення, які відображають загальні закономірності цього процесу і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховання. У гендерному вихованні принципи культуровідповідності, історизму, інтеграції, гуманізму, природовідповідності виявляються в усьому різноманітті взаємозв'язків і взаємоперетворень, вони органічно пов'язані між собою, їх необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації.

Реалізація гендерного підходу в усіх ланках виховного процесу передбачає:

- усвідомлення студентами проблем гендерного паритету, оволодіння певним обсягом знань про упередження щодо кожної статі;
- оволодіння певним обсягом знань щодо кожної статі;
- пом'якшення стереотипів щодо сімейних, професійних, суспільних ролей;
- корекцію уявлень про норми маскулінності та фемінності;
- збагачення емоційного світу, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей з метою самореалізації особистості;

- накопичення та формування досвіду егалітарної (партнерської поведінки).

Гендерне виховання як складова частина виховання, в цілому, повинно бути гнучкою, саморегулюючою системою, котра здатна постійно перебудовуватися протягом часу і трансформуватися в конкретних умовах демократичних перетворень суспільства. Тому науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів чекає велика творча і наполеглива робота щодо створення педагогічних умов для подальшого удосконалення гендерного виховання студентської молоді.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексеенко Т. Ф. Гендерний концепт сімейного виховання особистості як наукова і соціально-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19 (1). С.24–35. URL:[http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19(1)__4)
2. Андропова І. Ф. Еволюція політичної культури в незалежній Україні (гендерний аспект) : Авт.дис. ... кад. істор. наук. К: КНУКіМ. 2005.
3. Аніщенко О. Гендерна освіченість вчителів – актуальна проблема педагогічної науки і практики. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Вип. 3 (1). 2011. С.202–210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2011_3\(1\)__27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2011_3(1)__27).
4. Антифеева Х. О. Гендерна педагогіка як чинник формування мистецтва жити студентської молоді у проблемному полі філософії освіти. *Молодий вчений*. 2014. № 4(07)(2). С. 6–8. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_4\(07\)\(2\)__2](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_4(07)(2)__2)
5. Антифеева Х. Вплив мас-медіа на гендерноорієнтовані погляди студентів у культурно-освітньому просторі. *Versus*. 2015. № 2. С. 95–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vers_2015_2_17.

6. Афанасьєва О. С. Гендерний підхід як комплексне явище в парадигмі інтерпретаційних стратегій. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2011. Вип. 22. С. 124–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/getvznz_2011_22_15.
7. Афанасьєва Л. Гендерна освіта - шлях до рівності. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 11–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2010_4_6.
8. Байдала В. В. Реалізація технології підготовки майбутніх вчителів до виховання гендерної культури учнів підліткового віку. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 5(1). С. 5–12. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_5\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_5(1)_3).
9. Батіна І. А. Специфіка навчання гендерному аналізу студентів юридичних факультетів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2016. Вип. 61. С. 297–299. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_61_112.
10. Байдюк Н. В. Інтеграція гендерних знань як невід’ємна складова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників та соціальних педагогів до гармонізації гендерних взаємовідносин у молодіжному середовищі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 11(2). С. 218–224. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_11\(2\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_11(2)_34).
11. Байдюк Н. В. Місце і роль осередку гендерної освіти у освітньо-виховному просторі вищого навчального закладу. *Педагогічний альманах*. 2016. Вип. 29. С. 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2016_29_17.
12. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. К.: ІЗІН, 1998. 204 с.
13. Букач М. М. Перспективи розвитку гендерної складової сучасного змісту професійної освіти майбутніх педагогів. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*

- комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Педагогіка. 2010. Т. 144. Вип. 131. С. 50–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2010_144_131_12.
14. Большакова А. М. Суб'єктивна вичерпаність особистісного потенціалу майбутніх правоохоронців: гендерні особливості. *Право і Безпека*. 2016. №4. С. 110–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_23.
 15. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку: Авт. дис. ... кад. пед. наук. Тернопіль, 2006.
 16. Вовк Л. Формування гендерної культури особистості у національній системі освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 6. С. 53–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2014_6_16.
 17. Волікова М. Проблема статевого виховання в ретроспективі: гендерний аспект. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Сер. : Педагогіка*. 2014. Вип. 3. С. 71–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkogpth_2014_3_11.
 18. Войта Є. С. Гендерний паритет виховних ідеалів української народної педагогіки як основа національного виховання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти*. 2014. Вип. 16(1). С. 10–12. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_014_2014_16\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_014_2014_16(1)_5)
 19. Войтовська А. І. Правове виховання студентства: гендерний аспект. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 75(3). С. 104–107. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_75\(3\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_75(3)_23).
 20. Васильєв С. П. Гендерні особливості адаптації курсантів до навчання в вищому навчальному закладі. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. Вип. 2. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2014_2_7
 21. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / [В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді та ін.]; за наук.

- ред. В. П. Кравця. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2013. 448 с.
22. Генсіцька-Антонюк Н. Гендерна освітня політика держави та її відображення у шкільних підручниках (1991–2012 рр.). *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9(2). С. 246–251. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_9\(2\)__36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2014_9(2)__36).
 23. Герасимова І. До питання відмінності гендерного й статево-рольового підходів в освіті. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2011. Ч. 2. С. 52–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprudpu_2011_2_8.
 24. Герасимова І. Г. Гуманізація професійної підготовки педагогів крізь призму гендерних проблем. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2011. Вип. 8. С. 37–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppro_2011_8_8.
 25. Гоголь-Саврій М. В. Гендерна компетентність класного керівника. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 16. С. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppro_2014_16_6.
 26. Гришак С. М. Проблеми становлення гендерної освіти в пострадянських суспільствах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19(2). С. 125–132. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19\(2\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19(2)__17).
 27. Гуцол А. В. Категоріально-понятійний апарат гендерної освіти. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]*. *Педагогічні науки*. 2017. Вип. 76(1). С. 86–90. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_76\(1\)__19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2017_76(1)__19).
 28. Деділова Т. В. Сучасні реалії впровадження гендерного підходу в системі вищої освіти України. *Наука і освіта*. 2016. № 1. С. 107–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2016_1_23.
 29. Деділова Т. В. Гендерний аспект уявлень студентів про діяльність викладача / Т. В. Деділова, І. І. Токар, А. В. Філатов. *Наука і освіта*. 2016. № 1. С. 137–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2016_1_29.

30. Дороніна Т. О. Гендерний вимір освітнього менеджменту: аналіз дискурсивних практик. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогіка*. 2014. № 1. С. 15–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2014_1_3.
31. Дороніна Т. О. Можливості імплементації гендерної теорії у підготовку спеціалістів педагогічних спеціальностей. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Психологія і педагогіка*. 2010. Вип.16. С. 51–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_16_8.
32. Дороніна Т. О. Суспільно-політичні передумови впровадження принципу гендерної рівності у вітчизняну систему освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. 2010. № 1. С. 13–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2010_1_5.
34. Железняк О. В. Особливості впровадження гендерного підходу в національну систему середньої загальної освіти. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету*. 2009. Вип. 27. С. 37–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvidgu_2009_27_9.
34. Железняк О. В. Технології гендерного виховання як основа набуття професійної компетентності сучасного педагога. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Педагогіка*. 2010. Т.136. Вип. 123. С.59–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2010_136_123_12
35. Железняк О. В. Формування професіоналізму майбутнього вчителя з реалізації гендерного підходу у навчанні і вихованні старшокласників *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. 2014. № 5–6. С. 183–190.
36. Єрмаков І. Г. Оновлюємо виховний процес у новій школі. Школа життєдіяльності особистості: Науково-методичний збірник. К.: ІСДО, 1995.

37. Ільченко О. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки: генеза розвитку. *Педагогічні науки*. 2011. Вип. 3. С. 22–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2011_3_6.
38. Ільченко О. Особистісно-соціальний підхід як основа гендерного виміру освітнього простору. *Педагогічні науки*. 2012. Вип. 54. С. 15–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2012_54_5
39. Калько І. В. Гендерна освіта й виховання студентської молоді як психолого-педагогічна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spttp_2013_2_7.
40. Калько І. В. Наповнення змісту дисциплін соціально-гуманітарного циклу гендерною тематикою як одна із умов формування гендерної культури студентської молоді. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39(2). С. 87–91. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39\(2\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39(2)_18).
41. Карпенко К. І. Взаємозв'язок екологічної та гендерної освіти як умова сталого розвитку. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 62. С. 182–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2015_62_19.
42. Кікінежді О. Гендер у освітній парадигмі вищої школи: досвід та перспективи. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2010_4_24.
43. Коваліско Н. В. Зарубіжний досвід вивчення гендерної організації вищої освіти. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2012. Вип. 11. С. 103–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2012_11_10.
44. Коніщева Н. Й. Гендерна освіта як інноваційний чинник забезпечення конкурентоспроможності України. *Економіка. Управління. Інновації*. 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_23.

45. Кравець В. Гендер у педагогічній парадигмі вузівської системи: виклики та відповіді. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 113–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2010_4_26.
46. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : [навчальний посібник]. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
47. Лапій Х. Гендерна педагогіка у формуванні мистецтва жити в культурно-освітньому просторі. *Versus*. 2013. № 2. С. 87–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vers_2013_2_18.
48. Гендерна педагогіка. Навчально-методичний посібник / автор-упорядник І. Ю. Лебідь. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2015. 130 с.
49. Ліончук Р. Термін «гендер» у науковому дискурсі: вітчизняний та зарубіжний підходи. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 2. С. 66–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_2_18.
50. Лучанінова О. П. Виховання майбутнього фахівця у вищому технічному навчальному закладі: теорія і практика: монографія. *Дніпро: Пороги*, 2017. 404 с.
51. Лучанінова О. П. Розвиток теорії та практики освіти й виховання в Україні: нові тенденції та підходи до виховання студентської молоді. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах: зб. наук. пр.* / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя, 2012. Вип. 23 (76). С. 396–402.
52. Мандрик Л. Компоненти, критерії та рівні сформованості гендерної культури майбутніх фахівців з пожежної безпеки. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(2). С. 188–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2013_28_2_38.
53. Мандрик Л. М. Педагогічні умови виховання гендерної культури майбутніх фахівців пожежної безпеки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці*

- фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2013. Вип. 36. С. 342–346. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_36_71.
54. Маркова Н. В. Формування гендерної культури студентів спеціальності «Соціальна робота» протягом навчання у ВНЗ. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2017. № 1(1). С. 252–260. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_1\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_1(1)_34)
55. Марченко Б. Гендер як архетип. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження.* 2016. Вип.2. С. 154–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nznuoagend_2016_2_19.
56. Матусевич Т. «Нерівна рівність» сучасної гендерно орієнтованої освіти: основні напрями концептуалізації та праксеологічного втілення. *Філософія освіти.* 2014. № 1. С. 218–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_14.
57. Матвієнко І. С. Гендерна ситуація в українській освіті. *Гілея: науковий вісник.* 2017. Вип. 118. С. 296–298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_118_73.
58. Мельниченко О.В. Вплив гендерної педагогіки на формування критичного мислення у міждисциплінарному аспекті. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2016. № 26. С. 32–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_26_7
59. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник/ Ред. рада В. М. Доній (голова), Е. М. Несен (заст. Голови), Л. В.Сохань, І. Є. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. К.: ІЗМН, 1997. Ч.1 Теорія і технологія життєтворчості. 392 с.
60. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник/ Ред. рада В. М. Доній (голова), Е. М. Несен (заст. Голови), Л. В.Сохань, І. Є. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. К.: ІЗМН, 1997. Ч.2. Життєтворчий потенціал нової школи. 936 с.

61. Національна Доктрина розвитку освіти від 17.04.2002 № 347/2002. К., 2002.
62. Нежинська О. О. Особливості та чинники гендерної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2012. Вип. 6. С. 319–329. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2012_6_40.
63. Осташова В. О. Гендерні особливості правового самовиховання студентської молоді. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 27–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_8.
64. Отрошко Т. Ф. Теоретичні аспекти проблеми гендерного виховання в загальноосвітніх установах. *Молодий вчений*. 2016. № 1(2). С. 81–85. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1\(2\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1(2)_21).
65. Тихоновська Г. С. Визначення поняття «гендер» та гендерні дослідження у сучасній лінгвістиці. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 66. С. 231–234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_66_54.
66. Петренко О. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період. *Історико-педагогічний альманах*. 2011. Вип. 1. С. 16–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2011_1_6.
67. Петрученя Г. Г. Тенденції розвитку гендерних досліджень у педагогіці України на початку XXI століття. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_14.
68. Петруняк Н. Є. Тенденції розвитку гендерної педагогіки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2012. Вип. 33. С. 435–439. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2012_33_87.

69. Полякова В. І. Гендерна толерантність педагогічних працівників: основні концептуальні підходи до дослідження. *Вісник післядипломної освіти*. 2014. Вип. 12. С. 237–247. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2014_12_24.
70. Попова Г. В. Гендерні особливості життєвих пріоритетів правоохоронців. *Право і безпека*. 2016. № 3. С. 150–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_3_30.
71. Приходько Г. Гендерна тематика в історико-педагогічних дослідженнях. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. № 7. С. 4–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnup_2013_7_3.
72. Про вищу освіту. Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. К., 2014.
73. Савченко М. Модель гендерного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Молодь і ринок*. 2014. № 11. С. 26–32. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_11_7.
74. Самойленко Н. Сучасний гендерний підхід до формування особистості майбутнього педагога. *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 15. С. 284–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2015_15_59.
75. Січкаренко Г. Г. Гендерний підхід у соціогуманітарній освіті. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Філологічні науки*. 2017. Вип. 3. С. 104–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sdc_2017_3_10
76. Синякова В. Соціально-педагогічний і психологічний супровід гендерного виховання школярів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. Вип. 2. С. 233–235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvshuped_2016_2_63
77. Сидоренко В. Еволюція гендерної культури в Україні пострадянського періоду в світлі семантики політичної реклами. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. Л. Драгоманова / Укл. П. В. Дмитренко*,

- Л. Л. Макаренко. Випуск LXII (62). К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. С. 266–272.
78. Сидоренко І. В., Василега О. Ю. Гендерний підхід в освіті: соціально- культурні та психолого-педагогічні аспекти. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 35. С. 401–410. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2017_35_34
79. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. К.: ІСДО, 1996. 288 с.
80. Таран Н. Гендерна політика Європейського Союзу в сфері освіти та науки: досвід для України. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 11. С. 68–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2013_11_51.
81. Тюріна Ю. Гендерні особливості адаптації курсантів до навчання в цивільному вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 3. С. 210–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarpv_pn_2016_3_19.
82. Фрасинюк О. Р. Інтеграція гендерного підходу в національну систему середньої загальної освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2011. Вип. 31. С. 75–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvidgu_2011_31_17.
83. Царенко І. О. Гендерна політика у сфері вищої освіти: проблеми нерівності та шляхи їх вирішення. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 3. С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2015_3_18.
84. Цибуліна І. В. Гендерна освіта - невід’ємний елемент підготовки майбутнього управлінця. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 1. С. 57–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2010_1_10.
85. Цокур О. С., Мунтян І. С. Особливості реалізації ідей гендерного підходу в системі вищої освіти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 1023–1025. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_191.

86. Чубук Р. В. Розвиток гендерної освіти та педагогіки. *Педагогічний альманах*. 2013. Вип. 20. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2013_20_8.
87. Чуєшкова О. В. Формування гендерної компетенції майбутніх інженерів-педагогів на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2013. № 38–39. С. 372–377. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2013_38-39_60.
88. Шляхи формування гендерно-фамілістичної компетентності майбутніх вчителів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2012. №5. С. 33–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2012_5_8
89. Юда Л. А. Гендерні аспекти у виховній роботі загальноосвітньої школи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 264–267. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_64.
90. Юр'єва О. Ю. Гендерний підхід в освіті: історія та сучасність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Психологія і педагогіка. 2010. Вип. 15. С. 264–272. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_15_46.

Царьова І. В. ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

- 1. Здобутки та перспективи гендерних лінгвістичних студій**
- 2. Мовна репрезентація гендеру**
- 3. Парадигматика гендерних стереотипів у сучасній лінгвістиці**
- 4. Роль фемінітивів у сучасній українській мові**

Становлення та інтенсивний розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці припадає на останнє десятиліття ХХ ст., що пов'язано зі зміною наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодерністської філософії. Нове розуміння процесів категоризації, відмова від визнання об'єктивної істини, інтерес до суб'єктивного, до приватного життя людини, розвиток нових теорій особи, зокрема теорії соціального конструктивізму, призвели до перегляду наукових принципів вивчення категорій етнічність, вік і стать, що інтерпретувалися раніше лише як біологічно детерміновані.

Вивчення гендерної проблематики у мові залишається одним з пріоритетних напрямків досліджень вітчизняних та західних мовознавців і гендерологів. Їх праці мають на меті не лише аналіз та підсумок статусу мови в суспільстві, але й спробу довести, що мова є не тільки продуктом діяльності тієї чи іншої спільноти, а й інструментом становлення культурної і гендерної ідентичності особистості. Гендерній проблематиці у мовознавстві присвячена велика кількість праць дослідників (Т. Гундорова, Л. Ірігарей, Д. Камерон, А. Кириліна, Ю. Крістева, Ж. Лакан, Р. Лакоф, М. Талбот, Д. Таннен, І. Халеєва та ін. Гендерний підхід до аналізу мовних явищ

(О. Бессонова, Н. Борисенко, О. Горошко, О. Дудоладова, Г. Емір-суїнова, І. Зикова, А. Кириліна, М. Колесникова, О. Козачишина, І. Кузнецова, А. Мартинюк, Л. Ставицька, В. Телія, І. Халеєва) значно розширює ряд науковців.

Лінгвістична реальність, що є підґрунтям для аналізу гендера, створюється дискурсом — мисленневокомунікативною діяльністю, що постає як сукупність процесу і результату та включає екстралінгвальний і суто лінгвальний аспекти, за якими криється особлива семантика, що реалізується у певному наборі різномірних одиниць мови (Р. Водак, Т. ван Дейк, В. Красних, М. Макаров, Ю. Степанов, І. Шевченко, Д. Шифрін).

1. Здобутки та перспективи гендерних лінгвістичних студій

Перші системні описи чоловічих та жіночих особливостей мовлення були виконанні на базі германських мов у 60–70-х рр. XX ст. (R. Lakoff, D. Spender, S. McConnell-Ginet) [24; 27]. Щодо сучасних розробок, то більшість з них проводяться в межах дискурс-аналізу або критичного дискурс-аналізу (R. Wodak, S. Mills, J. Sunderland), міжкультурної комунікації (S. Tretchter, N. Besnier, J. Sidnell) [31], гендерного аналізу ідеології та стереотипізації (M. Talbot, S. Kiesling) [35], академічного дискурсу (E. Morris, J. Swan), медійного та політичного дискурсу (R. Lakoff, R. Wodak, L. Litosselitti), сімейного дискурсу (D. Tannen, P. Eckert) [36; 37] тощо. Недостатньо вивченим вважаємо чоловіче мовлення, хоча з'являються роботи і у цьому напрямі (J. Sidnell, V. Benwell).

Вітчизняні гендерні дослідження почали проводитися лише наприкінці 80-х XX ст., а з середини 90-х рр. продовжили стрімко розвиватися, тому зараз ми говоримо про появу ще однієї галузі у вітчизняному мовознавстві — гендерної лінгвістики. Уже у 1995 р. в часописі «Мовознавство» з'являється програма дослідження

чоловічого та жіночого мовлення міждисциплінарного характеру. Вітчизняна гендерологія репрезентована розвідками гендерного концептуального змісту на матеріалі лексики (О. Бессонова, Г. Емірсуїнова, В. Коломеєц), фразеології (С. Швачко), психолінгвістики (О. Холод), соціолінгвістики (О. Теслер, О. Петренко, А. Шиліна), дискурсивних досліджень мовленнєвої поведінки статей (О. Галапчук, А. Семенюк, К. Цимбал, Є. Дуйко), польових розвідок (А. Мартинюк, О. Піщікова, А. Дородних), аналізу гендерного аспекту художнього дискурсу (Н. Борисенко, І. Кузнецова). Важливо зазначити, що сучасні українські мовознавці працюють в одному напрямку з західними вченими. Проводяться розробки з позицій когнітивістики, досліджується гендерний аспект стереотипізації суспільства, враховуються не тільки гендерні, але й вікові особливості, а також з'являються перші дослідження чоловічого мовлення.

Формування гендеру відбувається відносно соціокультурної ситуації, оскільки витікає з принципу антропоцентризму. Відтак, гендер визначається як культурно-символічне та соціально-обумовлене розуміння статі. Якщо стать осмислюється в категоріях «чоловік» і «жінка», то гендер — у термінах «маскулінність» (чоловіче начало) і «фемінність» (жіноче начало) [25]. Феміністська лінгвістика, з одного боку, досліджувала мовний сексизм «асиметрії у системі мови, які спрямовано проти жінок». Тобто мова йде про патріархальні стереотипи, зафіксовані в мові і які нав'язують її носіям певну картину світу. З іншого, феміністська лінгвістика досліджувала гендерні особливості комунікації в одностатевих і змішаних групах (аналіз найрізноманітніших аспектів ведення аргументативних діалогів — телевізійні шоу, діалоги лікарів і пацієнтів, мовне спілкування в родині і т. д.). В основі досліджень лежить припущення про те, що на базі патріархальних стереотипів, зафіксованих у мові, розвиваються різні стратегії мовної поведінки чоловіків і жінок [8, с. 51–58].

Незважаючи на таку кількість робіт, досі актуальним є питання, пов'язане з поняттям гендеру та його складовими. Цей термін у сучасному значенні увійшов у лінгвістичну парадигму пізніше, ніж в інші гуманітарні науки і означає сукупність соціальних й культурних норм, яку суспільство приписує виконувати людям в залежності від їхньої біологічної статі. Не стать, а соціокультурні норми, у кінцевому результаті, визначають моделі поведінки, види діяльності. «Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає не просто володіти тими чи іншими анатомічними особливостями — це означає виконувати гендерні ролі» [23, с. 8]. У іншій інтерпретації «гендер — свого роду міждисциплінарна інтрига, в основі якої переплітаються багато наук про людину, про її не тільки біологічну, але й соціально та культурно зумовлену специфіку, інтригу як сукупність обставин, подій та дій, в центрі яких знаходиться людина, особистість» [25, с. 6].

У своїй статті «Про вживання поняття гендер у російськомовному лінгвістичному описі» А. Кириліна розглядає поняття «гендер» і «стать», аналізує його вживання, указуючи на синонімічні терміни (соціальна (соціокультурна) стать, статевий диморфізм, біосоціальні (біокультурні) характеристики людини тощо) та різноманітні підходи. Учена вважає, що «гендер відображає одночасно процес й результат «вбудовування» індивіда в соціально і культурно обумовлену модель маскулінності та фемінності, що прийнята у певному суспільстві на певному історичному етапі» [9, с. 24].

Сучасні американські гендерологи звертаються до терміну «ідентичність» (особливо характерному для представників перформативного підходу), під яким розуміється моделювання поведінки у відповідності/невідповідності з соціально обумовленим канонам для осіб різної статі. Хоча деякі вчені наголошують на певній «підступності» цього поняття і пропонують вживати його в множині, оскільки тільки тоді воно охоплюватиме усвідомлення людини одночасно в різноманітні соціальних груп. «Одна або більше ідентичностей може бути актуалізовано в різний відрізок часу; іноді

вони можуть бути суперечливими, іноді взаємопов'язаними: різноманіття людських ідентичностей констатує багатство та неоднозначність усвідомлення власного я» [31, р. 7].

Поняття гендер може бути визначено через протиставлення двох теоретико-методологічних напрямів — есенціалістського та антиесенціалістського. Суть першого напряму полягає в розгляді «чоловічого» та «жіночого» у якості цілісних категорій, які складаються з взаємовиключних сукупностей якостей — категорій, що знаходяться в постійній опозиції. Таку опозицію можна представити у вигляді дихотомії «плюс» і «мінус»: якщо «чоловічому» притаманна сила, то «жіночому» — відсутність сили; якщо «чоловіче» домінує, то «жіноче» підкоряється. В основі есенціалістського підходу, на думку Д. Камерон, є впевненість в існуванні фундаментальних й фіксованих характеристик. Отже, відмінності між статтями пов'язують з їхніми біологічними особливостями й вважаються вродженими та незмінними [29, р. 15].

У мовознавстві цей підхід представлений трьома теоріями: теорією дефіциту (*deficit approach*), яка розроблена Р. Лакофф, теорією домінування (*domination approach*), представлена роботами Д. Зіммерман, К. Уест, П. Фішман, В. Д'Франциско, Д. Спендер та теорією розбіжностей (*difference approach*), послідовники якої Д. Молц, Р. Боркер, Д. Таннен, Дж. Холмс [9; 27; 36]. Основною концепцією теорії дефіциту стало твердження, що жіноче мовлення пасивне, неефективне, безпомічне, що жінки відчують «дефіцит» у певних засобах мовленнєвого вираження. Р. Лакофф визначив декілька особливих ознак жіночої мови, у тому числі: деталізований опис кольорів та відтінків; афективні прикметники, для вираження емоційного ставлення, а не денотативної інформації; розділові питання, що імплікують невпевненість жінки при вираженні власної думки; слова та вирази, які пом'якшують категоричність тверджень (*hedges*); надто високий ступінь ввічливості та схильність до ефемізації тощо. І хоча надалі деякі аспекти зазнали значної критики (дослідження розділових питань та компліментів [27], формули

ввічливості та вербальні знаки невпевненості [29]), необхідно підкреслити значущість цієї роботи, яка стала першою спробою повернути увагу до негативних стереотипних установок по відношенню до жіночої мови, а також торкнулась питань, що стали основою гендерних досліджень для наступних поколінь вчених.

Теорія гендерного домінування у комунікації представлена роботою Д. Спендер «Чоловік створив мову» (Man Made Language), дослідженням асиметричних моделей переривання (Д. Зіммерман, К. Уест) й контролю над темою розмови (П. Фішман, В. Д'Франциско) [2; 4; 27]. Учені дійшли висновків, що чоловіки переривають жінок частіше, ніж інших чоловіків, а жінки практично не переривають співбесідника чоловіка; при цьому в бесідах представників одної статі комуніканти переривають один одного приблизно в однакових пропорціях [12, с. 185]. Крім того, чоловіки менше ніж жінки підтримували хід спілкування за допомогою вербальних знаків уваги (невже, що ти кажеш тощо), а якщо і використовували їх, то з великою затримкою. Подальші дослідження В. Д'Франциско підтвердили висновок П. Фішман про те, що жінки частіше використовують словесні знаки для привертання уваги й вираження зацікавленості; чоловіки ж не виражають такої «підтримки» в спілкуванні [1, с. 38], що, як правило, сприймається жінками як відсутність зацікавленості до теми розмови.

П. Фішман характеризує вищеописані риси мовленнєвої поведінки як маркери упевненості та домінування [31]. Крім того, вона вважає, що жінки стикаються зі значними труднощами у спілкуванні в змішаних групах, оскільки вищий статус чоловіка в суспільстві дає йому змогу не витратити зусилля на підтримку розмови. Ми погоджуємось із зауваженням О. Галапчук [2], що в бесіді з людиною більш вищого соціального статусу (наприклад, керівником) чоловіки будуть використовувати жіночі ходи для підтримки розмови.

Основна ідея роботи Д. Спендер полягає у викритті андроцентризму в мові, де чоловіки контролюють значення слів, через

мову нав'язують бачення світу. Оскільки слова кодують чоловічий досвід, жінки змушені або користуватися чужими для них словами (alienation of women), або відмовитись від мови взагалі (silencing of women). В основі чоловічої влади в мові, згідно Д. Спендер, концепція про чоловічу перевагу як природну даність [24]. Критики неодноразово звинувачували Д. Спендер у надто прямолінійному уявленні про домінування чоловічого начала в мові й розуміння його як монолітної структури [5; 35]. Слід зазначити, що в більшості ранніх робіт інтерпретація емпіричних даних була дещо спрощеною [5, с. 14]. Як показали пізніші дослідження спілкування в жіночих (одностатевих) групах, не кожне переривання співрозмовника є спробою домінування [30], навпаки, у деяких ситуаціях — це вияв солідарності та зацікавленості [2]. Інакше кажучи, одні й ті ж самі стратегії та моделі в різних ситуаціях можуть використовуватись з різною метою, тобто спрацьовувати по-різному для різних чоловіків та жінок.

Важливим етапом у гендерних дослідженнях стали роботи, у яких спілкування між чоловіками і жінками трактується з точки зору теорії двох культур або теорії «розбіжностей». Цей підхід уперше сформульований американськими соціолінгвістами Д. Молц та Р. Боркер і ґрунтується на двох дослідженнях: Дж. Гамперца з міжкультурної комунікації та М. Гудвін з аналізу спілкування у дитячих групах. Уважається, що представники різних культурних груп використовують норми й правила, здобуті у своїй групі, відмінності у яких можуть викликати помилкову інтерпретацію дій партнера по комунікації, а також труднощі у спілкуванні. На думку Д. Молц та Р. Боркер, чоловіки і жінки належать до різних культур, адже гендерна сегрегація в дитинстві призводить до створення в них різних моделей спілкування, що відображається у взаємному непорозумінні, оскільки кожен з комунікантів виходить з власних очікувань. Ці ідеї отримали подальше висвітлення в роботах Д. Таннен [36; 37], яка доводить, що для більшості жінок спілкування — це засіб встановлення дружніх відносин, вираження спільних інтересів,

їхня комунікативна взаємодія не ієрархічна. Щодо чоловіків, то для них спілкування — це конкуренція, демонстрація своєї поінформованості, впевненості, сили тощо. Концепція Д. Таннен у цілому співзвучна з позицією Дж. Холмс [32], яка підкреслює формування різних моделей спілкування у чоловіків та жінок: перші будують розмову так, щоб підтримати й укріпити статус, другі — відносини солідарності.

Теорія культур дозволяє пояснити комунікативні труднощі учасників інтеракції в змішаних гендерних групах тоді, коли вони пов'язані не з домінуванням однієї статті над іншою, а з різним розумінням ситуації, різними очікуваннями й стилями спілкування. Критики теорії вказують на те, що не існує достатньої кількості емпіричних досліджень, які б демонстрували соціокультурне непорозуміння як результат міжгендерної комунікації. Підхід «розбіжностей», хоча й долає недолік теорії домінування, що негативно характеризує жінок, однак теж не враховує неоднорідності всередині чоловічої і жіночої культур. Загальний недолік вищезгаданих концепцій полягає в поляризації гендерних відмінностей, яка призводить, по-перше, до виключення з поля зору вчених подібних ознак чоловічої та жіночої мовленнєвої поведінки, детермінованих ситуацією або контекстом, і, по-друге, сприяє концептуалізації гендерної ідентичності як статичній та незмінній [11, с. 16]. Необхідно відзначити, що історично парадигми дефіциту, домінування й розбіжностей представляють собою різні моменти розвитку фемінізму: перша й друга відображають протест різних форм пригноблення жінок; третя — момент переоцінки жіночою культурної традиції [29, р. 41].

Інший антиесенціалістський напрям базується на тому, що статеві ролі конструюються, створюються в різних контекстах і наповнюються різним змістом. Антиесенціалісти піддають сумніву можливість існування гендеру як фіксованої категорії і доводять існування чисельних чоловічих та жіночих стереотипних установок, які визначені різноманітними соціокультурними контекстами. У

сучасній лінгвістиці цей напрям представлений перформативним підходом (performing approach), відповідно до якого комуніканти вибирає лінгвістичні засоби, щоб створити певний образ мовця. Прибічники теорії перформативності гендеру (Дж. Коатс, Д. Камерон, Дж. Сандерленд) наполягають на тому, що гендер конструюється по-різному в різних контекстах навіть на рівні конкретних чоловіків та жінок і є не категорією, а процесом [29; 30]. Якщо в соціолінгвістичній традиції вважається, що комунікативна поведінка індивіда є наслідком його соціального статусу, то основа перформативного підходу полягає в тому, що наша комунікативна поведінка, поряд з іншими її аспектами, конструює соціальний статус індивіда. За влучним вираженням Дж. Коатс, «ми як актори постійно відтворюємо свій гендер у щоденному спілкуванні, виконуючи роль жінки чи роль чоловіка, і навіть, коли ми намагаємося відійти від загальноприйнятих зразків, наші співрозмовники сприймають наші висловлювання або як жіночі, або як чоловічі» [30, р. 127]. Отже, прихильники такого підходу сприймають чоловіків і жінок не як запрограмованих ранньою соціалізацією пасивних виконавців установлених гендерно-адекватних зразків поведінки, а як свідомих і активних творців з певними знаннями про те, як деяке висловлювання з гендерним значенням може бути використане для того, щоб викликати необхідний ефект і досягти певної мети.

Спроба прихильників теорії розбіжностей й теорії домінування проаналізувати гендер як стабільну біологічну категорію, призводить до появи фіксованих гендерних стилів мови, стереотипізації комунікативної поведінки, зумовленої гендером. Тільки розуміння того, що людина маніфестує свій гендер у вербальній комунікації, дозволяє виявити, що вважається придатним і не придатним для комунікативної поведінки протилежних статей, які норми обмежують гендерно зумовлену комунікативну поведінку і як з'являються її стереотипи в соціумі [1, с. 108].

Як указує Д. Камерон, різні комунікативні стратегії формуються в певних соціальних контекстах і спрямовані на розв'язання

різних завдань спілкування [29, р. 40]. Таким чином, прихильники перформативного підходу не розглядають гендер як єдиний фактор, що стимулює поведінку комунікантів, а визнають його взаємодію з іншими соціальними характеристиками (етнос, вік) й ситуацією спілкування. Д. Камерон пропонує відмовитися від сприйняття чоловіків і жінок як двох гомогенних груп, поведінка кожної з яких характеризується певним набором рис, що не зустрічаються в протилежній групі [29, р. 52]. Стереотипно, комунікативна поведінка чоловіків сприймається як результат їхнього життя в певному суспільстві. Орієнтована на дім комунікативна поведінка жінки розглядається як продукт її біологічних особливостей та ролі березини вогнища й матері. Безумовно, у комунікативній поведінці жінки намагаються відшукати риси, що поєднують її з усіма жінками, незалежно від соціальної приналежності, рівня освіти, віку і т. п. У результаті застосування такого підходу виробляється набір стереотипів, приписуваних усім жінкам у певному мовному суспільстві. Більш того, їхня комунікативна поведінка розглядається крізь призму стереотипів, тобто останні відіграють регулюючу роль у суспільстві [1, с. 67].

Отже, заперечення перманентної присутності категорії гендер в мові та мовленні комунікації — одне з найважливіших досягнень лінгвістичної гендерології останніх років. Різноманітність підходів до проблеми гендеру, а також наявність певних суперечностей в розробці теорії, на нашу думку, є свідченням ступеня її розвиненості й теоретичної глибини. Разом з тим, необхідно усвідомлювати, що це не просто нова теорія, а теорія, прийняття якої передбачає зміну ціннісних орієнтирів і перегляд багатьох усталених уявлень.

2. Мовна репрезентація гендеру

Проблема специфіки обирання мовних засобів для висловлювання чоловіками та жінками досить актуальна (адже на сьогодні

в науковій літературі трапляються припущення, що чоловіки та жінки послуговуються різними мовними засобами у подібних комунікативних ситуаціях), а також нагальна проблема «чоловічого» та «жіночого» бачення гендерних проблем. Сучасні психологічні дослідження дають підстави стверджувати: є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки; є думки, які формуються у свідомості тільки жінки чи тільки чоловіка, а отже, є відповідний цим настановам вибір мовних засобів, природний для одних і неактуальний, необов'язковий для інших [3, с. 12].

Поряд з цим постає ще одна важлива і не вирішена до сьогодні проблема — прояви гендерної дискримінації у мові (сексизм). Найчастіше прояви сексизму в мові трапляються через бажання особи підкреслити важливість своєї соціальної статі, але для цього обираються не завжди порядні методи — досить часто це відбувається, на жаль, саме через приниження іншої статі.

Через це сучасні феміністки розглядають мовну семантику як інструмент підтримання соціальної нерівності статей, досліджуючи, як вербальна та невербальна комунікація допомагає зберегти традиційні бар'єри між статями, як люди використовують лінгвістичні ресурси, щоб створити гендерну диференціацію. У результаті поширення таких феміністських ідей у дискурсі мас-медіа був сформований новий тип правил мовленнєвої поведінки в офіційних сферах, основною тезою якого було: «не допустити сексизм у мову» [6; 16, с. 111]. Але, як зазначалося, ця проблема на сьогодні залишається невирішеною.

Сучасна лінгвістика виходить з положення про те, що гендер — це причина того, що чоловіки та жінки по-різному використовують мову («я говорю таким чином, тому що я жінка/чоловік»). На сучасному етапі гендерних досліджень питання ставиться по-іншому: чоловіки та жінки використовують мову таким чином, і не інакше, для того, щоб бути адекватно сприйнятим (ою) представниками протилежної статі.

Відповідно змінюються запитання, які ставлять собі лінгвісти, зокрема: нині не ставиться питання: «Як говорять чоловіки та жінки?» проблема формулюється по-іншому: «Які види мовних ресурсів люди використовують або можуть використати, щоб представити себе як певний тип чоловіка чи жінки». Питання «Як говорять чоловіки про жінок?» формулюється також по-новому: «Які типи лінгвістичних практик виражають та підтримують певні гендерні ідеології та норми?».

Передвиборчі дискурсивні практики дають численні приклади мовних маніпуляцій з опорою на гендерні стереотипи, як складової дискурсивних стратегій агітації/дискредитації. У кандидатів-чоловіків апеляція до гендеру з метою апології, як правило, відтворює домінуючий стереотип чоловічності та чоловічої сили, причому принижується протилежна стать, їй висуваються високі вимоги: «...жінка, яка хоче бути лідером, повинна не лише вміти боротися, вона має пройти певний вишкіл і самовідданою працею довести вміння вирішувати проблеми громади» [14].

У виступах жінок експлуатується гендерний стереотип чоловічої агресивності та жіночності; «чоловіча» політика позиціонується як груба і аморальна. Стратегія дискредитації в передвиборчому дискурсі демонструє гендерну асиметрію. Вказівка на стать може бути використана політичними противниками жінки-кандидата, як маркер невідповідності «чоловічій ролі» політичного лідера. Сьогодні все частіше трапляються заголовки у ЗМІ та фрази, що намагаються відтворити прагнення їхнього автора до гендерної рівності, наприклад, «...в політичному чи громадському житті важливим має бути не те, хто ти — чоловік чи жінка, — а які знання маєш, що вмієш і як поводишся» [14], але, на жаль, ці тези не завжди знаходять практичне втілення у житті.

Однією з форм конструювання гендеру в ЗМІ є листи виборців — різновид передвиборчої агітації, мета якої — вплинути на виборців «голосом» самих виборців. У них за допомогою різноманітних лінгвістичних засобів відтворюються патріархальні стереотипи

чоловіків, як сильних, вольових тощо, та жінок, як слабких, невпевнених, таких, що потребують допомоги [3, с. 71–79].

Мовне конструювання гендеру не обмежується звичним використанням лексеми «стать». В основі конструювання лежить співвіднесеність мовних форм з гендерними уявленнями (асоціаціями, стереотипами), які є частиною універсуму представників певної культури. Конструювання гендеру у всіх видах соціальної практики має свою специфіку, наприклад, у передвиборчому дискурсі гендер — необхідна складова іміджу-проекування, в рамках якого створення «чоловічності» або «жіночності» стає «товаром», який призначений для певного споживача. Роль мови при цьому не обмежується спілкуванням у вузькому значенні слова (прийом-передача інформації) або збереження та передача знань. Мова «будує» життя, одночасно виступаючи складовою частиною цього життя.

Гендер у мові виступає параметром змінної інтенсивності, тобто «плаваючим параметром, фактором, який проявляється з неоднаковою інтенсивністю, навіть до повного зникнення в ряді комунікативних ситуацій» [10, с. 113 — 134].

Мовна репрезентація гендеру розглядається в сучасній лінгвістиці у двох основних напрямках: здійснення репрезентації гендеру в мові за рахунок «дзеркального» його (гендеру) відображення за допомогою лінгвістичних ресурсів чи останні самі конструюють гендер, другий напрям — існування таких феноменів, як «чоловіча мова» та «жіноча мова». Мова не лише відображає гендерну диференціацію, яка існує у соціумі, але й конструює гендерні відмінності. З точки зору феміністок, лінгвістичний простір здійснює свій диктат по відношенню до представників обох статей, формуючи «стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче».

У зарубіжних дослідженнях превалюють два основні підходи до мовної репрезентації гендеру. Перший базується на теорії домінування (Фішман, 1983; Лакофф, 1973; Зіммерман, 1975, 1983), другий — на теорії відмінностей (Камерон, 1989; Котес, 1987, 1995;

Джонс, 1980; Мілрой, 1980). З першим пов'язані ранні дослідження лінгвістів. Зокрема, американський дослідник Р. Лакофф дійшов висновку, що жінки говорять так званою «безвладною мовою», яка виражає відсутність авторитету. Такій мові властиві нерішуча інтонація, пом'якшені лайливі форми, твердження, сформульовані як питання. Такий формат мови названо «жіночий стиль». Критики таких досліджень зауважили, що такі висновки базуються лише на власній авторській інтуїції, а не на емпіричних даних. Подальші дослідження в рамках першого підходу проводилися на основі фактичних записів розмов чоловіків та жінок.

Результатом таких досліджень стала відома фраза, яка характеризує особливості мовленнєвої поведінки представників обох статей: «Чоловіки змагаються, жінки співпрацюють». У результаті аналізу стилю чоловічої та жіночої мови були виявлені інші глобальні опозиції, зокрема: чоловіча розмова має своєрідний «звітний» характер, а жіноча — це розмова «про дрібниці». Розмова чоловіків має мету — отримання певного «статус-кво», тоді як жіноча розмова спрямована на досягнення згоди та інтимності [28, с. 45–63].

Ранні дослідження сформували певний феміністсько-лінгвістичний канон, хоча їхні висновки викликали сумніви, зокрема американські дослідники О'Бар та Аtkінс висунули гіпотезу, що «безвладна мова» [26, с. 155; 34] не обов'язково є жіночою прерогативою, вона може використовуватися будь-яким комунікатором нижчого статусу, ніж його реципієнт.

Альтернативою є теорія відмінностей, яка стала критичною відповіддю на теорію домінування. Представники цієї теорії не порівнюють чоловічі мовленнєві норми з жіночими [17, с. 302]. Метою їхніх досліджень є вживання жінками у мові їхніх власних термінів.

Такі дослідження виділяють певні типи людей або соціальне оточення, в яких взаємодіють чоловіки та жінки. У рамках такого підходу лінгвісти пояснюють гендерні відмінності, виділяючи та розмежовуючи «жіночу» та «чоловічу» субкультури.

Дві теорії, беручи за основу різні критерії, не виключають одна одну. В обох низка схожих елементів, пов'язаних з концептуалізацією поняття «гендер». По-перше, обидві теорії «характеризуються майже винятковою проблематизацією жінки». Це означає, що гендер використовує за синонім слово «жінки». Як, результат, мало відомо про маскуліність та чоловіків. По-друге, обидві теорії використовують поняття «гендер, який базується на бінарній опозиції» [33, р. 7].

Це означає, що основною гіпотезою багатьох досліджень стає твердження, згідно з яким чоловіки та жінки за своєю суттю різні, ці апріорні відмінності відображаються у використанні ними мовних засобів певним чином. При цьому, з поля зору випадає ще один факт: обидві статі використовують ті ж самі лінгвістичні ресурси. Таким чином, повинен бути певний ступінь схожості у мовленні чоловіків та жінок для того, щоб спілкування не викликало комунікативних проблем. Отже, імпліцитне припущення про те, що чоловіки та жінки є бінарною суперечністю, що мова виступає символічним відображенням цієї опозиції, є глибоко проблематичним з точки зору мови, з точки зору гендеру.

Нині більшість вчених вважають, що існує діалектичний зв'язок між мовою та соціумом. У цьому зв'язку, без сумніву, експліковано гендерний аспект. Для розуміння гендеру варто враховувати соціокультурний фон. Це зумовлено тим, що гендер є «емічною» характеристикою, тобто пов'язаний з проявами особливого в поведінці, зокрема уявлення про чоловічість та жіночість суттєво відрізняються в різних культурах, що призводить до варіативності норм мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок.

Отже, гендер можна кваліфікувати як глибоко варіативну контекстуальну змінну. Виходячи з цього, зрозуміло, чому «існує незначна кількість узагальнень, як можуть бути зроблені формальні, структурні аспекти мови однієї статі як протилежності мови іншої статі» [33, р. 8–25] Таке припущення можна зробити з того, що маскуліність та фемінність (чоловічість та жіночість) насправді не

протилежні, а діалектично взаємопов'язані категорії, не зафіксовані, раз і назавжди дані, а це навпаки, соціальні процеси.

Мова — не просто дзеркало гендеру, вона допомагає конституювати його, не будучи незмінним станом буття людини. Гендер — це певний набір практик, дій, він виконується людьми в різних ситуаціях по-різному. Якщо провести лінгвістичну аналогію, то гендер — це не іменник, це дієслово. З методологічної точки зору, важливо зауважити, що при вивченні лінгвістичних процесів конструювання гендерних ідентичностей мова не повинна визначатися у вузькому значенні, керуючись розмовними конструктами. Об'єктом дослідження повинен бути писемний, візуальний текст, лінгвістичні ресурси в цілому, які аналогічно, як гендерні конструкти, не сталими, а змінні.

Гендерні значення, які асоціюються з певними лінгвістичними ресурсами, не виступають атрибутами мови. Це пояснюється тим, що по-перше, для чоловіків та для жінок можливими є одні і ті ж самі дії, проте, вони оцінюються по-різному, зокрема: боротьба за рівну оплату, за рівну працю. По-друге, гендерні значення мовних засобів форми вираження цих значень можуть змінюватися, наприклад, лайливі вислови та сленг, які традиційно вважалися чоловічим лінгвістичним простором. Вони не розглядаються як маскулінний спосіб мислення, тому що жінки використовують такі форми також, особливо нині.

Реалізація чоловіками та жінками гендерних ролей передбачає використання мовних засобів, які сприймаються ними як призначені для їх гендерної групи, наприклад, «дві статі носять одяг, який відповідає гендерним експектаціям» [33, р. 23]. Аналогічно чоловіки та жінки відбирають мовні засоби відповідно до «правила статі». Ось тому, незважаючи на тимчасовий контекст, манера мовлення або манера одягатися асоціюється з певною статтю. У цьому сенсі бінарна опозиція, яка асоціюється з маскулінністю та фемінністю, абсолютно реальна та доречна при обговоренні гендерної мовної поведінки.

Отже, чоловіки намагаються спілкуватися такою мовою, яку вони вважають типовою для чоловіків, а жінки намагаються говорити в такій манері, яку вони розглядають як типову для жінок, обидві статі уникатимуть тієї мовної поведінки, яка не типова для їхньої статі. Аналізуючи мовну репрезентацію гендеру, головним завданням є розуміння гендеру як безперервного процесу продукування соціумом відмінностей в чоловічих та жіночих ролях, ментальних та емоційних характеристиках у мовній поведінці зокрема.

Боротьба за право голосу в мові, викриття патріархату, розробка своїх власних лінгвістичних форм, спроби вплинути на мовну політику та реформувати мову в бік усунення наявного в ній сексизму [17, с. 302 — 303] дозволили нам виділити гендерні ознаки «жіночого» в жіночій літературі: 1) у центрі оповіді перебуває жінка або «генеалогія жінок» (Л. Ірігарей); 2) сімейні відносини в структурі жіночого письма є важливішими, ніж інші види соціальних відносин, а структура жіночої суб'єктивності визначається структурою сім'ї (навіть якщо це ненормативні варіанти сім'ї — наприклад, жіноча сім'я, що складається з бабусі, матері і дочки, або неповна сім'я типу мати і дитина); 3) ведучими є маркування генеалогії жінок — наприклад, материнсько-дочірніх відносин або відносин жінок у декількох поколіннях; 4) однією з найважливіших причин екзистенціалізації жіночого виступають відносини з протилежною статтю в плані осмислення власної «іншості»; 5) на відміну від чоловічої літературної традиції, жіночий досвід у літературі — проміжний, переважно в термінах тілесного, біологічного, фізіологічного [6, с. 5].

Антропоцентрична спрямованість лінгвістики породила гендер, а відтак і специфіку комунікативної поведінки індивідуума: як чоловіка («маскулінність») так і жінки («фемінність»). Аналіз гендера в мові має свою еволюцію розвитку, від «дефіцитності» жіночого мовлення до «диференційності» чоловічого та жіночого мовлення.

3. Парадигматика гендерних стереотипів у сучасній лінгвістиці

Гендерні дослідження загалом і в лінгвістиці зокрема розвиваються надзвичайно стрімко: якщо у минулому десятилітті в мовознавстві загалом ішлося тільки про гендерні аспекти деяких досліджень, то сьогодні вже у науковій спільноті не викликає заперечень факт формування нової галузі мовознавства — гендерної лінгвістики або лінгвістичної гендерології. Хоча науковцями й чинилися спроби розмежувати ці два терміни, сьогодні вони функціонують в українському (і не тільки українському) науковому дискурсі як абсолютні синоніми. Помічена, проте, певна тенденція їх використання: термін «лінгвістична гендерологія» частіше використовується в науковому дискурсі, тоді як, скажімо, для навчальних курсів обирається назва «гендерна лінгвістика». Напевне, поки що це питання залишається відкритим, оскільки переважна більшість дослідників уникають вибору одного з термінів, наводячи поряд обидва через «або». Нам зручнішим і з погляду смислу, і з погляду мовної форми видається термін «гендерна лінгвістика».

Хоча гендер, як наголошує А. Кириліна, не є лінгвістичною категорією, але аналіз структури мови дає змогу тій чи іншій культурі одержати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у різних культурах, які норми поведінки для чоловіків і жінок фіксуються у текстах різних видів, як змінюється з часом уявлення про гендерні норми, фемінність і маскуліність, які стильові особливості можуть бути віднесені до переважно чоловічих чи жіночих, як гендерна належність впливає на засвоєння мов, з якими фрагментами й тематичними царинами картин світу вона пов'язана, які лінгвістичні механізми уможливають маніпулювання гендерними стереотипами [11, с. 132].

У сучасній українській гендерній лінгвістиці окреслилися такі напрями наукових зацікавлень:

- терміносистема й методологія гендерної лінгвістики (М. Дмитрієва, Л. Ставицька, О. Семиколенова, О. Артемьєва);
- назви осіб за статтю (жіночою: М. Брус, А. Нелюба, Я. Пузиренко; чоловічою: А. Архангельська);
- гендерний аналіз дискурсів: політичного (О. Зарецький, Л. Бессонова), рекламного (О. Маслова), медійного (О. Фоменко, О. Маслова), електронного або інтернет-дискурсу (О. Соколинська);
- дискурсивний аналіз (Т. Біленко);
- концептосфера мови в гендерному аспекті аналізу (Є. Мінаєва, О. Бондаренко, О. Хаджиоглова, О. Мирончук);
- функціонування й вербалізація гендерних стереотипів (Т. Сукаленко, Л. Павлюк, О. Малахова);
- комунікація в гендерному аспекті (Л. Шутова, О. Руда);
- творення гендерних образів, характерів (В. Слінчук, Н. Білоус);
- гендерний аспект перекладознавства (О. Сизова, Є. Кононенко);
- сексизм у мові (В. Кудря, О. Маслова);
- дослідження мови квір-ідентичностей (Є. Виноградов) [1; 2; 17].

Гендерні стереотипи в мові — одна з категорій проблеми впливу гендерних відносин на соціальні стосунки. Вони являють собою культурно та соціально зумовлені думки про якості, атрибути й норми поведінки представників чоловічої та жіночої статі та їх відображення в мові. Гендерна стереотипізація фіксується в мові, тісно пов'язана з висловленням оцінки та впливає на формування очікувань від представників тієї чи іншої статі певного типу поведінки. Гендерні стереотипи спрощують реальну ситуацію, проте в колективній суспільній свідомості вони закріплені міцно та змінюються повільно. Згідно зі стійкими уявленнями, жінкам у суспільстві приписується менша цінність, ніж чоловікам. Уявлення про мужність та жіночість і притаманні їм властивості мають місце в кожній культурі, їм відводиться суттєвий простір в обрядах, фольклорі, міфологічній свідомості, «картині світу».

Традиційні стереотипні образи мають давню історію вживання і транслюють вікові уявлення про характер й призначення чоловіка та жінки в соціумі. Найуживаніші і найтиповіші серед них такі номінативи: «берегиня», «годувальник», «сильна стать», «слабка стать», «прекрасна стать».

Через призму сформованих стереотипних кліше сприймається сьогодні образ «берегині», який в українській традиції характеризує призначення жінки переважно у приватній сфері, а також образ «годувальника» — стосовно чоловіка. Що, зокрема, ілюструють приклади уживання слів «берегиня-мати», «годувальник», «господар», «добувач» та безпосередньо синонімічних до них засобів:

- «Так, пам'ятаю, як мої друзі любили приходити до нас у гості, бо у моєї матері-берегині на столі в будь-яку годину дня чи ночі була ціла купа смачних українських страв, якими вона радо всіх пригощала». Слово-символ берегиня регулярно відтворюють в назвах радіо- і телепередач, книг тощо, активно вживають у різнотипних дискурсах і розмовному мовленні: «... То мусили бути незвичайні дрова, щоб така печеня вдалася! Признавайся, Полюню, чого підсипала у вогонь, чим чаруєш? І засміявся вдоволено: Ти моя Берегиня!» [18].
- «Цивілізація і науково-технічний прогрес позбавили людину необхідності добувати їжу способами древніх мисливців, але інстинкти добувача наполегливо нагадують про себе»;
- «У країні мусить постати культура дбайливого господаря, небайдужого, в якому стані його дім, під'їзд, вулиця».

Образ «берегині» у публіцистичному мовленні з'являється та актуалізується в перші роки незалежності, коли під впливом ідеї «національного відродження» та пошуку «української ідентичності» з розряду архаїчного діалектизму (берегиня — «берегова русалка») слово переходить до активного мовного словника в іншому видозміненому значенні: жінка — «охоронниця дому». Для повнішого розкриття та пояснення сучасних семантичних категорій образів молодої жінки та чоловіка важливу роль відіграють

сформовані під впливом нової предметності гендерні поняття, які ми називаємо новими стереотипними образами. Конотативний ореол слова берегиня віддзеркалює протиборство патріархальної та феміністичної ідеологій, постаючи в синтезі контрастних семантичних ознак: ідеальна українська жіночність — зведення статусу жінки до другорядних суспільних ролей.

На сторінках друкованих видань вони репрезентовані концептами: «Барбі», «супермен», «секс-символ», «секс-бомба», «супергерой», «метросексуал», «підкаблучник», «бізнесмен», «бізнес-леді» тощо. Ці назви формують сучасні уявлення про «жіноче» та «чоловіче». Розглянемо деякі з них. Так, наприклад, актуалізоване стереотипне поняття «красуня» розвивається і доповнюється яскравими й влучними новітніми характеристиками, які: а) ідеалізують жіночу красу, порівнюючи її з казково-ляльковим, штучно створеними стандартами, відтворюючись у стереотипному образі «барбі»; б) акцентують увагу на сексуальній привабливості дівчини у новітніх поняттях «секс-символ», «секс-бомба».

Інший стереотипний образ — успішної жінки — у сучасній газетній практиці ідентифікується в першу чергу з поняттям «бізнес-вумен», «залізної леді», яка набуває рис поведінки чоловічої статі й поступово відходить від образу Берегині, матері, хранительки домашнього вогнища: «українка — ділова і впевнена в собі». Це стосується не лише жінок, які працюють у сфері бізнесу та торгівлі, а й тих представниць жіночої статі, що обіймають посади депутатів та політиків: «Залізна леді України — Юлія Тимошенко», «Маргарет Тетчер — залізна леді, яка створила свій власний «ізм»...». Зокрема, символом краси, на який рівняються багато молодих жінок, стає образ легендарної американської ляльки «Барбі». Як зауважують журналісти: «...на повній швидкості носяться ними (дорогами) круті «тачки», на яких роз'їжджають красиві ляльки, і якщо ти не остережешся, то ризикуєш бути задавленим кучерявою, як клен лісовий, блондинкою». Це стверджує та пояснює появу нової зовнішньої характеристики сучасної дівчини як довгоногої блондинки

з блакитними очами та собачкою в сумці. Але образ лялькової «Барбі» вийшов за межі побутування в звичайному суспільстві й зараз поширився серед шоу-бізнесу, порівнюючись із новим поняттям «поп-зірки».

На шпальтах газет переважають влучні характеристики нового еталону жіночої краси: «На сцені й на телебаченні спостерігається засилля напівголих, безголосих співачок і казна-яких гумористів, усі жарти яких спрямовані на частини тіла, що знаходяться нижче пояса. Відомо, що недовге їх перебування в ролі «поп-зірок» оплачують бізнесмени і бізнес-леді, яким припали до вподоби». Сучасна молодь схвально сприймає такого типу молодих дівчат: «Народ більше приваблюють концерти одноденних (та хоч і багаторічних) поп-зірок».

Систему парадигм на позначення жінки в роботі структуровано за принципом, запропонованим Н. Павлович. Для розкриття образного складника концепту ЖІНКА важливо визначити типізовані образні парадигми, у структурі яких жінці атрибууються ті чи ті ознаки та оцінки. На позначення жінки (метафоричні фемінітиви) структурують типізовані образні парадигми, що сформувались протягом тривалого періоду і охоплюють широкий смисловий діапазон образної репрезентації жінки: жінка — природа, жінка — архетипна природна стихія, жінка — тварина, жінка — птах, жінка — комаха, жінка — рослина, жінка — артефакт, жінка — часове поняття, жінка — міфічна істота, жінка — абстрактне поняття. Кожна парадигма не є монолітною в семантичному відношенні, вона охоплює лексико-семантичні групи: жінка — архетипна природна стихія (лексико-семантичні групи ВОДА (ріка, вир, струмінь джерельної води), НЕБЕСНЕ ТІЛО (зірка), СОНЦЕ (сонце), ВОГОНЬ (вогонь); жінка — тварина (лексико-семантичні групи СВІЙСЬКІ ТВАРИНИ (лошиця, вівця, кішка тощо), ДИКІ ХИЖІ ТВАРИНИ (видра, соболиця, вовчиця тощо), ДИКІ ТВАРИНИ (мойма, лань, жирафа тощо), ПЛАЗУНИ (змія, гадюка, ящірка), ЗЕМНОВОДНІ ТВАРИНИ (жаба, ропуха, карапатиця), ВОДНІ ТВАРИНИ

(риба (рибка), вобла, плоскирка); жінка — птах (лексико-семантичні групи ПЕРЕЛІТНІ ПТАХИ (зозулька, ластівка), ОСІЛІ ПТАХИ (перепілка, горобчик, титаря), ХИЖІ ПТАХИ (орлиця, коршак, сова), СВІЙСЬКА ПТАХА (курка, гаголиця, гуска), ДИКА ПТАХА (куріпочка), ХАТНІ, ДЕКОРАТИВНІ, ЕКЗОТИЧНІ ПТАХИ (канарейка, пава); жінка — рослина (лексико-семантичні групи КВІТКА (квітка, троянда, фіалка), ДЕРЕВО (дерево, береза, липа), РОСЛИНА (коноплина, хмелина, очеретинка), ТРАВА (трава, травичка), ОВОЧ (морква, ріпа), ПЛІД (ягідка, сушениця, яблуко), ГРИБИ (опеньок, печериця); жінка — артефакт (лексико-семантичні групи ПРЕДМЕТ (річ, финтифлюшка), РЕАЛІЇ ПОБУТУ (гарба, шворка, бунда), БУДІВЛІ (стодола, кошара, рудера), ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ (карамелька, шоколадка, пампушечка), КОШТОВНОСТІ, МІНЕРАЛИ (перлина, алмаз), МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ (клавіша, дрімба, струна); жінка — часове поняття (лексико-семантичні групи ДОБА (серпанковий світанок), ПОРИ РОКУ (літо, погожа літня днина, осінь); жінка — міфічна істота (лексико-семантичні групи САКРАЛЬНІ ПОНЯТТЯ (ангел, богиня, мадонна), МІФОНІМИ (берегиня, хоха, венера), НАЗВИ ТИТУЛОВАНИХ ОСІБ (королева, цариця, царівна); жінка — абстрактне поняття (лексико-семантичні групи ЕМОТИВИ (серце (серденько), душа, щастя), ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПОНЯТТЯ (доля, життя). Частина метафоричних протиставлень є соціально конованою, такою, що віддзеркалює, приміром, копцептуально важливе для українського феміністичного дискурсу XIX–XX ст. протиставлення патріархальне — феміністичне, модерне: горда орлиця (сильна, горда емансипована жінка) — щебетлива ластівка під стріхою своєї хати (жінка як носій стереотипних фемінних ознак).

Якщо сучасні молоді дівчата мають собі за ідеал «лялькові еталони» й прагнуть їх досягти, то юнакам, за твердженням журналістів, властиво порівнювати себе або із «супергероями», або з популярним персонажем американських коміксів — «Суперменом». Сучасні молоді люди прагнуть бути схожими на сильних, мужніх та

непереможних чоловіків-акторів голлівудських фільмів: «Як жаль, що я не Сталлоне і не Джекі Чан».

Поняття «супермен» також пов'язується із зовнішньою сексуальною характеристикою чоловіка. На сторінках сучасних чоловічих та жіночих журналів переважають фотосесії з оголеними юнаками із гарною зовнішністю та привабливим тілом: «На обкладинці — голий чоловік в сандаліях, із золотим шоломом на голові та крильцями на ногах». Популярним у суспільстві та серед молоді залишається образ впливового «бізнесмена», «підприємця» — людини, що досягла значного успіху в справах власної компанії та посіла почесне місце серед світської публіки. Також поняття «бізнесмен» часто ототожнюють із постатями депутатів та політиків, які також зайняли належну ланку в середовищі. Такими виглядають політики в очах журналістів: «Зібрати форум після пропозиції підвищити тарифи на комунальні послуги — треба мати сміливість. Та схоже, саме ця риса й переважає у характері міського голови: сміливий та дерзкий аж до виклику, коли переконаний у своїй правоті». Але на противагу образу «супермена» в сучасних ЗМІ побутує поняття «підкаблучник», що репрезентує собою людину слабкої вдачі, неспроможної виконати свої чоловічі зобов'язання, так би мовити «раба» власної жінки або подруги: «Чоловік усе більше набуває якостей слабкодухого «підкаблучника» (або навпаки, шукаючи задоволення в чарці — ерзаці, замінику Сили, — перетворюється на домашнього деспота, стабільно деградує до звіроподібного стану)». Також загальна роль чоловіка як представника сильної статі поволі нівелюється: «...десь у мене там написано, що мужчини зникають як явище, їхнє місце посіли круті, ерзац, замітники, гібриди...». Отже, чоловіки в сучасних друкованих ЗМІ представлені не лише як сильна стать, що характеризується поняттям «супермен», «супергерой», «бізнесмен», а й виглядає залежним від жінок або схожим на них («підкаблучник», «метросексуал»): «На одному телеканалі показують, як можна розбагатіти, торгуючи тілом та блазнюючи в ролі метросексуала».

У рекламі, призначеній для жінок, переважає апеляція до емоцій, присутня емоційно-експресивна характеристика товару. Левова частка присвячена візуальним складовим. У рекламі часто використовуються залитий сонцем пляж, спокійне море, зображення природи, квітуча зелень [21, с. 26]. Якщо реклама стосується домашнього господарства, то використовується образ будинку: м'яке крісло або диван, кухня тощо. Загалом, використовуються природні для жінки образи: зображення магазинів, людних вулиць міста у світлий час доби, превалювання світлих і яскравих тонів над темними. Якщо у жіночій рекламі рекламується конкретний продукт (наприклад, парфумерія, продукти харчування, аксесуари), то обов'язково присутня його фотографія й описується його користь і краса для жінки.

Реклама при чоловічій характеристиці адресата пропонує різні психологічні образи, а також різні гендерні ролі. Це можуть бути образи ніжної, мрійливої дівчини чи дівчини, яскравої, безтурботної, радісної, або незалежної, рішучої та цілеспрямованої дорослої жінки. Це може бути молода мама, турботлива дружина, ділова жінка. Але основним все одно буде залишатися образ привабливої, безтурботної дівчини, стурбованої своєю зовнішністю і своєю популярністю у чоловіків. Чоловічий образ у рекламі — це набір рис, пов'язаний із соціально необмеженим стилем поведінки, компетенцією та раціональними здібностями, авторитетністю, активністю, ефективністю і т. д. Чоловіки представлені в діловому, формальному чи неформальному вигляді, але будь-який вигляд пропонується як щось абсолютно серйозне, глибоко особистісне. Чоловіки частіше за все пов'язані з успіхом, ініціативою, автономією. Вираз обличчя у чоловіків — нейтральний або серйозний.

Типовий жіночий образ у рекламі включає ряд рис, навпаки, пов'язаних з пасивністю, зайвою емоційністю, із соціальними й комунікаційними вміннями, з меншим когнітивним рівнем, претензіями і т. д. Жінки постають як особи, що зацікавлені одягом, який вони носять, жестами, які їм відповідають. Але характер,

створюваний рекламним костюмом, дає можливість менш серйозно розглядати жінку в соціальних ситуаціях. Індивідуальність, передана через манеру одягатися, — річ несерйозна. Тому й образ жінки в рекламі часто пов'язаний з пасивністю, націленістю на задоволення інтересів чоловіків і сім'ї. Вираз обличчя у жінок більш доброзичливий, вони найчастіше представлені усміхненими [7, с. 69–70]. Отже, образи чоловіків і жінок постають перед нами досить стереотипними, і більшість аудиторії вірить у ці образи.

Існують основні гендерні стереотипи масової свідомості, висвітлені у рекламі:

- основне заняття жінки — домашнє господарство і виховання дітей. Цей стереотип настільки міцно проник у чоловічу свідомість, що жінки, які намагаються реалізуватися у громадській роботі чи бізнесі, стикаються з ним постійно. Чоловіки роблять кар'єру, реалізують себе як особистості та громадські діячі. А жінки виховують спільних дітей і ведуть спільне домашнє господарство, при цьому теж працюючи — на безперспективних низькооплачуваних посадах.
- Прийняття рішень — чоловіча справа, або «мовчи, жінка, твій день 8-е березня» [22, с. 227]. Незважаючи на те, що жінки становлять більшу частину населення, вони, як і раніше, відсторонені від процесу прийняття рішень.
- У кожному з нас борються два начала. З одного боку потяг жінок і чоловіків, а з іншого — страх один перед одним. Щоб заглушити свій страх перед жінкою, чоловік намагається її залякати. Спочатку він її знецінює, переконуючи себе, що вона нічого не значить. Для цього іноді застосовується і фізична сила. Ось вам коріння домашнього насильства [15; 16].

Зміни та перетворення в системі гендерних відносин, що відбувались упродовж існування людського соціуму, знаходять своє відображення в гендерній картині сучасного суспільства, під якою розуміється впорядкована, відносно однорідна та внутрішньо пов'язана сукупність ідеалів, орієнтацій, установок, в яких знаходить

відображення соціокультурна диференціація статей. Стрижнем цієї єдності і виступають соціальні функції гендерних стереотипів, які пронизують різні сфери гендерної картини та містять у собі цілісне ставлення, через носіїв стереотипних уявлень, до соціокультурної специфіки статей [1, 37].

Гендерний стереотип як складне соціальне явище виконує такі функції: регулятивну функцію — підтримка ідентифікації особистості та групи; трансляційну функцію — передача досвіду щодо взаємодії представників різних гендерів від покоління до покоління; соціалізаційну функцію — засвоєння та збереження знань, досвіду, норм, цінностей щодо представників своєї чи іншої статі, включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, які детермінуються прийнятим у суспільстві гендерним розподілом; стратифікуючу функцію — сприяє утворенню ієрархічної структури суспільних відносин. Гендерний стереотип регулює процес передачі та обміну інформацією між представниками різних гендерів та соціальною системою загалом — комунікативна функція [12, с. 189–192].

4. Роль фемінітивів у сучасній українській мові

Загальні найменування осіб чоловічої і жіночої статей — найбільш активна й динамічна категорія слів української мови. Вона швидко, безперервно й прогресивно розвивається, перебуваючи у великій залежності від позамовних чинників. На ній відобразилися катаклізми усіх історичних епох і далі продовжують визначати її обличчя. Особливих і рекордних змін упродовж історії розвитку української мови зазнали найменування осіб жіночої статі. Завдяки цьому вони виокремилися на українському лексичному тлі з власною неповторною історією і становлять окрему підсистему слів.

Кожний період в історії фемінітивної системи української мови є своєрідним. Початок ХХІ ст. означений дією та посиленням

давніх тенденцій і виникненням нових тенденцій у формуванні іменників-назв жінок. Давніми незмінними і тривалими тенденціями є творення фемінітивів здебільшого від назв чоловіків, тобто маскулінативи залишаються для них основною словотвірною базою; продукування фемінітивів переважно суфіксальним способом, збереження продуктивності цього способу до сьогодні, переважання серед фемінітивних словотворчих засобів форманта — ка; поступове збільшення назв жінок за діяльністю, професією, різними функціями, вчинками, стосунками і загальна незмінність інших семантичних підгруп фемінітивів; сталість морфонологічних явищ для фемінітивів (чергування приголосних у кінці основ чи коренів, рідко чергування голосних, зміна наголосу); функціонування назв жінок переважно в розмовному, художньому та публіцистичному стилях як стилістично маркованих, з розмовним відтінком у значенні.

Уживання фемінітивів в українській мові викликає чимало дискусій. Дехто вважає, що фемінітиви потрібно використовувати для досягнення гендерної рівності, а для когось це не має ніякого значення.

Фемінітиви — це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, що належать до всіх людей, незалежно від їхньої статі: льотчик — льотчиця, письменник — письменниця, професор — професорка, директор — директриса тощо. Тобто, можна сказати «Вона є викладачем англійської мови», так само, як і «Вона є викладачкою англійської мови».

Фемінітиви часто використовують для посилення гендерної чутливості, і основне із завдань фемінітивів — відновити гендерну рівність, оскільки сучасні мовні норми сприяють дискримінації жінок і завищенню значущості чоловіків. Фемінітивам протиставляються маскулінативи, тобто це назви чоловічого роду, які вживаються в більшості випадків до всіх людей, незалежно від статі. Уживання чоловічого роду на позначення жінки суперечить морфолого-синтаксичним нормам української мови. Слушною

думкою О. Пономаріва є те, що уникання фемінітивів збіднює мову: робить її більш канцелярською, звучує до офіційно-ділового стилю. Суфікси, за допомогою яких творяться фемінітиви (-к, -иця, -иня в українській мові та -k, -ini/-uni в польській) є історично закоріненими та продуктивними, тобто, від них утворюється значна кількість нових слів. Але «продавчиня» звучить набагато краще, ніж «продащиця». Порівняймо: «кравчиня» від «кравець», як «продавчиня» від «продавець». «Фотографиня», «психологиня», «членкиня» — незвично, але відповідає законам українського словотвору, і до цього слова можна звикнути».

У сучасній українській мові фемінітиви з формантом — ка на зразок архітекторка, бізнесменка, лідерка, юристка, директорка тощо активно використовують засоби масової інформації: «кандидатка соціологічних наук...»; «Напередодні жіночого свята вітав директорок шкіл мер Харкова...» [19]; прем'єрка Юлія Тимошенко провела прес-конференцію [20], «найуспішніша київська рестораторка Маргарита Січкач влаштувала кульбаб свято [13]; «У лінії прет-а-порте українська дизайнерка Оксана Караванська зробила акцент ...» [38]. Однак паралельно з такими дериватами високу частоту вживання мають найменування осіб жіночої статі, виражені іменниками чоловічого роду, що свідчить, з одного боку, про непослідовне використання найменувань осіб жіночого роду, з іншого боку, про перспективи їхнього регулярного творення й функціонування: «Влада Литовченко — президент модельного агентства KarinMMG, «Міс-Україна», засновниця благодійного фонду «Обдаровані діти — майбутнє України», радник Міністра з питань сім'ї, молоді та спорту, слухачка Дипломатичної Академії при МЗС України». Слова з'являться у мові, коли їх почнуть вживати живі люди на вулицях. З'являться вони з подачі медіа — і це не тільки преса та реклама, а й соцмережі. Фемінітив ще шукає свої форми, і часто деякі звучать неадекватно, як на фото з підручника «Гендер для медій».

У сучасній українській мові, за даними «Великого тлумачного словника сучасної української мови» та «Сучасного українського

орфографічного словника», не зафіксовано, зокрема, корелятивних пар до таких агентивних іменників, як-от: адвокат, академік, архітектор, банкір, бізнесмен, брокер, ветеринар, декан, декоратор, демонстратор, дилер, дистриб'ютор, дизайнер, ілюстратор, коментатор, кондуктор, конструктор, контролер, косметолог, кур'єр, лектор, менеджер, мер, радник, режисер, ректор, стоматолог, терапевт, юрист тощо, тому недоцільним вживати і політичний фемінітив радниця в офіційно-діловому мовленні.

Отже, доцільне мовне планування мало б сьогодні повернути українську мову назад у центральноєвропейське русло, зокрема, завдяки частішому вживанню фемінітивів. І понад 13 продуктивних суфіксів, тобто тих, які активно зараз використовуються для утворення нових слів є в українській мові. Але є водночас аргументи, які в нас часто наводять: «звучить — не звучить», «неможливо утворити жіночу назву через збіг приголосних», «виражає применшувальні смисли» — затемнюють сам факт, що Україна уже більше двадцяти років живе без належного гендерного регулювання і мови, і суспільного життя загалом.

З довготривалою, безперервною історією становлення і формування, де переплелися різні тенденції, лінгвальні й екстралінгвальні процеси, фемінітиви постали в сучасній українській мові як самобутня, неповторна категорія слів, що має право претендувати на окрему лексичну підсистему. Сьогодні фемінітиви становлять досить обширну і багатогранну підсистему слів (понад п'ять тисяч номінацій), мають належну термінологічну базу (поняття з основою фемін- та інші), відповідний статус (самостійних лексичних одиниць), утворюють велику кількість лексичних підгруп (назви жінок за діяльністю, назви жінок за спорідненням тощо), характеризуються різними стилістичними ознаками (нейтральні й марковані, книжні й розмовні), семантичними відношеннями між собою (синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії), мають усталену словотвірну базу (назви чоловіків), власні способи деривації (продуктивний суфіксальний, менш продуктивний префіксальний та інші) і самі виявлять словотвірну спроможність.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко Н. Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця ХХ століття: дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2003. 231с.
2. Галапчук О. Вікова диференціація стратегій і тактик дискурсу в сучасній англійській мові: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. Луцьк, 2000. 18 с.
3. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерне исследования: Учебн. пособ. Харьков: ХЦТИ. Санкт-Петербург: Алтея, 2001. 509 с.
4. Гриценко Е. Гендерные аспекты национальной идентичности в российском предвыборном дискурсе. Eurasian Research. Winter. 2003. Vol. 21. P. 71–79.
5. Гриценко Е. Гендер в английской лингвокультуре / Е. С. Гриценко, А. О. Лалетина, М. В. Сергеева. Нижний Новгород: Нижегородский гос. лингв. ун-т им. Н. А. Добролюбова, 2008. 214 с.
6. Дорош О. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргеріт Дюрас: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.05 «Романські мови». К., 2006. 20 с.
7. Дударева А. Рекламный образ. Мужчина и женщина. М.: РИП-холдинг, 2004. 222 с.
8. Кирилина А. Развитие гендерных исследований в лингвистике. Филологические науки. 1998. № 2. С. 51–58.
9. Кирилина А. В. О применении понятия гендер в русскоязычном лингвистическом описании. Филологические науки. 2000. № 3. С. 18–27.
10. Кирилина А. Современное состояние гендерных исследований в российской лингвистике. Beitragedes Gender-Blockszum XIII. International en Slavisten kongressin Ljubljana. 15–21. August 2003, 2003, Munchen: Verlag Otto Sagner. S.113–134.

11. Кирилина А. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах. Гендерное образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Матер. междунар. научн. конф., Иваново, 24–25 июня 2003 г. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2003. С.132–138.
12. Кошенова М. Влияние гендерных стереотипов на качество межличностного общения. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клёциной. Спб., 2003. С. 185–195.
13. Кульбаб Свято. Комсомольська правда в Україні. 19 травня, 2008. URL: <https://kp.ua/journal/>
14. Львівська газета. 22 листопада, 2006. URL: gazeta.lviv.ua/archive
15. Марушевська О., Шаповал К. Образ жінки в українській пресі Філософсько-антропологічні студії 2001. Спецвипуск. К.: Стилос, 2001. С. 220–225.
16. Мельник Ю. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці. Вісник Житомирського держ. ун-ту. Філологічні науки. Вип. 45. 2009. С. 110–114.
17. Особливець О. Базові засади феміністичної лінгвістики як одного із напрямків сучасних гендерних досліджень. Філологічні науки. 2008. С. 302–305.
18. Павленко М. Як дожити до ста. Помста. Київ: «Гранослов», 2004. — С. 9–10.
19. Програма «Вікна». 05 березня, 2010. URL: <https://vikna.stb.ua/ru>
20. Програма «Сьогодні». 19 листопада, 2009. URL: <https://tv.i.ua/tvi>
21. Сидоренко Н. Українські аспекти гендерної рівності. Вісн. Київ. нац. ун-ту. Сер.: Журналістика. 2003. Вип. 12. С. 26–28.
22. Скорнякова С. Гендерные стереотипы в средствах массовой коммуникации. Актуальные проблемы теории коммуникации». СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. С. 225–231.
23. Словарь гендерных терминов / под. ред. А. А. Денисовой. М.: Информация 21 век, 2002. 256 с.

24. Спендер Д. Мужчина создал язык. Введение в гендерное исследование / под. ред. С. В. Жеребкина. Харьков: ХЦГИ. СПб.: Алетейя 2001. С. 775–786.
25. Халеева И. Гендер как интрига познания. Гендерный фактор в языке и коммуникации. Иваново, 1999. С. 5–9.
26. Янчук Е. Гендер. Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. С. 155–157.
27. Bucholtz M. Geekthegirl: language, femininity and femalenerds. Gender and Belief Systems: Proceeding sof Berkeley Women and Language Conference / Warner N, Ahlers J., Bilmes L., Oliver M., Wertheim S. Chen M. Berkeley: Berkeley Women and Language Group. 1996. P. 119–131.
28. Cameron D. Performing Gender Identity: Young Men’s Talk and the Construction of Heterosexual Masculinity. Language and Masculinity / Edited by Johnson S. and Meinh of U. H. Blackwell Publishers, 1997. P. 45–63.
29. Cameron D. A Feminist Critique of Language. London, NY: Routledge, 1998. 368 p.
30. Coates J., Cameron D. Women in Their Speech Communities: New Perspectives on Language and Sex. New York: Longman, 1988. 191 p.
31. Gender Identity and Discourse Analysis / edited by L. Litosseliti, J. Sunderland. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. 335 p.
32. Holmes J. Women, Men and Politeness. London: Longman, 1995. 254 p.
33. Johnson S. Theorizing Language and Masculinity: A Feminist Perspective. Language and Masculinity / Edited by Johnson S. And Meinhof U. H. Blackwell Publishers, 1997. P. 8–26.
34. O’Barr W. «Women’s language» or «power less language»? Women and language in literature and society. New York: Praeger, 1980. P. 93–110.
35. Talbot M. Language and Gender: An Introduction. Cambridge: Polity Press, 1996. 257 p.

36. Tannen D. Conversational style: Analyzing talk among friends. Norwood NJ: Ablex, 1984. 224 p.
37. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Menin Conversation. NY: Morrow, 1990. 330 p.
38. Fashion. URL: www.fashion.com.ua

Мороз В. Я.

ГЕНДЕРНИЙ ДИСКУРС В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

1. Гендерне літературознавство: теоретичні аспекти дослідження
 - 1.1. Теорія гендерних досліджень
 - 1.2. Феміністична течія в українській літературі кінця XIX — початку XX ст.
2. Гендерна проблематика у творах українських письменників XIX — XX ст.
 - 2.1. Гендерні проблеми у творах Т. Шевченка
 - 2.2. Трагедія жіночої долі в драматургії І. Карпенка-Карого
 - 2.3. Місце жінки та її роль у суспільстві (на прикладі драми І. Франка «Украдене щастя»)
 - 2.4. Тема емансипації, або духовного розкріпачення жінки у прозових творах О. Кобилянської
 - 2.5. Трагедія жінок в роки окупації (кіноповість О. Довженка «Україна в огні»)

1. Гендерне літературознавство: теоретичні аспекти дослідження

1.1. Теорія гендерних досліджень

О. Селіванова в Енциклопедії «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія» (2006) зазначає, що вперше термін «гендер» у значенні «соціальна стаття, на відміну від біологічної статі»,

уведений американським психоаналітиком Р. Столлером у 1968 р. у праці «Стать і гендер: про розвиток маскулітності й жіночності» [15, с. 108]. Далі вона пише, що до останнього часу в англо-американських лінгвістичних словниках це поняття вживалося виключно для характеристики категорії роду, хоч підґрунтя майбутніх гендерних досліджень мови було закладене у працях Ф. Маутнера (1913), О. Єсперсена (1922), Е. Сепіра (1929) та ін. [15, с. 108]. На її думку, гендер — це стать людини з огляду на розподіл між чоловіком і жінкою соціальних функцій, форм діяльності, специфіки поведінки, культурних норм тощо. Гендер створюється суспільством як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, що визначає їхню роль і місце у суспільстві та його складниках (сім'ї, політиці, культурі, економіці, освіті, релігії тощо). Гендер будується шляхом соціалізації, розподілу праці, рольових статусів, прийнятих у суспільстві, а також на підставі свідомості членів спільноти (гендерної ідентифікації) [15, с. 108].

Сьогодні гендер став одним із перспективних й актуальних напрямків у різних галузях знань. Вагомий внесок у розвиток гендерного літературознавства зробили такі зарубіжні дослідники, як Дж. Батлер, С. де Бовуар, Р. Брайдотті, В. Вулф, С. Гілберт і С. Губар, О. Гошило, Е. Гросс, Л. Ірігарей, К. Келлі, Ю. Крістєвою, Т. де Лауретіс, К. Міллет, Е. Моєрс, Г. Сіксу, Е. Шовалтер та ін. У сучасному українському науковому просторі літературознавчими дослідженнями з гендерної проблематики займаються В. Агеєва, Т. Гундорова, Т. Дороніна, І. Жеребкіна, О. Забужко, Н. Зборовська, І. Кон, І. Савкіна, Л. Таран, О. Трофімова, Е. Шоре та ін. На сучасному етапі літературознавства відбулося відгалуження гендерних досліджень від феміністичної теорії й ідеології, що сприяло оформленню на базі феміністичної критики гендерного літературознавства. Поняття гендеру, яке розвинулося у річищі гуманітарних наук, було запозичено мистецтвознавцями й літературознавцями, які довели, що «наявність жіночого концепту у мистецтві й літературі не означає повноти жіночої присутності» [5, с. 312].

На сьогодні, гендерне літературознавство реалізується у таких напрямках: репрезентує у літературному творі опозиції «чоловік/жінка», враховуючи гендерні стереотипи автора; демонструє відмінність у змалюванні й оцінці чоловічих і жіночих персонажів у класичній літературі, жіночій епістолярній спадщині; вказує на особливості суб'єктивності жіночих характерів у творах авторів-чоловіків і авторів-жінок; центрує опис емансипації й фемінізму в художніх творах; викриває схематичність і неправдоподібність жіночих образів; вдається до переоцінки деяких філософських, етичних і естетичних категорій.

На початку 90-х років гендер отримав термінологічний науковий статус у соціології, психології, політології, культурології, мовознавстві, літературознавстві.

1.2. Феміністична течія в українській літературі кінця XIX — початку XX ст.

Фемінізм в європейському контексті кінця XIX — початку XX ст. розглядається дослідниками у таких аспектах: 1) феміністський рух; 2) феміністична теорія; 3) феміністська теологія, тобто теологія досвіду.

В історії українського культурного процесу період XIX — початку XX ст. вважають періодом значних досягнень: у культурологічному аспекті (у Галичині цей період пов'язаний з розвитком науки, літератури (зародження модерністської течії), драматургії, преси і публіцистики; у літературному дискурсі існувала ще одна ключова опозиція — жіночого і чоловічого або феміністичного і патріархального; у жанрових модифікаціях (Леся Українка та Ольга Кобилянська, маючи своїми попередницями Марка Вовчка і Ганну Барвінок, Олену Пчілку та Наталю Кобринську), створили жанр «жіночої літератури» (літературний образ жінки XIX століття — «покритки», «бурлачки», «повії» у XX ст. уособлював образ

жінки як «одержимої духом», «людини», «царівни»); у різноманітних формах фемінізму (український феміністичний націоналізм притаманний драмам Л. Українки); у гендерному дискурсі (в сучасному українському літературознавстві проблеми фемінізму вивчають Т. Гундорова, В. Агеєва, С. Павличко, Н. Зборовська та ін.).

По-перше, наголосимо, що у громадському житті Галичини того часу слід відзначити діяльність жінок-учительок, які скликали різні збори, на яких виборювали повагу до своєї діяльності з боку властей, організовували гуртки трудівниць [6, с. 21–27]. У 80-х роках ХІХ ст. така діяльність жінок-інтелігенток (К. Попович, Є. Ярошинська, К. Малицька, М. Підгірянка, К. Гриничева та ін.) здобула статус так званого емансипаційного руху [8, с. 195].

По-друге, феміністична проблематика зазначеного періоду присутня у психологічній прозі О. Кобилянської, перших повістях «Людина» й «Царівна». Героїні письменниці, з одного боку, прагнуть істинного, вільного кохання, а з іншого — бояться його, хочуть і не хочуть любити. Страх перед патріархальним шлюбом видає острах нерівноправності у стосунках жінки і чоловіка. Високою інтелігентністю, розумом відзначаються героїні новел «Природа», «Некультурна», «Valse melancolique»). Отже, участь О. Кобилянської у феміністичному дискурсі сприяла творенню нового образу жінки — інтелектуальної, самодостатньої особистості. Феміністичні мотиви присутні у творах Лесі Українки: («Остання пісня Марії Стюарт», «Сафо», «Мати-невільниця», «Грішниця», «Товаришці на спомин» та ін.). Її, як і О. Кобилянську, хвилює й приваблює постать сильної жінки, майже амазонки, котра перебирає не тільки чоловічі функції (бореться, воює, не погоджується, повстає проти несправедливості, невольництва народу), а й відповідну маскуліну мову (сили й зброї). Ідея абсолютної жіночої свободи розкривається в драматичних творах, в образах Касандри («Касандра»), Міріам («Одержима»), Донни Анни («Камінний господар»), Мавки («Лісова пісня»), Оксани («Бояриня») тощо. Користуючись у поезії традиційною чолові-

чою образністю, Леся Українка дає підстави Франкові називати себе «одиноким мужчиною».

По-третє, український феміністичний націоналізм виявляється у творах Лесі Українки. У них здійснювалося докорінне руйнування патріархального устрою. Леся Українка була інтелектуальною феміністкою: добре ознайоmlена як з літературними, так і з філософськими теоріями своєї доби, вона часто ставила перед своїми дійовими особами глибокі філософські проблеми. Вона створювала образи неординарних жінок великої сили волі й інтелекту, поставлених перед проблемою самореалізації через власний вибір. Драми Лесі Українки відкривають дорогу в українську літературу жіночим дійовим особам, з інтелектуальними та емоційними потребами. Візьмемо першу п'єсу «Блакитна троянда», у якій головну героїню зображено в трагічній ситуації. Любов роздвоєна поміж світом патріархальним і світом власних бажань, тому героїня воліє збожеволіти і шляхом власного божевілля здобуває контроль над своєю долею. Складністю натури і діапазоном дії Любов уособлює появу на українській сцені нової жінки. Дійові особи Лесі Українки часто дивують нас цілковитою зміною очікуваної від них поведінки (дотримання гендерної ролі). У деяких п'єсах («Блакитна троянда», «Лісова пісня», «Камінний господар», «Бояриня») Лесі Українки «жіноче» переважає над «чоловічим». В усіх чотирьох драмах жінки домінують над своїми товаришами-мужчинами. Проте не завжди ці жінки в моральних чи будь-яких інших аспектах вищі від чоловіків, з якими поділяють життя. Однією з визначальних характерних особливостей жінок у творчості Лесі Українки є їхня здатність помилятися. У «Боярині», наприклад, Оксана добре розуміє, що вона відповідальна за своє падіння, яке відбувається через засліплену любов до Степана, а також і через власний страх перед конфліктною ситуацією. Замість того, щоб докоряти своєму недосконалому чоловікові та обставинам, що призводять її до трагедії, Оксана бере на себе повну відповідальність за свої вчинки і приймає долю як кару. Вразливість, представлена на тлі трагічної любові,

притаманна всім жінкам у творах Лесі Українки. Вона сприяє розкриттю повноти характеру героїнь так само, як і надана їм схильність до марнославства та інших хиб, традиційно притаманних мужчинам. У драмі «Бояриня» яскраво виявляється спорідненість феміністичної та націоналістичної проблематики. Живучи в Російській імперії, Леся Українка не могла відокремити феміністичних поглядів від своєї національної ідентичності. Фемінізм зливається з націоналізмом, бо в дійсності обидва поняття в розумінні письменниці поставали в якості ідеології визволення. У результаті з'явився український феміністичний націоналізм.

До проблем фемінізму в українському літературознавстві звертаються Т. Гундорова, В. Агеєва, С. Павличко, Н. Зборовська, Л. Таран, О. Задорожна, Н. Шумило та ін. С. Павличко зазначає: «Відродження фемінізму в Україні можна так само пояснити в два способи. Воно логічне в час, коли суспільство наворачується до свободи і одночасно до джерел власної інтелектуальної культури, вивчає національну інтелектуальну історію» [14, с. 29].

Л. Таран наголошує: «Тривалий час жінки були й залишаються, за незначними винятками, «невидимими» у світовій культурі, загалом у світовій історії. Те саме, безперечно, стосується й українського суспільства. Дослідниця жіночого руху в Україні М. Богачевська-Хом'як пише: присутність жінок в українському соціумі нагадує спосіб вишивки «білим по білому». Тобто вона, вишивка, — оздоба: шляхетна, але майже невидима ...» [16, с. 4].

У 90-ті роки ХХ ст. склалася ситуація, коли доробок української літератури поповнюється резонансними феміністичними художніми творами (О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу», «Дівчатка», «Я, Мілена», Н. Зборовської «Валя», «Мама», «Дзвінка» тощо), літературознавство — літературно-критичними працями, автори яких розглядають українську літературу під феміністичним кутом зору (С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» (1999), В. Агеєва «Поетеса зламу століть» (1999), Н. Зборовська «Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих

поцілунків» (1999) та ін. На шпальтах газетно-журнальних публікацій та в інших засобах масової інформації починають все частіше з'являтися відомості про західні феміністичні теорії.

Поява в українській літературі феміністичного аспектів сприяла модернізації української культури, її руху до європейських культурних широт. Леся Українка та Ольга Кобилянська як представниці нової генерації зробили спробу зруйнувати панівну ідеологію в сфері культури. Завдячуючи їхній діяльності, в українську літературу проникали такі форми й структури європейського творчого досвіду, як інтелектуальна, індивідуальна і культурна рефлексія, міфологічні форми неофольклоризму, символізм та елементи психоаналізу. Власне, життям і творчістю видатних українських письменниць XIX — початку XX ст. — Н. Кобринської, О. Кобилянської, Лесі Українки і виявляється найбільш виразна ознака сучасного українського фемінізму.

Сучасне літературознавство позначене активним залученням нових методологій, і одним із найбільш продуктивних підходів виявився, зокрема, гендерний. Надаючи широкі можливості для осмислення чоловічого і жіночого в літературі та мистецтві, в культурних нормах, досліджуючи стереотипні й альтернативні соціальні статеві ролі, а також глибинні психологічні відмінності становлення ідентичностей, гендерний підхід значно розширює рецептивне поле художнього твору.

2. Гендерна проблематика у творах українських письменників XIX — XX ст.

2.1. Гендерні проблеми у творах Т. Шевченка

Аспектам гендерної проблематики Шевченкової творчості приділяється увага у працях В. Агеевої, О. Забужко, Н. Зборовської, В. Пахаренка, Ю. Гончар та інших. В основному ці судження

не зумовлені тематичною заданістю, а є результатом поліфонічності спадку Т. Шевченка, що спонукає до гендерного прочитання його творів. Прикладом можуть слугувати теми: «Мотиви жіночої долі у творчості Т. Шевченка». «Гендерні проблеми в поемах «Катерина», «Наймичка», «Проблеми соціальної нерівності в творах Т. Шевченка», «Поема «Катерина» — розповідь про трагічну долю матері» та ін.

У поемі «Катерина» Т. Шевченко показав трагедію звичайної дівчинки-селянки, причиною якої стало її кохання до москаля. Вона кохала щиро і безоглядно, вірила своєму Йванові, а він просто познущався над нею: пообіцяв вернутися, а насправді і думати забув про колись милу Катрю. А дівчина стала покриткою. Це найстрашніше, що могло статися із селянкою. В українському селі над усе цінувалася честь. Народивши дитину, Катерина знеславила усю родину. Удар, якого завдала вона батькам, був таким сильним, що вони, люблячи і жаліючи свою бідну дитину, змушені були вигнати її з дому. Але не страшні Катерині прокляття батьків, тяжка і далека дорога, голод і холод, бо вона вірить, що знайде коханого і буде з ним щаслива. Катерина йде у Московщину, на чужину, шукати свого коханого. Вірить, що знайде його, і він візьме з нею шлюб. Віра і надія дають їй сили витримати, не зневіритися. При зустрічі з чумаками соромиться просити у них грошей, оскільки звикла заробляти собі на хліб, але материнські почуття переважають, їй треба годувати дитину, і вона просить на хліб. Катерина любить сина, пестить його, розмовляє з ним. Зустріч із коханим була зовсім не такою, на яку вона сподівалась. Іван виявився жорстокою людиною, він не тільки не бере її з собою, але навіть відштовхує зі словами: «Дура, отвяжися! Возьмите прочь безумную!» [21, с. 80]. Катерина своєю любов'ю хоче привернути його до себе, не дорікає йому словами, але відчувши, що її зраджено, не витримує. У її душі зароджується відчай, який робить серце байдужим до дитини, коханого. Відчай — це крок до трагедії. Так і сталося. У розпачі Катерина залишає сина на дорозі, сподіваючись, що батько пожаліє хоч рідну дитину,

і кидається в ріку. Доля Катерина не є чимось винятковим для тих часів, тому ще на початку поет застерігає молодих дівчат від такої ж помилки:

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.... [21, с. 65].

Тяжка і трагічна доля Катерини в експлуататорському суспільстві свідчить про безправність жінки. Їй важко відстоювати право на любов. Катерині довелося через необачне кохання згубити і себе, і свого сина, бо кому ж він потрібний після її смерті. Але найстрашніше, мабуть, не стільки ганьба, якої довелося зазнати Катерині, скільки те розчарування, яке вона пережила від зради коханого і не змогла перенести. Отже, довгий список трагедій, що сипалися на долю селян, поповнився ще однією — трагедією покинутої москалем дівчини-покритки.

2.2. Трагедія жіночої долі в драматургії

І. Карпенка-Карого

Жінка... Дружина, мати, сестра, наречена, дочка, невістка... Кожна з них, несучи на собі тягар моральної відповідальності за благополуччя рідних і близьких людей, сама часто залишається наодинці зі своїми складними проблемами: незахищеністю, залежністю від різних життєвих обставин, пресом соціальної нерівності, побутових забобонів, сімейної тиранії...

На перший погляд, зазначає П. Хропко, може видатися, що в драмі «Наймичка» І. Карпенка-Карий просто продовжує традиційну ще з часів Г. Квітки-Основ'яненка («Сердешна Оксана»), Т. Шевченка («Катерина», «Відьма») тему знедоленої селянської дівчини, зневаженої кривдниками, однак драматург трагедію Харитини розгортає в новому аспекті, акцентуючи не тільки на беззахисності сироти,

над якою злі, безсердечні люди знушаються щодня, а й нищівно викриває огидну, розтлінну мораль багатія Цокуля і йому подібних [18, с. 104]. І. К. Карпенко-Карий розповів у драматичних творах про життя й проблеми жіноцтва своєї доби — середини XIX — початку XX століття. Зображуючи своїх героїнь, драматург щиро вболівав за їхню тяжку життєву дорогу і запитував у себе й у суспільства: «Хто винен?» Це актуальне на той час соціально-політичне питання письменник переносить у площину побутових відносин, часто зумовлених як моральними, так і суспільними чинниками.

Образ наймички Харитини письменник випишує в кращих народних традиціях. Вона сирота, живе серед чужих людей, за неї нікому заступитися, а кривдять її тяжко щодня. Але дівчина мусить терпіти. Бо надіятися їй ні на кого й немає на що. Становище безвихідне. Майбутнє дівчини таке ж похмуре, безрадісне, як і минуле. Цим скористався підступний, морально розбещений багатій Цокуль і зробив Харитину своєю коханкою. Довірлива й щира дівчина вірить йому, сподівається на щастя. Та коли Цокуль, знівечивши життя беззахисній наймичці, навчає її брехати й лицемірити, вона виявляє свою незрівнянну моральну вищість над кривдником, рішуче відкидаючи його облудні поради й тавруючи цього хижака словами правди: «Я все кину вам під ноги, не треба мені нічого вашого! Воно давить мене, дихати не можу. Я була обшарпана, та зате у вічі сміливо дивилася всім» [11].

Драматург викрив у «Наймичці» огидну, розтлінну мораль тих, хто своїм божеством зробив багатство, яке нібито давало таким цокулям право на вседозволеність, безкарність, розбещеність. Знівечити життя іншої людини задля власної миттєвої втіхи — норма їхнього життя. Морально ниці, лицемірні, такі люди живуть серед нас і сьогодні, тому драма залишається актуальною завжди.

Отже, у складній життєвій ситуації XIX ст. жінки не мали права на любов, захист своїх почуттів, свого становища, вони ставали жертвами спокусників, їхнє життя часто закінчувалось трагічно. Проблеми, пов'язані з долею жінки, будуть актуальними завжди,

оскільки через свою соціальну значимість вони потребують постійної уваги.

2.3. Місце жінки та її роль у суспільстві (на прикладі драми І. Франка «Украдене щастя»)

У центрі п'єси «Украдене щастя» стоять три постаті — підстаркуватий селянин, його молода дружина та її коханий — жандарм. Створюючи образи Миколи, Ганни, Михайла, І. Франко глибоко розкрив причини трагедії своїх героїв, психологічно мотивував кожен крок їхньої поведінки, всебічно виявив їхні характери. У трагічній долі однієї селянської родини драматург талановито розкрив ті вкрай важкі соціальні та побутові обставини, в яких перебувало селянство західних українських земель під владою Австро-Угорської монархії. Такі страхітливі умови життя селянства І. Франко назвав галицьким пеклом. Жертвами боротьби за землю кінець кінцем стали і герої «Украденого щастя». З величезною силою проникливого знавця психології людини, І. Франко розкриває боротьбу почуттів у душі Ганни, тяжкі муки боротьби з власними невгамовними почуттями, що вибухали навально, невтримно. Тільки після відчайдушної внутрішньої боротьби Ганна переборює в собі почуття розпачу, страху, сорому і зрештою дає волю своєму сильному, незгаслому за довгі роки розлуки почуттю до Михайла, якого вона любила все життя. Та навіть, відкрившись своєму милому в цьому, підкорившись його волі, зустрічаючись з ним наодинці й прилюдно, вона тяжко страждає, її сумління обпалює почуття сорому, її лякає людський поговор. Ганна щиро кохає Михайла: і чим страшніший, чим остріше до мене говорить, тим, здається, я більше люблю його... І нема у мене тоді своєї волі, ані своєї думки, ані застанови, нічого. Все мені тоді байдуже, все готова віддати йому, кинути в болото, коли він того схоче! Та й чи ж не віддала я йому все, все, що може віддати жінка любому чоловікові? Навіть душу

свою, честь жіночу, свою добру славу. Присягу для нього зламала. Сама себе на людський посміх віддала. Мені байдуже! Він для мене все: і світ, і люди, і честь, і присяга [3, с. 341].

За інших обставин їй відкрився б цілком природний шлях — розірвати шлюб, з'єднатися з коханим і щасливо прожити свій вік. Але за тих умов цього не могло статися. Глибоко соціальний у своїй основі родинний конфлікт розв'язується трагічно. І. Франко створив один з найсильніших в українській літературі типовий образ жінки-трудівниці, благородної в своїх прагненнях до родинного щастя і глибоко нещасливої в тому житті, якого вона зазнала. З такою ж високою драматургічною майстерністю створив І. Франко образ Михайла Гурмана. Для Ганни і свого щастя (звичайно, в дусі уявлень і понять про нього тогочасного селянства) Михайло готовий і здатний був перебороти найважчі труднощі. Багатьма влучними деталями Франко показує, як служба у війську, а потім у жандармерії наклала свій негативний відбиток на характер Михайла. У заключній сцені драми письменник ще раз тонко, узгоджено з правдою, підкреслив, що в душі Михайла до останньої хвилини жевріла іскра глибокої людяності, що не все в його натурі було спотворено соціальними обставинами і неслухними умовами особистого життя. Образ Михайла, як і образом Ганни, І. Франко показав, які могутні і благородні сили має народ. Через товщу неправди і зла ці сили проривалися не раз у потворному, навіть в огидному вигляді. У поглядах на місце жінки у тогочасному суспільстві спостерігається еволюція: зразково-покірнa дружина, борець за особисте щастя шляхом руйнації патріархальних традицій.

2.4. Тема емансипації або духовного розкріпачення жінки у прозових творах О. Кобилянської

На жіночі теми О. Кобилянська пише твори: «Людина», «Царівна», «Природа», «Некультурна», гуморески «Він і вона». В основу

жіночих образів цих творів були покладені біографічні факти, риси характеру, навіть зовнішність самої О. Кобилянської. Вони в єдності відтворили духовний та візуальний портрет письменниці, художньо передали її світогляд. Особливо правдивими видаються нам ці думки після знайомства зі сторінками щоденника О. Кобилянської «Слова зворушеного серця».

Активна, вольова і духовна багата Наталка Верковичівна — героїня твору, який певною мірою є автобіографічним, стає на шлях боротьби з оточенням, буденщиною і найголовніше, — з самою собою. Вона виходить переможницею тому, що вона справжня «царівна» своєї долі, свого життя. О. Кобилянська, і її «Царівна» обидві є, по-перше, феміністками, по-друге, патріотками. Щоб досягти абсолютної свободи і стати «надлюдиною», для якої «бог помер», героїня йде на розрив із оточенням, тому що вірить у своє високе призначення, вважає, що вона «інша», не така, як «товпа». Вона прагне звільнитися від стереотипів, душа її бажає інших стосунків з людьми, зокрема, з чоловіками, і тому ідеї рівноправності між статями знаходять в її душі щирий відгук, це було те, до чого вона сама вже підсвідомо наблизилася [12, 13].

Поетичне ім'я, яке дав Наталці закоханий Орядин, — царівна впродовж повісті змінює своє значення, еволюціонує від «його царівна» до «я ж царівна» — царівна своєї долі. У цьому образі письменниця втілила свою програму жіночого руху, його провідну ідею: досягнути самостійності, суспільної незалежності шляхом праці й освіти. У цьому образі письменниця виділяє дві основні риси — почуття обов'язку перед народом та пристрасне прагнення до світла, добра, свободи, романтичне поривання до ідеалів майбутнього.

Таким чином, героїня приходить до усвідомлення свого місця у світі, вона бажає активного життя, боротьби. І тоді життя приготувало для неї випробування. Молодий чоловік, який був не лише коханим, але й однодумцем, перестає «бути героєм», стає на слизький шлях промотування чесних грошей, перетворюється на «буденного чоловіка». Наталка діє як справжня феміністка — вона не

може бути поруч із чоловіком, що втратив її повагу. Напроти, те, що він — молодий, гарний, сильний і коханий, не допомагає. Він «не герой», навіть «не рівня» їй, він набагато тепер нижчий, слабший, ніж вона. Правда, сильною її вважають лише у бажанні вирватись із залежності від родичів, стати самостійною людиною.

Отже, Наталка хоче вирватися з міщанської залежності. Характер героїні, її внутрішній світ формується поступово, в складних обставинах життя. Виховувалася вона в типовому, егоїстичному середовищі, яке прагнуло нівелювати її як особистість. Всебічно розкриваючи еволюцію цього характеру, письменниця переносить основну увагу на ту обстановку, яка породжує в дівчині глибоке незадоволення існуючим життям, а потім приводить її до протесту. Таким чином, можна підсумувати, що Наталка стала господинею своєї долі.

2.5. Трагедія жінок в роки окупації (кіноповість О. Довженка «Україна в огні»)

Усе, що є прекрасним в українському етносі, Довженко втілює у величних, чарівних образах жінок. Це і берегиня роду — Тетяна Запорожчиха, її дочка Олеся, Христя Хутірна, Мотря Левчиха й ін. Олеся — ідеал української дівчини. Красива і чепурна, невсипуща в роботі, скромна, цнотлива й співуча. Олеся «співала так голосно і так прекрасно, як не снилося ні одній артистці» Взагалі була вона «тонкою, обдарованою натурою, тактовною, доброю, роботяшою і бездоганно вихованою чесним родом» [4, с.19].

У морі людського горя, плачу й скорбот, у розлуках, у реві моторів тонули слова Тетяни Запорожчиха: «Синочки мої, сини! Діточки мої! А, боже мій, боже мій! Ой, прощавайте, прощавайте, дітки мої...» [4, с.18]. Вона втрачала своїх синів.

Велика патріотка своєї нації, Олеся глибоко переживає всенародну біду — окупацію. Біля холодної криниці край села під вербою

стояла Олеся, смутна й тиха, проводжала бійців на схід. Подумала, що останні бійці йдуть, і рішилась «на крок нечуваний, небачений ні в її селі ніколи, ні в усім її народіві. На вчинок надзвичайний, від одної згадки про який у неї захолинуло і спинилося серце» [4, с.20]. Що її спіткало на цей вчинок? Автор пише: «глибина інстинкту роду, підсвідома мудрість, що з'являється на допомогу людині в грізні часи...» [4, с.20]. Олеся, не бажаючи бути погвалтованою кимось з окупантів, свідомо пропонує себе першому з наших воїнів, що відступають (ним виявився Василь Кравчина). Опис ночі-зустрічі Олесі й Василя займає понад чотири сторінки і це чи не найкращі, найпоетичніші сторінки повісті. Перша ніч незайманих дівчини і парубка, в яку вони перед Богом і собою стали чоловіком та жінкою, описана в народному, пісенному дусі. За споконвічним законом природи і за мораллю свого народу, соромлячись, вони віддалились одне одному серед чистих рушників та квітів: «стугоніли їхні серця з притуленими до них руками, вони невміло цілувались, плачучи від сорому і щастя, «Кажі мені, Василику, красиві слова, кажі», — прохала Олеся. І Василь говорив найкращі, які знав, слова до самого світанку — і «невблаганна неминучість розлуки освітлювала особливим світлом їх високі почуття», і була поетична клятва коханого. Послухаймо її: Я не забуду тебе, Олесю. Не забуду ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою. Яка б ти не була, я вернусь до тебе. Хай ти будеш хвора і понівечена ворогом, хай посивієш ти від горя і сліз, і побіліє твоя коса, хай ритимеш ти шанці проти мене... ти зостанешся для мене прекрасною, як і зараз прекрасна ти. Якщо ж бо в розпачі ти проклинатимеш мене, простив я тебе наперед...». «Прощаю, — сказала Олеся, — тільки найди мене». «Найду, — сказав Василь, пригортаючи її до себе своїми сильними руками. — Коли ж так станеться, що уб'ють мене чи вибухну я десь на фугасах і розлечуся шматтям по полю... я все одно вернусь до тебе. Я пам'ятником стану з бронзи, отам ось за вікном... Ти, Олесю, відкрила мені світ» [4, с. 23].

Багато освідчень у коханні й у вірності шлюбу дала нам класична і сучасна українська література, але таке ми почули вперше. Не випадкове ім'я головної героїні. Надзвичайно сильні українські жіночі характери під таким же іменням Олеся були в П. Куліша, Б. Грінченка, А. Чайківського та інших прозаїків і поетів України. Усі жіночі образи повісті — трагедійні, а образ Христі Хутірної серед них — найтрагічніший, бо її привселюдно в партизанському загоні суджено за ширість і правду, за добре слово про свого чоловіка, італійського офіцера. Вона не вчинила жодного злочину, а її, порядну жінку, обізвано найбруднішими. словами — «повія», «устілка», «офіцерська курва», «шмара», «сука», «гадюка», «виродок» і... «націоналістка». Коли її вели на жадливе незаконне судилище, «вона ледве йшла. Все її молоде тіло утратило свою силу й ніби розтало. Вона немов падала з великої висоти на землю в страшній свідомості, що парашут за спиною не розчинився і вже тепер їй ні спинитися, ні крикнути, ні покликати. Земля неблаганно тягла її до себе». Відвертість Христини збивала прокурора з пантелику. На запитання: «Де твоя національна гордість, де твоя людська гідність? Де твоя дівоча честь?» — на які мали б відповіді її судді, Христя з гідністю каже: «Я знаю, що не вийти мені звідси живою... Так скажіть мені хоч перед смертю, чому ж оцього в мене нема? А де ж воно, людоньки? Рід же наш чесний... Яка я повія? Мучениця я. Сльозами проводжала вас, сльозами й стрічаю. Чому я виросла не горда, не достойна і не гідна? Чому в нашому районі ви міряли наші чесноти на трудодень і на центнери бурякові? Націоналістка я? Яка там? Я не признала вас за свого суддю: я пам'ятаю вас. Ви прошмигнули через наше село. Я наливала вам воду в радіатор, а ви лаялись так голосно й гидко. Я плакала тоді і, плачучи, запитала вас, чи будуть фашисти в нашому селі: може б, я втекла? Пам'ятаєте, що ви мені сказали? Ви назвали моє питання провокаційним. От я й осталась під німцем, повія й стерво. От ви чисті, а я ні. От ви презираєте мене, загрожуючи смертю. А я хочу вмерти, хочу! Чим ви можете покарати мене?» [4, с. 75–76].

Так з підсудної Христя стала обвинувачувачем свого судді й силою народної правди засудила його до вічної ганьби як людину несправедливу, брутальну й глибоко аморальну, як прокурора окупаційного режиму.

Олеся і Христя — два основні компоненти образу України: перша — її поетична душа, а друга — її трагічна доля.

У науковій літературі фемінізм розглядається як соціально-культурна доктрина, спрямована на гуманізацію суспільства. В основу даного напрямку покладені здебільшого нагальні буденні проблеми, які потребують практичного вирішення. Фемінізм такого «гатунку», що виростає із соціологічного та психологічного поля дослідження, репрезентують Сполучені Штати Америки. Саме європейський континент із розвиненою філософською традицією надав фемінізму філософсько-культурологічного звучання, виводячи його, таким чином, на рівень світоглядної орієнтації.

Жіночі студії були переважно орієнтовані на вивчення та переоцінку ролі жінки в історії розвитку культури, релігії, науки, мистецтва і літератури, а також виявлення причин нерівного з чоловіками становища в суспільстві. Саме жіночі дослідження стали викликом традиційній науці. Незважаючи на появу прихильників жіночих студій і певний прогрес в усуненні гендерної асиметрії, в культурі досягти великих успіхів в рамках саме цих досліджень було неможливо.

Отже, в історії українського культурного процесу ХІХ і початок ХХ століть були періодом важливих досягнень, що стали основними елементами у формуванні проекту нової української людини. Зокрема, на західноукраїнських землях цей процес мав певну специфіку в культурному аспекті та відбувався досить динамічно.

Поява в українській літературі фемінного та феміністичного аспектів сприяла модернізації української культури, її руху до європейських культурних широт. Леся Українка та Ольга Кобилянська як представники нової генерації, зробили спробу зруйнувати

панівну ідеологію в сфері культури. Завдячуючи їхній діяльності, в українську літературу проникали такі форми й структури європейського творчого досвіду, як інтелектуальна, індивідуальна і культурна рефлексія, міфологічні форми неофольклоризму, символізм та елементи психоаналізу.

Український фемінізм стає помітним явищем у сучасній українській філософії, письменстві та літературознавстві. Він зробив вагомий внесок в оновлення основ і методології ідейно-естетичного мислення. Можна стверджувати, що великою мірою, попри інші чинники, сучасному феміністичному рухові належить роль руйнування/творення класичного художнього тексту, як і теоретико-естетичного мислення на засадах нової філософії та методології. Українська феміністична ідея кінця ХІХ — початку ХХ століть зросла на національній основі. Піднесення духовної та суспільної активності жіноцтва підготувало майбутній державотворчий потенціал, який повною мірою реалізувався в добу національно-визвольної боротьби українського народу за свою державність.

Серед особливостей вітчизняного фемінізму було заглиблення в духовні та моральні, а не насамперед матеріальні проблеми людської особистості. Звідси інтенції до духовного зростання, пошуки ідеалу для вдосконалення, поривання в вищі сфери буття, вироблення з себе «цілого чоловіка». Реалізація цих інтенцій виявлялася в середовищі інтелігентів насамперед прагненнями суспільної діяльності в ім'я становлення національного. Засобом для цього мала бути просвіта жінки, її інтелектуальне зростання, а вже відтак участь її у вдосконаленні економічних сфер життя, турбота про виховання молодого покоління.

На тлі поєднання когнітивної і культурологічної спрямованості досліджень останніх років актуалізується гендерний підхід як важлива складова сучасного літературознавства, адже воно збагачується осмисленням мистецтва слова крізь призму гендеру як культурної метафори статі, що дозволяє інтерпретувати твори з урахуванням конфігурацій фемінного і маскулінного, виявляти

символи жіночого та чоловічого досвіду. У філології поступово формується науковий напрям, що вивчає ці проблеми, — гендерне літературознавство. Гендерна інтерпретація може бути ефективно застосованою в нинішньому шевченкознавстві з метою комплексного вивчення постаті та творчості митця.

Продовжуючи й творчо розвиваючи традиції Т. Шевченка у змалюванні нелегкої, часом трагічної, жіночої долі, І. Карпенко-Карий розповів у драматичних творах («Наймичка») про життя й проблеми жіноцтва своєї доби — середини ХІХ — початку ХХ століття. Зображуючи своїх героїнь, драматург щиро вболівав за їхню тяжку життєву дорогу і запитував у себе й у суспільства: «Хто винен?» Це актуальне на той час соціально-політичне питання письменник переносить у площину побутових відносин, часто зумовлених як моральними, так і суспільними чинниками. Проблеми, пов'язані з долею жінки, будуть актуальними завжди, бо через свою соціальну значимість вони потребують постійної уваги.

У поглядах на місце жінки у тогочасному суспільстві спостерігається еволюція: зразково-покірнa дружина, борець за особисте щастя шляхом руйнації патріархальних традицій (драма І. Франка «Украдене щастя»).

Образ Наталки в повісті «Царівна» — це «новітній тип мислячої жінки», емансипованої, духовно розкріпаченої.

Олеся і Христя — два основні компоненти образу України. Жіночі образи у кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» величні, прекрасні, відважні патріотки, які в умовах окупації залишилися берегинями українського роду, пройшовши через тяжкі випробування війни.

Творцями українського фемінізму є непересічні особистості, талановиті, оригінальні постаті: Соломія Павличко, Оксана Забужко, Тамара Гундорова, Віра Агеева, Ніла Зборовська та їхні молодші послідовниці, яким під силу виявилось яскраво виразити жіноче начало і в філософії та способі художнього мислення, і в непростій галузі літературознавства, яка традиційно вважається «чоловічою». У багатьох випадках рівень літературно-критичного мислення

перевершує навіть досить високі його зразки, є філософськи глибшим і тоншим естетично.

Список використаних джерел та літератури

1. Агеєва В. Гендерна літературна теорія та критика. Основи теорії гендеру: Навч. посіб. К.: «К.І. С», 2004. С. 426–445.
2. Агеєва В. Інтелектуальний портрет. Жінка як текст. К.: Факт, 2002. С. 94–113.
3. Антологія драматургічних творів з української літератури. 8–10 класи. Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2007. 437 с.
4. Довженко О. П. Україна в огні: кіноповість, щоденник / упорядник і автор передм. О. М. Підсуха. К.: Рад. письменник, 1990. 416 с.
5. Дороніна Т. О. Гендерний напрямок у літературознавстві: теоретико-методологічні основи та практика інтерпретацій. Конспект лекцій: гендерний розвиток у суспільстві. Конспекти лекцій. 2-ге вид. К.: ПЦ «Фоліант», С. 283–351.
6. Жінка як текст / Упор. Людмила Таран. К.: Факт, 2002. 206 с.
7. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоби до української тендерної міфології. Хроніки від Фортінбраса. К.: Факт, 1999. С. 152–194.
8. Зборовська Н. Пояснення до тексту. «Українська реконкіста». Тернопіль: Джура, 2003. С. 4–10.
9. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство: Посібник. К.: Академвидав, 2003. 392 с.
10. Зборовська Н. Феміністичні роздуми: на карнавалі мертвих поцілунків. Л.: Літопис, 1999. 336 с.
11. Карпенко-Карий І. (Тобілевич І. К.). Твори в 3-х томах. Київ. Дніпро. 1985.
12. Кобилянська О. Ю. Людина: вибрані твори. К.: Знання, 2014. 206 с.

13. Кобилянська О. Ю. Царівна. Х.: Фоліо, 2012. 700 с.
14. Павличко С. Фемінізм. К.: Основи, 2002. 322 с.
15. Селіванова О. «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія». Полтава: Довкілля. К., 2006. 716 с.
16. Таран Л. Жіноча роль. Жінка-автор у сучасній українській прозі: Емансипаційний дискурс. К.: Основи, 2007. 126 с.
17. Таран Л. Соломія Павличко. Дискурс особистості. Жінка як текст. К.: Факт, 2002. С. 53–58.
18. Хропко П. Українська література. 10 кл. К.: Освіта, 1998. 526 с.
19. Фемінізм і постмодернізм. Енциклопедія постмодернізму. К.: Основи, 2003. С. 444–445.
20. Франко І. Я. Украдене щастя: драма з сіл. життя в 5 діях. К.: Мистецтво, 1945. 105 с.
21. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 720 с.

Годенко-Наконечна О. П. ЖІНКА ЯК СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ МИСТЕЦТВА: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР

1. **Жінка як об'єкт дослідження в культурології та мистецтвознавстві**
2. **Жінка в історії класичного мистецтва**
3. **Жінка в сучасному мистецтві**

1. Жінка як об'єкт дослідження в культурології та мистецтвознавстві

Як визначала відома дослідниця Джоан Скотт, «вперше поняття «гендер» стали вживати американські феміністки, які наполягали на докорінній соціальній рівності відмінностей, що визначаються статтю», а звернення «теологів фемінізму» до гендеру було способом переосмислення детермінантів чоловічо-жіночих взаємовідносин [1, с. 8]. Розрізнення статі та гендеру означало перехід від традиції пояснювати культурну різницю між жінками і чоловіками біологічними чинниками до можливості пояснювати цю різницю соціальними й культурними чинниками [2, с. 14], тобто «гендер формується у психіці (способі мислення, сприйнятті дійсності), у тілі (рухи, хода, емоції, пріоритети, реакції), через навикі і вміння» [2, с. 47].

Більшість робіт гендерної тематики зазвичай мають соціологічний, історичний, культурологічний або політологічний нахил [3–13]. Сучасні дослідники гендеру нерідко спираються на філософію

постмодернізму, зокрема ідеї французьких постструктуралістів Ж. Ф. Ліотара, М. Фуко, Р. Барта та ін. [14–16], застосовують міждисциплінарний підхід, знаходяться на пограниччі філософії, етики, психології, соціології [17–20]. У культурологічних дослідженнях нерідко увага зосереджується на питаннях культурної функції символів і знаків, які супроводжують жіночі зображення (знаки публічної сфери, зокрема влади, з одного боку, та символи приватного жіночого світу — домашні заняття, предмети туалету, дитина, з іншого) [21], на проблемах впливу влади та ідеології на репрезентацію та інтерпретацію статі в соціальному середовищі, об'єктивності і суб'єктивності історичних джерел [22, с. 142], «на аспектах сексуальної поведінки жінок і чоловіків у різні епохи, від чого (в загальному соціально-політичному, соціально-економічному й культурному контекстах) вони залежали» [23, с. 42]. Також гендерологи виявили «множинність статей» (чоловіки; жінки; біологічні чоловіки, що вважають себе жінками; жінки, що вважають себе чоловіками; бісексуали; трансвестити тощо) і поставили завдання виявити тих, «кого не помічають», постала проблема аналізу маргінальних соціальних груп у всіх суспільствах, гендерного аспекту репрезентації їхнього статусу [23, с. 39]. Такі ракурси в дослідженні минувшини і сучасності впливають і на розвиток теорії та історії мистецтва.

Центром уваги гендерних досліджень, на відміну від феміністичних, стає вивчення не лише «сфери панування жінки» та «сфери панування чоловіка», проте «історія становлення й функціонування системи відносин і взаємодій, які стратифікують суспільство за ознакою статі, історію уявлень про *чоловіче* й *жіноче* як про категорії соціального ієрархічного порядку» [23, с. 32], також механізми формування і функціонування зв'язків між статями та всередині статей, отже ієрархій у межах кожної статі, жіночої ідентичності, зокрема, саме такий культурологічний, а не біологічний підхід до питання гендерної ідентичності розробляла феміністка, філософ Джудіт Батлер [24]. Враховуючі множинність методів гендерних

студій, лунають гасла про нове написання історії (зокрема й історії мистецтва) як «жіночої історії» (за висловом Вірджинії Вульф) або «культурної історії соціального» (за висловом Р. Шартє), історії гендерних відмінностей, закріплених ідеологією, релігією, також вивчення індивідуальних практик та «інших історій» (мікроісторій, усних історій, приватних історій) [23, с. 25–26] та лінгвістичних особливостей викладу історичних чи художніх текстів — аналіз пригноблення і владарювання за допомогою мови. Суттєвим стає питання: «як додати жінок до такої історії, що подається у вигляді загальної людської оповіді, проілюстрованої життями чоловіків?» [25, с. 101]. Зазначена проблематика увійшла до сфери наукових досліджень з часів активного розповсюдження феміністичних ідей на рубежі XIX–XX ст.

У сучасній Україні гендерні студії з'являються в 1990-х рр. під впливом західних теорій (хоча тема «жінка в мистецтві» не нова в українському мистецтвознавстві, варто згадати хоча б розвідку М. Голубця про мисткинь в історії західноукраїнського мистецтва [26]). Серед представників феміністичної теорії в українському просторі, які, так чи інакше, торкалися питань літератури та ін. видів мистецтва, важливе місце посіли Соломія Павличко [27], Оксана Забужко [28] (які почали говорити про необхідність фемінізму і прочитання історії та класичної літератури з феміністичної перспективи), Оксана Кісь, М. Маєрчик та ін. [29–32].

Саме теорія гендеру дозволяє сьогодні подивитися по-новому на проблеми жінки як суб'єкта в мистецтві (тобто мисткині, художниці) і жінки як об'єкта зображення в мистецтві. Більшість мистецтвознавчих робіт з «жіночої» тематики в Україні й досі залишаються в межах традиційної мистецтвознавчої парадигми [33; 34], тобто написані без урахування гендерної методології, яка почала запроваджуватися у світовій історії та теорії мистецтва з останньої чверті XX ст. Серед пострадянських авторів, зокрема українських, які звертаються до питань природи фемінного та маскулінного, аналізу «жіночого мистецтва» і жіночого образу в мистецтві, порушення

в ньому проблем сексизму, асиметрії у сприйнятті жіночої та чоловічої моралі, тілесності, гендерної нерівності, питань авторського погляду жінки-художниці й питань сприйняття образів з огляду на гендерні відносини, варто зазначити А. Усманову, Т. Злобіну, О. Брюховецьку та ін. [29; 35–38]. Сфера неklasичного мистецтвознавства представлена переважно іменами західної феміністичної критики, починаючи з «Сексуальної політики» американки Кейт Міллет [39], присвяченої аналізу образу жінки в літературі, та таких програмних творів про жінок у мистецтві, як «Чому не було великих художниць-жінок?» Лінди Нохлін або «Старі майстрині. Жінки, мистецтво та ідеологія» Розіки Паркер та Грізельди Поллок та ін., і закінчуючи дослідженнями А. Лісс «Феміністичне мистецтво і материнське» та збірником «Мистецтво і фемінізм» [40–46].

Отже, новий погляд на питання «жінка і мистецтво» в культурології та мистецтвознавстві вимагає гендерного підходу та нової гендерної методології, тобто передбачає не розгляд лише специфічно «жіночої культури» і «жіночого мистецтва» — культури домашнього вогнища, родинних зв'язків, мистецтва жіночих домашніх ремесел, а *гендерний вимір*, тобто осмислення суб'єктів культурно-мистецьких процесів, *гендерні ролі* — соціальні очікування суспільства від жінок і чоловіків на базі сформованих гендерних стереотипів [47, с. 103]. Тема гендерних відносин у культурі та мистецтві всеосяжна та різнобічна: жінка і чоловік (також гендерні меншини) як суб'єкти культури та як об'єкти зображення, самоусвідомлення жінкою своєї ідентичності в різні історичні епохи і як це презентується в культурі різних епох, культурна обумовленість різних моделей поведінки статей і подвійні стандарти статевої моралі на прикладах мистецьких творів тощо. Таке розмаїття аспектів теми вимагає виокремлення певного ракурсу дослідження. У центрі уваги гендерного мистецтвознавства намітились два основні напрямки досліджень — творчість жінок-художниць (1) та аналіз презентації жінок у мистецтві (2), тобто осмислення жінки (у порівнянні з чоловіком) як суб'єкта та об'єкта в мистецтві, виявлення гендерних

стереотипів, які склалися в образотворчому мистецтві на різних етапах історичного розвитку, аналіз сформованих у залежності від ідеології суспільства і відображених у мистецтві ідеалів жіночого. Питання «суб'єкта» в мистецтві, зокрема жінки як суб'єкта в історії або в просторі культури і мистецтва, вимагає аналізу «як неповторності індивіда», так і його «колективної ідентичності» — як зазначає Дж. Скотт щодо американської дійсності: «йдеться про те, як ті, хто позначений множинними відмінностями (чорношкірі жінки або жінки-робітниці, лесбійки середнього прошарку або чорношкірі робітниці-лесбійки), визначають особливість тієї чи іншої ідентичності?» [25, с. 108]. Розглядаючи історію мистецтва, мова може вестися не просто про узагальнений жіночий типаж тієї чи іншої культурної епохи, а про представниць різних соціальних груп жіночого населення — класових, расових, етнічних, гендерних тощо. Такий підхід вимагає поглиблення теми, що може стати у перспективі окремим напрямком дослідження.

Отже, сучасне гендерне мистецтвознавство спирається на нові культурологічні та філософські постмодерністичні методології, заперечує традиційні підходи аналізу мистецьких творів, на зміну дослідженням першої хвилі феміністичної критики про жінок-художниць в історії мистецтв (з акцентом на з'ясуванні нерівність статей) пропонує нові гнучкі підходи та стратегії.

2. Жінка в історії класичного мистецтва

Первісний час і доба перших цивілізацій

Найдавніші зразки антропоморфних зображень у світовому мистецтві припадають на первісну добу. Першим постав образ саме жінки, а не чоловіка. Палеолітична епоха матріархату надає чимало артефактів, пов'язаних із жінкою, зокрема жіночих статуєток. Чоловічі зображення (лише в наскальних розписах) були одиничними. Саме на початку людської історії формуються первісні типи

жіночих зображень, які консервуються на тривалий час доцивілізаційного розвитку. Це переважно доволі натуралістичні зображення матері-годувальниці з підкресленням її дітородної функції, також деякі більш схематизовані стрункі дівочі фігурки. Ті символічні образи не мали стосунку до канону краси, вони відповідали тотемістичним уявленням давнього часу — віруванням у те, що жінка-мати є сакральною істотою, яка зберігає і передає через своїх дітей дух роду, отриманого від першопредка — тотема. У період неоліту людство розкрило тайну зародження життя — уяснило причетність до появи дитини саме чоловіка (а не тотема) [48, с. 223], що й спричинило сплеск уваги до проблем статей і до жіночого образу зокрема. Крім жіночого з'явилися (в окремих неолітичних культурах, зокрема трипільській) нові «персонажі» — чоловічий та комбінований, тобто андрогін (гермафродит), які зазвичай склали лише невеликий відсоток по відношенню до жіночих статуеток.

Доба раннього землеробства та перших цивілізацій (Єгипет, Месопотамія) — це доба патріархату. Чоловік як основний добувач матеріальних статків прагнув «прив'язати» жінку до себе, аби бути впевненим, що його спадок дістанеться саме його генетичним нащадкам. З того часу починається «чоловіча історія» — історія, де панували чоловіки і яку писали чоловіки.

Як свідчить історія мистецтва (написана, власне, чоловіками), чоловіки, починаючи з післяархаїчного періоду і аж до ХХ ст., явно домінували у сфері художньої творчості. Тож із певністю можна констатувати, що класичне мистецтво, зокрема європейське, відображає переважно чоловічий світогляд, чоловічий погляд на жінку, чоловіче уявлення про ідеал — чоловічий і жіночий. Жінка в постпатріархальну епоху завжди посідала в соціокультурному просторі вторинне місце; зазвичай, суспільство відводило їй сферу домашнього і приватного — роль доньки, матері, дружини, коханки, хранительки домашнього вогнища, проте аж ніяк соціально та політично активної особи, незалежної творчої особистості, мисткині. Проте кожна епоха в історії Європи, з огляду на дану проблематику,

мала свої особливості у відтворенні жіночого образу в мистецтві художниками-чоловіками і художницями-жінками, у сфері культурної зайнятості чоловіка і жінки, у ставленні чоловіків та жінок до естетичних ідеалів свого часу. Це було спричинено дією соціальних механізмів, культурних, зокрема релігійних та ідеологічних установок.

Античний період

Основи європейської культури і мистецтва закладалися в античності. Саме тоді склалися певні стереотипи у ставленні до проблеми меж жіночої діяльності (зокрема у сфері мистецтва), проблеми творця художніх цінностей, сприйняття жінки та чоловіка й відображення їх образів у мистецтві. В античних державах закріплюється асиметричне становище чоловіків і жінок у суспільстві. Спочатку в стратифікації мистецтв найвище цінувалися поезія і театр з усіма їх різновидами, музика і танок (кожен напрямок уособлювала одна з муз), а те, що позначалось словом «техне», тривалий час не вважалось мистецтвом, особливо найнижчі форми — ремесла, художні промисли, зокрема ті, що відносились до домашнього рукоділля, яким переважно займалися жінки. Така класифікація мистецтва надовго визначила статус «жіночого» мистецтва як підпорядкованого вищим формам.

Мистецтво Давньої Греції надає велику кількість жіночих образів в скульптурі та вазопису (еллінський живопис відомий лише за римськими копіями). У добу грецької класики та еллінізму склався той тип жіночого зображення, який став еталоном жіночої краси на довгі століття європейської культури. Перші жіночі статуї (доби грецької архаїки) відтворювали образи богинь (наприклад, Деметри) і дів (кор), одягнених у довгі хітони; натомість чоловічі зображення — богів та юнаків-куросів, переможців Олімпійських ігор, були оголені. Лише згодом з'явилися статуї оголеної жіночої натури — переважно при відтворення образу богині Афродіти або амазонок. Греки вбачали красу в правильних пропорціях фігури і

граційності ліній. Давні римляни запозичили цю традицію, проте у більшості випадків вони просто копіювали грецькі статуї. Образи античного мистецтва, жіночі й чоловічі, були ідеальними створіннями, віддаленими від реальної дійсності, це були небожителі — титани, боги і богині, міфологічні герої.

Серед імен античних скульпторів не зустрінемо жіночих. Мармурова богиня, створена автором-чоловіком, мала бути молодою, піднесеною і спокійною, цнотливою, позбавленою експресивних емоцій, адже вони могли зіпсувати її досконалість — тому її краса була «холодною», а думки нічим не затьмареними. Чи не такою давній грек мріяв бачити свою дружину? Адже секс, який вважався чоловічою чеснотою, схвалювався при суворому виконанні умови, що задоволення не має ділитися з об'єктом насолоди (наприклад, із жінкою), адже усіляка насолода, надана іншому, є рабською послугою і вважається ознакою недостатньої мужності [49, с. 77]. Такі підвалини подружнього «кохання» заради однієї мети — запліднення, проявились і в наступних епохах, особливо в Середньовіччі.

Заміжня гречанка не мала таких прав і свобод, якими були наділені чоловіки. Її місце — дім, господарство, нагляд за рабами, виховання дітей. На противагу римським звичаям, коли жінка могла володіти власним майном і бувати поруч із чоловіком у публічних місцях, гречанка потрапляла у повну залежність від чоловіка, їй був закритий доступ до бенкетів, де збирались чоловіки та коханки-гетери. Останні могли досягнути успіху на інтелектуальних теренах — вести бесіди з філософами, художниками, поетами. В окремих областях Греції жінки користувалися більшими правами, наприклад, у Спарті або на Лесбосі, де могли конкурувати з чоловіками в спорті або мистецтві, що підтверджується, наприклад, іменем поетеси Сапфо (хоча це було, скоріше, виключенням із правил). Проте найбільш захищеними були права жінок Давнього Риму — вони могли мати достатній рівень освіти, аби долучатися до певних видів роботи — секретарями або писцями, проявляти свою громадянську позицію. Вважається, що саме в давньоримському суспільстві

зародилась ідея емансипації жінки. Мистецтво давньоримського портрету надає виразні тому підтвердження.

Отже, в античні часи сформувалася система більшого контролю суспільства над поведінкою жінки, ніж чоловіка. Репресивне ставлення до жінок могло носити відкритий або прихований характер — через встановлення патріархальною громадою тих культурних норм, які виховували в жінок толерантне ставлення до існуючого порядку речей як такого, що заведено на небесах й тому непопушного. Таке відношення до жінок призводило до того, що вони, зазвичай, були виключені з громадського життя, не могли оволодіти будь-якою професією, зокрема професією художника. Реальне життя не відображувалось у мистецтві, яке було пов'язане з вищим світом богів, міфологією, таїнствами та містеріями. Тому ставлення до жінки як до нижчої істоти (за Аристотелем, жінка — це ґрунт, який вбирає в себе й виношує чоловіче сім'я) не позначилось на жіночих образах у мистецтві, які створювались на основі «духовного бачення» — вони мали направлятися розумом (за Аристотелем), «моральною користю» (за Платоном), проте аж ніяк почуттями і задоволенням [50, с. 93].

Доба Середньовіччя

Європейська культура, яка формувалась на уламках античності, надає приклади певних змін у поглядах на жіночий і чоловічий образ у порівнянні з античністю, що було пов'язано з руйнуванням язичницької ідеології та впровадженням нової християнської культури.

Як і раніше, художниками могли ставати лише чоловіки, як і раніше, у творих митців-чоловіків «почесне» місце займав образ жінки. У системі гендерного аналізу стає важливим саме те, кого і що обрано об'єктом уваги і як цей об'єкт репрезентовано у мистецькому творі. Релігійне мистецтво доби Середньовіччя надає безліч прикладів зображення біблійних героїв, святих — Ісуса Христа, апостолів, мучеників, які втілювали ідеали віри, самопожертви,

християнських моральних принципів, служіння богу. Серед найбільш поширених жіночих образів — Діва Марія (Богоматір), Єлизавета (мати Іоанна Хрестителя), святі діви та інші біблійні персонажі, популярною залишалась Єва та грішниця Марія Магдалина. Якщо безіменні художники раннього Середньовіччя і зверталися до образів конкретних чоловіків і жінок, то це були переважно постаті правителів або історичних героїв, наприклад, імператор Костянтин та його мати Єлена на візантійському рельєфі, Юстиніан та цариця Теодора зі своєю свитою на мозаїчних панно церкви в Равенні (Візантія), князь Ярослав Мудрий із синами та його дружина з дочками (фрескові зображення в Софійському соборі Києва, Русь-Україна), одиночні чоловічі або жіночі історичні постаті: імператор Оттон II на троні (мініатюра Регістра св. Григорія) або Жанна д'Арк (мініатюра XV ст.). Такі образи символізували непорушність і значущість влади, уособлювали міць держави або прославляли героїзм. Особливо виразним є образ Теодори в дорогих шатах і прикрасах, із застиглим виразом обличчя, в оточенні придворних дам. У таких зображеннях жінка, хоча і є певним доповненням чоловічої влади, тим не менш, виступає нарівні з чоловіком. Траплялися зображення правителів, які підносять дари богу, схиляються перед ним або навіть стають навколішки (наприклад, імператор Лев VI перед Христом на мозаїці Софійського собору Константинополя). Ця традиція зображення донатора (у православних — ктитора) — особи, яка дарує, — розвивалася й надалі аж до пізнього Середньовіччя: на релігійних полотнах в одному просторі зі святими, проте нижче них, художник розміщував уклінних світських осіб, дарувальників, у молитовній позі, навколішках. Нерідко поруч із чоловіком була зображена й дружина, і навіть вся родина, проте чоловіча постать завжди домінувала. Подібні твори надають багатий матеріал для аналізу гендерних стереотипів.

Середньовічні зображення були, загалом, умовними і символічними. Канонічність та віддаленість від реального життя особливо позначилися у візантійському, давньоруському іконописному

мистецтві. Перші реалістично відтворені, документальні портретні персонажі з'явилися лише в мистецтві готики. Несподіваними й дивовижними за втіленням особистісних рис портретованих вважаються статуї донаторів у німецькому соборі Наумбурга, вдивляючись у які, можна уявити, що цінувалося найбільше в жінках і чоловіках у ту добу (хоча скульптури були створені на два століття пізніше за життя представлених історичних осіб). Сам факт, що дружини «благородних мужів» міста зайняли почесне місце поруч зі своїми чоловіками, є дуже показовим. Зміцненню шанобливого ставлення до жінки сприяв той факт, що її юридичний статус змінився — жінки могли володіти феодалними маєтками і навіть графствами, здійснювати сеньйоральну владу, право на яку надавало землеволодіння [51, с. 50]. Автор цих скульптурних шедеврів надав надзвичайно яскраві характеристики представникам обох статей. Образи побудовані на контрасті: сильному протистоїть слабкий, пасивному — активний. Проте сильним опиняється не лише чоловік, але й жінка. У подружніх парах гордовитого та мужнього Еккегарда та ніжної та задумливої Ути, меланхолійного Германа та веселої й житерадісної Реглінди можна розгледіти рівноправні стосунки, які заявили про себе у взаємовідносинах статей у добу готики. Ута, яка стала символом Наумбурга, це втілення найкращих людських якостей, фізичної та духовної краси, глибини почуттів.

До періоду готики церква не практикувала обряд вінчання, ідеальними залишались цнотливі образи — монахів і монахинь, священників та самітників. Однак у готичну добу (з XII ст.) «вже не задається більше питання про наявність душі у жінки, а церква освячує шлюб. У цей час жінки приєднуються до інтелектуального руху як рівні чоловікам» [52]. «Відголос цього можемо знайти в листі Абеяра до Елоїзи, у якому він ставить важливість жінки попереду чоловіка, посилаючись на уривки з Біблії. Силу молитви жінки він вважає дівишою, аніж чоловіка. Натомість Елоїза заперечує йому, наводячи не менше фактів про недостойність жінки,

використовуючи приклади Старого і Нового Заповіту та трактати визначних філософів» [52]. «Осмилення ролі жінки в суспільстві змінюється з причин поширення куртуазної любові. Саме з витоків куртуазної любові жінка — це не лише тіло, спершу потрібно завоювати її серце, заручившись її згодою, зрозуміти внутрішній світ жінки. Важливим моментом у світовій культурі було осмилення важливості самостійного прийняття жінкою рішення щодо вступу до шлюбу» [52].

Нові принципи куртуазного кохання суперечили патріархальним відносинам, жінка ставала «предметом чистим і вартим поклоніння», рівноправним партнером у коханні лицаря і прекрасної дами, вона отримувала право на чуттєвість, право бути пристрасною [1, с. 49]. У поезії трубадурів описувались любовні випробування — кохання, яке вдосконалює людину. Любов жінки стала рівною любові чоловіка. Серед трубадурів було багато жінок: нараховують понад 20 жінок трубадурів з Провансу, найбільш відома з яких Беатріс графиня Ді [1, с. 51]. Відіграючи в культурі неабияку роль як мисткині й покровительки куртуазної любові, жінки вже зайняли такі політичні позиції, які давали їм певну владу й незалежність. Вони могли дозволити собі панувати не лише над селянами у своїх власних володіннях, але також над своїми (чи чоловіковими) васалами. Куртуазна любов, що розквітла поза інститутом патріархального шлюбу, самою можливістю своєї появи як зразка для наслідування завдячує пануючим політичним інституціям феодальної Європи, які справді допускали вияви шанобливості васального вірця щодо жінок [1, с. 52].

Відомо, що доба Середньовіччя висунула плеяду визначних жінок-монахинь, серед яких були вчені, письменниці, художниці, адже монастирі з їх багатими бібліотеками ставали центрами освіти і філософії, надавали жінкам певну свободу духовної діяльності. Однією із засновниць дамського роману вважається абатиса Геррада Ландсберзька (Ельзас, XII ст.), авторка енциклопедії морально-філософського характеру «Сад насолод», твору, в якому вона виконала

300 мініатюр-ілюстрацій, серед них і автопортретне зображення. Жіночі образи були вельми поширені в мініатюрах середньовічних рукописних книг: тут і конкретні шляхетні пані — представниці вищих кіл суспільства, правительниці, відомі особистості; також анонімні героїні — жінки за прядкою, ткацьким верстатом, з книгою, на будівництві, за шкільною справою (існує зображення XIV ст. жінки, що викладає католицьким ченцям геометрію Евкліда). Середньовіччя — це час розквіту декоративно-ужиткового мистецтва (ткацтва, килимарства та ін.), сфера якого залишалася прерогативою жінок-майстринь.

Доба Відродження

На думку дослідниці Джоан Келлі, суспільний прогрес доби італійського Відродження, як не дивно, справив несприятливий вплив на жінок, які в ті часи «мали куди менші можливості соціального й особистого вибору, ніж чоловіки одного з ними суспільного рівня» [51, с. 46]. У стосунках між статями посилювалося чоловіче домінування та жіноча залежність, цнотливість стала основною формою жіночності. Запанував образ Мадонни — «далекої і цнотливої дами, яка зневажає фізичний бік коханця» [51, с. 49]. Образи реальних жінок довгий час підпадали під стереотип благопристойної пані — слухняної і побожної. Саме такі спостерігаємо в численних творах мистецтва доби Відродження, характерним прикладом чого можуть бути парні портрети роботи художника П'єро делла Франческа: герцогині Баттісти Сфорца (анемічної та покірної) поруч з яскравим героїчним образом її чоловіка — герцога Федеріго да Монтефельтро. Шляхтянка мала бути зразковою дружиною та гарною матір'ю для дітей, догоджати чоловікові, стежити за веденням господарства. Такі ролі, відведені жінці, прочитуються в багатьох мистецьких роботах, де відтворений світ жінок, наприклад, фресках «Різдво Марії» Доменіко Гірландайо та «Родина Гонзага» Андреа Мантеньї, в «Мадонні в кріслі» Рафаеля та «Родині художника» Ганса Гольбейна.

Багато цінної інформації про чоловіка й жінку можна почерпнути у французького мислителя доби Відродження Мішеля Монтеня (XVI ст.), автора «Проб» (фр. *Essais*). Коли йдеться про такі людські чесноти, як героїзм, благородство, істинна дружба, милосердя, Монтень ілюструє це прикладами з життя чоловіків, називаючи конкретні імена вождів, героїв, переможців тощо. (Тут доречно згадати цікавий факт з історії ренесансного мистецтва: коли італійський художник XV ст. Андреа дель Кастаньйо отримав замовлення на створення дев'яти портретів видатних людей — трьох поетів, трьох військових і трьох знатних жінок, то проблем з обранням чоловіків не виникало — ними стали конкретні персонажі: Данте, Боккаччо, Петрарка та три відомих на той час кондотьєри, а от із жінками було складніше — реальних героїнь не знайшлося, тож на стіні були намальовані легендарні біблійні пророчиці — сівілли). Стосовно жінок вислови Монтеня можуть сприйматися як доволі суперечливі (суперечливою була й фігура самого філософа). Він відмовляє жінці у спроможності мати стійкість характеру, переживати справжню дружбу («рівень жінок не такий, щоби вони могли підтримувати духовну близькість» [53, с. 297]), не вимагає від жінок особливих знань, не допускає кохання між представниками різних верств населення, говорить про необхідність стриманості обох статей у шлюбі, про близькість лише з метою зачаття дитини (задовольнити ж хіть можна з іншими жінками, не з дружинами, а тими, «хто не гідний поваги», адже «шлюб сповнений статечності, а легковажність треба ублажати на стороні») [53, с. 316]. Водночас, він захоплюється розумом і досконалістю жіночої особи, яка цінує його твори, яка спроможна, як ніхто інший, мати судження про поезію; вважає, що жінці для того, щоби бути коханою та пошанованою, треба розкрити свою красу (адже «сама жінка прикрашає собою мистецтва») [54, с. 60], користуватися своєю жіночністю задля підкори чоловіків, а потяг до книжок має обмежуватися, перш за все, поезією. «Розум, мудрість і дружня прив'язаність частіше трапляються серед чоловіків», у цьому й треба шукати причину їх

влади, говорить Монтень [54, с. 68]. У його міркуваннях відображені характерні погляди того часу — «заперечення права жінки на любов і її здатності любити, трансформація жінок у пасивних «інших»» [51, с. 60].

Скромність і благородство як втілення ренесансного ідеалу любові та поведінки, з одного боку, звабливість і потакання чоловічим забаганкам, з іншого, — усе те, що так цінували в жінках сучасники Монтеня, знайшло своє відображення в численних ідеалізованих жіночих образах, створених художниками Відродження, — Мадоннах, Венерах, граційних портретних зображеннях. Серед характерних прикладів: «Портрет Маддалени Доні» Рафаеля, «Портрет Маргарити Наваррської» Ф. Клуе, «Портрет молодої жінки» Рогіра ван дер Вейдена та багато інших. Тим, хто зруйнував таку портретну традицію і стереотипне сприйняття жінки, став Леонардо да Вінчі, який, як вважається, уперше в історії світового мистецтва в портреті Мони Лізи Джоконди створив новаторський жіночий образ, адже побачив у ній не лише привабливу жінку, а, по-перше, людську істоту з усіма її суперечливими рисами: яскравим розумом і силою почуттів, ніжністю і підступністю, величчю і гордовитістю, добротою й хитрістю, вмінням бути слабкою, покірною і водночас проявляти вольові якості або навіть хижацькі зазіхання. Показово, що цей перший в історії психологічний портрет був портретом саме жіночим. У ньому, можливо, несвідомо художником була закладена дихотомія образу жінки — божественне й відьомське, Мадонна, що дала світу Спасителя, і Єва, що несе гріх і порок. Леонардо започаткував більш відверту розмову про жінку, що стане характерним для митців пізнього Відродження, зокрема таких, як Тиціан («Марія Магдалина, що кається», «Любов земна й небесна»), Ф. Клуе («Діана де Пуатьє») та ін. Художники в цих творах порушували, певною мірою, питання про грішне й праведне, про право жінки на земне щастя та яскраві почуття.

У добу Відродження жіночий образ залишався неоднозначним, адже жінці приписували полярні функції — то підносили до

небес, як Мадонну, то принижували, вважаючи вмістилищем гріха, нищості та всіх лих. «Немає дива в тому, що ерессю відьомською більше опоганені жінки, ніж чоловіки», — сказано у відомому по-сібнику інквізиторів «Молот відьом», написаному саме в добу Відродження (1487 р.). Відьма в європейській традиції — це жінка, що спить із дияволом, а черниця — це та, що пошлюблена Богом. ...і чистота, і скверна є тими поняттями, що стосуються насамперед жінок, яким доводиться або відмовлятися від свого фізичного тіла, або обмежувати свою небезпечну сексуальність» [55, с. 122].

Дослідниками було накопичено велику кількість свідчень, аби показати, що Відродження не стало відродженням для жінок, що розвій технології не призвів до визволення жінок ані на робочих місцях, ані вдома, що у «вік демократичних революцій» було усунуто жінок від участі в політиці, що «емоційна нуклеарна сім'я» обмежувала чуттєвий та особистий розвиток жінок [25, с. 102]. Бути з чоловіками на рівні, займатися мистецтвами, вільно розпоряджатися своїм тілом було дозволено лише куртизанкам. Характерний приклад італійської куртизанки XVI ст. — Туллія д'Арагона, яка була знаменита як письменниця, поетеса і філософиня, як авторка «Діалогів про безкінечність любові».

Отже, в добу Середньовіччя і Відродження були закладені певні стереотипи чоловічої «презентації» жінки в мистецтві: жінка-мати, непорочна Діва, предмет бажання, муза, відьма-чаклунка, грішниця. Дуалізм жіночого образу втілювала Єва — винуватиця гріхопадіння. Такі стереотипи відображують типово патріархальний погляд на жінку: вона, з одного боку, є «предметом» обожнювання, поклоніння, й одночасно — мішенню для осуду і звинувачення (навіть тоді, коли відповідальність мав би брати на себе чоловік). Заведений у суспільстві порядок і розподіл ролей між чоловіком та жінкою були освячені церквою і практично були незмінними до кінця XIX ст.: «божим задумом жінка й чоловік створені різними задля спільного життя і продовження роду. Жінка покликана народжувати дітей, опікуватись ними і підкорятися

своєму чоловікові, а чоловік — головувати, мудро керувати й захищати сім'ю» [31, с. 62].

У ренесансну добу, коли мистецтво і в Італії, і в Нідерландах досягло надзвичайно високого розвитку, жінки також проявляли потяг до малювання, проте подолати зневажливе ставлення до жінки-художниці і стати майстринею пензля спромоглися одиниці. Нерідко прекрасно малювали саме дочки майстрів, наприклад, Маріетта Робусті Тінторетто — дочка Якопо Тінторетто, або дочка нідерландського художника Герхарда Горенбоутса Сусанна, у якої декілька творів купив Альбрехт Дюрер. Історія зберегла імена Лавінії Фонтана, сестер Ангвіссоло. Однак найбільшої слави зажила художниця XVII ст. Артемізія Джентілескі, яка також народилася в мистецькій родині. Драматично склалася її доля — будучи згвалтованою флорентійським художником Тассі, що працював у майстерні її батька (у такому випадку насильник мав або одружитися, або бути покараним), переживши сім місяців судової тягби (у результаті Тассо отримав рік в'язниці), вона все ж таки змогла згодом і вийти заміж, і реалізувати свою художню кар'єру: працювала у Флоренції, Генуї, Неаполі, Лондоні, товаришувала з Галілеєм, спілкувалась з Антонісом ван Дейком, стала першою жінкою — членом художньої академії, однією з представниць потужного напрямку в європейському мистецтві — караваджизму. Відомі її автопортрети з атрибутами живопису або музики, сюжети з яскравими постатями активних і сильних жінок — Юдиф'ю, Есфір'ю, Клеопатрою та ін. Подеколи трактовка жіночих образів А. Джентілескі яскравіша й драматичніша, ніж у чоловіків-художників того часу, як приклад для порівняння зазвичай обирають схожі сюжети у неї та Караваджо («Юдиф і Олоферн»). Отже, нечасто жінкам вдавалося подолати стереотипи гендерних відмінностей, закріплених культурою та релігією. З іншого боку, жінка, вихована в певній системі цінностей свого часу, у більшості випадків і не прагнула змін, адже протиставляючи себе існуючим нормам, вона наражалася на небезпеку — засудження та додаткові життєві труднощі.

Новий час

У мистецтві XVII-XVIII ст. жіноча тема пережила багато трансформацій — поруч із численними біблійними та міфологічними героїнями вперше на полотнах з'явилися сцени приватного жіночого життя, простонародні сюжети. Жіночі образи на портретах стали більш різноманітними. Жанрова тенденція найбільше проявилася у творчості «малих голландців», показовими для Нового часу є картини Герарда Доу («Туалет дами»), Пітера де Хооха («Хазяйка і служниця»), Вермеера Дельфтського («Молочниця») та ін. Моделями для портретів ставали не лише благородні пані, проте простолюдинки: «Циганка» Франса Гальса або «Зеленщиця» Ж. — Л. Давида. Однак, ставлення до гендерних ролей жінки і чоловіка в суспільстві кардинально не помінялося: долею жінки традиційно розпоряджалися чоловіки — спочатку батько, потім чоловік; уготована жіноча доля — займатися домом і дітьми. Злиття жіночої праці та родинних обов'язків особливо проявлялося в сільському середовищі, проте жінка мала терпляче виконувати покладені на неї жіночі справи — особливо виразно це відображено в картинах француза Луї Ленена на сільську тематику.

У добу рококо (XVIII ст.) художники почали активно експлуатувати тему еротики. Жінка мала бути еротичною, звабливою, до того ж відповідати академічними канонами ідеальної краси. Це був чоловічий погляд на об'єкт свого бажання й хіті, це були чоловічі фантазії і відображення чоловічого досвіду. Жінка на картинах не могла виступати суб'єктом, її почуттям та рефлексіям не було місця, вона була лише пасивним об'єктом споглядання (хоча чоловіча увага тішила її марнославство).

Вихід жінки за межі своїх традиційних ролей пришвидшила Велика французька революція. Хоча права людини, проголошені революцією, поширилися на жінок лише через сто років після Наполеона, події того часу дали значний поштовх «жіночому руху». У сфері мистецтва відбулися рішучі зміни — різко збільшилась кількість мисткинь: якщо 1791 р. було зафіксовано 19 жінок-

художниць, то 1802 р. вже сорок, а 1810-го їх виставлялось в Салоні сімдесят [56, с. 176]. На жаль, у тематиці «жіночого» мистецтва закріпилися певні шаблони: «пані за вишиванням», «за малюванням», «із книгою». Побороти обмеженість смаків вдалося небагатьом майстриням, серед них французенки Елізабет Віже-Лебрен, Маргеріт Жерар, німкеня Ангеліка Кауфман.

Доба романтизму, а пізніше символізму виводить на «мистецьку арену» амбівалентний та оманливий жіночий образ — божественної краси і демонізму, доброти і жорстокості, спокуси і підступності, містики й загадковості (у творчості прерафаелітів, Гюстава Моро та ін.). Захоплення Сходом породжує появу численних східних красунь — образів, призначених для провокування чоловічої уваги, — одалісок, східних принцес, жінок у гаремі або бані (Ж. Д. Енгр «Велика одаліска», «Турецька баня»). Водночас інші митці ХІХ ст. плекали образ добропорядної жінки — смиренної і скромної особи, яка у вільний час співає або малює, адже малювання — пристойний спосіб знайти собі заняття для душі. Реалізувати себе в суспільній сфері, досягти вершин у мистецтві зазвичай можна було, або набуваючи атрибутів чоловічої статі (яскравий приклад — французька письменниця Жорж Санд, що обрала чоловічий псевдонім, вбиралась у чоловічу одягу), або відмовившись від одруження та народження дітей, як це свідомо зробила американська художниця Мері Кассат. Жінки, як і раніше, не могли вчитися в мистецьких академіях нарівні з чоловіками. Взагалі, мистецькі академії можна розглядати як такі інституції, що на довгий час залишались символом дискримінації по відношенню до жінок. Лише у 2 пол. ХІХ ст. у Парижі з'явилась приватна Академія Жульєна, де могли навчатися жінки, майбутні художниці. (У ній, до слова, навчалася українка Марія Башкирцева, яка не поспішала одружуватися, прагнула встигнути якомога швидше розкрити свої різнобічні таланти — співачки і художниці, адже підступала хвороба, що рано забрала її життя). Мері Кассат мала можливість відвідувати Пенсільванську художню академію лише три рази на тиждень, до того ж, дівчатам

не дозволялось працювати в класі оголеної натури. (Парадокс — жінка могла оголюватися в академії як натурниця, проте не мала права малювати оголену натуру). Така несправедливість викликала в неї протест, і вона заявила батькам про відмову вийти заміж, переїхала до Франції і цілком присвятила себе мистецтву. У майбутньому долучилась до підтримки феміністичного руху, який набирив силу на рубежі XIX–XX ст. Між тим, її феміністичні погляди радикально не вплинули на її мистецтво. У своїх творах, близьких до імпресіонізму, М. Кассат відображувала різні моменти навколишнього життя, й на чільному місці на її полотнах завжди залишались жінки і діти — в сценах купання, годування, відпочинку, сповнених щирості та чуттєвості («Прогулянка в човні», «Купання дитини», «Сніданок у ліжку»).

Промовистою була й доля Берти Морізо, відомої французької імпресіоністки, з роду художника Фрагонара. Обидві сестри — старша Едма і молодша Берта займалися мистецтвом, проте Едма після одруження залишила живопис, а Берта, завдяки підтримці свого чоловіка Ежена (який був братом відомого художника Едуарда Мане) зуміла досягти значних творчих результатів. Цікаві факти з її життя розкривають особливості статусу жінки в світі мистецтва. Б. Морізо не раз ставала моделлю для картин Едуарда Мане («На балконі» та ін.), який нею захоплювався, при цьому позувати вона могла лише в присутності своєї матері, адже натурницями, зазвичай, були жінки «вільної поведінки» і низького походження. Нерідко натурниці ставали подругами, а згодом і дружинами художників. Ще одна промовиста деталь з біографії Б. Морізо — напис на її могилі, зроблений після її смерті: «Берта Морізо, вдова Ежена Мане», що свідчить, яку саме роль відводило жінці суспільство, навіть якщо вона досягла вагомих результатів у своїй професії.

Отже, нерідко жінки-художниці залишалися в полоні «жіночої теми» — звертались до світу жінки й дитини, жіночих захоплень, родинних зв'язків. Проте в цілій низці картин XIX ст. жіночі образи набували нового звучання — активної дії, яскравого психологічного

забарвлення. Передову когорту художників, що ламали стереотипи сприйняття оточуючого світу, представляли майстрині імпресіоністичного напрямку. У феміністичній мистецькій критиці існує теза про «два голоси», «дві точки зору», закодованих у творах жінок-художниць: та, що нав'язана домінуючою в суспільстві ідеологією (та, що являє «чоловічий» погляд), і та, що пов'язана з думками і почуттями репресованої істоти, тобто жінки [57]. Берта Морізо своїми основними творами про жінок являла чоловічий погляд, а свій внутрішній голос був глибоко захований. Цікаво, що жінки більшою мірою, ніж чоловіки, експлуатували образ «щасливого сімейного життя» і домашніх турбот — той світ, з якого чоловіки не бажали вивести своїх дружин і який був тиражованим у новому буржуазному суспільстві як певний засадничий засіб призупинити час, коли жінка отримає права на результати своєї вільної праці та буде незалежною від чоловіка.

XIX століття асоціюється із технічним прогресом та індустріалізацією, з вивільненням людини завдяки впровадженню машин у різні сфери життя. Між тим, це був час посилення експлуатації, особливо для жінок, які поповнювали ряди працівників найманої праці й займали найменш оплачувані посади, звільнені чоловіками, що пересувались у технізовані ділянки виробництва. Поруч із творами літератури та образотворчого мистецтва, де описувались любовні історії, родинні відносини, нерівний шлюб та адюльтер, з'явилися і образи нового соціального звучання. Не завжди це була тема праці, іноді автор висловлював свій протест проти існуючих норм через порушення академічних канонів. Наприклад, на протилежність широко експлуатованому в салонному мистецтві образу жінки-музи як об'єкта для кохання та обожнювання Гюстав Курбе написав «дебелу» жіночу натуру, яка не вписувалась в установлені норми жіночої краси (йдеться про картину «Купальниці», яку на вернісажі французький імператор Наполеон III в знак протесту вдарив батогом). А Едуарда Мане звинуватили в порушенні основ суспільної моралі, адже він відтворив на полотні відвертий жіночий

образ не «Венери» чи «Діани», а сучасної жінки — натурниці, яку не лише оцінює глядач, але й вона оцінює його («Олімпія»). Відверто і правдиво змальовував завсідників паризьких кафе та борделів Анрі Тулуз-Лотрек; нові сторони в стосунках чоловіка і жінки розкрив австрієць Егон Шіле; тему жіночої сексуальності обігравав на своїх полотнах представник віденського сецесіону Густав Клімт («Поцілунок», «Даная»). Отже, якщо жінки-художниці зазвичай не виходили за межі «пристойного» сюжету, то в розробці нових, дотолі закритих тем досягли успіху саме художники-чоловіки, які користувались більшою свободою і незалежністю від суспільної думки.

Показати жінку без прикрас, не боятися малювати чоловіка і жінку відверто, не озираючись на публіку й критику, висловлювати жіночий погляд на оголене тіло (а не пристосовуватися до чоловічих оціночних суджень), спромоглися лише окремі мисткині. Серед них — Сюзанна Валадон. Їй не доводилось грати роль пристойної леді — починала цирковою актрисою, пралею, згодом стала моделлю для художників (О. Ренуара, А. Тулуз-Лотрека та ін.), почала сама малювати й досягла визнання, незважаючи на презирливе ставлення в суспільстві до жінок вільних професій.

3. Жінка в сучасному мистецтві

На межі XIX і XX ст. жінки активно опановували такі сфери, як медицина, освіта, письменство, акторська гра, згодом журналістика (у Росії, США та Швейцарії жінок було допущено до університетської освіти ще в 1860-х, в Австрії — тільки в 1897, у Німеччині — аж в 1900–1908 рр. (найпізніше — у самому Берліні) [58, с. 84]. У той час почалася активна фаза феміністичного руху за рівність прав із чоловіками. Серед політичних вимог феміністок чи не на першому місці стояло право голосувати на парламентських виборах. До 1914 р. це право не було визнане на державному рівні ніде, крім Австралазії, Фінляндії та Норвегії, хоча жінки й мали це право в

деяких штатах США і до певної міри — на виборах до регіональних урядів [58, с. 92]. Саме в цей період першими нобелівськими лауреатками стають жінки — полька Марія Складовська-Кюрі (дві премії в галузі науки 1903 та 1911 років) та шведка Сельма Лагерльоф (премія в галузі письменства 1909 р.). Починаючи з ХХ ст., жінки активно втручаються в суспільне життя, а передові художниці порушують у своїх творах масштабні соціальні питання — революційної боротьби, прагнення миру, що спостерігаємо в потужній енергії творів німецької мисткині, графіка і скульптора Кете Колльвіц (гравюри «Жінка з мертвою дитиною», «Повстання» та ін).

Загалом, кінець ХІХ — початок ХХ ст. ознаменувався приходом у мистецтво великої кількості жінок-художниць. Це був новий етап у розвитку емансипації жінок. Своє слово сказали представниці нової генерації авангардного мистецтва. Серед них — яскраві постаті американки Джорджії О'Кіф, Луїзи Невельсон та Луїз Буржуа, німкені Паули Модерзон-Беккер та британки Ванесси Белл, росіянки Наталії Гончарової та українки Олександри Екстер, французької художниці Соні Делоне (родом з України) та мексиканки Фріди Калло. Висока оцінка феміністською критикою авангардного мистецтва пояснюється й тим, що воно «звільнило бачення», його експерименти з формою «та невротичне неприйняття канонів класичної візуальності, починаючи з імпресіонізму, призвели до набагато більш серйозних результатів, чим це спочатку очікувалось» [57].

Особлива ситуація склалася у Радянському Союзі, де після 1917 р. партією більшовиків було створено Жіночий відділ для нагляду за справами, що стосуються жінок, проте організований жіночий рух на Східній Україні був скасований вже в 1930 р., коли було оголошено, що рівності статей досягнуто. (Західноукраїнські жіночі організації до Другої світової війни залишались відносно незалежними [1, с. 12] й характеризувались тим, що на чільне місце ставили національні інтереси [1, с. 10]). Це позначалось на творчості окремих українських художниць: О. Кульчицької, випускниці

Віденської академії мистецтв, бойчукісток С. Налепинської-Бойчук та О. Павленко). Радянській жінці було важко поєднати материнство і емансипацію. Законодавчо жінка була приречена на повну зайнятість на рівні з чоловіками. Проте повернення до традицій неопатріархальної сім'ї відводило їй і роль хатньої робітниці. Таке становище, ще й при відсутності широких громадянських прав, створювало подвійне навантаження. Держава задля заохочення жінок як дешевої робочої сили намагалась створити для них належні умови (мережа дитячих садочків, інтернатів тощо), а засобами пропаганди і мистецтва усіляко утверджувала образ радянської жінки і як матері, і як передовика на виробництві. Так, у живопису виникає образ «працюючої матері», а в агітаційному мистецтві 1920–30-х рр. — численні маскулінні постаті робітниць, комсомолок, спортсменок з міцними м'язистими тілами, перебільшено великими ногами і руками, твердим упевненим поглядом, про що свідчать, наприклад, твори українських художників: «Раскрепощенная женщина — строй социализм!» (плакат Адольфа Страхова) або «Делегатка» (скульптурна композиція Жозефіни Діндо).

Пізніше у творах мистецтва почали декларуватися ідеологічно забарвлені образи більшої жіночності (на противагу чоловічої мужності), проте, як і раніше, і суспільна, і приватна сфера жіночої діяльності перебувала під повним державним контролем, а материнство розглядалось як громадянський обов'язок. «Узагальнений образ жінки експлуатувався на благо державних інтересів», відбувалось «ототожнення Батьківщини і матері, а також того, що лише жінка-мати з точки зору соціалістичної держави заслуговує публічної презентації» [57].

Починаючи з 1960-х років, на які припадає період радикального фемінізму у західному світі, особливо у Сполучених Штатах Америки, починають активно діяти організації, що об'єднували художниць, з'являються семінари для феміністських критиків, влаштовуються виставки і перформанси жіночого мистецтва (зокрема за активної діяльності Міріам Шапіро, яка пізніше, у 1979 р.,

заснувала Інститут феміністського мистецтва в Нью-Йорку, та Джуді Чикаго, авторки провокативної інсталяції «Звана вечеря»). Радикалізм феміністського мистецтва нерідко викликав негативне ставлення [57]. «Феміністський бум у сфері візуальних мистецтв» переживали не лише США, але й Британія, Німеччина, Австралія, Данія, Швеція, у Франції ці процеси не мали такого розмаху [57].

Тогочасне зарубіжне мистецтво, починаючи з поп-арту Енді Воргола, опанувало нові теми, пов'язані з осмисленням можливостей засобів інформації та реклами, тиражування кумирів, торгівлі дублікатами, гонитвою за славою. Жінки ставали символами епохи, потрапляли на обкладинки журналів (Енді Воргол «Мерілін Монро»). Засоби масової інформації «відкривали двері» для сексизму та еротики. Феміністське мистецтво активно реагувало на подібні явища, обіграло ідеї так званого «символічного капіталу» чоловіків і жінок (за П'єром Бурдьє), пов'язаного з авторитетом та репутацією, іменем і честю, тілом і сексуальністю, їх використання в комерційних цілях як прибуткових. У мистецтво входила тема тілесності та сексуальності, гендерної ідентичності та меж публічності й приватності.

Дослідження мисткинями у своїх творах тем ієрархії високого та низького мистецтва, геніального та пересічного, сфер чоловічого та жіночого, естетичного та антиестетичного, ставлення до свого тіла, до материнства та жіночої фізіології — особливо проявились в гепенінгах та перформансах. Непересічна особистість у сучасному мистецтві перформансу — сербська художниця Марина Абрамович. Чимало її робіт, зокрема зроблених спільно з Улаєм (починаючи з кінця 1970-х), було присвячено стосункам чоловіка і жінки, проблемам психічних і фізичних можливостей людини, насилля й війни, а художнім «матеріалом» ставало її оголене тіло. Наприкінці ХХ ст. жінки все активніше заявляють про себе у мистецтві. Наприклад, серед «Молодих британських художників» помітне місце зайняли Трейсі Емін (авторка скандальної інсталяції «Моє ліжко»), Сара Лукас та Рейчел Вайтлід, які порушують у мистецтві гендерні питання.

Якщо західні жінки пережили хвилю активності у період радикального фемінізму 1960-х рр., то в радянському Союзі про такі явища не могло бути й мови (адже вважалося, що усі жіночі проблеми в СРСР уже розв'язані). Гендерні студії на пострадянському просторі заявили про себе лише з 1990-х. В Україні саме з періоду незалежності «гендер» стає предметом як наукових досліджень, так і мистецьких практик. Залунав голос Соломії Павличко про тиражування в мистецтві образу оспіваної музи, жіночої жертвовності заради чоловіка на протигагу розмові про партнерські стосунки обох статей в житті та коханні, про інтелектуальне, на яке «музам», яким «щоденно доводиться носити сітки з харчами, щоб прогудувати чоловіка й дітей» не вистачає часу *[59]. У цей час по-новому інтерпретуються класичні образи з української історії та літератури, зокрема Оксана Забужко «прочитує» образ шевченкової Катерини як усвідомлення поетом «образу своєї Матері одуреною московською покриткою», яку «все-таки, розриваючись од душевної муки», він любить «ширим серцем» [28, с. 167]. Не прийнятною і сумнівною для авторки видається ідеалізація Роксолани «як моделі національної жіночності», адже жінка, яка «відходить від національного «тіла» обслуговувати іноетнічний генофонд», насправді може означати фетишизацію «чужинської» сили», «мотив передачі жінки на сексуальні послуги своєму «зверхникові» [28, с. 168].

У сучасному українському мистецтві останніх десятиліть з'явилися яскраві імена жінок-художниць, у творчості яких знаходимо критичну позицію гендерного висловлювання. Серед них — Оксана Чепелик (авторка провокативного відеотвору «Хроніки від Фортінбараса», у співавторстві з О. Забужко), Влада Ралко з її нестандартним поглядом на жінку, «художниці, які свідомо вважають себе феміністками і своє мистецтво називають феміністичним» — Марія Куликівська, Валентина Петрова, Ірина Кудря, Аліна Клейтман. Серед інших, «які відповідали радше моделі сильних жінок, що висловлюються на рівні з чоловіками на важливі суспільні теми і не бачать для цього ніяких перепон, хоча

якогось надзвичайно травматичного жіночого досвіду чи рефлексій щодо патріархату в їхній творчості небагато»: Алевтина Кахідзе, члени групи Р. Е. П. Жанна Кадилова, Лада Наконечна, Леся Хоменко, Анна Звягінцева, Ксенія Гнилицька, Євгенія Белорусець [29]. Неоднозначну реакцію в українському суспільстві, не готовому обговорювати гендерну проблематику, отримали такі виставкові проекти, як «Українське тіло» (2012), «Жіночий цех» (2012), «Материнство» (2014), «Що в мені є від жінки?» (2015), проведені в Київському Центрі візуальної культури, «Гендер» (2012, Донецьк, культурний центр «Ізоляція») та інші. Між тим, як зазначає О. Брюховецька, куратора та дослідниці фемінізму (яка провела аналіз сучасних процесів в українському мистецтві, що звертається до гендерної проблематики), «в українському мистецтві, включно з періодом незалежності, переважають чоловічі наративи, у яких відтворюється класичний чоловічий погляд на жінку в першу чергу як на вродливе тіло, образ, що надихає митця» [29].

Суттєвою для гендерного мистецтвознавства залишається проблема специфіки феміністського мистецтва. Вважається, що воно не має бути окремішнім за своєю стилістикою; його головна установка, що авторка має бути свідомою щодо гендерного спрямування способу своїх думок, що вона (чи він, адже жіноче мистецтво не може бути ізольованим) засобами свого мистецтва висловлює також політичну, соціальну позицію, культивує не стільки щось спільне, уніфіковане, скільки різне, різноманітне (зокрема і в самій собі) — на основі жіночої і чоловічої суб'єктивності; а «специфічна рівність статей досягається за рахунок їх рівнопредставленості в теоретичному дискурсі» [57].

Викладені факти доводять, що традиційно в класичному європейському мистецтві творцем вважався чоловік, а жінка була чи не головним його об'єктом. Особливості жіночих образів, створених художниками і художницями, були обумовлені стереотипами гендерних уявлень щодо призначення жінки, які склалися на кожному конкретному історичному відрізку часу. Меншою мірою

жінка ставала суб'єктом творчих процесів, адже, незважаючи на те, що заняття окремими видами творчості (особливо художніми ремеслами) в усі часи були жіночою прерогативою, у цілому, вихід жіноцтва у професійну мистецьку сферу завжди був обмежений в силу існування ідеологічних, релігійних та інших соціокультурних норм. Саме тоді, коли відбувалося руйнування гендерних стереотипів, жінка-мисткиня досягала найвищих результатів у своїй діяльності. ХХ століття відкрило нові перспективи в розвитку соціального становища жінки. У цих процесах не остання роль належить теорії «гендеру», що прийшов на зміну теорії «фемінізму», та мистецьким практикам сучасного мистецтва.

Список використаних джерел та літератури

1. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 250 с.
2. Гендер для медій. Підручник. За ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. К.: Критика, 2017. 222 с.
3. Scott J. Gender: a Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*. 1986. V.91. № 5. P. 1053–1075.
4. Nicholson L. J. Gender and History. The Limits of the Social Theory in the Age of the Family. New York, 1986.
5. Tilly L. A. Gender, Women's History and Social History. *Social Science History*. 1989. V. 13. № 4. P. 439–462.
6. Уэст Кэндес, Зиммерманн Дон. Создание гендера: Хрестоматия феминистических текстов. Переводы. Санкт-Петербург, 2000. С. 193–219.
7. Budde G. — F. Das Geschlecht der Geschichte. Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beitrage zur Theoriedebatte. Ed. by Mergel Th., Wellskop Th. M nchen, 1997. S. 125–150.
8. Rose S. Gender History: Women's History's. *Journal of Women's History*. 1993, № 5 (1). P. 89–128.

9. Кларк К. Нагота и искусство; пер. с англ. М. В. Курениной, И. В. Кытмановой, А. Т. Толстой. СПб: Азбука-классика, 2004. 481 с.
10. Гендерные исследования: феминистская методология в социальных науках: Материалы 2-ой Международной летней школы Форос, 1998. Харьков, 1998.
11. Тукаленко І. Від рівності прав до рівності можливостей. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 128–135.
12. Брайсон Валери. Политическая теория феминизма. Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской. М.: Идея-Пресс, 2001.
13. Krook Mona Lena. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform World Wide. Oxford: Oxford University Press, 2009.
14. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. М., 1989.
15. Бурдьё П. За рационалистический историзм: Социо-логос постмодернизма. М., 1996.
16. Фуко Мишель. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Сост. и пер. с фр. С. Табачниковой. М.: Касталь, 1996. 448 с.
17. Антологія феміністичної філософії. Під ред. Е. Джагер, А. Янг; пер. з англ. Б. Єгідис. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006.
18. Визгин В. П. Постструктуралистская методология истории: достижения и пределы. М.: Одиссей, 1996.
19. Ушакин С. А. Поле пола. Вильнюс: Европейский гуманитарный Университет, 2007. 320 с.
20. Шакиров С. Толкование гендера: Поле пола. Под ред. Шакирова С., Сеитова М. Алматы, 2000.
21. Sanday P. Female Status in the Public Domain: Women, Culture and Society. Ed. by Lamphere L., Rosaldo M. Z. Stanford, 1974. P. 189–206.
22. Будде Г. Ф. Пол истории: Пол. Гендер. Культура. Под ред. Шорэ Э., Хайдер К. М., 1999. С. 140–165.

23. Пушкарьова Н. Від «Жіночих студій» до «Гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії / Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 15–45.
24. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990. 348 p. (Батлер Джудіт. Гендерний клопіт. К., 2003).
25. Скотт Д. Жіноча історія / Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 97–110.
26. Голубець М. Жінка в українській образотворчості. *Нова хата*. 1939. № 10. С. 2–3.
27. Павличко С. Фемінізм: статті, дослідження, бесіди та інтерв'ю. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 322 с.
28. Забужко О. Жінка автор у колоніальній культурі, або знадоби до української гендерної міфології / Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстка 90-х. К.: Видавництво Факт, 1999. С. 152–193.
29. Брюховецька О. Образ жертви і емансипація. Нарис про українську арт-сцену і фемінізм. *Prostory*, 2016. URL: <http://prostory.net.ua/ua/krytyka/139-obraz-zhertvy-i-emansypatsiia-narys-pro-ukrainSKU-art-stsenu-i-feminizm>
30. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.). Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2008. 272 с.
31. Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації / Гендер і культура: зб. статей. Упор. В. Агеєва, С. Оксамитна. К.: Факт, 2001. С. 151–160.
32. Введение в гендерные исследования: Ч. 2. Уч. пос. Под ред. С. Жеребкина. Харьков: ХЦГИ, СПб: Алетейя, 2001. 991 с.
33. Стоян С. П. Символізм жіночих образів у західноєвропейському образотворчому мистецтві (живопис, графіка). URL: <https://www.khai.edu/csp/nauchportal/arhiv/gch/2013/gch313/pdf/17.pdf>.

34. Кубріш Н. Историко-художній контекст образу жінки в мистецтві кінця XIX-поч. XX ст. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?
35. Усманова А. Женщины в искусстве: политика репрезентации / Введение в гендерные исследования. Ч. 1. Уч. пос. Под ред. И. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ, СПб: Алетейя, 2001. С. 465–492.
36. Zlobina Tamara. Masquerading as Womanlines. Female Subjectivity in Ukrainian Contemporary Art. *New Imaginaries: Youthful Reinvention of Ukraine's Cultural Paradigm*. New York, 2015.
37. Брюховецька О. Жінка та її тіло. URL: <http://ukraine.politicalcritique.org/2015/12/zhinka-ta-yiyi-tilo/>
38. Фисун Е. Г. Моделирование пространства «женского» в живописи XIX века: «мужской взгляд» и «женское тело». *Гуманитарний часопис*, 2013, № 4. С. 125–130.
39. Millet K. *Sexual Politics*. Garden City. N. Y., 1969 (Міллет К. Сексуальна політика. Пер. з англ. У. Потятиник, П. Тарашук. Київ, 1998).
40. Nochlin L. Why Are There No Great Women Artists? *ARTnews*, 69. N. Y., 1971. (Нохлин Л. Почему не было великих художниц? // Гендерная теория и искусство: антология: 1970–2000. Ред. Л. М. Бредихиной, К. Дипуэлл. М.: РОССПЭН, 2005. С. 15–46).
41. Parker R., Pollock G. *Old Mistresses: Women, Art and Ideology*. New York: Pantheon Books, 1981.
42. Pollock G. «What's wrong with Images of Women?»: *Images of Femininity in the Visual Arts and Media*. Ed. Betterton, London & New York: Pandora Press, 1987.
43. Липпард Люси. Спарринг-обмен: Вклад феминизма в искусство 1970-х гг. / Гендерная теория и искусство: антология: 1970–2000. Ред. Л. М. Бредихиной, К. Дипуэлл. М.: РОССПЭН, 2005.
44. Антология гендерной теории. Ред. Е. Гаповой и А. Усмановой. Минск: Издательство «Пропилеи», 2000.

45. Liss Andrea. *Feminist Art and the Maternal*. Univ. of Minnesota Press, 2009.
46. *Art and Feminism*. Ed. Helena Reckitt. Phaidon Press; Abr Rev Up edition, 2012.
47. Полюга В. В. Гендерні дефініції музичного мистецтва в освітній системі. *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 2017. Вип. 11. С. 102–110.
48. Ніколова Н. І., Чмихов М. О. *Культурологія: культурогенез*. К.: Скіф, 2012. 440 с.
49. Павлова О. Н. Homo sexualis: психоаналитическая топика сексуального в современной культуре и личности. *Философия и культура*. 2012, 5(53). С. 74–81.
50. *Античные мыслители об искусстве*. М., 1937.
51. Келлі Д. Чи існував Ренесанс для жінок? / Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 46–61.
52. Троян Н. Стосунки П'єра Абеяра та Елоїзи Фулбер в контексті історико-філософського осмислення. *Львівський медієвістичний клуб*, 2014. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com>
53. Монтень Мишель. *Опыты*. У 3-х кн. Кн. 1. М.: Терра-Терра, 1991.
54. Монтень Мишель. *Опыты*. У 3-х кн. Кн. 3. М.: Терра-Терра, 1991.
55. Цимбаліст Росальдо Мішель. *Жінки, культура і суспільство: теоретичний огляд / Гендерний підхід: історія, культура, суспільство*. Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 110–133.
56. Бенуа Ф. *Искусство Франции эпохи Революции и первой Империи*. М., Л., 1940.
57. Усманова А. *Женщины в искусстве: политика репрезентации*. URL: <http://jgreenlamp.narod.ru/feminart.htm>
58. Гобсбаум Е. *Нова жінка / Гендерний підхід: історія, культура, суспільство*. Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 74–96.
59. Павличко С. *Фемінізм*. URL: <http://gender.at.ua/index/0-10>

«Палеолітична Венера»
(Печера Ла Марш,
Франція)

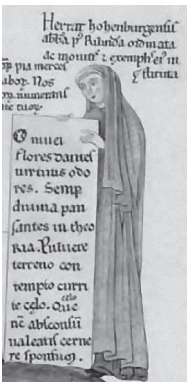
Агесандр.
Венера Мілоська
(Давня Греція)

Цариця Теодора.
Фрагмент мозаїки церкви
Сан- Вігале
в Равенні (Візантія)

Еккегард і Ута.
Статуї церкви
м. Наумбурга (Німеччина,
XII ст.)

Геррада Ландсберзька.
Автопортрет (середньовічна
мініатюра, Ельзас, XII ст.)

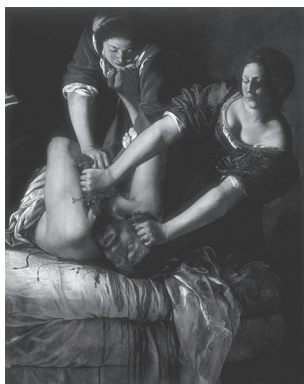
П'єро делла Франческа. Парний портрет
герцога Федеріго да Монтефельтро та його
дружини Батісти Сфорца
(Італійське Відродження)

Франсуа Клуе.
Діана де Пуатьє
(Французьке
Відродження)

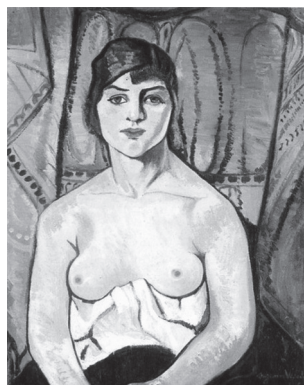
Вермеєр
Дельфтський.
Молочниця
(Голландія,
XVII ст.)

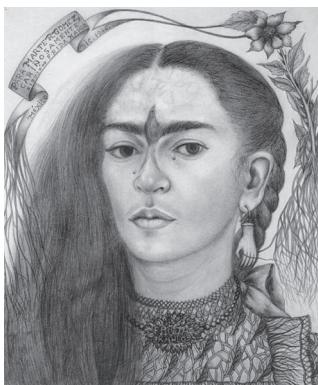
Артемізія
Джентілескі.
Юдиф і Олоферн
(Італія, XVII ст.)

Берта Морізо.
Біла коляски
(Франція,
XIX ст.)

Сюзанна
Валадон.
Автопортрет
(Франція,
кін. XIX –
поч. XX ст.)

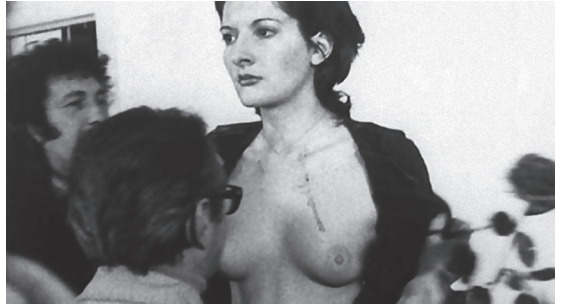

Фріда Кало.
Автопортрет
(Мексика,
XX ст.)

Мері Кассат. Прогулянка в човні
(США, Франція,
кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)

Марина Абрамович.
Перформанс «Ритм 0»
(Сербія, США, ХХ ст.)

Оксана Чепелик,
Оксана Забужко.
Відео «Хроніки від
Фортінбраса»
(Україна, ХХ ст.)

АВТОРИ

Наливайко Лариса Романівна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Грицай Ірина Олегівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Скиба Елеонора Костянтинівна, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Маркіна Лідія Леонідівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ядловська Ольга Степанівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Царьова Ірина Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мороз Валентина Яківна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Годенко-Наконечна Олена Петрівна, кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доцент кафедри філософії і педагогіки Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Загальна редакція:

Наливайко Лариса Романівна, доктор юридичних наук, професор

Головний редактор:

Грицай Ірина Олегівна, кандидат юридичних наук, доцент

Технічний редактор та коректор:

Ядловська Ольга Степанівна, кандидат історичних наук

Колектив авторів:

Наливайко Лариса Романівна, доктор юридичних наук, професор;
Грицай Ірина Олегівна, кандидат юридичних наук, доцент;
Скиба Елеонора Костянтинівна, доктор філософських наук, доцент;
Маркіна Лідія Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент;
Ядловська Ольга Степанівна, кандидат історичних наук;
Царьова Ірина Валеріївна, кандидат філологічних наук;
Мороз Валентина Яківна, кандидат філологічних наук, доцент;
Годенко-Наконечна Олена Петрівна, кандидат мистецтвознавства.

Монографія

**ОСНОВИ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ:
ЮРИДИЧНІ, ПОЛІТОЛОГІЧНІ, ФІЛОСОФСЬКІ, ПЕДАГОГІЧНІ,
ЛІНГВІСТИЧНІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ**

Керівник видавничих проєктів *Т. Ю. Чистякова*

Формат 60x84/16. Підписано до друку 17.07.2018.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Ньютон.
Обл.-вид. арк. 16,41. Ум. друк. арк. 20,22.
Наклад 500 прим.

Видавництво «Хай-Тек Прес»

Тел./факс (044) 424 03 56

e-mail: books@htpress.com.ua

www.htpress.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і книгорозповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2688 від 15.11.2006 р.